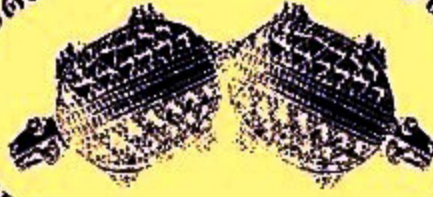

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი

GEORGIAN NATIONAL MUSEUM

იბერია-კოლხეთი

საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის
არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი

IBERIA - COLCHIS

Researches on the Archaeology and History of Georgia
in the Classical and Early Medieval Period

№ 16

2021

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის
ოთარ ლორთქიფანიძის სახელობის არქეოლოგიური კვლევის ინსტიტუტი
GEORGIAN NATIONAL MUSEUM
Otar Lordkipanidze Institute of Archaeological Studies

იბერია-კოლხეთი

საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის
არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი

IBERIA-COLCHIS

Researches on the Archaeology and History of Georgia
in the Classical and Early Medieval Period

16

თბილისი 2021 Tbilisi

სარედაქციო-სარეცენზიო საბჭო:

გელა გამყრელიძე (მთ. რედაქტორი),
ზურაბ ბრაგვაძე, დევიდ ბრაუნდი, ნინო ლორთქიფანიძე,
დარეჯან კაჭარავა, მარინე კვაჭაძე, გურამ კვირკველია,
დავით მინდორაშვილი, გოდერძი ნარიმანიშვილი,
ვახტანგ შატბერაშვილი, მაია ჩარკვიანი.

EDITORIAL & REVIEWERS BOARD:

Gela Gamkrelidze (*Editor-in-Chief*),
Z. Bragvadze, D. Braund (UK), N. Lordkipanidze,
D. Kacharava, M. Kvatchadze, G. Kvirvelia, D. Mindorashvili,
M. Charkviani, G. Narimanishvili, V. Shatberashvili.

See the web site:

<http://dspace.nplg.gov.ge/browse?type=author&value=Gamkrelidze%2C+Gela>

<http://ancientworldonline.blogspot.com/2014/09/open-access-journal-iberia-kolxeti.html>

http://museum.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=95&searchq=&publication_type=1&year=0

სტატიებში წარმოდგენილი მოსაზრებები ეკუთვნით ავტორებს და შესაძლებელია არ ემთხვეოდეს ჟურნალის სარედაქციო-სარეცენზიო საბჭოს შეხედულებებს.

Address: Otar Lordkipanidze Institute of Archaeological Studies.

A. Purtseladze Str., #1-3, Tbilisi, 0105. GEORGIA.

© საქართველოს ეროვნული მუზეუმი. 2021.

ჟურ. იბერია-კოლხეთი, №16, 2021.

ISSN 1512-4207.

UDC 94(479.22)+902. ი-315.

- შინაარსი -

ს.-პეტერბურგის სახელმწიფო ერმიტაჟში დაცული არქეოლოგიური კოლექციები საქართველოდან. - ზურაბ ბრაგვაძე, ნანა კაპანაძე.-----5.

დიდი მცხეთის არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალის საგანძური. -----
ვახტანგ ნიკოლაიშვილი.-----22.

"ბერნის ჯგუფის" სკარაბეოიდის ფორმის საბეჭდავები ნასტაგისის სამაროვნიდან. -
ანა გაბუნია. -----30.

სვეტიცხოვლის ტაძრის გალავნის დასავლეთ კედელთან წარმოებული
არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. - ქეთევან დიღმელაშვილი.-----35.

ადრეული შუა საუკუნეების კერამიკა ყვირილის ხეობიდან (მოდინახეს სამაროვნის
მიხედვით). - ნანა კაპანაძე.-----50.

ბიზანტიური ტიპის საქორწინო ბეჭდები ქვემო ალევის სამაროვნიდან. -----
ქეთევან რამინის ასული რამიშვილი.-----57.

სამაჯურები საქართველოში (ძვ.წ. VIII - ახ.წ. VII სს.). - ნანა გოგიბერიძე.-----69.

კოლხური თიხის ჭურჭელი და ამფორები (ძვ.წ. VII - ახ.წ. V სს-ის). -----
მარინე ფირცხალავა, გელა გამყრელიძე.-----86.

დიონისეს კულტი კავკასიაში (ძვ.წ. IV – ახ.წ. IV სს.). - ლანა ჩოლოგაური.-----119.

ცხოველთა ერთი ჯგუფის გამოსახულებები სასანურ გლიპტიკაში. -----
ქეთევან ილიას ასული რამიშვილი.-----134.

რეცენზიები

გიორგი ლალიაშვილი, იალუილუთეფეს კულტურა ალაზნის ველზე.-----142.

PAPERS IN ENGLISH:

Strainers from West Georgia. - Helen Gigolashvili †.-----145.

Amphorae – Burials from Bichvinta (Pityus). - Temur Todua †.-----150.

Ancient Iberia and the gatekeepers of the Caucasus. - Nicolas J. Preud'homme.-----155.

SUMMARIES -----173.

Abbreviations -----181.

ინფორმაცია ავტორებისათვის -----182.

- CONTENTS -

ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS IN ST. PETERSBURG STATE “HERMITAGE” FROM GEORGIA. Zurab Bragvadze, Nana Kapanadze.-----	5.
THE TREAZURE FROM THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM. Vakhtang Nikolaishvili.-----	22.
SCARABEOID SEALS OF “BERN GROUP” FROM NASTAGISI CEMETERY Anna Gabunia-----	30.
RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE WESTERN WALL OF SVETITSKHOVELI CATHEDRAL. Ketevan Digmelashvili. -----	35.
EARLY MEDIEVAL POTTERY FROM KVIRILA GORGE (According to the <i>Modinakhe</i> cemetery). Nana Kapanadze. -----	50.
BYZANTINE TYPE WEDDING RINGS FROM QVEMO AVLEVI CEMETERY. Ketevan R. Ramishvili.----	57.
THE BRACELETS IN GEORGIA (8th c. BC -7th c. AD). Nana Gogiberidze. -----	69.
COLCHIAN POTTERY AND COLCHIAN AMPHORAE. Marine Pirtshkalava, Gela Gamkrelidze. -----	86.
CULT OF DIONYSUS IN THE CAUCASUS (BC 4th c. – AD 4th c.). Lana Chologauri.-----	119.

ABOUT DEPICTIONS OF ONE GROUP OF ANIMALS ON SASSANIAN SEALS. Ketevan I. Ramishvili--	134.
REVIEW -----	142.

PAPERS IN ENGLISH:	
STRAINERS FROM WEST GEORGIA. - <i>Helen Gigolashvili</i> †.-----	145.
AMPHORAE – BURIALS FROM BICHVINTA (PITYUS). - <i>Temur Todua</i> †.-----	150.
ANCIENT IBERIA AND THE GATEKEEPERS OF THE CAUCASUS. - <i>Nicolas J. Preud’homme</i> .-----	155.

SUMMARIES -----	173.
ABBREVIATIONS -----	181.

**სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო „ერმიტაჟი“ დაცული
არქეოლოგიური კოლექციები საქართველოდან**

ზურაბ ბრაგვაძე, ნანა კაპანაძე

სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ერმიტაჟი წარმოადგენს მსოფლიოს ერთ-ერთ უდიდეს არქეოლოგიურ საცავს, სადაც სხვადასხვა ქვეყნების არქეოლოგიური კოლექციების პარალელურად წარმოდგენილია არქეოლოგიური არტეფაქტები საქართველოდანაც (*სტატია შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის სახელმწიფო სამეცნიერო გრანტის, #FF17_503 — „ქართული მოძრავი კულტურული მემკვიდრეობის ვირტუალური ანასტილოზი სანკტ-პეტერბურგის მუზეუმებში დაცული კოლექციების კვლევის საფუძველზე“*, — ფარგლებში).

ისინი აქ სხვადასხვა წლებში და სხვადასხვა პირობებში მოხვდა. მათი უმრავლესობა შექმნილია „ერმიტაჟის“ მიერ და მხოლოდ ერთი კოლექცია წარმოადგენს არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებულ არქეოლოგიურ მასალებს. ესაა ვორნაკის სამაროვანი, რომელიც 1890-იან წლებში გაითხარა ჯერ ნიკო მარის, შემდეგ ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ (იხ. ქვემოთ). აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ამ მუზეუმში ქართული არქეოლოგიური მემკვიდრეობის ნიმუშების თავმოყრა ხდებოდა ძირითადად XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან (სტეფანწმინდის რიტონი (სურ. 5), სანელსაცხებლე (სურ. 2) და თასები სამთავროს სამაროვნიდან (სურ. 1; 3), XX საუკუნის 10-იანი წლების ჩათვლით. პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ზოგადად შეწყდა არქეოლოგიური მასალების გადინება საქართველოდან და შესაბამისად, ისინი აღარც „ერმიტაჟში“ მოხვედრილა.

დღევანდელი მონაცემებით, საქართველოდან „ერმიტაჟში“ მოხვედრილი არქეოლოგიური არტეფაქტების რაოდენობა სამასს აჭარბებს. ზუსტი რაოდენობის დადგენა კი ჭირს იმის გამო, რომ ყველა მათგანი გამოფენილი არ არის, ხოლო საფონდო მონაცემები ამ ეტაპზე ხელმიუწვდომელია. აღსანიშნავია ისიც, რომ ქართული წარმომავლობის არქეოლოგიური ნიმუშები ორ (51-ე და 53-ე) დარბაზშია გამოფენილი. მათი ქრონოლოგიური დიაპაზონი მოიცავს პერიოდს ძვ.წ. III ათასწლეულიდან ახ. წ. I ათასწლეულის ჩათვლით. როდესაც „ერმიტაჟის“ ქართულ არქეოლოგიურ კოლექციებზე ვმსჯელობთ, აუცილებლად უნდა ვახსენოთ ის ნივთებიც, რომლებიც არ არის აღმოჩენილი საქართველოს ტერიტორიაზე, მაგრამ მათი ქართული წარმომავლობა ეჭვს არ იწვევს. ასეთია IV საუკუნის თიხის მსხლისებურკორპუსიანი დოქი და ამავე პერიოდის თიხის საღვინე ჭურჭელი (სურ. 4) კუმბულთას სამაროვნიდან (ჩრდილოეთ ოსეთი), რომლებიც გამოფენილია 73-ე დარბაზში და მიჩნეულია როგორც ქართული იმპორტი. ასეთი ფორმისა და ფაქტურის სამეთუნეო ნაწარმი დამახასიათებელია მხოლოდ საქართველოს IV საუკუნის არქეოლოგიური ძეგლებისათვის (ურბნისი, მოდინახე, რგანი, ახალი ჟინვალი და სხვ). თუმცა ისინი ჩრდილოეთ კავკასიის გარდა აღმოჩენილია სომხეთშიც, სადაც ასევე მიიჩნევა საქართველოდან (იბერიის სამეფოდან) იმპორტის ნიმუშებად [Хачатриан 1976: 77].

უკვე აღინიშნა, რომ ქართული არქეოლოგიური კოლექციების ქრონოლოგია მოიცავს ფართო სპექტრს, ასევე ფართოა ის გეოგრაფიული არეალიც, საიდანაც მომდინარეობს ეს არტეფაქტები — აფხაზეთი (ანუხვა, ბომბორა, აჩანდარა, გუდაუთა, აბგანრუკი, ფსირცხა), იმერეთი (ბორი), შიდა ქართლი (მცხეთა, ქსნის ხეობა), ხევი (სტეფანწმინდა), ქვემო ქართლი (ვორნაკი), კახეთი (ბოდბე, დედოფლისწყარო). ამ კოლექციებს შორის ცალკე უნდა გამოიყოს სამი მათგანი - ანუხვა, ვორნაკი და ბორი - რადგან ჯერ ერთი, ამ პუნქტებიდან მომდინარე მასალები ყველაზე მრავალრიცხოვანია და მეორე - ეს სამივე ობიექტი ერთიანი სამაროვანია, ხოლო დანარჩენი არტეფაქტები წარმოდგენილია ერთი, ორი ან სამი ნიმუშით და მათი არქეოლოგიური კონტექსტიც ნაკლებად არის ცნობილი,

რაც არ იძლევა ფართო მსჯელობის საშუალებას. ამიტომ ამ მიზეზის გათვალისწინებით წინამდებარე ნაშრომში ძირითად ამ სამი ძეგლის მონაცემებს განვიხილავთ ქრონოლოგიური პრინციპის დაცვით.

ანუხვა.

ყველაზე უადრეს არქეოლოგიურ მასალას წარმოადგენს ანუხვადან მომდინარე არტეფაქტები (სურ. 6-22). სოფელი ანუხვა მდებარეობს აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გუდაუთის რაიონში, ზღვის დონიდან 360 მეტრის სიმაღლეზე, გუდაუთიდან 25 კმ-ის დაშორებით. 2008 წლიდან ოკუპირებულია რუსეთის ფედერაციის მიერ. სოფლის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრები არ ჩატარებულა და „ერმიტაჟში“ დაცული ექსპონატები შემთხვევითაა აღმოჩენილი XIX საუკუნის 90-იან წლებში. უმეტესობა მათგანი ლითონის (ბრინჯაოს) ნაკეთობებია, საბრძოლო იარაღი (სურ. 13), სამკაული (სურ. 19; 20; 21; 22), ტანსაცმლის აქსესუარები (სურ. 7; 8; 11; 12; 14), და მძივები (სურ. 9; 10). გვხვდება ქვის ერთი ნიმუშიც (უროს ფრაგმენტი (სურ. 6).

ყველა ეს ნივთი თავის დროზე მიჩნეული იქნა ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების ნიმუშებად და ზუსტად ამ თარიღებითაა წარმოდგენილი საგამოფენო ვიტრინებში. ვინაიდან დღემდე არ მომხდარა მათი მეცნიერული კვლევა, არავის შეუტანია ეჭვი დათარიღების სისწორეში და არც არავის შეუდარებია ისინი აფხაზეთის სხვა არქეოლოგიური ძეგლებიდან მომდინარე მასალებთან. საქმე ისაა, რომ ანუხვას მასალების ერთი ნაწილი (ზოომორფული ბალთები (სურ.14), საკერებელი ფირფიტა (სურ.12), ბრინჯაოს სარტყელი (სურ.11) და ბრინჯაოს სატევარი (სურ. 13) საკმაოდ ჰგავს გაცილებით ადრეულ ნიმუშებს და უფრო არქაული ნივთების შთაბეჭდილებას ტოვებს. სამწუხაროდ, „ერმიტაჟში“ წარმოდგენილი არქეოლოგიური არტეფაქტების უმეტესობის მსგავსად, ანუხვას მასალების შემთხვევაშიც მოკლებული ვართ არქეოლოგიურ კონტექსტს და არ არის ცნობილი რა პირობებში მოხდა ამა თუ იმ ნივთის აღმოჩენა ან რა ტიპის კომპლექსებიდან მომდინარეობს ისინი.

ჩემი აზრით, ნახსენები ნიმუშები სამარხეული ინვენტარის ნაწილია და უნდა მიეკუთვნებოდეს ადრე ბრინჯაოს ხანის ფინალურ ეტაპს, ძვ.წ. III ათასწლეულის მიწურულს. ასეთი ვარაუდის საშუალებას იძლევა ანუხვას მასალების შედარება ამ პერიოდის აფხაზეთის არქეოლოგიურ ძეგლებთან, კერძოდ კი დოლმენური კულტურის სამაროვნებთან. სამხრეთ კავკასიაში აფხაზეთი ერთადერთი რეგიონია, სადაც ძვ.წ. III - II ათასწლეულებში გავრცელებულია სამარხთა თავისებური ტიპი - დოლმენი [ჯაფარიძე 1957: 76-127]. ანუხვას ანალოგიური სარტყელები, ზოომორფული ბალთები და სატევრები გვხვდება ეშერის 1 დოლმენში, რომელიც ადრე ბრინჯაოს ხანის გვიანი ეტაპით, ძვ.წ. III ათასწლეულის მიწურულით თარიღდება [ჯაფარიძე 1957: 91].

დღემდე მთლად დადგენილი არ არის კავკასიაში დოლმენების გაჩენის პირობები და მათი წარმომავლობა [ჯაფარიძე 2003:132]. თუმცა, ამის მიუხედავად, ცნობილია აფხაზეთის ტერიტორიაზე მათი გავრცელების ლოკალური ზონა და ესაა დღევანდელი ოჩამჩირის, ტყვარჩელისა და გალის რაიონების მიდამოები. თუ ჩვენი ვარაუდი სოფელ ანუხვაში დოლმენის (დოლმენების) არსებობის შესახებ სინამდვილეს შეესაბამება, მაშინ შეიძლება ითქვას, რომ ეს კულტურა გავრცელებული იყო არა მხოლოდ აღმოსავლეთ, არამედ - დასავლეთ აფხაზეთშიც, დღევანდელი ახალი ათონი - გუდაუთის რაიონის ტერიტორიაზეც. რაც შეეხება ანუხვას კოლექციაში შემავალ ბრინჯაოს საკისრე რგოლ - გრივნებს (სურ. 20; 21; 22), მათი თარიღიც სავარაუდოდ კორექტირებას მოითხოვს, რადგან ამ ტიპის გრხელრკალიანი ხატისუღლები ისეთ კარგად სტრატოგრაფიციზირებულ სამაროვნებზე როგორებიცაა ნიგვზიანი, დღვაბა და ურეკი, ძვ.წ. VII-VI საუკუნეებით თარიღდება [მიქელაძე 1986].

ამრიგად, „ერმიტაჟში“ დაცულ ანუხვას მასალებში შესაძლებელი ხდება სამი ქრონოლოგიური ეტაპის გამოყოფა. ბრინჯაოს გრხელრკალიანი საკისრე რგოლები

მიეკუთვნება ადრე რკინის ხანას (ძვ.წ. VII-VI სს.) და ეჭვს გარეშეა, რომ ორივე მათგანი სამარხეული ინვენტარის ნაწილებია; ბრინჯაოს ზოომორფული ბალთები, ბრინჯაოს საკერებელი ფირფიტა, ბრინჯაოს სარტყელი და ბრინჯაოს ფოთლისებურპირიანი სატევრები - ადრე ბრინჯაოს ხანის ფინალურ სტადიას (ძვ.წ. III ათასწლეულის მიწურულს) და ჩვენი ვარაუდით, ეს ნიმუშები დოლმენური კულტურის შემადგენელი ნაწილი უნდა იყოს, ხოლო დანარჩენი არტეფაქტების მიეკუთვნება ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებისადმი, სავარაუდოდ, დასაშვებია.

ვორნაკი.

სოფელი ვორნაკი (დღევანდელი აკნერი) მდებარეობს დღევანდელ ჩრდილოეთ სომხეთში, ლორეს ოლქში, ისტორიული ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე, რომელიც XIX საუკუნეში შედიოდა თბილისის გუბერნიის ბორჩალოს მაზრაში. აღნიშნული ტერიტორია სომხეთის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკას გადაეცა საქართველოს რევკომის დადგენილებით საქართველოს 1921 წლის ანექსიისა და გასაბჭოების შემდეგ. 1935 წლიდან სოფელ ვორნაკს შეეცვალა სახელი და ეწოდა აკნერი.

1892 წელს აქ გათხრები დაიწყო ნიკო მარმა, მაგრამ ერთი წლის შემდეგ ანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის დაწყებასთან დაკავშირებით, მისივე რეკომენდაციით ვორნაკის არქეოლოგიურ გათხრებს სათავეში ჩაუდგა ექვთიმე თაყაიშვილი. გათხრებზე ნებართვა (ე.წ. “ღია ფურცელი”) გაცემულია რუსეთის საიმპერატორო არქეოლოგიური კომისიის თავმჯდომარის, გრაფ ალ. ბობრინსკის მიერ, დაფინანსება 200 მანეთს შეადგენდა. გათხრების დროს შესწავლილი იქნა სამაროვნები, რომლებიც მდებარეობდა სოფ. დმანისთან, ვორნაკთან, ახპატთან, პრივოლნაიასთან, იაგდანთან და მათურასთან [ნ. მარისა და ექ. თაყაიშვილის მიმოწერა 1991; 108, 110, 124, 131; ჩარკვიანი 2007: 178-186; OAK за 1893, 1895: 36; OAK за 1894, 189: 14-16]. ამ ძეგლებიდან მომდინარე არქეოლოგიური მასალებიდან „ერმიტაჟში“ წარმოდგენილია მხოლოდ ვორნაკის სამაროვნის არქეოლოგიური მასალა.

აკად. ბ. პიოტროვსკი საგანგებოდ აღნიშნავდა აკად. ექ. თაყაიშვილის მიერ ვორნაკში მოპოვებული მასალების მნიშვნელობას კავკასიის უძველესი ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. მანვე ვორნაკის სამარხებში №5 და №16 კომპლექსების მიხედვით გამოყო ორი ქრონოლოგიური ჯგუფი. მეთექვსმეტე სამარხი მასში გამოვლენილი ბრინჯაოს ბოლოკვეთილი მახვილის (სურ. 27), მასიური ცულ-სეკირის (სურ. 30), სატეხისებური ცულის (სურ. 29), რკინის სატევრისა (სურ. 25) და შუბისპირების (სურ. 23; 24) მიხედვით დაუკავშირა სამთავროს სამაროვნის №591 სამარხს და ზოგადად ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრით დაათარილა [Пиотровский 1949: 64]. რაც შეეხება მეხუთე სამარხს, აღმოჩენილი ბრინჯაოს ნივთებიდან გამომდინარე, იგი ძვ.წ. VII-VI საუკუნეს უნდა მიეკუთვნებოდეს. ამ შემთხვევაში დათარიღებისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა გველის თავებით დაბოლოებულ ბრინჯაოს სამაჯურებს (სურ. 32; 34), ორ მასიურ ბეჭედს (სურ. 36; 37), ბრინჯაოს ფიბულებს (სურ. 35; 38), ბრინჯაოს საკისრე რგოლს (სურ. 39), ბრინჯაოს პინცეტს (სურ. 40), ბრინჯაოს ქარქაშიან რკინის ორ სატევარს (სურ. 26; 43) და ხის ტარიან მოხრილ დანას (სურ. 25). აღნიშნული არტეფაქტები ბ.პიოტროვსკის აზრით, პირდაპირ ანალოგებს პოულობდა ლორე-ბამბაკის ძვ.წ. VII-VI საუკუნეების სამაროვნების მასალებთან [Пиотровский 1949: 117-118].

ამრიგად, ვორნაკის სამაროვანი ქრონოლოგიურად მოიცავს პერიოდს ძვ.წ. I ათასწლეულის საწყისი საუკუნეებიდან - ძვ.წ. VII - VI საუკუნის ჩათვლით. ქვემო ქართლის სხვა არქეოლოგიური ძეგლების მონაცემების გათვალისწინებით შესაძლებელია უფრო დაკონკრეტდეს ბ.პიოტროვსკის მიერ თავის დროზე შემოთავაზებული ძეგლის ზოგადი დათარიღება, რადგან მეოცე საუკუნის 60-90-იან წლებში ამ რეგიონში გაითხარა არაერთი სამაროვანი და ნამოსახლარი, სადაც გამოვლინდა ვორნაკის მსგავსი არქეოლოგიური მასალა. ჩემი ვარაუდით, ვორნაკის

სამაროვანთან ყველაზე ახლო მსგავსებას იჩენენ ბეშთაშენის, კუშჩის, განთიადისა და ავრანლოს არქეოლოგიური კომპლექსები. მსგავსება განსაკუთრებით თვალშისაცემია თუნის ნაწარმისა და ბრინჯაოს საბრძოლო იარაღის მიხედვით. აღნიშნული არქეოლოგიური ძეგლები ძვ.წ. IX-VI საუკუნეებს მიეკუთვნება [ავალიშვილი 1976. ლიტ. იქვე]. აქედან კი ნათელი ხდება, რომ ვორნაკის სამაროვანის ფუნქციონირების პერიოდიც სწორედ ამავე ხანას უნდა ემთხვეოდეს.

ბორი.

სოფელი ბორი მდებარეობს ხარაგაულის მუნიციპალიტეტში, ქალაქ ზესტაფონიდან 5 კმ-ის მოშორებით. 1902 წელს სოფელ ბორში მიწის დამუშავების დროს შემთხვევით აღმოჩნდა ვერცხლის პინაკი ბომონის წინ მდგომი ცხენის გამოსახულებით და არამეული წარწერით (სურ. 47; 48). წარწერისა და შესაბამისად, ვერცხლის თასის თარიღის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა (ე.პრიდიკი, ა.ბორისოვი, შ.ამირანშვილი, გ.წერეთელი), მაგრამ არც ერთ მკვლევარს ეჭვი არ შეუტანია წარწერის შინაარსისა და ნაკითხვის თაობაზე და ყველა მათგანი მიიჩნევს, რომ მოხსენიებულია “პიტიახში ბუზმიჰრ კეთილი”. აქვე აღვნიშნავ, რომ ბორის პინაკი იყო პირველი არქეოლოგიური არტეფაქტი, რომლის მიხედვითაც დაფიქსირდა ანტიკური ხანის საქართველოში პიტიახშის ინსტიტუტის არსებობა და იგი სამი ათეული წლით უსწრებს წინ არმაზისხევის გახმაურებულ აღმოჩენებს.

1902 წელს ძმებმა პავლაძეებმა სავენახედ მიწის დამუშავების დროს შემთხვევით აღმოაჩინეს მდიდრული სამარხები, რომელთა ინვენტარი მიჰყიდეს ი. მაჭავარიანს. მან კი თავის მხრივ, ეს ნივთები მიჰყიდა სანკ-პეტერბურგის ერმიტაჟს. 1903 და 1907-1908 წლებში ბორში კვლავ აღმოჩნდა სამარხეული ინვენტარი. სოფელ ბორიდან მომდინარე არქეოლოგიური არტეფაქტები ოთხ ეტაპად მოხვდა სანქტ პეტერბურგის სახელმწიფო ერმიტაჟში: 1902, 1903, 1907 და 1908 წლებში. პირველი ცნობა ბორის აღმოჩენის, ვერცხლის პინაკის, შესახებ გვხვდება 1902 წელს [Дьло...1902]. 1909 წელს ბ. ფარმაკოვსკიმ ბერლინში გამოაქვეყნა ბორის მასალების ჩამონათვალი [Farmakovsky 1909: 114-116]. ბორის მასალები ასევე წარმოდგენილია საიმპერატორო არქეოლოგიური კომისიის 1908 და 1909-10 წლების ანაგარიშებში [Отчеты... 1908: 182-183; Отчеты... 1909-10: 216-18]. ამ სოფლიდან მომდინარე მასალები ყველაზე სრულყოფილად წარმოადგენილია ე. პრიდიკის 1914 წლის პუბლიკაციაში, მაგრამ არც ეს გამოკვლევა-კატალოგია ბორის არტეფაქტების სრული გამოცემა, რადგან მასალის ნაწილი გრაფ ა. ბობრინსკის განკარგულებით 1912 წელს გადაეცა იმპერატორ ალექსანდრე III-ის რუსული საიმპერატორო მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებას. ეს არტეფაქტებია: ვერცხლის ორი თასი, ბრინჯაოს დოქი, რკინის დანები, რკინის ისრისპირი, რკინის მახვილის ფრაგმენტი, რკინის თასი და რკინის ორი ლაგამი [Придики 1914]. სწორედ ამ მიზეზის გამო ეს მასალები ვერ მოხვდა ბორის კოლექციისადმი მიძღვნილ ე. პრიდიკის პუბლიკაციაში. აღნიშნული ნაკლოვანების მიუხედავად, პრიდიკის 1914 წლის სტატია თავისებური პირველწყაროა ბორის მასალების კვლევის საქმეში. სულ სახელმწიფო ერმიტაჟში დაცულია ბორის კოლექციის 141 ნივთი. მათგან 26 ოქროსია, 21 - ვერცხლის, 45 - ბრინჯაოსი, 17 - მინისა და ძვლის, 3 - თიხის, 3 - ტახის ეშვი, 1 - ცხენის კბილი, 1 - ნიჟარა და 24 - მონეტა.

იმის გამო, რომ ბორის არქეოლოგიური არტეფაქტები სხვადასხვა დროსაა აღმოჩენილი და ამავე დროს მოპოვებულია ე.წ. “შავი არქეოლოგების” მიერ, დღემდე ვერ ხერხდება მათი კომპლექსებად დალაგება და მეტიც, უცნობია საერთოდ რამდენი სამარხი შეიძლება იყოს აქ და ისიც კი არ ვიცით, ეს მასალები ერთი სამაროვნიდან მომდინარეობს თუ არა. ცნობილია, რომ ბორის სამაროვანი საკმაოდ დიდ ტერიტორიას მოიცავდა [კვირკვია, და სხვ. 2016: 6-30] და ისიც ცხადია, რომ აქ არსებობდა სამარხების სხვადასხვა სახეობები (ორმოსამარხები და ქვევრსამარხები) და აქედან გამომდინარე, არ

გამოირიცხება, რომ საქმე გვეკონდეს მინიმუმ ორ სხვადასხვა ნეკროპოლთან. ისიც ფაქტია, რომ როგორც პეტერბურგის მუზეუმებში, ასევე საქართველოს მუზეუმებში (ეროვნული მუზეუმი, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი) არქეოლოგიური მასალები მოხვდა ყოველგვარი არქეოლოგიური კონტექსტის გარეშე და სწორედ ეს რეალობა ართულებს სამარხთა თუნდაც მიახლოებითი რაოდენობის დადგენას.

ბორის არქეოლოგიური კოლექციის დეფინიციის დადგენის საქმეში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება არმაზისხევის აღმოჩენებს. არმაზისხევის პიტიხშთა სამარხების ინვენტარი საშუალებას იძლევა დავადგინოთ პიტიახშების კუთვნილი ნივთები, ანუ ის არტეფაქტები, რომლებიც აუცილებელი ატრიბუტებია ქართლის (იბერიის) სამეფოს ერთ-ერთი უმაღლესი იერარქებისთვის. ჩვენი ვარაუდით, არმაზისხევეში შესწავლილი სამარხებიდან პიტიახშები დაკრძალული უნდა ყოფილიყვნენ №1, 2 და 3 სამარხებში, ხოლო II-III საუკუნეების დანარჩენი მდიდრული სამარხეული კომპლექსები არ მიეკუთვნება უშუალოდ პიტიახშთა საძვალეებს და ისინი უფრო ამ საგვარეულო სახლის სხვა წარმომდგენლების კუთვნილი უნდა იყოს [ბრაგვაძე 2019: 62-72].

არმაზისხევის პირველ (ასპარუგის) სამარხში აღმოჩენილია: ოქროს საბეჭდავი ბეჭედი, ოქროს ბალთა, სატევრის ქარქაშის ოქროს გარსაკრავი, ოქროს დიადემა, ოქროს კილიტები, ოქროს მონეტები, ვერცხლის სამი პინაკი, ვერცხლის ორი ორყურა ჯამი, ვერცხლის 2 სურა, ვერცხლის სარკე, ვერცხლის აბზინდები, ვერცხლის ფირფიტები, სარეცლის ვერცხლის ფეხები, ბრინჯაოს აბზინდა, რკინის ორი დანა, პასტის მძივები, მინის ჭურჭელი, ძვლის ნივთი და ხის ნაშთები [მცხეთა I. 1955: 22-40].

არმაზისხევის მეორე (არმაზესის) სამარხში გვხვდება: ოქროს სამაჯური, ოქროს მედალიონი, ოქროს 5 ბეჭედი, ოქროს საყურეები, ოქროს საკიდი, ოქროს საავგაროზე, ოქროს ღილები, ოქროს მონეტები, ვერცხლის პინაკი, მინის ჭურჭელი [მცხეთა I. 1955: 40].

არმაზისხევის მესამე (ბერსუმას) სამარხში მიკვლეულია: ოქროსტარიანი სატევარი, ოქროს ბეჭედი, ოქროს ხოიროს ფურცლები, ოქროს საყურე, ოქროს ორი საკიდი, ოქროს მონეტები, ვერცხლის პინაკი ბომონის წინ ცხენის გამოსახულებით და არამეული წარწერით, სარეცლის ფეხები [მცხეთა I. 1955: 46-53].

ამ სამ სამარხში ნივთების რაოდენობა სხვადასხვაგვარია და ისინი ჩვიდმეტიდან ოცდაჩვიდმეტამდე მერყეობს (24 ნივთი ბერსუმას სამარხში, 17 — არმაზის სამარხში და 36 ასპარუგის სამარხში). ასე რომ, ამ სამარხებში დაფიქსირებული საიმქვეყნიო ინვენტარი წარმოადგენს მხოლოდ პიტიახშთა საძვალეებისთვის დამახასიათებელ აუცილებელ ატრიბუტებს. ბუზმიჰრ პიტიახშის სამარხის რეკონსტრუქციის თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანია არმაზისხევის ამ სამივე სამარხში არსებული არტეფაქტების შეჯერება ბორში მოპოვებულ კოლექციასთან. ბუზმიჰრის სამარხი არტეფაქტების რაოდენობისა და მსგავსების მხრივ ყველაზე ახლოს უნდა იდგეს ასპარუგის და ბერსუმას სამარხებთან და აქ ნივთების რაოდენობა სამ ათეულამდე უნდა ყოფილიყო. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ცხენიანი პინაკები არ არის დამახასიათებელი მხოლოდ პიტიახშების სამარხებისთვის. ისინი გვხვდება იბერიის წარჩინებულ პირთათვის გატანებულ საიმქვეყნიო ინვენტარშიც (ზლუდერი). ანალოგიურის თქმა შეიძლება სარეცლებზეც. პიტიახშების სამარხების პარალელურად სარეცლებიც წარმოადგენს რომაული ხანის იბერიის სამეფოს წარჩინებული გვარების წარმომადგენელთა დასაკრძალავ ინვენტარს (ზლუდერი, ახალი ჟინვალი). რაც შეეხება მეტალის (ბრინჯაოსა და ვერცხლის) სურებს, ისინიც წარმოდგენილია ისეთ სამარხებში, რომლებიც არ წარმოადგენს პიტიახშების საძვალეებს, მაგრამ ეკუთვნის საზოგადოების დანიშნულებულ პირებს (ზლუდერი, ერწო).

ოქროს საბეჭდავი ბეჭდებიც არ გვხვდება მხოლოდ პიტიახშების სამარხებში. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ზლუდერის სამარხები, სადაც ისინი გამოვლენილია სამ მდიდრულ სამარხში [ბრაუნდი და სხვ. 2009]. ოქროთი შემკული სატევრებიც არ წარმოადგენს

მხოლოდ პიტიახშების პრეროგატივას. მოდინახეს სამარხში გვხვდება ანალოგიურად შემკული სატივეარი [ნადირაძე 1975: 67]. იგივე ითქმის დიადემატთან დაკავშირებითაც. გვიან რომაული ხანის არქეოლოგიურ მონაპოვარში დიადემა აღმოჩენილია მოდინახეს 66-ე სამარხში [ბრაგვაძე 2005: 124]

ამრიგად, ერთი შეხედვით თითქმის ვერ დგინდება იმ ნივთების გამოყოფა, რომელიც დამახასიათებელი უნდა იყოს მხოლოდ პიტიახშების სამარხებისთვის. თუმცა, ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით ჩანს ასე, რადგან ამ შემთხვევაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ქრონოლოგიურ ფაქტორს და საკუთრივ სამარხთა ტიპს. პიტიახშების სამარხები წარმოადგენენ სარკოფაგებს. ასეთი ტიპის სარკოფაგები კი დამახასიათებელია მხოლოდ და მხოლოდ არმაზისხევის ნეკროპოლისთვის, მაშინ როდესაც ახალ ჟინვალში, ერწოში, ურბნისში და მოდინახეზე გვხვდება მხოლოდ ჩვეულებრივი ორმოსამარხები. არმაზისხევის სარკოფაგებს თითქოს წააგავს ზღუდერის სარკოფაგები, მაგრამ ისინი მაინც განსხვავდება ერთმანეთისგან. რაც შეეხება ბორს, აქ შეუძლებელია რაიმეს თქმა, რადგან არც სამარხის ტიპზე და არც დაკრძალვის წესზე ვერაფერს ვიტყვით, რადგან ამ საკითხებთან დაკავშირებით არ გავაჩნია არავითარი მონაცემები. თუმცა, სავარაუდოა, რომ ბორის შემთხვევაშიც ორმოსამარხთან უნდა გვექონდეს საქმე.

ამავდროულად, ისიც აღსანიშნავია, რომ მაგრანეთის (ერწოს), ახალი ჟინვალის, ურბნისის და მოდინახეს სამარხები ქრონოლოგიურად განსხვავდება არმაზისხევის კომპლექსებისგან და მიეკუთვნება IV საუკუნეს, ანუ იმ პერიოდს, როდესაც არმაზისხევის პიტიახშთა შტო აღარ არსებობს. ასე რომ ამ რეალობიდან გამომდინარე, ამ კომპლექსებში შემავალი ინვენტარის ერთმანეთისადმი მსგავსება მხოლოდ ფორმალურია და არა შინაარსობრივი.

ამრიგად, მხოლოდ მეტალის ჭურჭლების, სარეცლის ფეხების, ცხენიანი ვერცხლის პინაკებისა და ოქროს საბეჭდავი ბეჭდების მიხედვით ვერ ვიმსჯელებთ მხოლოდ პიტიახშების სამარხებისთვის განკუთვნილი არტეფაქტების შესახებ, რადგან ეს ნივთები შეიძლება შეგვხვდეს როგორც პიტიახშების, ასევე — დანაჩენი წარჩინებული პირების სამარხებში და თითქმის ვერ დგინდება იმ არტეფაქტების დეფინიცია, რომლებიც ექსკლუზიურად არის დამახასიათებელი მხოლოდ პიტიახშების სამარხებისთვის. საკუთრივ ბორის კოლექციაში კიდევ უფრო ჭირს ასეთი ნივთების გამოყოფა. მხოლოდ ერთი, ცხენიანი პინაკი არ იწვევს არანაირ ეჭვს, რომ იგი ეკუთვნოდა პიტიახშს, მაგრამ ჩნდება საინტერესო კითხვა—ის სამარხი, რომელშიც აღმოჩნდა ეს პინაკი, რამდენად შეიძლება განვიხილოთ პიტიახშის საძვალედ? საქმე ისაა, რომ ბორში არ დაფიქსირებულა არც სარკოფაგი, არც აკლდამა და ერთი შეხედვით, ბუზმიჰრ პიტიახშის კუთვნილი არტეფაქტები ყველა წყაროს მიხედვით, მომდინარეობს ჩვეულებრივი ორმოსამარხიდან. ეს რეალობა გვაფიქრებინებს, რომ ამ შემთხვევაში საქმე არ უნდა გვექონდეს პიტიახშის სამარხთან და გამოვლენილი მდიდრული ინვენტარიც არ უნდა წარმოადგენდეს პიტიახშის საკუთრებას. აკლდამისა და სარკოფაგის გარდა ბორის მონაპოვარში არ ჩანს არც არმაზისხევის პიტიახშების სამარხებისთვის დამახასიათებელი სახელისუფლებო ინსიგნიები (დიადემა, საბეჭდავი, ოქროს ქარაქაშიანი სატივეარი). მდგომარეობას, ერთი შეხედვით, ართულებს წარწერიანი პინაკი. თუმცა, არ არის გამორიცხული, რომ იგი ბუზმიჰრ პიტიახშისაგან საჩუქრად მიიღო ბორში დაკრძალულმა იმ პიროვნებამ, რომლის სამარხშიც ეს ნივთი დაფიქსირდა. რომაულ ხანაში არც თუ იშვიათია შემთხვევები, როდესაც მმართველები საკუთარ ქვეშევრდომებს ჩუქნიდნენ ძვირფას ნივთებს სამახსოვრო წარწერით. გავიხეინოთ თუნდაც ბერსუმა პიტიახშისთვის ნაჩუქარი თასი. ასე რომ თუ ასეთ მოსაზრებას დავუშვებთ, მაშინ ყველაფერი თავის ადგილზე დადგება და იმ კითხვებსაც გაეცემა პასუხი, თუ რატომაა პიტიახშის წარწერიანი პინაკი აღმოჩენილი ორმოსამარხში და არა აკლდამაში, ან სარკოფაგში; რატომ არ გვხვდება აქ პიტიახშებისთვის დამახასიათებელი

სახელისუფლებო ინსიგნიები და სხვ. ბორში დაკრძალული ის პიროვნება, ვისაც ეკუთვნოდა პიტიხშის წარწერიანი პინაკი წარმოადგენდა საკმაოდ შეძლებულ ადამიანს და მას ახლო ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა იბერიის მმართველ ზედაფენასთან. ამის დასტურს წარმოადგენს მისთვის პიტიახშის მიერ ძვირფასი ნივთის ჩუქების ფაქტიც. ამ შემთხვევაში ისეთივე მოვლენასთან უნდა გვეკონდეს საქმე, როგორც ზღუდერში, სადაც ასევე ფიქსირდება მდიდარი ადამიანისთვის სამარხში ჩაყოლებული ნაჩუქარი ვერცხლის ლანგარი [ბრაუნდი და სხვ. 2009: 21].

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ ბორში არ ფიქსირდება პიტიახშის სამარხი, ამ სოფელში მოპოვებულ არტეფაქტებს აქვს დიდი მნიშვნელობა რომაული ეპოქის იბერიის ისტორიისათვის, რადგან ცნობილი ხდება კიდევ ერთი პიტიახში სახელი. ხოლო სად არის დაკრძალული საკუთრივ ბუზმიჰრ პიტიახში, ჩვენი ცოდნის ამჟამინდელ ეტაპზე, ამ კითხვაზე პასუხი ჯერ-ჯერობით უცნობია. შესაბამისად, არც ის არის გარკვეული პიტიახში ბუზმიჰრ კეთილი არმაზისხევის პიტიახშთა სახლიდანაა, თუ არგვეთის პიტიახშია. თუმცა, სავარაუდოდ, იგი არგვეთის უნდა ყოფილიყო, რადგან არმაზისხევიდან ასეთი სახელის პიტიახში ცნობილი არ არის.

ლიტერატურა:

- ავალიშვილი 1976:** ავალიშვილი გ. ქვემო ქართლი ძვ.წ. I ათასწლეულის I ნახევარში. თბ.
- აფაქიძე 1944:** აფაქიძე ან. ახალი არქეოლოგიური მასალები სოფ. ბორიდან. საქართველოს სახელ. მუზეუმის მოამბე. ტ. XII-B. თბ.
- აფაქიძე 1963:** აფაქიძე ან. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში. თბ.
- ბრაუნდი და სხვ. 2009:** ბრაუნდი დ. ჯავახიშვილი ქ. ნემსაძე გ. საგანძური ზღუდერიდან. თბ.
- ბრაგვაძე 2019:** ბრაგვაძე ზ. არმაზისხევის პიტიახშთა სახლი. არქეოსპექტრი №2. თბ.
- ბრაგვაძე 2013:** ბრაგვაძე ზ. იბერია-კოლხეთის ზოგიერთი ისტორიულ-არქეოლოგიური პრობლემისათვის. *ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში* №21. თბ.
- ბრაგვაძე 2005:** ბრაგვაძე ზ. ყვირილის ხეობა გვიანანტიკურ ხანაში. *ჟურ. იბერია-კოლხეთი, რედ. გ. გამყრელიძე*, №3. თბ.
- კვიციანი და სხვ. 2016:** კვიციანი რ. დავლიანიძე რ. ჩხარტიშვილი ნ. არქეოლოგიური კოლექციები სოფელ ბორიდან. საქ. ეროვნული მუზეუმის *მოამბე*, VII (52).
- მიქელაძე 1986:** მიქელაძე თ. კოლხეთის ადრე რკინის ხანის სამაროვნები. თბ.
- მცხეთა I. 1955:** მცხეთა, არმაზისხევის არქეოლოგიური ძეგლები. I, თბ.
- ნადირაძე 1975:** ნადირაძე ჯ. ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ.
- ნ. მარისა და ექ. თაყაიშვილის მიმოწერა 1991:** გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთეს რ. კავილაძემ და მ. მამაცაშვილმა, თბ.
- ჩარკვიანი 2014:** ჩარკვიანი მ. ექვთიმე თაყაიშვილის არქეოლოგიური მოღვაწეობა, *ონლაინ არქეოლოგია* №6.
- ჯაფარიძე 1957:** ჯაფარიძე ოთ. დოლმენური კულტურა საქართველოში. *თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები*. ტ. 77. თბ.
- ჯაფარიძე 2003:** ჯაფარიძე ოთ. საქართველოს ისტორიის სათავეებთან. თბ.
- Farmakovskiy 1909:** Farmakovskiy B. Archäologische Sammlung von Bori. *Archäologischer Anzeiger*. Berlin.
- Дъло... 1902:** Дъло Императорской Археологической Комиссии. №35.
- Пиотровский 1949:** Пиотровский Б., Археология Закавказья, Ленинград.
- Придикъ 1914:** Придикъ Е. Новые Кавказские Клады. Материалы По археологии России. № 34, СПб.
- Отчеты... 1896:** Отчеты Императорской Археологической Комиссии за 1894 г. СПб.

Отчеты... 1908: Отчеты Императорской Археологической Комиссии за 1908 г.

Отчеты... 1909-10: Отчеты Императорской Археологической Комиссии за 1909-10 гг.

Хачатриан 1976: Хачатриан Ж. Античный Некрополь. Гарни V, Ереван 1976.

სურათების აღწერილობა:

1. ვერცხლის თასი. მცხეთა. სამთავრო.
2. მინის სანელსაცხებლე. მცხეთა. სამთავრო.
3. ვერცხლის ფეხიანი თასი. მცხეთა. სამთავრო.
4. მსხლისებურკორპუსიანი დოქი და თიხის საღვინე ჭურჭელი კუმბულთადან. ჩრდილოეთ ოსეთი. ექსპოზიცია.
5. ვერცხლის რიტონი ცხენის თავის გამოსახულებით. სტეფანწმინდა.
6. ქვის ურო. ანუხვა. აფხაზეთი.
7. ბრინჯაოს ბალთა. ანუხვა. აფხაზეთი.
8. ბრინჯაოს ბალთა. ანუხვა. აფხაზეთი.
9. პასტის მძივი. ანუხვა. აფხაზეთი.
10. მძივები. ანუხვა. აფხაზეთი.
11. ბრინჯაოს სარტყელი. ანუხვა. აფხაზეთი.
12. ბრინჯაოს საკერებელი ფირფიტა. ანუხვა. აფხაზეთი.
13. ბრინჯაოს შუბისპირი. ანუხვა. აფხაზეთი.
14. ბრინჯაოს ზომორფული ბალთა. ანუხვა. აფხაზეთი.
15. ბრინჯაოს შუბისპირი. ანუხვა. აფხაზეთი.
16. ბრინჯაოს შუბისპირი. ანუხვა. აფხაზეთი.
17. ბრინჯაოს ცული. ანუხვა. აფხაზეთი.
18. ბრინჯაოს სატევარი. ანუხვა. აფხაზეთი.
19. ბრინჯაოს რგოლები. ანუხვა. აფხაზეთი.
20. ბრინჯაოს ხატისუღელი. ანუხვა. აფხაზეთი.
21. ბრინჯაოს ხატისუღელი. ანუხვა. აფხაზეთი.
22. ბრინჯაოს ხატისუღელი. ანუხვა. აფხაზეთი.
23. ბრინჯაოს შუბისპირი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
24. ბრინჯაოს შუბისპირი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
25. რკინის სატევარი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
26. რკინის სატევარი ბრინჯაოს ქარქაშით. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
27. ბრინჯაოს სატევარი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
28. რკინის სატევარი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
29. ბრინჯაოს ცული. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
30. ბრინჯაოს ცული. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
31. ბრინჯაოს ცული. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
32. ბრინჯაოს სამაჯური. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
33. ბრინჯაოს საკინძი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
34. ბრინჯაოს სამაჯური. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
35. ბრინჯაოს მშვილდსაკინძი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
36. ბრინჯაოს რგოლი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
37. ბრინჯაოს რგოლი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
38. ბრინჯაოს მშვილდსაკინძი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
39. ბრინჯაოს საკისრე რგოლი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
40. ბრინჯაოს პინცეტი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
41. ბრინჯაოს სატევარი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.

42. ბრინჯაოს კვერთხის თავი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
43. რკინის სატევარი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
44. თიხის საღვინე ჭურჭელი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
45. თიხის კათხა. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
46. თიხის დოქი. ვორნაკი. ქვემო ქართლი.
47. ვერცხლის თასი. ბორი. იმერეთი.
48. ვერცხლის თასის გრაფიკული ნახატი. ბორი. იმერეთი.
49. ბრინჯაოს ოინოხოია. ბორი. იმერეთი.
50. ბრინჯაოს ოინოხოია. ბორი. იმერეთი.
51. ბრინჯაოს სურა. ბორი. იმერეთი.
52. ბრინჯაოს სურა. ბორი. იმერეთი.
53. ბრინჯაოს სურ. ბორი. იმერეთი.
54. ბრინჯაოს დოქი. ბორი. იმერეთი.
55. ბრინჯაოს პატერა. ბორი. იმერეთი.
56. ბრინჯაოს პატერა. ბორი. იმერეთი.
57. ბრინჯაოს პატერა. ბორი. იმერეთი.
58. ბრინჯაოს პატერა. ბორი. იმერეთი.
59. ბრინჯაოს სასწორი. ბორი. იმერეთი.
60. ვერცხლის თასი. ბორი. იმერეთი.
61. ბორის არქეოლოგიური კოლექციის ექსპოზიცია “ერმიტაჟში”.
62. ბორის არქეოლოგიური კოლექციის ექსპოზიცია “ერმიტაჟში”.
63. ბორის არქეოლოგიური კოლექციის ექსპოზიცია “ერმიტაჟში”.
64. ბორის არქეოლოგიური კოლექციის ექსპოზიცია “ერმიტაჟში”.
65. ბორის არქეოლოგიური კოლექციის ექსპოზიცია “ერმიტაჟში”.
66. ბორის არქეოლოგიური კოლექციის ექსპოზიცია “ერმიტაჟში”.

1

2

3

4

5

6

7

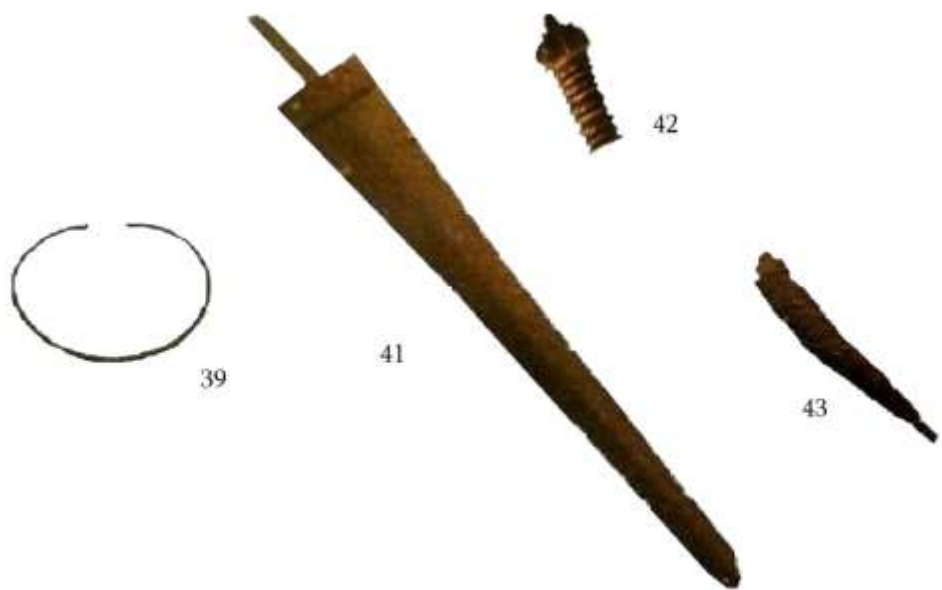
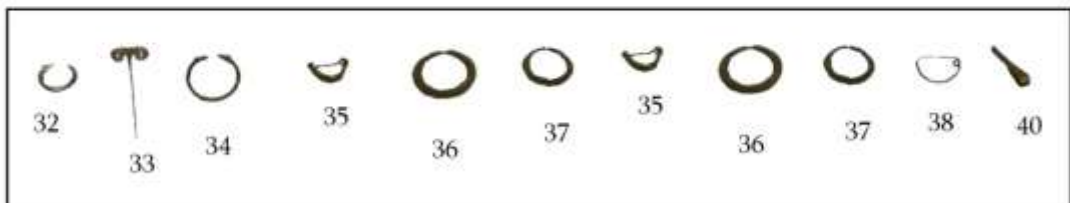

8

9

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

დიდი მცხეთის არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალის საბანკური

ვახტანგ ნიკოლაიშვილი

ქართლის სამეფოს (ბერძნულ-რომაული წყაროების — *იბერიის*) ძველი დედაქალაქი მცხეთა ცნობილია ისტორიულ-არქიტექტურული და არქეოლოგიური ძეგლებით. მცხეთის შესახებ მოგვითხრობენ ქართული („მოქცევაი ქართლისაი“, „ქართლის ცხოვრება“) და უცხოური წერილობითი წყაროები (სტრაბონი, I ს.; პლინიუსი, I ს.; პტოლემეოსი, II ს.; დიონ კასიუსი, II-III სს.; მოსე ხორენელი, V ს. და სხვ.), ასევე, არქეოლოგიური ძეგლები. „დიდი მცხეთა“ ნახსენებია ქართველი ისტორიკოსის ლეონტი მროველის თხზულებაში „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“, რომელიც შესულია საისტორიო ქრონიკაში „ქართლის ცხოვრება“: „ქალაქი დიდი მცხეთა და უბანნი მისნი, სარკინე, ციხე დიდი და ზანავი, უბანი ურიათა...“ [იხ. ქართლის ცხოვრება 1955: 17-18]. ლეონტისეული „დიდი მცხეთა“ ქართლის სამეფოს ჩამოყალიბებისა და მცხეთის გადგენის პერიოდს ემთხვევა. ის დიდ ფართობს მოიცავდა და დაცული იყო სასიმაგრო სისტემით. ჩრდილოეთიდან მას იცავდა ღართისკართან გამავალი სასიმაგრო სისტემა, თავდაცვის მეორე ხაზი კი ბებრისციხე-წინამურთან გადიოდა, სამხრეთით სანკეპელა-დიდგორის ქედი და იქ აღმართული ციხე-სიმაგრეები მოქმედებდნენ (კაცითავანა, არმაზციხის სამეფო რეზიდენცია), აღმოსავლეთით — ზემო ავჭალასა და დევის ნამუხლზე (ქოშიგორა) გამავალი გალავანი გადიოდა, დასავლეთით — გრძელი მინდორი, სარკინე, ციხედიდისხევის დაცვის სისტემა ფუნქციონერებდა.

ამჟამად ეს ტერიტორია ასე შემოიფარგლება: აღმოსავლეთით — მცხეთის რკინიგზის სადგური ზაჰესი, დასავლეთით — ძეგვი, ხეკორძულას ხევი და ნასტაკისი; ჩრდილოეთით — მუხრანის სანახები, სამხრეთით — სანკეპელა-დიდგორის ქედი [აფაქიძე და სხვ. 1955:3; ნიკოლაიშვილი 2005: 93-108]. ქალაქი მცხეთა ნახსენებია აგეთვე, „მოქცევაი ქართლისაის“ ქრონიკაში, რომელიც შესულია X საუკუნის შატბერდის კრებულში [იხ. შატბერდის კრებული, 1979: 333]. ჯავახეთში, ფარავნის ტბასთან შეჩერებულ ქართლის განმანათლებელ ნინო კაპადოკიელის შეკითვაზე — რომლისა სოფლისანი ხართ თქვენ?, მცხეთელი მწყემსი პასუხობს: „ზოგნი დაბით და ზოგნი საფურცლით და ზოგნი ქინჯარელნი და რაბატელნი დიდისა ქალაქისა მცხეთისანი, სადა ღმერთნი ღმერთობენ და მეფენი მეფობენ“. ამ ტერიტორიაზე გამოვლენილი მცხეთის დედაქალაქობის წინა პერიოდის (არმაზისხევი აღმოჩნდა პალეოლითის ხანის და ძვ.წ. IV ათასწლეულის რამდენიმე ნიმუში), დედაქალაქობის (ძვ.წ. IV ს. – ახ.წ. IV/V სს.) და შემდგომი პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლები (V-XII- XVIII სს.).

ისტორიული დიდი მცხეთის კვლევის შედეგად გამოვლენილი არტეფაქტები დიდი მცხეთის არქეოლოგიური სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალის გარდა საქართველოს ეროვნულ მუზეუმსა და უცხოეთის (საფრანგეთი, რუსეთი) მუზეუმებშია დაცული. წერილობითი წყაროებით და არქეოლოგიური მონაცემებით მცხეთა — ქართლის (იბერიის) სამეფოს ძველი დედაქალაქი — წარმოგვიდგება როგორც „სამეფო“ ქალაქი, „სად ღმერთნი ღმერთობენ და მეფენი მეფობენ“ (იხ. „მოქცევაი ქართლისაი“, „ქართლის ცხოვრება“), სადაც მთელი სამეფოს ტერიტორია მჭიდროდ ჩანს დასახლებული. დედაქალაქობის პერიოდის მცხეთა (ძვ.წ. IV-III სს. – ახ.წ. IV-V სს.) აღმოსავლეთ საქართველოს ქართული სახელმწიფოს ქართლის (იბერიის) პოლიტიკური, სავაჭრო-ეკონომიკური, კულტურული და რელიგიური ცენტრი იყო.

სტრაბონის თანახმად, ძვ.წ. I საუკუნისათვის „იბერია მეტწილად კარგად არის დასახლებული ქალაქებითაც და დაბებითაც, ისე, რომ იქ არის კრამიტისანი სახურავები, სახლები არქიტექტურულად მოწყობილი, ბაზრები და სხვა საზოგადო დანესებულებანი“. ასეთი ქალაქებია მცხეთასთან ერთად ხუნანი, რუსთავი, კასპი, უფლისციხე, გორი,

ურბნისი და ა.შ. საქალაქო მშენებლობის აღმავლობაზე მეტყველებს დედაქალაქობის პერიოდის მცხეთაში (სამთავროს სამაროვანზე) აღმოჩენილი ერთ-ერთი სამარხის ეპიტაფია, რომელიც IV საუკუნეში მცხეთის მხატვართუხუცესისა და ხუროთმოძღვრის ავრელი აქოლისის საფლავზე მდგარა. ავრელი აქოლისის სახელი კვლავ დადასტურდა ახლა უკვე ქვაზე ამოკვეთილ სამშენებლო წარწერაში [ყაუხჩიშვილი 1998: 6-7]. ამ თანამდებობის არსებობა თავისთავად მიუთითებს ამ პერიოდის მცხეთაში ფართოდ გაშლილ სამშენებლო საქმიანობაზე.

ავჭალისკარი, არმაზციხე-ბაგინეთი, კაცითავანა, ციხედიდისხევი, სარკინე-გრძელი მინდორი, წინამური (სტრაბონისეული სევსამურა) — ისტორიული დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე არსებული ქალაქური ტიპის დასახლებები და გამაგრებული ადგილებია. სავაჭრო მაგისტრალთა გასწვრივ საქალაქო მშენებლობამ და ახალი ქალაქების წარმოქმნამ, ვაჭარ-ხელოსანთა ფენის დანიშნაურება გამოიწვია. მინათმოქმედებისა და მესაქონლეობის ტრადიციულ დარგებთან ერთად განვითარდა ხელოვნებისა და ხელოსნობის დარგები, განსაკუთრებით ოქრომჭედლობა.

მცხეთაში საოქრომჭედლო სკოლის არსებობაზე მიუთითებს ქართული ოქრომჭედლობის უძველეს ტრადიციებზე აღმოცენებული ნიმუშები (თრიალეთი, ახალგორი, მცხეთა), არმაზციხე-ბაგინეთზე, არმაზისხევისა და სამთავროს სამაროვნებზე გამოვლენილი არტეფაქტები, აგრეთვე წერილობითი წყაროები. ასე მაგალითად, ძვ.წ. 65 წელს ქართლის მეფე არტაგმა რომაელ სარდალს — პომპეუსს მიაართვა ოქროს ტახტი, მაგიდა და სარეცელი, რაზეც მოგვითხრობს რომაელი ისტორიკოსი დიონ კასიუსი (II-III სს.). უფრო გვიან, ახ.წ. II საუკუნეში ქართლის მეფე ფარსმანმა რომის იმპერატორ ადრიანეს მიაართვა სავარძელი და ოქროთი მორთული წამოსასხამები.

ოქრომჭედელთა ფენას უნდა მიეკუთვნოს ჭრილა ქვების - გემების შემსრულებელი ოსტატებიც. გემებზე ძირითადად გამოსახულია ბერძნულ-რომაულ სამყაროში გავრცელებული სიუჟეტები, მაგრამ ბეჭდის მფლობელთა სახელები ადგილობრივი ჩანს, რაც საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ მონვეულ ბერძენ-რომაელ ოსტატებთან ერთად ადგილობრივი ოსტატებიც მუშაობდნენ. ამას მიუთითებს სამთავროს ერთ-ერთ სამარხში საოქრომჭედლო სასწორ-საწონებისა და რამდენიმე გათლილი ქვის აღმოჩენა; აგრეთვე, სარკინეში ნაპოვნი ჩუქურთმოვანი ტვიფრები, მხატვრულ ნაწარმთა დაუმუშავებელი ნიმუშები და ტიგელის ნაწილები [აფაქიძე 1963: 228-231]

ოქრომჭედლობის ცალკეული ნიმუშები ისტორიული დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანის ყორღანულ სამარხებში გვხვდება (ძვ.წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარი. ოხერახევი; ძვ.წ. XVII-XVI სს. სამთავრო). ძვ.წ. VII-VI საუკუნეების სამარხებში (ნარეკვაი, სათოვლე-ნაბალრევი) კი მათი რაოდენობა მნიშვნელოვნად გაზრდილია. ასე მაგალითად, ნარეკვაის სამარხეულ კომპლექსში (№53) ბრინჯაოს ნივთების (ქვაბი, შტანდარტისთავი, კვერთხი, მახვილი, ორი საბრძოლო ცული, გრავირებული სარტყელი, ლაგამი, სამაჯური, კოლხური ცული), თიხის ჭურჭლისა (10 ერთეული) და სარიტუალო საგნების გვერდით აღმოჩნდა ოქროს სასაფეთქლე და მძივები. როგორც ირკვევა, სამარხში დიდი პატივით დაუკრძალავთ სახელისუფლო ინსიგნიით (კვერთხი, გრავირებული სარტყელი, შტანდარტისთავი) აღჭურვილი წარჩინებული მეომარი. პარალელური მასალის მიხედვით, №53 სამარხი შეიძლება ძვ.წ. VII-VI საუკუნეებით დათარიღდეს [აფაქიძე და სხვ. 2000: 28-43]. იქვე, ნარეკვაის სამაროვანზე გამოვლენილ სინქრონულ სამარხში (№59) ოქროს წყვილი სხივანა საყურე აღმოჩნდა, რომელიც №53 სამარხში გამოვლენილ ნიმუშებთან ერთად წარმოდგენას გვიქმნის იმდროინდელი ოქრომჭედლობის განვითარებაზე.

ოქრომჭედლობისა და ტორევიტიკის ოსტატთა ნახელავს წარმოადგენს სვეტიცხოვლის ეზოში, III ს. სამარხ-აკლდამაში აღმოჩენილი ვერცხლის საწერელი ოქროს სამელნით. საწერელზე ცხრა მუზის გამოსახულებაა წარწერით. იგი შესაძლოა, სამეფო

კარის მწერლის სამარხი იყოს. მცხეთაში სულ 5 სამელნეა აღმოჩენილი. პირველი ბრინჯაოს ცილინდრული სამელნე ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში აღმოჩნდა. მის ძირზე ამოკვეთილია ლათინური წარწერა: „Exs officina Calpurni“. როგორც ირკვევა, ის კალპურნის სახელოსნოშია დამზადებული და სავაჭრო გზით ჩანს შემოტანილი მცხეთაში. ეს კიდევ ერთი დასტურია ქართლის სამეფოსა და რომის ძლიერ სახელმწიფოს შორის არსებული კონტაქტებისა. ამავე პერიოდის — ახ.წ. II საუკუნის კრამიტსამარხში აღმოჩნდა ვერცხლის სამელნე სტილოსთან ერთად — სვეტიცხოველთან ახლოს. იქვე, სვეტიცხოველთან კიდევ ერთ კრამიტსამარხში (№6) დადასტურდა ბრინჯაოს ცილინდრული სამელნე, სტილოსი და ბრინჯაოს 4 წკირი ოქრომჭედლობის სხვა შესანიშნავ ნიმუშებთან ერთად.

კრამიტსამარხი (№6) აღმოჩნდა სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძრიდან ორმოციოდ მეტრის დაშორებით. ის შედგება 20 ბრტყელი, გვერდებაკეცილი (სოლენი) და ლარისებრი (კალიპტერი) კრამიტისაგან. სამარხი წაგრძელებულ ოთხკუთხა ფორმისაა (210 X 110 X 50 სმ), ორფერდა სახურავით, ე.ი. საცხოვრებელი სახლის მოდელს წარმოადგენს. ამ ტიპის სამარხს შეიძლება ეწოდოს „სახლი საკრძალავი“. მიცვალებული ქალბატონის ჩონჩხი მძინარე პოზაშია წარმოდგენილი. ქალი მარჯვენა გვერდზე ესვენა, თავით აღმოსავლეთით. მარჯვენა ხელი კი თავქვეშ ჰქონდა ამოღებული. სამარხში აღმოჩნდა: ხელადა, ჭრაქი, მინის სანელსაცხებლები, ოქროს ყელსაბამი, ოქროს წყვილი საყურე, ოქროს წყვილი ბეჭედი, ოქროს და ვერცხლის მონეტები. მსგავსი სამკაული გამოვლენილია არმაზისხევის ერისთავთა (პიტიახშთა) და სამთავროს ახ.წ. პირველი საუკუნეების სამაროვნებზე [აფაქიძე და სხვ. 1955: ტაბ. IX, სურ. 135, 137; Apakidze, Nikolaishvili 1994: 25-26]. ზემოაღნიშნული არტეფაქტების განხილვის საფუძველზე, კრამიტსამარხი №6 შეიძლება ახ.წ. II საუკუნით დათარიღდეს. იქ გამოვლენილი სამკაული ადასტურებს მოსაზრებას ოქრომჭედლობის მცხეთური სკოლის არსებობის შესახებ [ჩუბინაშვილი 1944; ამირანაშვილი 1944; აფაქიძე და სხვ. 1955]

თიხისა და მინის ანალოგიური ჭურჭელი ფართოდაა ცნობილი ახ.წ. პირველ საუკუნეებში ისტორიული დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე და ურბნისში [ნიკოლაიშვილი 1993; საგინაშვილი 1970]. თიხის ჭურჭელი ადგილობრივი წარმოშობისაა, ხოლო მინა სირიის ქალაქ სიდონის ენიონის სახელოსნოს ნაწარმი უნდა იყოს. მსგავსი ბრინჯაოს სამელნე ძვლის ორ სტილოსთან ერთად გამოვლინდა სამთავროს ჩრდილოეთით ბაიათხევეში — ახ.წ. III საუკუნით დათარიღებულ სამარხეულ კომპლექსში [ნიკოლაიშვილი, გიუნაშვილი 1995: 131, სურ.1098-1100; 1285-1287]. ბრინჯაოს და ვერცხლის ანალოგიური სამელნეები გავრცელებული ჩანს ანტიკურ სამყაროში [Eschebach 1984: 40-41]. მცხეთაში ადრე გამოვლენილ სტილოსებთან და სამელნეებთან ერთად ეს აღმოჩენა ქართლის (იბერიის) სამეფოში მნიგნობრობის დაწინაურებასა და ქალაქური კულტურის მაღალ დონეზე მეტყველებს.

საქალაქო ცხოვრებისა და დამწერლობის განვითარებაზე მეტყველებს აგრეთვე, მცხეთაში აღმოჩენილი IV-V საუკუნეებით დათარიღებული აბრაამ სარას ძის სახლის ნაშთები. ამაზე მოგვითხრობს ოქროს ავგაროზი, რომელზედაც არამეულით შესრულებული ებრაული შელოცვაა ამოკვეთილი. სახლის საძირკველში ჩადგმულ სამტურჩა ხელადაში აღმოჩნდა ოთხად დაკეცილი ოქროს გრაგნილი (5,8 X 2,8 სმ). ავგაროზი ავი სულისგან იცავდა მფლობელს. მას ათავსებდნენ სახლებსა და სინაგოგებში. წარწერა ებრაელ აბრაამ სარას ძეს ეკუთვნოდა და მისი ოჯახის წევრების ავი სულეებისა და დემონებისაგან დასაცავად იყო გამიზნული. შელოცვა დაწერილია იუდეურ-არამეულზე, რომელიც გავრცელებული იყო საქართველოში დამკვიდრებულ ებრაელთა შორის [წერეთელი 1996: 95-132].

აბრაამ სარას ძის სახლი ორი ოთახისაგან შედგება. მათ შორის გასასვლელი კარი-ლიობია დატოვებული. მეორე სათავსში მარანია მოწყობილი, სადაც დიდი რაოდენობის IV-VI საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი თიხის ჭურჭელი აღმოჩნდა. ასევე, სასანური მონოგრამებით ორი საბეჭდავი-ბულა. ერთ-ერთ საბეჭდავზე ამოკვეთილია ქრისტიანული სიმბოლო — ჯვრის გამოსახულება. აღნიშნული საბეჭდავები სტილისტურად და გამოსახული სიუჟეტების მიხედვით V-VI საუკუნეების სასანური გლიპტიკის ნიმუშების ანალოგიურია. საბეჭდავი-ბულები უმეტესწილად გარკვეული ქონების — საქონლის დასაბეჭდად გამოიყენებოდა. ამიტომ სავარაუდოა, რომ ბულების მეპატრონე ვაჭართა წრის წარმომადგენელი იყო. ამრიგად, აბრაამ სარას ძის სახლში აღმოჩენილი ავგაროზი ერთხელ კიდევ მიუთითებს დედაქალაქობის ხანის მცხეთის მცხოვრებთა ეთნიკურ მრავალფეროვნებაზე, სოციალურ დიფერენციაციასა და დამწერლობის განვითარებაზე.

მცხეთის მუზეუმში დაცული ოქომჭედლობის ნიმუშების უმეტესი ნაწილი გვიანრომაული პერიოდისაა (ახ.წ. I-IV სს.). სწორედ ამ დროის ქართლის სამეფოში, სხვადასხვა სოციალური ფენის წარმომადგენელთა სამარხებში, დიდი რაოდენობით დასტურდება ოქრო-ვერცხლის სამკაული (განსაკუთრებით გამორჩეულია უმაღლესი და საშუალო ფენა). თვალსაჩინოა სამკაულის, განსაკუთრებით საყურეების, სამაჯურების, ბეჭდების და ყელსაბამების სიმრავლე. ამ პერიოდში ყალიბდება ოქრომჭედლობის მცხეთური სკოლა, რომელსაც ათვისებული აქვს იმდროინდელი ტექნიკური ხერხების სრული არსენალი (კვერვა, რჩილვა, მჭვალვა, მოგავარსება, ნივთების შემკობა წნული და გრეხილი სახეებით და ბურთულებით). გარდა ამისა, გამოირჩევა ქართული ოქრომჭედლობისათვის დამახასიათებელი თავისებურებით: სამკაულთა მორთვა სხვადასხვა ძვირფასი და ნახევრადძვირფასი ქვებით, პასტითა თუ მინანქრით [აფაქიძე და სხვ. 1955: 196].

დედაქალაქობის ხანის მცხეთაში სხვა დარგებთან ერთად, საკმაოდ განვითარებული ჩანს მინის წარმოებაც (ჭიქათმოქმედება). ის დიდ აღმავლობას განიცდის ახალი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში. საბერავი მილის გამოგონებასთან ერთად, მინის ნაწარმი ხელმისაწვდომი ხდება ქართლის სამეფოს (იბერიის) მოსახლეობისათვისაც. რამაც ასახვა ჰპოვა მცხეთა-სამთავროს სამაროვნებზე დადასტურებულ სამარხეულ კომპლექსებში და ურბნისის ნაქალაქარის სამაროვანზე გამოვლენილ ამავე პერიოდის ძეგლებზე.

ურბნისის ნაქალაქარზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრებისას, გვიანანტიკური ხანის კულტურულ ფენაში ნაპოვნია მინის ზოდები, რაც იქვე დიდი რაოდენობით აღმოჩენილ მინის ჭურჭელთან ერთად, სპეციალისტებს ქართლის სამეფოში (იბერიაში) ახ.წ. პირველ საუკუნეებში მინის ჭურჭლის ადგილობრივ წარმოებაზე აფიქრებინებს [ლომთათიძე 1977]. ახ.წ. პირველ საუკუნეებში მინის ნაწარმი (განსაკუთრებით სანელსაცხებლები) შემოტანილია ქართლის (იბერიის) სამეფოს ტერიტორიაზე (მცხეთა, ურბნისი). მინის იმპორტული ნაწარმის მცხეთაში კონცენტრაციას ხელს უწყობდა მჭიდრო პოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები, რომლებიც ჰქონდა ქართლის (იბერიის) სამეფოს ანტიკური სამყაროს ქვეყნებთან. ამას ხელს უწყობდა აგრეთვე მცხეთაზე გამავალი საერთაშორისო სავაჭრო-სატრანზიტო გზა [ლორთქიფანიძე 1962: 47]. ამ გზით იღეკებოდა მცხეთაში რომაული და პართული მონეტები, გლიპტიკური ძეგლები, ეგვიპტური სკარაბეები და საკიდები, მინის ჭურჭელი და სხვა იმპორტული ნაწარმი.

ოქროს სამკაულთან ერთად, მძივები დიდი მცხეთის თითქმის ყველა პერიოდის სამარხეული კომპლექსის აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენს. ისინი გამოირჩევიან მასალისა და ფორმის მრავალფეროვნებით. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ძეგლებზე (ძვ.წ. XIV-VI სს.) ჭარბობს სარდიონისგან დამზადებული მძივები. ფორმის მიხედვით

გვხვდება წაკვეთილ-ბიკონუსური, ცილინდრული, მრავალწახნაგა, კასრისებრი, მილაკისებრი, შინდისებრი, ოვალური, სამკუთხა, კონუსისებრი, ოთხკუთხა, ცულისებრი, წვეთისებრი მძივები. დასტურდება მონიტალო-მოყავისფრო, მოყვითალო-მოვარდისფრო, გამჭვირვალე და გაუმჭვირვალე მძივები. გარდა სარდიონისა, გვხვდება მთის ბროლის, პასტის, ეგვიპტური ფაიანსის და სხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები. ისინი გამოირჩევიან დამზადების ტექნიკითა და ფორმის სრულყოფილებით.

განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით ხასიათდება გვიანრომაული ხანის (ახ.წ. პირველი საუკუნეების) მძივები. ისინი სხვადასხვა ფორმისაა: სფერული, ნახევარსფერული, ოვალური, ცილინდრული, წაკვეთილ-ბიკონუსური, კვირისტავისებრი, ამფორისკისებრი, კალათისებრი და თითისტარისებრი. გამოვლენილია როგორც იმპორტული (მარგალიტი, ქარვა, მარჯანი), ასევე ადგილობრივი მასალისაგან (გიშერი, მთის ბროლი, ქალცედონი) დამზადებული მძივები. ამ მხრივ, აღსანიშნავია მცხეთის მახლობლად, თეძმისხევში აღმოჩენილი გიშრის საბადოები [იხ. მგელიაშვილი 1984].

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის დროებით ექსპოზიციაში წარმოდგენილი მცხეთის არტეფაქტები მხოლოდ მცირე ნაწილია იმ მრავალფეროვანი კოლექციებისა, რომელსაც ფლობს დიდი მცხეთის არქეოლოგიური სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალი [დოლიძე და სხვ. 2016].

ლიტერატურა:

- ამირანაშვილი 1944:** ამირანაშვილი შ. ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I, თბ.
- აფაქიძე 1963:** აფაქიძე ა. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბ.
- აფაქიძე და სხვ. 1955:** აფაქიძე ა., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ. მცხეთა I, თბ.
- აფაქიძე და სხვ. 2000:** აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ., ყიფიანი გ., სიხარულიძე ა., გავაშელი ე., ლლონტი ნ., კაპანაძე მ., ნარეკვავის სამაროვანი, ნარეკვავი II, თბ.
- დოლიძე და სხვ. 2016:** დოლიძე ი., ნიკოლაიშვილი ვ., მაისურაშვილი ნ. დიდი მცხეთის სახელმწიფო მუზეუმ - ნაკრძალის კოლექციიდან, თბ.
- ლომთათიძე 1977:** ლომთათიძე გ. საქართველოს მოსახლეობის კულტურა და ყოფა I- XIII სს. თბ.
- ლორთქიფანიძე 1962:** ლორთქიფანიძე ოთ. ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სავაჭრო- სატრანზიტო გზის შესახებ. - სმამ, XIX, №3, გვ. 47-79.
- მგელიაშვილი 1984:** მგელიაშვილი თ. მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ნახევრადძვირფასი და სანახელავო ქვების გეოლოგიური შესწავლა, თბ.
- ნიკოლაიშვილი 1993:** ნიკოლაიშვილი ვ. კარსნისხევის მეთუნე-ხელოსანთა დასახლება, თბ.
- ნიკოლაიშვილი 2005:** ნიკოლაიშვილი ვ., დიდი მცხეთის ისტორიული ტოპოგრაფია, - ჟურ. „იბერია-კოლხეთი“, რედ. გ. გამყრელიძე, № 2, გვ.93-108.
- ნიკოლაიშვილი და სხვ. 1995:** ნიკოლაიშვილი ვ., გიუნაშვილი გ., ბაიათხევის სამაროვანი, კრებ. მცხეთა, X, თბ.
- საგინაშვილი 1970:** საგინაშვილი მ. ურბნისის სამაროვნის მინის ჭურჭელი, თბ.
- ქართლის ცხოვრება 1955:** ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ.
- ჩუბინაშვილი 1944:** ჩუბინაშვილი გ. მხატვრული დახასიათების ცდა არმაზში აღმოჩენილი პიტიახშთა ნივთებისა. — საქართველოს მაცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მაცნიერებათა განყოფილების IV სესიის თეზისები.
- ყაუხჩიშვილი 1998:** ყაუხჩიშვილი თ. ახალი წარწერა მცხეთიდან. - II სამეცნიერო სესია მიძღვნილი მცხეთის არქეოლოგიის ინსტიტუტის მიერ 1997 წ. ჩატარებული საველე

არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისადმი, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, მცხეთა-თბილისი, გვ.6-7.

წერეთელი 1996: წერეთელი კ. მცხეთის არამეული ამულეტი. კრებ. მცხეთა, ტ. XI, თბ., გვ.95-132.

შატბერდის კრებული 1979: შატბერდის კრებული X საუკუნისა. თბ.

Apakidze, Nikolaishvili 1994: Apakidze A. Nikolaishvili V. Aristokratik Tomb of the Roman period from *Mtsketa*, Georgia. - *The Antiquaries*, vol LXXIV,. London, pp. 25,26.

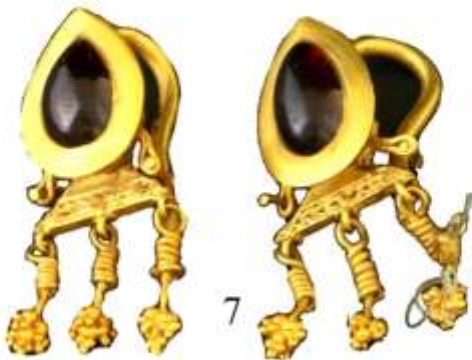
Eschebach 1984: Eschebach Hans, Rund and Schraiben, Pompei, Laipzig, p.40-41.

ილუსტრაციების აღწერილობა:

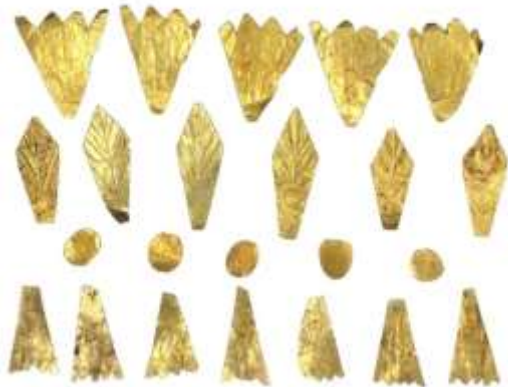
ტაბ. I – 1. ხვიები, ძვ.წ. III ათასწ. მეორე ნახევარი, ოხერახევი, გორასამარხი №1, ოქრო, დმ-1,4 სმ.; **2.** ხვიები, ძვ.წ. XVII —XVI სს, სამთავრო, გორასამარხი №16, ოქრო, მაქს. დმ - 2,2სმ.; **3.** საყურეები, ძვ.წ. VI — V სს., ნარეკვაი IV, სამარხი №59, ოქრო, დმ - 3სმ.; **4.** მძივები, ძვ.წ. VI — V სს, ნარეკვაი IV, ოქრო, სამარხი №53, დმ - 0,3სმ.; **5.** სამაჯური, ძვ.წ. IV— III ს, კამარახევი, სამარხი №12, ვერცხლი, მაქს. დმ — 0,3სმ.; **6.** ყელსაბამი, ახ.წ. II ს, სვეტიცხოველი I, კრამიტსამარხი №6, ოქრო, გრანატი, ახ.წ. II ს., 32სმ.; **7.** საყურეები, ახ.წ. II ს., სვეტიცხოველი I, კრამიტსამარხი №6, ოქრო, გრანატი, 1,5სმ.; **8.** საყურეები, ახ.წ. III ს., სამთავრო, სამარხი №990, ოქრო, გრანატი, მარგალიტი, 5,5 სმ.

ტაბ. II – 1. ქოირები და თვალსაფრები, ახ.წ. III ს.,მცხეთა, ქალაქის ტერიტორია, ქვასამარხი №15, ოქრო. ქოირები 2,9—4,6 სმ., თვალსაფარი 1,1—1,4 სმ. **2.** საკიდები, ახ.წ. III—IV სს. სამთავროს სამაროვანი, სამარხი №110, ოქრო, სარდიონი, 1,8 სმ.; **3.** საკიდები, ახ.წ. III—IV სს, სვეტიცხოველი V, სამარხი №34, ოქრო, გრანატი. **4.** მძივები, ძვ.წ. VIII — VII სს., ნიჩბისისხევი, სამარხი №26, სარდიონი, ანთიმონი, სპილენძის შენადნობი, პასტა. **5.** გემა—ინტალიო, ახ.წ. III ს., ორი თევზისა და ღუზის გამოსახულებით, სარდიონი, 1,6 x 1,5 სმ. **6.** სანელსაცხებლე, ახ.წ. I—II ს., ქალაქი მცხეთა, შემთხვევითი მონაპოვარი, მინა, 1,4 სმ.; **7.** ნიჟარა, მზის ტაძრის გამოსახულებით, ფერუმარილის სასრესი, ახ.წ. III ს-IV ს-ის პირველი ნახევარი, ბაიათხევი, სამარხი №18, დმ-13სმ. (ფოტოები ივანე ყენიასი).

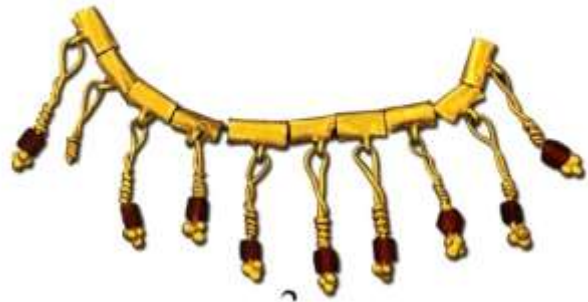
I

II

1

2

3

4

5

6

7

**“ბერნის ჯგუფის” სკარაბეოიდის ფორმის საბეჭდავები
ნასტაგისის სამაროვნისა**

ანა გაბუნია

საქართველოს ტერიტორიაზე იმპორტირებული აქემენიდური საბეჭდავები მცირე რაოდენობითაა აღმოჩენილი — ჯამში 6 ცალი. საბეჭდავები ძირითადად გვიანდელ კომპლექსებშია გამოვლენილი. გლიპტიკური ძეგლები გამოქვეყნებულია ქ. ჯავახიშვილის ნაშრომში აქემენიდური საბეჭდავების შესახებ [ჯავახიშვილი 2009: 85-92]. ქ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ საქართველოში აღმოჩენილი აქემენიდური საბეჭდავების განხილვა მნიშვნელოვანია არა მარტო აქემენიდური გლიპტიკის შესწავლისთვის, არამედ საქართველოსა და აქემენიდური სამყაროს ურთიერთობის კვლევის თვალსაზრისითაც [ჯავახიშვილი 2009: 91].

2018 წელს, ნასტაგისის არქეოლოგიური ბაზის ინვენტარიზაციის შედეგად გამოვლინდა ქვის ორი საბეჭდავი. გლიპტიკურ ძეგლთა გამოქვეყნება საჭიროდ მივიჩნიე, რადგან ისინი ყველა ნიშნის მიხედვით ე.წ. ბერძნულ-სპარსული გლიპტიკის გვიანდელ “ბერნის ჯგუფს” უნდა მივაკუთვნოთ.

საბეჭდავების ე.წ. ბერძნულ-სპარსული ჯგუფი პირველად ა. ფურტვენგლერმა გამოჰყო და ძვ.წ. V ს-ის მეორე ნახევრითა და ძვ.წ. IV ს-ის პირველი ნახევრით დაათარილა [Furtwangler 1900: 116]. ბერძნულ-სპარსული საბეჭდავები ძირითადად სკარაბეოიდებითა და მრავალნახნაგებითაა წარმოდგენილი. გამოსახულებები მრავალფეროვანია. გვხვდება ბერძენი ან სპარსელი მეომრები და მონადერები, ცალკეული ცხოველები. ერთ-ერთი პოპულარული მოტივი ე.წ. სპარსელი ქალია. “ბერძნულ-სპარსული” საბეჭდავების თემას სხვადასხვა დროს ბევრი მკვლევარი შეეხო. აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს საბეჭდავთა წარმომავლობის, შემქნელთა ეროვნებისა თუ დათარიღების შესახებ [Maximova 1928: 663; Richter 1946: 15-80; Никулина 1966: 20; Boardman 1990: 401; Boardman 1994: 42-44, Boardman 2000: 153-173; Gates 2002: 105-132; Kaptan 2002; ლორთქიფანიძე მ. 1963: 135-137].

ქვის მცირე ზომის სკარაბეოიდის ფორმის ორი საბეჭდავი ნასტაგისის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1980 წლის სეზონის გათხრების დროს, №35 (115) სამარხში გამოვლინდა. სამარხში ასევე აღმოჩნდა ოქროფენილი მძივები და ბრინჯაოს ორი საყურე რგოლი (ნივთები დაცულია ნასტაგისის არქეოლოგიურ ბაზაზე).

ინვ. №102.1. სკარაბეოიდის ფორმის რძისფერი ქალცედონის მცირე ზომის საბეჭდავი (სურ.1) სიგრძივ გახვრეტილია. საბეჭდავის ბრტყელ პირზე გამოსახულია ფანტასტიკური არსება, სავარაუდოდ გრიფონი. გამოსახულება ზედაპირულია, სქემატური. დეტალები არ არის კარგად დამუშავებული. გამოსახულება აღმოსავლურ იერს ატარებს. საბეჭდავი ყველა ნიშნით უნდა გაერთიანდეს ე.წ. ბერძნულ-სპარსული საბეჭდავების გვიანდელ ჯგუფში, რომელსაც ბორდმანი “ბერნის ჯგუფს” უწოდებს [Boardman 1970: 320-321]. “ბერნის ჯგუფის” უმრავლესობას მცირე ზომის სკარაბეოიდის მსგავსი საბეჭდავები შეადგეს. გვხვდება ასევე მრავალნახნაგებიც. გამოსახულებები ნაკლები დეტალიზაციით ხასიათდება და სტილს აღმოსავლური გავლენა მეტად ეტყობა, ვიდრე ბერძნული. ბორდმანი “ბერნის ჯგუფის” სკარაბეოიდებს პოსტ-აქემენიდური ხანით, ძვ.წ. IV-III საუკუნეებით და უფრო გვიანი პერიოდით ათარიღებს და თვლის, რომ ეს ჯგუფი საბეჭდავებისა აქემენიდური იმპერიის პროვინციებში გვიან ხანამდე შემორჩა. [Boardman 1970: 320-321]. საგულისხმოა, რომ ფლორიან კნაუსი “ბერნის ჯგუფის” საბეჭდავების შექმნის თარიღად ძვ.წ. II საუკუნეს გვთავაზობს [Knaus 1999: 179].

ნასტაგისის საბეჭდავის სტილისტურად მსგავსი გამოსახულებით შემკული ქალცედონისა და სერპენტინის სკარაბეოიდი განხილული აქვს ბორდმანსა და

ვოლენვეიდერს და მათ “ბერნის ჯგუფში” აერთიანებენ. მათგან ერთი, მომდინარეობს ეგვიპტიდან, ხოლო მეორე — ჩრდილო-დასავლეთ ინდოეთიდან. საბეჭდავები დათარიღებულია ძვ. წ. IV საუკუნის გვიანი ხანით [Boardman, Wollenweider 1978: cat. n. 199, 202]. კიდევ ერთი საფირინის სკარაბეოიდი დაცულია აღმოსავლური ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში, მოსკოვში. გამოსახულება სტილისტურად ძალიან ახლოს დგას ნასტაგისის ცალთან. წარმომავლობად დასახელებულია მცირე აზია. მკვლევარი საბეჭდავს ძვ.წ. V საუკუნით ათარიღებს, თუმცა, ვფიქრობ, ეს თარიღი საფუძველს მოკლებულია და გამოსახულების სტილის მიხედვით სკარაბეოიდი ძვ.წ. III საუკუნით უნდა დათარიღდეს [Bersina 2010: 42].

ინვ. №102.2. სკარაბეოიდის ფორმის ნაცრისფერი ზოლიანი აქატის მცირე ზომის საბეჭდავი (სურ. 2). საბეჭდავის ბრტყელ პირზე გამოსახულია მხედარი ნოპიანი ქუდით მფრინავი ნავარდის პოზაში. მხედარს მაღლა აღმართულ ცალ ხელში მოკლე შუბი უჭირავს და სასროლად ემზადება. ცხენის გამოსახულება მოცულობითია. მხედარი შედარებით სქემატურად, ზედაპირულად არის გამოსახული, დეტალები არ არის დამუშავებული. მსგავსი სიუჟეტები მრავლად გვხვდება ე.წ. ბერძნულ-სპარსული წრისადმი მიკუთვნილ “ბერნის ჯგუფის” სკარაბეოიდებსა და ტაბლოიდებზე [Boardman 1970: cat. n. 881, 882, 883, 925, 973, 974]. გამოსახულების სტილითა და თემატიკით ჩვენს მიერ განხული ზოლიანი აქატის საბეჭდავიც ბერძნულ-სპარსული გლიპტიკის გვიანდელ ე.წ. ბერნის ჯგუფის ძეგლებს უნდა მივაკუთვნოთ. მსგავსი ტიპის ნახევრად გამჭვირვალე ქალცედონის მცირე ზომის სკარაბეოიდის ტიპის საბეჭდავი, რომელზეც მხედარია გამოსახული ნოპიანი ქუდით, აღმოჩენილია საგარეჯოს რაიონის სოფელ ჯიმიტში და ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში [ჯავახიშილი 2009: 90-91]. სტილისტურად მსგავსი მხედრის გამოსახულებები განხილული აქვს ბორდმანს და მათ ასევე “ბერნის ჯგუფში” აერთიანებს [Boardman 1970: 457, n.974-976]. ქვის სამი სკარაბეოიდი ინახება ჰარვადის ხელოვნების მუზეუმში (მასალები გამოუქვეყნებელია). სამივე მათგანზე მხედარია გამოსახული ნოპიანი ქუდით. ორ გემაზე მხედარი შუბს, მის წინ მდგომ ქვეითს უმიზნებს, ხოლო ერთ შემთხვევაში დათვს (სურ. 3) (ფოტოს გამოყენების უფლებისათვის დიდ მადლობას ვუხდით ჰარვარდის ხელოვნების მუზეუმის პერსონალს).

ნასტაგისის სამარხის დათარიღება არ ხერხდება მასში არსებული ძალიან მწირი სამარხეული ინვენტარის გამო, თუმცა ნასტაგისის სამარხები ძირითადად ძვ.წ. II-I სს. მიჯნით თარიღდება [Бохочадзе и др. 1982: 44-51]. სამარხი, რომელშიც სკარაბეოიდის ტიპის საბეჭდავები გამოვლინდა, ამავე პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს. საბეჭდავებიც სავარაუდოდ ძვ.წ. III-II საუკუნით შეიძლება დათარიღდეს.

ლიტერატურა:

ჯავახიშილი 2009: ჯავახიშილი ქ. საქართველოში აღმოჩენილი აქემენიდური საბეჭდავები. - ჟურ. იბერია-კოლხეთი, რედ. გ. გამყრელიძე, №5, გვ. 85-93.

Boardman 2000: Boardman J. Persia and the West, London.

Boardman1990: Boardman J. The diffusion of Classical art in Antiquity. London.

Boardman 1970: Boardman J. Greek gems and finger rings, London.

Boardman, Wollenweider 1978: Boardman J, Wollenweider M.L. Catalogue of the engraved gems and finger rings, Oxford.

Bersina 2010: Bersina S. Ancient Gems of the East. Moscow, 2010.

Furtwangler A. 1900: Furtwangler A. Die Antiken Gemmen, Band 3, Leipzig-Berlin.

Gates 2002: Gates J.E. The Ethnicity Name Game: What Lies behind “Graeco-Persiani”? Jour. Ars Orientalis. Vol. 32, Michigan. pp. 105-132.

Kaptan 2002: Kaptan D. The Daskyleion Bullae: Seal Images from the Western Achaemenid Empire. Achaemenid History 12. Leiden.

Maximova 1928: Maximova M.A. Griechisch-persische Kleinkunst in Kleinasien nach den Perserkiegen, Jour. Archäologischer Anzeiger, Berlin. pp. 650-651, and 670, fig. 24

Richter 1946: Richter G. Greeks in Persia. Jour. American Journal of Archaeology, vol. 2, #1, New-York, pp. 15-80.

Бохочадзе и др. 1982: - Бохочадзе А., Мирианашвили Н., Нариманишвили Г., Надибаидзе М., Карая И., Сургуладзе В., Настакисская археологическая экспедиция Мцхетского р-а, ПАИ- в 1980 году. с. 44-51.

Никулина 1966: Никулина М. Малоазийская глиптика второй половины V–IV вв. до н.э. и проблема восточногреческого и греко-персидского искусства. Мос.

ტაბულების აღწერილობა:

სურ. 1. ქალცედონის სკარაბეოიდი და ანაბექტი ფანტასტიკური ცხოველის გამოსახულებით. ინვ. №102.1.

სურ. 2. ზოლიანი აქატის სკარაბეოიდი და ანაბექტი მხედრის გამოსახულებით ინვ. №102.2.

სურ. 3. ქვის სკარაბეოიდები მხედრის გამოსახულებით; ჰარვარდის ხელოვნების მუზეუმიდან. ინვ. № 1986.563, 1986.568, 1984.817.

სურ. 1

სურ. 2

**სვეტიცხოვლის ტაძრის გალავნის დასავლეთ კედელთან
ნარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგები**

ქეთევან დიღმელაშვილი

სვეტიცხოვლის გალავანი საამშენებლო ნარნერის თანახმად 1787 წ. ერეკლე II ბრძანებითაა აგებული. ამავე ნარნერით ირკვევა, რომ სვეტიცხოველს ადრევე ჰქონია გალავანი, რომლის ფრაგმენტები ჩართულია დღევანდელი გალავანის დასავლეთ და ჩრდილოეთ კედლებში. თუ ერეკლესდროინდელი გალავნის მშენებლობისთვის რიყის ქვა და აგურია გამოყენებული, გალავნის ძველი ნაწილი ნაგებია ნატეხი და თლილი ქვის კვადრებით.

გალავნის დასავლეთი კედელი მისი ყველაზე რთული ნაწილია. აქ კედელში ჩართულია XI ს. კარიბჭე, მელქისედეკის სასახლე და გვიანი პერიოდის სამრეკლო, ხოლო XIX ს-ში შიგნიდან მიაშენეს საცხოვრებელი სახლები და სხვა დანიშნულების ნაგებობები. 1964-65 წწ. გაიწმინდა და გაიხსნა (ხელმძ. ნ. ჩუბინაშვილი და ვ. ცინცაძე) გვიანი შუა საუკუნეებისთვის გაუქმებული კარიბჭე და სამრეკლო, რომელიც თითქმის მინით იყო დაფარული. ამავე დროს მოიხსნა გალავანზე მიშენებული სახლები და ნაგებობები.

1963-1964 წწ. გაიწმინდა და სრულად გამოვლინდა გალავნის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში ჩართული მელქისედეკის სასახლე, რომელიც ბოლოს როსტომ მეფისა და მარიამ დედოფლის დროს განუახლებიათ. ამავე დროს უნდა გაემართათ აქ ორი მარანი. შემდგომ პერიოდში სასახლე მთლიანად დანგრეულა და მის ადგილას გლახთა საცხოვრებელი სახლები აშენებულა [ანდლულაძე... 1990: 261-269].

XX ს-ის 50-იანი წლებიდან მოყოლებული სვეტიცხოვლის კომპლექსსა და მის შემოგარენში არაერთი არქეოლოგიური კამპანია იქნა წარმოებული. მათ შორისაა 1960-1961 წწ. გალავნის ჩრდ.-დას. კუთხეში წარმოებული გათხრები, მელქისედეკის სასახლის შესწავლის დროს განხორციელებული სამუშაოები 1963-1964 წწ. (სვეტიცხოველი V), გალავნის სამხრეთ-დასავლეთი კედლის გასწვრივ 1985 წ. გათხრილი ფენები (სვეტიცხოველი VI), ტაძრის ეზოში გათხრილი სამარხები 2001 წ. და თავად ტაძარში 2006 წ. წარმოებული სამუშაოები (სვეტიცხოველი X) (სამწუხაროდ ამ სამუშაოთა შესახებ სრულყოფილი პუბლიკაციები არ არსებობს) [ანდლულაძე... 1990: 261-269; ბოხოჩაძე... 1962: 31-35; კალანდაძე... 1964: 13-17; ბოხოჩაძე 1961: 20; აფაქიძე... 2003: 81-123].

2019 წელს სვეტიცხოვლის გალავნის დასავლეთი კედლის კარიბჭესა და მელქისედეკის სასახლის შუა მონაკვეთს (სიგრძე - 22 მ) ჩაუტარდა სარემონტო სამუშაოები: მოიშალა კედლის ავარიული ნაწილი და ის ახლიდან გაკეთდა, კედელს საძირკველში გაუკეთდა საყრდენი, ხოლო ეზოს მხრიდან სამი კონტრფორსი. აღნიშნული სამუშაოები წარიმართა არქეოლოგიური გათხრების თანხლებით. სამწუხაროდ, ერთის მხრივ ძეგლის სარეაბილიტაციო სამუშაოების სპეციფიკის, ხოლო მეორეს მხრივ ძეგლის ავარიულობის გამო სამუშაოები განხორციელდა ეტაპობრივად და მხოლოდ სარეაბილიტაციო საჭიროებებიდან გამომდინარე, რის გამოც გათხრების ერთიანი ფოტოფიქსაცია არ მოხერხდა.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადასტურდა 4 ქრონოლოგიური ფენა: 1. XVIII ს; 2. XI-XIII სს., 3. ადრეული შუა საუკუნეების და 4. გვიანანტიკური პერიოდის (ტაბ. I).

1. XVIII სს. ფენა უშუალოდ მინის ამჟამინდელი ზედაპირიდან იწყება და გალავნის მთელ საკვლევ მონაკვეთზე ინტენსიურია (0.6-1 მ სისქით) (ტაბ. I). ის წარმოდგენილია გალავანზე მიდგმული ნაგებობების სამეურნეო ნაწილებით, რომლებიც ერთმანეთისგან გალავანზე მიშენებული 4 კედლით იმიჯნება (კედლები №1-4). კედლებისა და კულტურული ფენების განლაგებით თუ ვიმსჯელებთ, მათ ტერასული განლაგება უნდა ჰქონოდათ სამხრეთისკენ დაფერდებით. კედლების უმეტესი ნაწილი ქვიტკირისაა. ერთ

კედელზე გამოყენებულია ბრტყელი აგური (კედელი №2). კედელი 3 კი წინა ეპოქის კედელზე იყო დაშენებული. როგორც გათხრებმა უჩვენა, ეს კედელი თავის დროს რაღაც ნაგებობის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეს ქმნიდა, რომელმაც მას შემდეგ დაკარგა ფასადურობა, რაც ნაგებობის დას. კედელი გალავნის კედლად აქციეს (აღნიშნული ნაგებობის სამხრეთ-დასავლეთი კუთხე განხორციელებული სამუშაოების შედეგად გაიხსნა და დატოვებულ იქნა საჩვენებლად). აღნიშნულ ნაგებობებს თიხატკეპნილი იატაკი ქონიათ, რომელიც წინა ეპოქის ნანგრევ ფენაზეა გამართული.

უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში (პირობითად №1 სათავსოში) დადასტურდა ღია ჩალისფრად გამომწვარი თონე (თონე №1), რომელიც გაუქმების შემდეგ ქვითა და ნარჩენებით შეუვსიათ. ის იატაკში ჩადგმული იყო 33 სმ-ით, ზედიერკვლის დონეზე კი თიხატკეპნილით იყო შემავრებული. თონის იატაკად აგურის კვადრატული ფილები გამოუყენებიათ. თონის კეცი ხონის კვალით იყო მთლიანად დაფარული (სიმაღლე იატაკის ზემოთ - 70 სმ, დმ - 72 სმ, კედლის სისქე - 3 სმ) (ტაბ.II-1).

მონაკვეთის შუა ნაწილში (პირობითად №2 სათავსოში) დადასტურდა ერთმანეთის გვერდით ჩადგმული ორი თონე (№3-4) და ხაროსებრი ნაგებობა (№1) (ტაბ.II-2). ხაროსებრი ნაგებობა მიწის თანამედროვე ზედაპირიდან 30 სმ-ის სიღრმეზე იწყებოდა. ნაგები იყო ბრტყელი აგურით და ნატეხი ქვით დულაბზე (სიმაღლე - 1.45 მ, დმ - 1.45 მ). პირი ოდნავ შევიწროვებული ქონდა, ფსკერი სწორი და მოშანდაკებული. ფსკერზე დაფიქსირდა კარგად დანეხილი მოყავისფრო მასა (8 სმ სისქეზე). მოგვიანო ეტაპზე ის გაუუქმებიათ და ამოუვსიათ ქვით, აგურის ნატეხებით, მიწით და დაზიანებული ჭურჭლით. გაუქმების შემდეგ მასზე სანახევროდ დაუდგამთ თონე (№4), რომლის გვერდზე კიდევ ერთი თონე იყო გამართული (№3). ორივე თონე ერთნაირად, ყავისფრად გამომწვარი და მცირე რადიუსიანი იყო. ორივეში დაფიქსირდა ნაცარი.

საკვლევი მონაკვეთის უკიდურეს ჩრდილოეთ, №4 სათავსოში გაინმინდა ყავისფრად გამომწვარი ორი ქოცოს ფრაგმენტები. ქოცოები ჩაკირული ყოფილა. ამ ფენიდან მომდინარე კერამიკა ჭურჭლითაა წარმოდგენილი. მათგან გამოსაყოფია №1 ნაგებობაში, კედლის ძირში, იატაკზე ნაქცეული დოქი, მაღალი ყელით და ბადისებრი ორნამენტით დაღარული სფერული მუცლით, და ხაროსებრ ნაგებობაში აღმოჩენილი ჭურჭელი (კეცი, ქილა, ხუფი, ჭრაქები, დოქები, ფიალები და თეფშები) (ტაბ.V-1).

მათგან ჭრაქები ნიჟარისებური ჭრაქების რიცხვს მიეკუთვნება და XVII-XVIII სს. თარიღდება. მსგავსები აღმოჩენილია მელქისედეკის სასახლის ტერიტორიაზე გამართული სახლების კულტურულ ფენებშიც [არჩვაძე 1978: 113-115]; დოქები, რომლებიც ფრაგმენტებითაა წარმოდგენილი მაღალი, კონუსური ყელით, ყელსა და მხარზე მიძერწილი მართკუთხა ყურითა და მსხლისებური მუცლის მქონე ყოფილა. ყველა ნითლად იყო შეღებილი. ნაწილს თევზიფხური ორნამენტით შემკული მუცელი ქონია. მსგავსი ჭურჭელი აღმოჩენილია თბილისში, ქარვასლის და სინაგოგის გათხრებისას, თბილისის დედაციხეზე, მცხეთაში მელქისედეკის სასახლის ტერიტორიაზე ნასახლართა ფენაში და ყველა შემთხვევაში დათარიღებულია XVII-XVIII საუკუნეებით [მინდორაშვილი 2009: 23; არჩვაძე 1974: 177-178]; ჯამები ხასიათდება შიგნით ჩაკეცილი ბრტყელი ბაკოთი, დაქანებული მაღალი კალთით, გამოყოფილი გულშეზნექილი ქუსლით. შეღებილია ნითლად და ზედაპირზე წნევით დატანილი ზოლები დასდევს. ასევე ერთნაირია თეფშები: გარეთ ჩაკეცილი ბაკოთი, ვერტიკალური მხრით, დაქანებული კალთით და პატარა ქუსლისებრი ძირით. ნაწილი შეღებილია ნითლად. წერნაქით შეღებილი და წნევით დატანილი ვერტიკალური ზოლებით შემკული ფიალების თუ თეფშების მსგავსი ჭურჭელი აღმოჩენილია თელავის, თბილისის ქარვასლის XVIII ს. ფენებში [ჩიკოიძე 1974: 68-82; არჩვაძე 1974: 174-187; მინდორაშვილი 2009: 23-24].

ამდენად აღნიშნული ფენა XVIII ს-ით უნდა დათარიღდეს, თუმცა მასში შესაძლოა გამოიყოს ორი ეტაპი: პირველი ალბათ სათავსოთა გამართვის ეტაპია, როცა გაკეთდა ხაროც, ხოლო მომდევნო ეტაპზე უკვე ხარო უქმდება და მის ადგილას თონეები იდგმება.

მეორე ქრონოლოგიური ფენა განვითარებულ შუა საუკუნეებს უნდა მიეკუთვნებოდეს და განსხვავებით სხვა პერიოდის ფენებისგან, მხოლოდ საკვლევი მონაკვეთის სამხრეთ ნაწილში დადასტურდა. ის წარმოდგენილი იყო თავად გალავნის კედლით საძირკველითურთ, მასზე მიშენებული რიყის ქვის ტალახზე ნაგები კედლის ნაშთით, სამეურნეო ორმოსა და სხვადასხვა არტეფაქტებით (ტაბ. I).

მელქისედეკის გალავანს, რომელზეც ერეკლე მეფის დროინდელი გალავანია აშენებული, საკმაოდ მკვრივ დულაბზე ნაგები რიყის ქვის საძირკველი ქონია (მიწის თანამედროვე ზედაპირიდან 1.35 მ სიღრმემდე) (ტაბ. III-1).

საინტერესოა, რომ ტაძრის მშენებლობის დროინდელი გალავანი კარიბჭემდე არ გრძელდება და არც არასოდეს ყოფილა. უფრო მეტიც, განხორციელებული არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად არათუ არც სხვა კედლების ნაშთები გამოვლენილა ამ მონაკვეთში, არამედ განვითარებული შუა საუკუნეების ფენაც არ დადასტურებულა: ერეკლესდროინდელი გალავანი ამ ნაწილში უშუალოდ ადრეული შუა საუკუნეების ფენაზეა დაშენებული (ტაბ. I, IV-1,2). სამწუხაროდ, შესწავლილი მონაკვეთის მოცულობა არ იძლევა იმის შესაძლებლობას, რომ რითიმე ავხსნათ ამ ადგილას განვითარებული შუა საუკუნეების ფენების არარსებობა.

ამ ფენას ეკუთვნის გალავანზე მიდგმული რიყის ქვის კედელი (№5), რომელიც ტალახითაა შემტკიცებული. კედელი XVIII ს-ის სამეურნეო ნაგებობის გამართვისას დაუზიანებიათ, ამიტომ ის ფრაგმენტულად იყო შემორჩენილი. თავად კედლის მშენებლობისას კი დაუზიანებიათ წინა პერიოდის თონე (№2) (ტაბ. I, II-1).

№5 კედლის ჩრდილოეთით დაფიქსირდა 2 მ დიამეტრის სამეურნეო ორმო (ტაბ. I, III-2), რომელიც გალავნის საძირკვლის გასწვრივ იყო გაჭრილი გალავნის მშენებლობის შემდგომ (ორმოს სრული სიღრმის დადგენა არ მოხერხდა, რადგან ის ჩვენს მიერ შესწავლილი 2 მეტრის ქვემოთ გრძელდებოდა). ორმო სავსე იყო რიყის ქვით, ორივე სახის კრამიტისა და სხვადასხვა ჭურჭლის ფრაგმენტებით. კრამიტები წარმოდგენილი იყო განვითარებული შუა საუკუნეებისთვის მახასიათებელი ბრტყელი კრამიტისა და ლარიანი კრამიტის ნატეხებით. ჭურჭლიდან კი გამოიყო ქვევრის (ანალოგიური ქვევრი გაითხარა საკვლევი მონაკვეთის ჩრდილოეთ ნაწილში, ადრეული შუა საუკუნეების ფენაში), ქოთნის და სხვადასხვა ჭურჭლის ფრაგმენტები. სამეურნეო ორმო XVIII ს. სამეურნეო ნაგებობის მშენებლობის დროს გაუქმებულია და მასზე ამ ნაგებობის ერთ-ერთი კედელია (№2) აშენებული.

ამ ფენის კუთვნილი არტეფაქტები მცირეა. მათგან გამოიყო მრავალფრად, ცისფრად და მწვანედ მოჭიქული ჯამების ფრაგმენტები, რომლებიც განვითარებული შუა საუკუნეების ბოლო ეტაპის დაუდევრად მოჭიქული ჭურჭლის მსგავსია და ამავე პერიოდის თეთრ ანგობზე მწვანე საღებავის ნალვენით მოხატული ბორბლისებურქუსლიანი ჯამი (ჯამის ზომებია: სიმაღლე - 7,5 სმ, პირის დმ - 16,5 სმ, ქუსლის დმ - 7,2 სმ, კეცის სისქე - 0,7 სმ.) (ტაბ. V-2). მოჭიქული ჭურჭლის მსგავსი ნიმუშები მრავლადაა აღმოჩენილი განვითარებული შუა საუკუნეების ნაქალაქარებზე.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს კანკელის ორი ფილის ფრაგმენტი, რომლებიც მელქისედეკის დროინდელი გალავნის კედლის ჩრდილოეთით, მისი საძირკვლის დონეზე აღმოჩნდა (ზეთსახდელი ქვების გასწვრივ). კანკელის ფრაგმენტები თექმის მწვანე ტუფისგანაა დამზადებული. ერთ მათგანზე მცენარეული ორნამენტია მოცემული და ამდენად, კანკელის ქვედა ტიხრის ჩარჩოს წარმოადგენს. მეორეზე კი ორი მხედრის ჰერალდიკური გამოსახულებაა. მარჯვენა მხედრიდან მხოლოდ ცხენის წინა ფეხი და ფლოქვია შემორჩენილი. მარცხნივ გამოსახული მხედრის ცხენი წინა ფეხებით

შემართულია. მხედარს მოკლე რომაული სამხედრო ტანისამოსი მოსავს. ხელში შუბი უჭყრია. ზედა ნაწილი არაა შემორჩენილი (ტაბ.VII-1-2).

მხედრების პერალდიკური გამოსახულებები ქართულ ხუროთმოძღვრულ რელიეფში VII-VIII საუკუნეებიდან ჩნდება და განსაკუთრებით მახასიათებელია განვითარებული შუა საუკუნეების რელიეფისთვის (ნებელდის კანკელი, მარტვილის, ჯოისუბნის, ჯრუჭის, ვალეს, ნიკორწმინდის ტაძრები, იყალთოს ტრაპეზი, სათხის კანკელი). როგორც კვლევებმა უჩვენა, ძირითადად გამოსახავდნენ წმ. გიორგისა და წმ. თევდორეს (მახასიათებელი ნიშნები: წვერი და უწვერულობა, შუბების ვერტიკალურობა და დიაგონალურობა, დამარცხებულ მონინაალმდეგეში იმპერატორისა და გველეშაპის გამოხატულება).

მაგრამ ამ ორიდან რომელია შემორჩენილი სვეტიცხოვლის ფრაგმენტზე, ძნელი სათქმელია, რადგან ის მახასიათებელი დეტალები, რაც ამ ორ წმინდანს ერთმანეთისგან მკვეთრად ასხვავებს (წვერი და მონინაალმდეგე), არ შემორჩა. შუბის დიაგონალური მოცემულობა კი (მის მონინაალმდეგედ კი ვერტიკალურობა), მყარი მაიდენტიფიცირებელი ვერ იქნება, რადგან რელიეფებში გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა შუბის დახრილობის ფორმა წმ. გიორგისა და თევდორესთან მონაცვლეობს (მაგალითად, თუ როგორც წესი, წმ. გიორგის შუბი ვერტიკალში უნდა იყოს მოცემული, საფარის კანკელზე ის დიაგონალურადაა მოცემული; თუ წმ. თევდორეს შუბი, როგორც წესი, დიაგონალში უნდა იყოს მოცემული, ჯოისუბანსა და სათხის შემთხვევაში ის ვერტიკალურადაა გამოსახული) [ხუნდაძე... 2017; Шмерлинг 1962].

კანკელის მეორე ფრაგმენტი სიუჟეტური და კვეთის მანერის მიხედვით ძლიერ გავს სვეტიცხოვლისავე, ალავერდის, ურთხვის, შომღვიმის, იყალთოს კანკელებს, რომლებიც სათანადო კვლევების საფუძველზე XI ს. პირველი მეოთხედითაა დათარიღებული და შიომღვიმისა და ალავერდის კანკელთა პალეოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე მელქისედეკ კათოლიკოსის სახელს უკავშირდება [Шмерлинг 1962; გაგოშიძე 2006: 24-31; ხუნდაძე... 2017].

ამდენად, სტილისტური ნიშნებით კანკელის ფრაგმენტები ერთიდაიგივე კანკელის ფრაგმენტებად უნდა მოვიაზროთ და ტაძრის შენების პერიოდით - XI ს. პირველი მეოთხედით უნდა დათარიღდეს.

ამავე, განვითარებული შუა საუკუნეების ფენაში, კანკელის ფრაგმენტებთან ერთად აღმოჩნდა თეთრი ტუფის ქვაში ნაკვეთი კანკელის (?) ფრაგმენტი, რომელიც 11,5 სმ სისქისაა. ზურგი, მარცხენა და ზედა ნახნაგი დასრულებული აქვს (ტაბ.VII-3), ზედაპირზე კი მოცემულია დიაგონალური ზოლებით დაფარული, შეწყვილებული ლილვის მქონე სვეტი და მის კაპიტელზე გადასული ორი თალი, რომელთა შორის რვაფურცელა ვარდულია მოთავსებული. ლილვებისა და თალთა შემკობის სტილით, ასევე ვარდულის ფორმით და საერთო მახასიათებლებით რელიეფი V-VI საუკუნეების სტელებისა და ქვაჯვარების (მაგ. ნაგზაურის კომპლექსი, დამბლუტისწყლის მცირე ეკლესია, ბალიჭის და ბუჩურაშენის ეკლესიები) გამოსახულებებთან ავლენს სიახლოვეს და ამავე პერიოდით უნდა დათარიღდეს [კახიანი... 2012: ტაბ.18-20; ჯაფარიძე 1982: ტაბ. XXVI, XXVII, XV, XXI]. ფრაგმენტის ზედაპირზე, სვეტის მარცხენა მხარეს რამდენიმე X-XI სს. ნუსხური ლაპიდარული წარწერის ფრაგმენტია შემორჩენილი, რაც მეტყველებს, რომ კანკელი (?) რამდენიმე საუკუნის მანძილზე თავის ადგილას „მდგარა“, შემდეგ კი უკვე დაზიანებული, მელქისედეკის დროინდელი ტაძრის კანკელის ფრაგმენტებთან ერთად აღმოჩნდა მინაში.

განვითარებული შუა საუკუნეების ქვეშ საკვლევი მონაკვეთის მთელ სიგრძეზე ადრეული შუა საუკუნეების მძლავრი ფენა დაფიქსირდა (ტაბ.I, IV-2). როგორც ჩანს, საქმე უნდა გვექნოდეს სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობებთან. მათ კრამიტის სახურავი ქონიათ, რაზეც მოწმობს, ამ ფენაში მთელს სიგრძეზე ჩამსხვრეული კრამიტების მძლავრი ფენა. ნგრევის პროცესი კარგად დადასტურდა №7 კედლის შემთხვევაშიც,

რომელიც სამხრეთით გადაქცეულა და ქვეშ მოუყოლებია სხვადასხვა ჭურჭელი. ამ ნაგებობათა კედლებიდან გაინმინდა დასავლეთ-აღმოსავლეთის ღერძზე აღმართული ტალახზე ნაგები ქვის ორი კედლის ნაშთი (შემორჩენილი სიმაღლე 0.4-0.50 მ, სისქე - 50-80 სმ). ნაგებობებში დადასტურდა თონე და ოთხი სხვადასხვა ზომის ქვევრი.

თონე (№2) გამომწვარი იყო მოყავისფროდ (ტაბ. I, II-1), დამზადებული ნმინდად განლექილი თიხისგან (სიმაღლე - 47 სმ, დმ - 50 სმ, კედლის სისქე - 5 სმ). ის დამზადებული მოუტანიათ და ადგილზე ჩაუდგამთ. გარშემო თონისკენ შემალღებული კირხსნარიანი იატაკი იყო მოწყობილი. სწორედ ამ იატაკზე იყო ამოყვანილი განვითარებული შუა საუკუნეების რიყის ქვის კედელი (№5), რომელმაც თონის დასავლეთი ნაწილი ჩაჭრა. თონე სავსე იყო ნაცრით, რომელიც საკმაოდ ხშირი ფენით დაფიქსირდა თონის გარშემოც.

ქვევრები სხვადასხვა ზომის გახლდათ (დმ - 65-100 სმ) (ტაბ. IV-3). გამომწვარი იყო მოვარდისფრო-მოჩალისფროდ, ქონდათ ნმინდად განლექილი, თხელი ან საშუალო სისქის კეცი და ბრტყელი ძირი. უმეტესობას ზედაპირზე შემოსდევდა ქდეული ან სადა ქედები. ქვევრების პირების შესახებ რამის თქმა ძნელია, რადგან შემდგომი პერიოდის ფენით იყო დაზიანებული და მორღვეული.

ქვევრები სავსე იყო მიწით, რომელშიც ერია ცხოველთა ოსტეოლოგიური ნარჩენები, ნახშირის ნამცეცები და ადრეული შუა საუკუნეებისთვის მახასიათებელი კრამიტების და ჭურჭლის ფრაგმენტები, მათ შორის წუნდებულიც, რაც ადგილზე მის ნამზადობას უსვამს ხაზს. ქვევრები ერთმანეთის გვერდით თიხნარ გრუნტში, უდულაბოდ იყო ჩადგმული, სხვადასხვა დონეზე, რაც მათი სხვადასხვა დანიშნულებით გამოყენებით უნდა აიხსნას. ამ ფენის მონაპოვარი მოითვლის კერამიკულ ნაწარმს, ბრინჯაოს ფიბულას და რელიეფურ არქიტექტურულ დეტალს (ტაბ. VI-1, VII-3).

კერამიკა გამომწვარია ღია მოჩალისფროდ ან მოწითალოდ. ერთ ნაწილს ზედაპირზე დასდევს ხონის კვალი და ტალღოვანი ორნამენტი. დოქებს ყელზე ერთი ან ორი ნიბო შემოსდევს. ყურები ოვალურგანივკვეთიანია და მიძერწილია პირსა და მხარზე, ყურის თავზე კოპებით. მსგავსი ჭურჭელი მრავლადაა აღმოჩენილი არმაზციხეზე, არმაზისხევში, რუსთავში, სვეტიცხოვლის უბნის ნამოსახლარებზე, ურბნისში (ურბნისში მსგავსი ყელნიბოიანი, მხარსა და ყელზე დაძერწილ ყურიანი ჭურჭელი აღმოჩენილია დამწვარი ნაგებობის იატაკზე, რომელიც სტატიგრაფიულად კარგად თარიღდება V ს.) [პაჭიკაშვილი 2014: 95; ნიკოლაიშვილი 2013: 8-15; ნარიმანიშვილი 2016: 120-146; ჭილაშვილი 1964: 78-79, 90-101; აფაქიძე...1955].

XVIII ს. გალავნის კედლის ძირში ადრეული შუა საუკუნეების ფენაში აღმოჩნდა ბუდეაბმული და მუხლჩახრილი ბრინჯაოს ფიბულა, ხოლო უშუალოდ გალავნის კედლის ქვეშ კაპიტელის ფრაგმენტი. ის კირქვისაა, ორი მოპირდაპირე მხარე დამუშავებულია (ტაბ. VII-3): ზედა კიდე სავსეა ლილვი გასდევს, ხოლო ქვედა - თაროსებურადაა დასრულებული. მარჯვენა და მარცხენა კიდე ჩამოტეხილია. ზედაპირზე მოცემულია ოთხფურცელა ვარდულების - „ხუთანების“ ერთი რიგი.

მსგავსი ორნამენტი IV-VI სს. ქართული არქიტექტურული ნაგებობების დამახასიათებელი დეტალია. ისინი გამოყენებულია ბოლნისის სიონისა და ივრის სიონის კაპიტელებზე. ანალოგიური კი შემორჩენილია ვახტანგ გორგასლის დროინდელი სვეტიცხოვლის სვეტის კაპიტელებზე. გარდა სტილისტური მსგავსებისა, აღმოჩენილი ფრაგმენტი ზომებშიც თანხვედება სვეტიცხოვლის კაპიტელის რელიეფების ზომებს: ტაძარში დაცული კაპიტელების სიმაღლე 20-25 სმ შორის მერყეობს, აღმოჩენილის სიმაღლე კი 22 სმ-ია. ამდენად, ეჭვგარეშეა, რომ აღმოჩენილი ფრაგმენტი ვახტანგ გორგასლის დროინდელი სვეტიცხოვლის ბაზილიკის კუთვნილად უნდა მოვიაროთ.

აღნიშნული ადრეული შუა საუკუნეების ფენაში მეღქისედეკის დროინდელი გალავნის კედლის კიდეში აღმოჩნდა ერთმანეთზე საფეხურებად დალაგებული ორი ზეთსახდელი

ქვა, ხოლო მათსა და გალავნის საძირკველს შორის ქვიშაქვის კვადრი (70×35×40 სმ) ზედაპირზე მართკუთხა ფოსოთი (25 სმ სიღრმით) (ტაბ. I, II-3, III-3). ზეთსახდელებიდან, ზედას ერთი ღარი აქვს თავისი სატუჩეთი (ზომები: 0.78×0.97×0.22 მ, ღარის დმ - 0.56 მ), ქვედას კი ორი (ზომები: 0.60×0.98×0.28 მ, ღარის დმ - 0.55 მ). რა დანიშნულებით იყო აღნიშნული ქვები ასე განლაგებული ძნელი სათქმელია, მაგრამ, როგორც ჩანს, ისინი წინა ეპოქის ზეთსახდელებია და გალავნის მშენებლობისას უნდა გამოეყენებინათ.

მეოთხე კულტურული ფენა გვიანანტიკური პერიოდისაა. ის უშუალოდ მოსდევს ადრეული შუა საუკუნეების ფენას (ტაბ. I). ამ პერიოდის გამოყოფა წინისგან მოხერხდა ცალკეული მასალის მიხედვით. ესაა ნითლად შეღებილი ბრტყელი და ღარიანი კრამიტის ფრაგმენტები და ცალკეული ფრაგმენტები სხვადასხვა ჭურჭლისა (ტაბ. VI-2). მათგან გამოსაყოფია:

1. ლამბაქისებური ჭრაქი, რომელიც მცხეთის II-IV სს. I ნახ. კერამიკული ნაწარმის ტიპური ნიმუშია და ამ პერიოდით დათარიღებულ თითქმის ყველა უბანზეა დაფიქსირებული არა მხოლოდ ნამოსახლარებზე, არამედ სამარხებშიც (არმაზციხე, არმაზისხევი, კარსნისხევი, სვეტიცხოველი II, VIII, სვეტიცხოველი IV №46 და ბაიათხევის №35 სამარხები [ნიკოლაიშვილი 1993: 8-26; აფაქიძე... 1981: 158; ნიკოლაიშვილი 2013: 8-15; აფაქიძე... 1995: 14; ნიკოლაიშვილი... 1995: 133]).

2. ქოთნების პირის ფრაგმენტები, წმინდად განლექილი კეცით, ღიაჩაღისფრად გამომწვარი, ზედაპირზე ჩარხისმიერი პასტელისებური ფერის ზოლებით. მსგავსი ფაქტურის და ფორმის ჭურჭელი აღმოჩენილია არმაზციხეზე, არმაზისხევიში, კარსნისხევიში და ასევე II-IV სს. თარიღდება [ნიკოლაიშვილი 1993: 8-26].

3. ზედაპირნაპრიალები, ნარინჯისფერკეციანი ჭურჭლის ფრაგმენტები. მსგავსი ჭურჭელი დადასტურებულია რვანის, მოდინახეს, ურბნისის IV ს. სამარხებში და ამავე პერიოდის რუსთავის, ლოჭინის ნამოსახლარ ფენებში [ბრაგვაძე 2000: 107-119; ბრაგვაძე... 2004: 91-141; ჭილაშვილი 1964: 78-79; ჭილაშვილი 1958: ტაბ. V; აბრამიშვილი... 1962: სურ. 4].

გვიანანტიკური ხანის ფენის ქვეშ უძრავი თიხნარი გრუნტია. ამდენად, 2019 წ. სვეტიცხოველის გალავნის დასავლეთი კედლის სამხრეთი ნაწილის შიდა პერიმეტრზე განხორციელებული სამუშაოების შედეგად, მნიშვნელოვანი ინფორმაცია შეემატა სვეტიცხოველის ისტორიას:

გაირკვა, რომ მელქისედეკის დროინდელი გალავანი კარიბჭეს სამხრეთიდან არ ერწყმოდა და მათ შორის რაღაც ნაგებობა უნდა მდგარიყო; გამოვლინდა გორგასლის დროინდელი არქიტექტურული და მცირე პლასტიკის ნიმუშები და მელქისედეკის დროინდელი ტაძრის კანკელის ფრაგმენტები, რითიც მეტი ნამოდგენა შეგვექმნა კანკელის გადაწყვეტის დეტალებზე; გაირკვა, რომ ადრეულ შუა საუკუნეებში ამ მონაკვეთზე სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობები მდგარა. კომპლექსის ეზოში მომავალი გათხრების ჩატარების შემთხვევაში შესაძლებელი გახდება, იმის გარკვევა, აღნიშნული ნაგებობები მოსახლეობის კუთვნილი იყო, თუ ტაძრის სამეურნეო ნაწილს წარმოადგენდა.

ლიტერატურა:

აბრამიშვილი რ., ჭილაშვილი ლ. 1962: ლოჭინის ნასოფლარის არქეოლოგიური გათხრები. - ჟურნ. საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე. XXIII-. თბ., გვ. 197-201.

ანდლულაძე ნ., ბოხოჩაძე ა., დევდარიანი ფ., ვანიშვილი შ., ზაქარაია პ. 1990: სვეტიცხოველი. - კრებ. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა. V, თბ., გვ. 261-269.

არჩვადე თ. 1974: თბილისის დედაცხიზე აღმოჩენილი წერნაქიანი ჭურჭელი. – კრებ. ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. II. თბ., გვ.174-187.

არჩვადე თ. 1978: აღმოსავლეთ საქართველოს გვიანფეოდალური ხანის მოუჭიქავი თიხის ნაწარმი. კრებ. ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. III. თბ., გვ.111-131.

აფაქიძე ან., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ. 1955: მცხეთა, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. I. თბ.

აფაქიძე ან., აბდუშელიშვილი მ., ნიკოლაიშვილი ვ., სიხარულიძე ა., მანჯგალაძე გ., გიუნაშვილი გ., ძნელაძე მ., სადრაძე ვ., ირემაშვილი შ. 1981: მცხეთა – 1978 წ. საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. – კრებ. მცხეთა. V. თბ., გვ.153-169.

აფაქიძე ან., ნიკოლაიშვილი ვ. 1985: დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე 1985 წელს ჩატარებული კვლევა-ძიების ძირითადი შედეგები. ანგარიში დაცულია დიდი მცხეთის არქეოლოგიურ-სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალში.

აფაქიძე ან., ნიკოლაიშვილი ვ., გიუნაშვილი გ., მანჯგალაძე გ., ძნელაძე მ., სადრაძე ვ., დავლიანიძე რ. 1995: მცხეთა - 82 (1982 წლის საველე-არქეოლოგიური კვლევა ძიების შედეგები). – კრებ. მცხეთა. X. თბ., გვ.6-57.

აფაქიძე ან., ყიფიანი გ., მანჯგალაძე გ., ნიკოლაიშვილი ვ., გიუნაშვილი გ., კაპანაძე მ., სიხარულიძე ა. 2003: სვეტიცხოვლის ეზოში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოები. მცხეთა 2001. – კრებ. 2001 და 2002 წლების საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგების ანგარიშები. თბ., გვ.55-123.

ბოხორაძე ალ., კალანდაძე ალ., ფიცხელაური კ. 1962: მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1961 წლის მუშაობის შედეგებისათვის. – კრებ. საქართველოში 1961 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. თბ.

ბოხორაძე ალ. 1961: მასალები შუაფეოდალური ხანის მცხეთის ისტორიისათვის. – კრებ. ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიის ძეგლები. I. თბ., გვ.20-25.

ბრაგვაძე ზ. 2000: რგანის სამაროვანი. – არქეოლოგიური ჟურნალი. I, გვ.107-119.

ბრაგვაძე ზ., ჩიგოგიძე ქ. 2004: მოდინახეს სამაროვანი. – კრებ. არქეოლოგიური ჟურნალი. II. თბ., გვ.91-141.

გაგოშიძე გ. 2006: ალავერდის ტაძრის თავდაპირველი კანკელის ფრაგმენტები. – კრებ. ალავერდის ეპარქიის ისტორიის ფურცლები. 1. სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. თბილისი-თელავი-ალავერდი, გვ.24-31.

კახიანი კ., ჭანიშვილი გ., კოპალიანი ჯ., მაჩაბელი კ., ალექსიძე ზ., ლლივაშვილი ე., პატარიძე ნ. 2012: ადრექრისტიანული საეკლესიო კომპლექსი დმანისიდან. თბ.

კალანდაძე ა., ბოხორაძე ა. 1964: მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1963 წლის მუშაობის ძირითადი შედეგები. – სამეცნიერო სესია მიძღვნილი 1963 წლის საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი. თბ.

მინდორაშვილი დ. 2009: არქეოლოგიური გათხრები ძველ თბილისში. თბ.

ნარიშკინიშვილი გ. 2016: არმაზისხევის არქეოლოგიური კომპლექსის 2014-2015 წწ. არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში. – ჟურნ. ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში. №23, თბ., გვ.92-101.

ნიკოლაიშვილი ვ. 1993: კარსნისხევი მეთუნეთა დასახლება. თბ.

ნიკოლაიშვილი ვ., გიუნაშვილი გ. 1995: ბაიათხევი, კრებ. მცხეთა. X. თბ., გვ.97-134.

ნიკოლაიშვილი ვ. 2013: არმაზციხე-ბაგინეთი, ახალი არქეოლოგიური გათხრები. – ჟურნ. ძველი ხელოვნება დღეს. №4, თბ., გვ.8-16.

პაჭიკაშვილი ნ. 2014: ძველი რუსთავი. თბ.

ჩიკოიძე ც. 1974: თელავი გვიანფეოდალურ ხანაში. – კრებ. ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. II. თბ., გვ.68-82.

ჭილაშვილი ლ. 1958: ქალაქი რუსთავი. თბ.

ჭილაშვილი ლ. 1964: ნაქალაქარი ურბნისი. თბ.

ხუნდაძე თ., კვაჭატაძე ე., დადიანი თ. 2017: შუა საუკუნეების ქართული ქანდაკება. თბ.
ჯაფარიძე ვ. 1982: ადრეული შუა საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები ქვემო ქართლიდან. თბ.

Шмерлинг Р. 1962: Малые Формы в архитектуре средневековой Грузии. Тб.

ტაბულების აღწერილობა:

ტაბ. I – გეგმა და ჭრილი.

ტაბ. II – 1 – ადრეული, განვითარებული და XVIII ს. ფენების ჭრილი; 2 – XVIII ს. თონეები და ხარო; 3 – ზეთსახდელი ქვები.

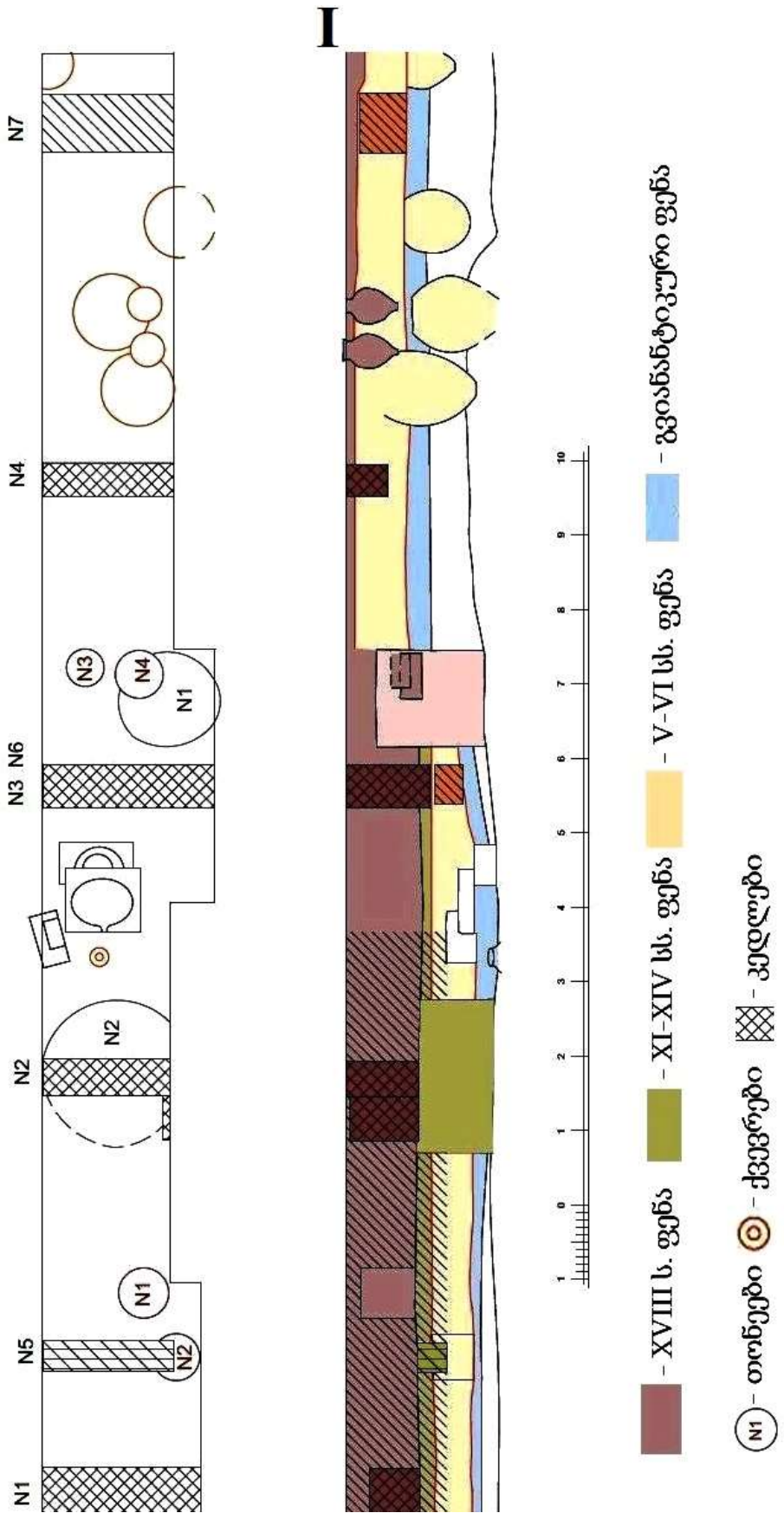
ტაბ. III – 1 – XI ს. გალავნის საძირკველი; 2 – განვითარებული შუა საუკუნეების ნაგებობის იატაკი და სამეურნეო ორმო; 3 – გვიანანტიკური პერიოდის ფენა და მასში ჩაჭრილი განვითარებული შუა საუკუნეების სამეურნეო ორმო.

ტაბ. IV – 1-2 – ჭრილები გალავნის კედლის ძირში; 3 - V-VI სს. ქვევრები.

ტაბ. V – 1 – XVIII ს. მასალა; 2 – განვითარებული შუა საუკუნეების მასალა.

ტაბ. VI – 1 – V-VI სს. მასალა; 2 – გვიანანტიკური პერიოდის მასალა.

ტაბ. VII – 1-2 – XI ს. კანკელის ფრაგმენტები; 3 – V-VI სს. კანკელის (?) ფრაგმენტი, 4 – V ს. ბაზილიკის სვეტის კაპიტელის ფრაგმენტი.

II

1

2

3

III

1

2

3

IV

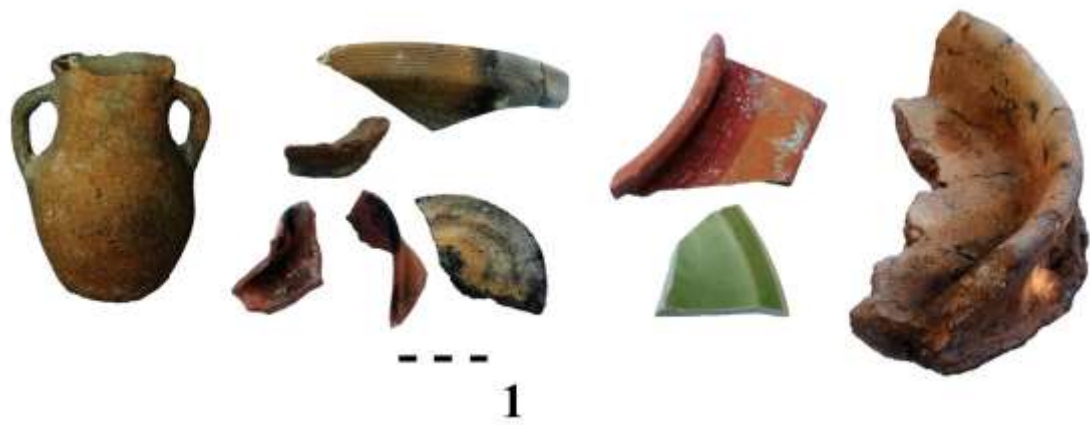
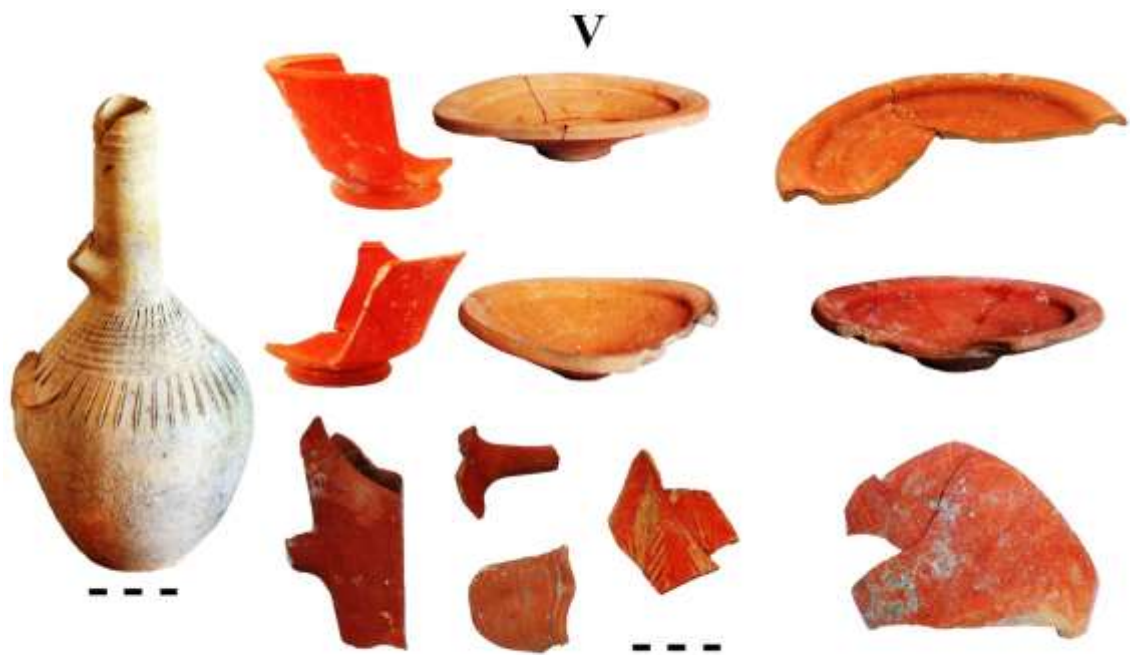
1

2

3

VI

1

2

VII

1

2

3

4

ადრეული შუა საუკუნეების კერამიკა ყვირილის ხელოვნებას (მოდინახეს სამაროვნის მიხედვით)

ნანა კაპანაძე

მოდინახეს სამაროვანი 1966-81 წლებში იქნა შესწავლილი საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, ჯ.ნადირაძის ხელმძღვანელობით. 1995 წელს ამავე ექსპედიციამ (ხელმძ. გ. მახარაძე) ამავე სამაროვანზე ჩაატარა მცირე მასშტაბის სამუშაოები და დამატებით გამოავლინა ადრეული შუა საუკუნეების 6 სამარხი. სულ მოდინახეზე აღმოჩენილია ადრეული შუა საუკუნეების 36 სამარხი, მათგან 12 უინვენტაროა. მოდინახეს სამარხები იმითაც არის საყურადღებო, რომ ისინი შეიცავს თუნის ნაწარმს, რაც ესოდენ იშვიათი მოვლენაა ადრეული შუა საუკუნეების კომპლექსებისთვის. კერამიკული ნიმუშები აღმოჩნდა 12 სამარხში (სულ 16 ერთეული.) სახეობების მიხედვით ისინი იყოფა რამდენიმე ჯგუფად: ჩაფი, დოქი და ხელადა.

ჩაფი აღმოჩენილია №3 სამარხში (სურ.1). მისთვის დამახასიათებელია რუხი-ვარდისფერი მრგვალი პირი, ცილინდრული ყელი, მრგვალი კორპუსი და ბრტყელი ძირი. მხრებზე და ყელზე მიძერნილი აქვს ოვალურგანივკვეთიანი ყურები. განხილული ჩაფი საკმაოდ ჰგავს დიღმის ხეობაში, თრელიგორის ნასახლარზე მიკვლეულ ნიმუშებს, რომლებიც ზოგადად III-VI საუკუნეებით თარიღდება. ვ.ნიკოლაიშვილი აღნიშნულ ნიმუშებს დერგისებურ ჭურჭლებად მიიჩნევს [ნიკოლაიშვილი 1985: ტაბ. XIV].

VI-VII საუკუნეების ანალოგიური ჩაფები მრავლადაა აღმოჩენილი აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე: მცხეთა [სინაურიძე 1966: 58], ურბნისი [ჭილაშვილი 1964: 110-113], უფლისციხე [მინდორაშვილი 1990], ივრის ხეობა [ჯორჯენაძე 1982: 28], დარიალის ციხე [მინდორაშვილი 2004: 113] და სხვ. ყველაზე ახლო ანალოგებს მოდინახეზე აღმოჩენილი ჩაფი იჩენს ზღუდერში მიკვლეულ ნიმუშებთან. მსგავსება ვლინდება როგორც გარეგნული ფორმის, ასევე ფერის მიხედვითაც. ზღუდრის ჩაფები გ. ნემსაძის მიერ დათარიღებულია IV-V საუკუნეებით [ნემსაძე 1991: 118].

ორყურა ჩაფები საკმაო რაოდენობით არის აღმოჩენილი დასავლეთ საქართველოშიც. ისინი მიკვლეულია ციხისძირში [ინაიშვილი 1993: 51-60], ვაშნარში და ვარდციხეში [ჯაფარიძე 1989: 70]. ანალოგიური ჩაფები მოიპოვება საკუთრივ მოდინახეს სამაროვნის გვიანანტიკური ხანის სამარხებშიც [ნადირაძე 1975: 57]. აღნიშნულ ჭურჭლებს ჰქონდათ საკმაოდ დიდი პრაქტიკული გამოყენება. იმასაც ფიქრობენ, რომ ორყურა ჩაფები თავისი გენეზისით უკავშირდება ამფორებს და გამოიყენებოდა როგორც კერამიკული ტარა [ჯაფარიძე 1989: 70]. მართლაც, ამგვარი ფორმის ჭურჭელი პრაქტიკული უნდა ყოფილიყო, ერთი მხრივ, ორი ყურის გამო მოსახერხებელი იქნებოდა ასანევად და მეორე მხრივ, ბრტყელი ძირის გამო მოსახერხებელია დასადგმელადაც, ამფორებისგან განსხვავებით [სინაურიძე 1966: 58].

რაც შეეხება დოქებს და ხელადებს, მათ შორის შესაძლებელია სამი ტიპის გამოყოფა. პირველ ტიპში ვაერთიანებთ მსხლისებურკორპუსიან ნიმუშებს, მეორე ტიპი წარმოდგენილია მრგვალმუცლიანი და ყელწიბოიანი ნიმუშებით, ხოლო მესამე ტიპს ვაკუთვნებთ სფერულმუცლიან და მრგვალყელიან დაბალ ხელადას.

I ტიპის, მსხლისებურკორპუსიანი დოქები (სურ. 2) და ხელადები (სურ. 3) ერთ-ერთი ყველაზე უფრო დამახასიათებელი ნიმუშებია ზემო იმერეთის გვიანანტიკური—ადრეული შუა საუკუნეების კომპლექსებისათვის. ისინი აღმოჩენილია მოდინახეს სამაროვანზე [ნადირაძე 1975: 43-75], რგანის სამაროვანზე [ბრაგვაძე 2000: 107-151], ჯიეთის სამაროვანზე [სონდულაშვილი 2006: 132-138]. აღნიშნული ნაწარმისათვის დამახასიათებელია მრგვალი პირი, ვიწრო ყელი, მკვეთრად დაქანებული მხრები და

მრგვალი ძირი. თიხა უმეტესწილად კარგად არის განლექილი, თუმცა, შეიმჩნევა კვარცისა და ქარსის მცირე მინარევები. ფერი ხშირ შემთხვევაში მოჩალისფროა (სამარხი №№2,3,55), მაგრამ გვხვდება მონიტალო-აგურისფერი ნიმუშებიც (სამარხი №40).

ამ ჭურჭლის ფორმები სათავეს იღებს გვიანანტიკური ხანიდან და როგორც უკვე ითქვა, წამყვანი ფორმაა I ათასწლეულის შუა ხანების ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლებისათვის. ისიც შეიძლება აღინიშნოს, რომ ურბნისის გარდა, საქართველოს არც ერთ ძეგლს არ მოუცია ანალოგიური ტიპის ჭურჭლის იმდენი რაოდენობა, რამდენიც — ყვირილის ხეობის სამაროვნებს. ეს ტრადიცია, ბუნებრივია, ვერ დაიკარგებოდა ანტიკურობიდან შუა საუკუნეებზე გარდამავალ პერიოდში და სწორედ ამ ვითარებას უნდა მიენეროს მსხლისებურკორპუსიანი დოქების არსებობა მოდინახეს ადრე შუა საუკუნეების სამარხებში.

ამ სახის კერამიკა მრავლად მოიპოვება როგორც დასავლეთ, ასევე — აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე. ამ ნიმუშების პოპულარობაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ ისინი გვხვდება, როგორც სამარხულ კომპლექსებში, ასევე ნამოსახლარ ფენებშიც. მსხლისებურკორპუსიანი დოქები და ხელადები აღმოჩენილია: რუსთავში [ლომთათიძე 1955: 182-183], მცხეთაში [უგრელიძე 1987: 57-58], ურბნისში [ჭილაშვილი 1964: 75], ოჩამჩირეში [Качарава 1972: 29], ძვერში [ფუთურიძე 1959: 74], ნებელდაში [Воронов, Вазнюк, Юшин 1970: 183], ლიაში [ჯაფარიძე 2006: 46-62], სოხუმში [Трапш 1973: 339], სტირფაზში [Техов 1985: ტაბ. 49, 71, 78, 82], გველეთის სამაროვანზე [მინდორაშვილი 2004: ტაბ. XIV] და სხვ.

მსხლისებურკორპუსიანი დოქები აღმოჩენილია საქართველოს ფარგლებს გარეთაც. კერძოდ, ისინი მოიპოვება სომხეთში, გარნის სამაროვანზე [Хачатриан 1976: ტაბ. 5] და ჩრდილოეთ კავკასიაში [Уваров 1900: 239-246]. გარნის მსხლისებურკორპუსიანი დოქების დათარიღებისათვის ჟ. ხაჩატრიანი გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს სწორედ საქართველოში აღმოჩენილ (ურბნისი) დოქებს [Хачатриан 1976: 48]. კვლევის ამ ეტაპზე არ გამოვრიცხავთ მსხლისებურკორპუსიანი კერამიკის ქართულ წარმომავლობას და მათ ექსპორტს მეზობელ რეგიონებში (სომხეთი, ჩრდილოეთ კავკასია).

საერთოდ, ამგვარი კერამიკის გავრცელებისა და ზუსტი ქრონოლოგიის გარკვევა გვიანანტიკურ-ადრეული შუა საუკუნეების არაერთ კულტუროლოგიურ ასპექტს მოჰფენდა ნათელს. ხშირად ამგვარი ჭურჭლების დათარიღებისათვის მიმართავენ ხოლმე ყვირილის ხეობის, კერძოდ, კი მოდინახეს გვიანანტიკური ხანის სამაროვნის მონაცემებს.

ანალოგიურად იქცევა ბ. ტეხოვიც, რომელიც სტირფაზში აღმოჩენილი ამგვარი დოქების დათარიღების საქმეში გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს სწორედ მოდინახეს მონაცემებს [Техов 1985: 33] მაგრამ უნდა ითქვას, რომ 1975 წელს ჯ. ნადირაძის მიერ გამოქვეყნებული მოდინახეს არც ერთი ნიმუში IV საუკუნეზე გვიანდელი არ არის [ნადირაძე 1975: 49-96], მაშინ როდესაც სტირფაზის დოქების უმეტესობა V საუკუნეს მიეკუთვნება. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება დავეთანხმოთ ვ.ჯაფარიძის მოსაზრებას, რომლის თანახმადაც, საქართველოში დღემდე აღმოჩენილი მსხლისებურკორპუსიანი დოქების ყველაზე უძველესი ნიმუშები IV საუკუნეზე ქვევით არ შეიძლება მიდიოდეს, რადგან არც ერთი ასეთ დოქი არ არის ცნობილი I-III საუკუნეების კომპლექსებიდან [ჯაფარიძე 1989: 79].

ჩვენი აზრით, ამ მოსაზრებას შეიძლება ერთი გარემოება დაეუმატოთ. საქმე ისაა, რომ უკანასკნელ ხანებში საკმაოდ გაიზარდა ასეთი დოქების გავრცელების არეალი და აქედან გამომდინარე, არ გამოირიცხება მათი აღმოჩენა შედარებით ადრეული ხანის კომპლექსებშიც. ყოველ შემთხვევაში, რაღაც მსგავს მოვლენასთან უნდა გვექონდეს საქმე რგანის სამაროვანზე, სადაც მსხლისებურკორპუსიანი დოქების ერთი ნაწილი III

საუკუნის მიწურულითა და IV საუკუნის დასაწყისით თარიღდება [ბრაგვაძე 2000: 118-120].

მ. სინაურიძე აღნიშნავდა, რომ მსხლისებურკორპუსიანი კერამიკა დამახასიათებელი მოვლენაა ადრე შუა საუკუნეების სანყისი (IV-VII) საუკუნეებისათვის [სინაურიძე 1966: 65]. ამ ქრონოლოგიური შკალის ზედა თარიღს ვ.ჯაფარიძის მიხედვით მიეკუთვნება ვაშნარის, ციხისძირის, ნებელდისა და ვარდციხის დოქებიც [ჯაფარიძე 1989: 80]. მოდინახეზე აღმოჩენილი მსგავსი ნიმუშები V-VI საუკუნეებს მიეკუთვნება. შეიძლება ისიც დაგვეშვა, რომ კერამიკის ეს ნიმუშები ადგილობრივი, საჩხერული ნაწარმია და არ გამოირიცხება გვიანანტიკურ-ადრე შუა საუკუნეების ზემო იმერეთში ამგვარი კერამიკის დამამზადებელი სახელოსნოების ფუნქციონირება და ნაწარმის გატანა ქვეყნის სხვა კუთხეებში.

II ტიპის კერამიკულ ჯგუფში ვაერთიანებთ მრგვალმუცლიან, სადა და ყელნიბოიან ცალებს (სამარხი №№ 31, 35, 36, 40, 65). ამ ტიპის ნიმუშებისათვის საერთო ნიშნებია: ფართო, მრგვალი პირი, დაბალი, ნიბოიანი ყელი, სფერული ტანი და ბრტყელი ძირი. ყური თითქმის ყველა შემთხვევაში მიძერწილია პირის გვირგვინზე და მხარზე (სურ. 4; 5; 6; 7) გამონაკლისს წარმოადგენს მე-40 სამარხის დოქი, რომელსაც ყური მიძერწილი აქვს მხარზე და ყელზე (სურ. 8). აღნიშნული დოქები ჩალისფერკეციანია, ზედაპირი მოჩალისფრო-მონითალოა, თიხა კარგად არის გამომწვარი, ფაქტურაც კარგად განლექილია, თუმცა, მინარევები მაინც შეიმჩნევა. ყელნიბოიანი დოქები დადასტურებულია როგორც აღმოსავლეთ, ასევე — დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე. განსაკუთრებით მრავლად მოიპოვება ისინი ქართლისა [ნემსაძე 1991: 119] და აფხაზეთის [Воронцов 1979: 45-47] ტერიტორიაზე.

მოდინახეზე აღმოჩენილი II ტიპის დოქები თავისი ფორმითა და ფაქტურით ემსგავსება ზღუდერში [ნემსაძე 1991: 125], არაგვისპირში [რობაქიძე 1982: ტაბ. XXIII], ჟინვალში [ჩიხლაძე 2015: 221], ურბნისში [ჭილაშვილი 1964: 60-68], ჭერემში [მამაიაშვილი, ჯავახიშვილი 1984: 91] აღმოჩენილ ცალებს.

ყელნიბოიანმა ჭურჭელმა დიდი ხანია მიიქცია მკვლევართა ყურადღება და მათ შესახებ არაერთ ნაშრომშია მსჯელობა. აღნიშნული კერამიკის გავრცელებისა და თარიღის შესახებ ვრცელი მიმოხილვა ეკუთვნის ნ.მირიანაშვილს [მირიანაშვილი 1983: 48-51]. მანვე ამგვარი ჭურჭლების გავრცელების ქვედა ქრონოლოგიურ ზღვრად ძვ.წ.-ახ.წ. საუკუნეები მიიჩნია, რაც მტკიცდება ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური აღმოჩენებითაც [მახარაძე, ლაშხი 1997: 57]. ყელნიბოიანი კერამიკა საკმაოდ პოპულარულია მთელი გვიანანტიკური პერიოდის განმავლობაში და როგორც არქეოლოგიური აღმოჩენები ცხადპყოფს, აგრძელებს არსებობას ადრეულ შუა საუკუნეებშიც.

III ტიპის თუნის ნაწარმი წარმოდგენილია მხოლოდ ერთი ნიმუშით. ეს არის მომცრო ტანის, ფართოპირიანი, დაბალყელიანი და სფერულტანიანი დოქი №3 სამარხიდან (სურ. 9). აღწერილ ჭურჭელს საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე არც თუ მრავალრიცხოვანი პარალელი ეძებნება. ამგვარ ნიმუშს ვერ ვხვდებით მ. სინაურიძის მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს ადრე შუა საუკუნეების კერამიკისადმი მიძღვნილ საგანგებო ნაშრომში. ამ ჭურჭელს გარეგნული ფორმით შეიძლება მივამსგავსოთ ზღუდერში აღმოჩენილი ერთი ნიმუში [ნემსაძე 1991: სურ. 2], მაგრამ აღვნიშნავთ, რომ მსგავსება უაღრესად პირობითია და გარეგნული ფორმის ცალკეულ დეტალებში მჟღავნდება (ფართო პირი, სფერული ტანი). ამგვარი კერამიკა არ ჩანს არც დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე. აქედან გამომდინარე, ძნელია გადაჭრით რაიმეს თქმა.

მოდინახეს სამარხებში ცალკე ჯგუფად შეიძლება გამოვყოთ №№76,77,79 (სურ. 10; 11; 12) კომპლექსებში დაფიქსირებული თიხის ჭურჭლების ფრაგმენტები. სწორედ მათი

ფრაგმენტულობის გამო ვერ ვაერთიანებთ მათ ვერც ერთ ტიპში და ცალკე მდგომ ჯგუფად განვიხილავთ.

მათ შესახებ ზოგადად შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ დამზადებულია საკმაოდ უხეში თიხისაგან, ქარსისა და კვარცის მაღალი პროცენტული შემცველობით და ადვილად შლადია. ამ სამარხებში აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლების ნიშან-თვისებები ზოგადად დამახასიათებელია გვიანანტიკური-ადრე შუა საუკუნეების თუნის ნაწარმისათვის. აღნიშნულია, რომ ამ პერიოდის თიხის ჭურჭლები დამზადებულია თითქმის განუღებავი, ან ცუდად განღებულ უხეში თიხისაგან. თიხა მარცვლოვანია და ხასიათდება ქარსის მაღალი პროცენტული შემცველობით. დამაკმაყოფილებელი არ არის არც გამოწვის ტექნოლოგიური დონე. გამოწვის ხარისხი სუსტია, რის გამოც ჭურჭლები ადვილად შლადი და აღდგენის უუნაროა. თიხის ჭურჭლები ძირითადად მონითალო-მოაგურისფროა, ზოგჯერ-გაშავებულიც, კეცი უმეტესწილად მოყავისფრო, ან მონითალოა და ნაწარმის უმეტესობა სკელეციანობით ხასიათდება [ჯაფარიძე 1982: 31-32]. ზუსტად ანალოგიური ნიშნებით ხასიათდება მოდინახეს №№76, 77 და 79 სამარხში აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლებიც.

როგორც განხილულმა მასალებმა ცხადჰყო, მოდინახეზე აღმოჩენილი თუნის ნაწარმი არ არის მრავალფეროვანი და საფიქრებელია, რომ თიხის ჭურჭლების წარმოების დონე აშკარად ჩამოუვარდება წინამორბედ, ანტიკურ ხანას. ვვარაუდობთ, რომ ამ ვითარებაში გადამწყვეტ როლს ასრულებს არა რელიგიური ფაქტორი, რაც გამოიხატება სამარხებში ინვენტარის შემცირებით, ან სრულიად გაქრობით, არამედ გარკვეული როლი უნდა შეესრულებინა მინისა და ლითონის ჭურჭლების მხატვრული დარგების განვითარებას.

მიგვაჩნია, რომ ამ ვითარებამ ძლიერი და ალბათ, გადამწყვეტი როლიც შეასრულა კერამიკის მხატვრული შემკობისა და ფორმების მრავალფეროვნების დაკნინების საქმეში. როგორც ჩანს, მოსახლეობას განუვითარდა და გაეზარდა მოთხოვნილება მინისა და ლითონის ნაწარმზე და მათი მხატვრული ღირსების გაზრდაზე უფრო ზრუნავდნენ, ვიდრე კერამიკის შემდგომ სრულყოფაზე.

ამიტომ გვიანანტიკურ ხანაში შემჩნეული ტენდენცია, რაც გამოიხატება კერამიკული წარმოების დაცემასა და ნაწარმის ერთგვარ გაუბრალოებაში, ინერციით გრძელდება ადრე შუა საუკუნეებშიც. მაგრამ ყოველივე ამის მიუხედავად, მაინც მიგვაჩნია, რომ საზოგადოების ყველა ფენას ერთნაირად არ მიუწვდებოდა ხელი მაღალმხატვრული, თუნდაც სადა მინისა და ლითონის ჭურჭლებზე და კერამიკული დარგი მაინც წამყვანი უნდა ყოფილიყო თუნდაც სამეურნეო და სამზარეულო სფეროში.

ამის მიუხედავად, ისიც თვალნათლივ ჩანს, რომ ამ დროს ეს დარგი საკმაოდ დეგრადირებულია და ოდნავადაც ვერ უტოლდება ძვ. II-I ათასწლეულებში არსებულ დონეს. როგორც ჩანს, ამ პერიოდშივე ხდება კერამიკულ სახელოსნოთა შემცირებაც, რასაც მონმობს დამზადების დაბალი ტექნოლოგიური დონე, რადგან იშვიათია განღებვა და ჭარბობს უხეში, მარცვლოვანი, ქარსმინარევიანი თიხა. ასევე თვალშისაცემად კლებულობს მათი რაოდენობა სამარხებშიც. როგორც არქეოლოგიური აღმოჩენები მონმობს და ამასვე ადასტურებს ჩვენს მიერ განხილული კომპლექსებიც, თითოეულ სამარხში მეტად იშვიათია თითო ან ორი ცალის გარდა მათი აღმოჩენის შემთხვევები.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული არაერთი ვარაუდის მიუხედავად, დღემდე თითქმის პასუხგაუცემელია ერთი არსებითი კითხვა — რატომ ქრება V-VI ს-დან სამარხებში თუნის ნაწარმი და რატომ ღარიბდება მისი ასორტიმენტი. ეს მოვლენა რომ მხოლოდ რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების ცვლილებით აგვეხსნა, საკმაოდ ტრივიალური იქნება. ამიტომ როდესაც აღნიშნულ საკითხზე ვმსჯელობთ, საჭიროა გარკვეული სიფრთხილე, რადგან ეს პრობლემა ხანგრძლივ კვლევა — ძიებასა და კომპლექსურ მიდგომას მოითხოვს.

ლიტერატურა:

- ბრაგვაძე ზ. 2000:** რგანის სამაროვანი, აჟ I. თბ.
- ინაიშვილი ნ. 1993:** ციხისძირის ახ.წ. I—VI საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები, თბ.
- ლომთათიძე გ. 1955:** რუსთავში წარმოებულ არქეოლოგიური თხრის უმნიშვნელოვანესი შედეგები, მსკა I. თბ.
- მამაიაშვილი ნ, ჯავახიშვილი ქ. 1984:** ჭერემის გვიან რომაული ხანის სამაროვანი, კაემ VI. თბ.
- მახარაძე გ, ლაშხი ლ. 1997:** საირხის ელინისტური ხანის კერამიკა, ნარკვევები III. თბ.
- მინდორაშვილი დ. 1990:** უფლისციხე ფეოდალურ ხანაში, საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ.
- მინდორაშვილი დ. 2004:** არქეოლოგიური გათხრები ხევში, თბ.
- მირიანაშვილი ნ. 1983:** შიდა ქართლის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, თბ.
- ნადირაძე ჯ. 1975:** ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ.
- ნემსაძე გ. 1991:** თიხის ჭურჭელი ძამას ხეობიდან, სსმმ XLI-B. თბ.
- ნიკოლაიშვილი ვ. 1985:** დიღმის ხეობა ადრე ფეოდალურ ხანაში, სას III. თბ.
- რობაქიძე ც. 1982:** არაგვისპირის სამაროვანზე აღმოჩენილი თიხის ჭურჭელი, ად. თბ.
- სინაურიძე მ. 1966:** აღმოსავლეთ საქართველოს ადრე ფეოდალური ხანის კერამიკა, მსკი I. თბ.
- სონღულაშვილი ხ. 2006:** ჯიეთის სამაროვანი, აჟ IV. თბ.
- უგრელიძე ნ. 1987:** ადრეულ შუა საუკუნის ქართლში მინის წარმოების ისტ.-თვის. თბ.
- ფუთურიძე რ. 1959:** დასავლეთ საქართველო გვიანანტიკურ ხანაში, მსკა III. თბ.
- ჩიხლაძე ვ. 2015:** ჟინვალის სამაროვანი თბ.
- ჭილაშვილი ლ. 1964:** ნაქალაქარი ურბნისი, თბ.
- ჯაფარიძე ვ. 1882:** კლდეეთის სამაროვანი და დასავლეთ საქართველოს გვიანანტიკური ხანის არქეოლოგიის შესწავლის ზოგიერთი საკითხი, ძმ.
- ჯაფარიძე ვ. 1989:** ვარდციხის ნაქალაქარი, თბ.
- ჯაფარიძე ვ. 2006:** ეგრისის მატერიალური კულტურა I-VII საუკუნეებში. თბ.
- ჯორბენაძე ბ. 1982:** ერწო—თიანეთი შუა საუკუნეებში, თბ.
- Воронов Ю. Вазнюк А. Юшин В. 1970:** Апуштинский могильник IV-VI вв. н.э. в Абхазии. Советская Археология. №1. М. с.183.
- Воронов Ю. 1979:** Материальная культура Абхазии I тысячелетия н.э. КСИА. №159. М.
- Качарава Д. 1973:** Город Гиенос в античную эпоху. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Тб.
- Техов Б. 1985:** Материальная культура населения среднего течения реки Большой Лиахви в I-VIII вв. Тб.
- Трапш М. 1974:** Древний Сухуми. Труды. Т.2. Сух.
- Уваров П. 1900:** Могильники Северного Кавказа. МАК. СПб.
- Хачатриан Ж. 1976:** Античный некрополь. Гарни. V. Ер.

სურათების აღწერილობა:

1. ჩაფი. სამარხი №3. 2. ყელნიბოიანი დოქი. სამარხი №36. 3. ხელადა. სამარხი №55. 4. ყელნიბოიანი დოქი. სამარხი №65. 5. დოქი. სამარხი №35. 6. დოქი სამარხი №31. 7. ხელადა. სამარხი №33. 8. დოქი. სამარხი №40. 9. დოქი. სამარხი №3. 10. დოქის ფრაგმენტები. სამარხი №76. 11. დოქის ფრაგმენტები. სამარხი №77. 12. დოქის ფრაგმენტები. სამარხი №78.

7

8

9

10

11

12

ბიზანტიური ტიპის საქორწინო ბაჭყალი

ქვემო ალევის სამაროვნიდან

ქეთევან რამინის ასული რამიშვილი

ადრე შუასაუკუნეებიდან ქრისტიანობის გავრცელებასთან ერთად მთელს ქრისტიანულ სამყაროში გლიპტიკა ხდება ქრისტიანული კულტურის განუყოფელი ნაწილი. საქართველო IV ს-ის დასაწყისიდანვე ქრისტიანული კულტურის ორბიტაში მოექცა. „ახალი იდეოლოგიის პოზიციების გამყარება, გარდა საზოგადოების შიგნით მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური პროცესებისა, რაც მიმართული იყო ქვეყნის ფეოდალიზაციისაკენ III ს-ის მეორე ნახევარში, აჩქარებდა მეტად რთული საგარეო ვითარება. გაძლიერებული სასანური ირანის დაუფარავმა აგრესიამ კავკასიის და კერძოდ, საქართველოს მიმართ ქართლის სამეფოს მესვეურები, რომლებიც ისედაც რომის იმპერიაზე იყვნენ ორიენტირებულები, აიძულა რაც შეიძლება დროულად შეერთებოდნენ იმ ძალებს, რომელიც ბიზანტიის ახლადშექმნილი იმპერიის გარშემო იყრიდა თავს და რომელიც ამჯერად ქრისტიანული იდეოლოგიით აღჭურვილი, მძიმე ბრძოლებს აწარმოებდა სასანური ირანის წინააღმდეგ“ [რამიშვილი რ. 2006: 147-148].

ამდენად, ქართული ქრისტიანული ხელოვნების ჩამოყალიბება წარიმართა ერთი მხრივ, ადგილობრივი ტრადიციებისა და ანტიკური პროტოტიპების ზეგავლენით, ხოლო მეორე მხრივ, ბიზანტიასთან და სასანურ ირანთან მჭიდრო კულტურული კონტაქტების საფუძველზე, რის ერთ-ერთ ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ქვემო ალევის ადრე შუასაუკუნეების (V-VII სს.) სამაროვანი, რომლის შემადგენელ ნივთიერ მასალაში მოიპოვება როგორც ადგილობრივი, ისე ბიზანტიური ტიპის და სასანური ხელოვნების ნიმუშები.

ალევისა და მისი მიდამოების შესწავლა დაიწყო 1981 წელს. ქვემო ალევში (ქსნის ხეობა) სოფლის აღმოსავლეთით, მდ. ალურას მარჯვენა ნაპირზე, ადგილ „გრძელებზე“ გამოვლინდა სამაროვანი, სადაც 1981-1989 წწ. გათხრებს აწარმოებდა ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ალევის არქეოლოგიური ექსპედიცია (ხელმძღვანელი – ნ. აფხაზავა). სამაროვანზე გაითხარა ადრე შუასაუკუნეების 138 სამარხი: ქვის ფილებით ნაგები სამარხები, ორმოსამარხები და ძელებით გადახურული ორმოსამარხები [აფხაზავა ნ. 1988: 4-9].

მიცვალებულები (უკლებლივ ყველა მამაკაცი) დაუკრძალავთ ქრისტიანული წესით - ზურგზე გაშოტილები, თავით დასავლეთით, ხოლო ქალების უმეტესობა დაკრძალული იყო გვერდზე, კიდურებმოხრილი, ნივთების უმრავლესობა წარმართული წესით უმეტესად ქალებისთვის ჩაუტანებიათ, რაც, მიუხედავად იქ მაცხოვრებელი ქალბატონების ქრისტიანული აღმსარებლობისა, ფართო ფენებში (განსაკუთრებით ქალთა საზოგადოებაში) ძველი წარმართული ტრადიციების მდგრადობაზე მიგვითითებს [რამიშვილი რ. 1970: 131; აფხაზავა ნ. 1988: 49].

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ეს მოვლენა შესაძლოა აიხსნას „ხალხური ქრისტიანობის“ და „ფოლკლორული ქრისტიანობის“ ფენომენის გათვალისწინებით, რაც გულისხმობდა ხალხურად მითოლოგიზირებულ ქრისტიანობას და რაც მნიშვნელოვნად განპირობებული იყო იმით, რომ ქალები ტრადიციული წეს-ჩვეულებების, რელიგიური სისტემებისა თუ მათი გადმონაშთების უმთავრესი შემნახველები არიან [აფხაზავა ნ. 1988: 52].

ქვემო ალევის სამაროვანზე საკმაოდ უხვადაა აღმოჩენილი გლიპტიკური ძეგლები. მათ შორის სჭარბობს სასანური ბეჭდები და საბეჭდავები, რაც სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ მოსახლეობა ქრისტიანი არ იყო. სასანური გლიპტიკის საუკეთესო მკვლევარის ქ. ილ. რამიშვილის მოსაზრებით, ქართლის მოსახლეობას არ ესმოდა სასანურ გემათა გამოსახულებების სიმბოლური მნიშვნელობა და საბეჭდავების შერჩევა ხდებოდა

მხოლოდ მათი გემოვნების მიხედვით [რამიშვილი ქ. ილ. 1979: 49]. ქვემო ალევში აღმოჩენილ სასანურ ბეჭდებზე ხშირად გამოსახულია ჯვარი, რაც გარდა ქრისტიანებისა, ირანელი მოსახლეობისთვისაც (განსაკუთრებით ხელოსნებისთვის) მისაღები სიმბოლო იყო [Пигулевская Н. 1956: 293-294; Bivar A. 1963: 27], თუმცა როგორც ჩანს, ამ ბეჭდებს სიამოვნებით ატარებდნენ ქვემო ალევში მოსახლე მანდილოსნები, ხოლო ჯვრის გამოსახულებას დიდი ალბათობით ქრისტიანული მრწამსის გამომსახველ სიმბოლოდ მიიჩნევდნენ.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ არქეოლოგიური გზით აღმოჩენილი ქრისტიანული გლიპტიკური ძეგლები საქართველოში მრავალრიცხოვანი არ არის. ამდენად, ძალზე მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია ქვემო ალევის სამაროვანზე აღმოჩენილი ქრისტიანული შინაარსის მქონე გამოსახულებებით შემკული ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭდები, რომლებიც ძირითადად, ქალთა სამარხებშია აღმოჩენილი და უეჭველად ალევში მაცხოვრებელი ქალბატონების (მოსახლეობის) ქრისტიანულ მრწამსზე უნდა მიგვითითებდეს. ეს ბეჭდები საგანგებოდ არავის უკვლევია. მათი ყოველმხრივი შესწავლა, რა თქმა უნდა, ფასდაუდებელ წვლის შეიტანს იმდროინდელი საზოგადოების სულიერი სამყაროს მართებულ გაგებაში, ასევე, იმ იდეოლოგიური შეხედულებების გააზრებაში, რომელიც ქრისტიანობის ოფიციალურად აღიარების შემდგომ ხანებში არსებობდა საქართველოში.

ბევრის მთქმელია ეს ბეჭდები იმდროინდელი საზოგადოების კულტურული დონისა და გარე სამყაროსთან ურთიერთობის შესახებაც. გადამწყვეტილი გვაქვს ამ გლიპტიკური ძეგლების საფუძვლიანი შესწავლა, თუმცა, წინამდებარე ნაშრომში ჯერ-ჯერობით განვიხილავთ მხოლოდ ბრინჯაოსაგან დამზადებულ სამ ფარაკიან ბეჭედს (I ჯგუფის II სერიის პირველი ვარიანტი [აფხაზავა 1988: 105, ტაბ. XXII/15]), რომლებიც გამოსახულებათა შინაარსის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ბიზანტიური ტიპის საქორწინო ბეჭდებს წარმოადგენენ.

1. ბეჭედი ბრინჯაოსი, ფარაკიანი (გლ.ფ. 1691 - 7-986/1169, კორინთა, საკირეები, ქვემო ალევის ექსპედიცია, ორმოსამარხი №17), წრესთან მიახლოებული ოვალის ფორმის ფარაკის ბრტყელ პირზე ძალიან სქემატურად და ზედაპირულად ამოკვეთილია ერთმანეთის პირდაპირ ქალისა და მამაკაცის ბიუსტი მკერდამდე, თავებით პროფილში (ტაბ. I/1). სახის ნაკვთები და სხვა დეტალები არ განირჩევა. მათ ზემოთ მომცრო ჯვარია ამოჭრილი. გამოსახულებას გარშემო უვლის ღარი, რომელსაც ნახევარწრეებისგან შედგენილი ჩარჩო შემოუყვება, რაც მთლიანობაში ყვავილის გვირგვინის შთაბეჭდილებას ტოვებს. გამოსახულება ანაბეჭდზე არცთუ მკაფიო გამოსახულებას იძლევა, შედარებით მკვეთრად ჩანს ყვავილისებრი ჩარჩო (ტაბ. I/2). ბეჭედს აქვს თანაბარი ზომის შიგნიდან ბრტყელი და გარედან ოდნავ ამოზურცული რკალი (ტაბ. I/3), რომელზეც ფარაკია დარჩილული (ფარაკის დმ - 10 მმ; ბეჭდის სიმაღლე 12 მმ). ნივთი მთლიანობაში კარგადაა დაცული, თუმცა დაჟანგულია, ხოლო რკალი და ფარაკი - ოდნავ დაზიანებული.

2. ბეჭედი ბრინჯაოსი (გლ. ფ. 1636 - 7-986/389, ქვემო ალევი - ქვისსამარხი №39), ფარაკიანი. ოვალური ფარაკის ბრტყელ პირზე არცთუ ღრმად, მაგრამ მკაფიოდ ამოკვეთილია ჰორიზონტალურ ხაზზე აღმართული გრძელი ჯვარი, რომლის ორივე განივი მკლავი ბოლოში გაფართოებულია. ჯვრის აქეთ-იქით ამოჭრილია ორი ადამიანის ბიუსტი ანფასში. მათი თავები შემკულია მცირე წრეებისგან შედგენილი გვირგვინებით, რომლებიც ერთი შეხედვით შარავანდედს მოგვაგონებს. სახეები სუმარულადაა შესრულებული - ნაკვთები არ განირჩევა (ტაბ. I/4). ანაბეჭდზე დაბალ, მაგრამ შედარებით მკაფიო გამოსახულებას იძლევა (ტაბ. I/5). ბიუსტებს ქვემოთ ის ჰორიზონტალური ხაზია გავლებული, რომელზეც ჯვარია აღმართული, ხოლო ხაზს ქვემოთ შუაში ამოჭრილია სამყურა ყვავილი, აქეთ-იქით კი - პატარა სამკუთხედები, თუმცა შესაძლოა გამოსახული იყოს ბერძნული ასოები ან წარწერის იმიტაცია, ყოველ შემთხვევაში ანაბეჭდზე შუაში

თითქოს იკითხება ასო X, რომელიც ქრისტეს აღმნიშვნელი უნდა იყოს. ბეჭედს ვინრო, შიგნიდან ბეჭედი და გარედან ოდნავ ამობურცული რკალი აქვს, რომლის ფარაკთან შეერთების ადგილას მცირედ ფართოვდება (ტაბ. I/6). ფარაკი დარჩილულია რკალის ბოლოებზე (ფარაკი – 11X9 მმ; ბეჭედი – 19X20 მმ). ბეჭედი კარგადაა დაცული, ოდნავ დაჟანგულია.

3. ბეჭედი ბრინჯაოსი (გლ.ფ. 1683 - 7-986/1169, ქვემო ალევი — ორმოსამარხი №133), ფარაკიანი, ოვალური ფარაკის ბრტყელ პირზე ძალზე სქემატურად და არალრმად ამოჭრილია გრძელი ჯვარი, მის აქეთ-იქით ორი ადამიანის ბიუსტია ანფასში, ხოლო ბიუსტებს ქვემოთ გრძელი ხაზია გავლებული, რომლის ქვემოთ ამოკვეთილია მოკლე ხაზი (ტაბ. I/7). გამოსახულებას სიმკვეთრე აკლია, თუმცა ადამიანების ხვეული თმის მაღალი ვარცხნილობა და მრგვალი თვალები მაინც განირჩევა. უხეშადაა ნაკვეთი, ხისტი ხაზებით. ბიუსტები ყველაზე ღრმა კვეთითაა შესრულებული, თუმცა სუმარულად, მოკლებულია დეტალიზაციას. გამოსახულება ანაბეჭდზე დაბალ და გაურკვეველ გამოსახულებას იძლევა (ტაბ I/8). ბეჭდის ვინრო შიგნიდან ბრტყელი რკალი გარედან ოდნავ ამობურცული და ფარაკთან მირჩილვის ადგილას ოდნავ გაფართოებულია (ტაბ. I/9). ფარაკი რკალზეა დარჩილული (ფარაკი – 11X10 მმ; ბეჭედი – 21X21 მმ). ბეჭედი დაჟანგული, ხოლო რკალი მცირედ დაზიანებულია.

როგორც ცნობილია, რომაელების მიერ დაარსებული ბიზანტია, განსაკუთრებით ადრეულ პერიოდში, განიცდიდა ერთი მხრივ, ანტიკური ტრადიციების, ხოლო მეორე მხრივ ელინიზირებული აღმოსავლეთის მძლავრ გავლენას ხელოვნების თითქმის ყველა სფეროში, მათ შორის გამოყენებითი ხელოვნების ისეთ დარგებში, როგორცაა საიუველირო საქმე, გლიპტიკა, ტორევიტიკა, ტექსტილი და სხვ. ხშირად ძველი ანტიკური ტიპები, სახეები და სიმბოლოები შენარჩუნებული იყო და გამოიყენებოდა ბიზანტიელი ოსტატების მიერ, განსაკუთრებით ეს ითქმის იუველირებზე [Габриэль Г. 2009: 169].

ადრეობიზანტიურ საიუველირო ნაკეთობებში - ე.წ. „ბიზანტიურ ანტიკაში“ (ტერმინი ეკუთვნის ცნობილ ბიზანტიოლოგს ლ. მაცულევიჩს) რომაული ემბლემატიკის გამოყენებაში ბიზანტიელი მმართველები ხედავდნენ პოლიტიკური სტაბილურობისა და „ახალი რომის“ სიდიადის საფუძველს [Залеская В. 1998: 15]. ანტიკური მოტივების ქრისტიანულად ტრანსფორმირებაში ძალიან დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა გემებსა და მათზე ამოკვეთილ გამოსახულებებს.

ბიზანტიელი დიდებულები რომაული ტრადიციისამებრ ატარებდნენ პირად საბეჭდავ-ბეჭდებს, რომლებშიც ჩასმული იყო გემები ანტიკური გამოსახულებებით, თუმცა მათ უკვე ქრისტიანული შინაარსი მიენერებოდა. მაგ. ერთ-ერთი ბიზანტიელი ეპისკოპოსი ატარებდა ოქროს საბეჭდავ-ბეჭედს, რომლის გემაზე ამოჭრილი იყო ორფეოსი ლირით და წარწერით: „ქრისტე“, ცხადია, ამ შემთხვევაში ორფეოსს ქრისტეს მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ძალიან საყვარელი მოტივი იყო გემებზე ჰერაკლეს გამოსახვა, ვისი სასწაულებრივი გამირობები ქრისტეს მიერ განხორციელებულ სასწაულებთან ასოცირდებოდა, ასევე პოპულარულობას ინარჩუნებდა ფრთოსანი ნიკე, რომელიც ბოროტებასა და ავადმყოფობაზე გამარჯვების სიმბოლო გახდა. სიყვარულის შიშველი ღვთაება ვენერა გადაიქცა შემოსილ ქალწულ მარიამად, ხოლო ფრთოსანი ეროტი - კეთილი ამბების მახარებელ ანგელოზად. მედუზა გორგონა ავი თვალისგან დამცავი გამოსახულება გახდა, თუმცა მის ზემოთ უკვე პატარა ჯვარი იყო ამოკვეთილი წარწერასთან ერთად, რომელიც ასე იკითხებოდა: „ღმერთო დაიფარე მფლობელი“. მტრედი, რომელიც ადრე ვენერას ფრინველი იყო, ქრისტეს ფრინველად მოგვევლინა, ოღონდ ნისკარტში პალმის რტო ან ქრიზმა ეჭირა [Габриэль Г. 2009: 174-175].

„ბიზანტიური ანტიკას“ ერთერთ ძალიან საინტერესო ჯგუფს წარმოადგენს სხვადასხვა ლითონისგან (ოქრო, ვერცხლი, ბრინჯაო, რკინა) დამზადებული ადრეობიზანტიური საქორწინო ბეჭდები, რომლებსაც მამაკაცი ჩუქნიდა მეუღლეს.

არსებობდა სხვანაირი — ჯვრისწერის ბეჭდები, რომლებსაც წყვილი ერთმანეთს უცვლიდა. საერთოდ, ბეჭდების გაცვლის ტრადიცია ეგვიპტელებს მიეწერებათ. მათ ჰქონდათ რგოლის ფორმის ბეჭდები, რომლებიც დამზადებული ყოფილა ლერწმისგან. მრგვალი ფორმა მიაწინებდა ერთგულებისა და სიყვარულის მარადიულობას, რადგან რგოლს არც დასაწყისი აქვს და არც ბოლო, ხოლო ჭრილი (ლიობი) საიქიოს აღმნიშვნელი იყო, სადაც ცოლ-ქმარი ისევ ერთად გააგრძელებდა ცხოვრებას.

ეგვიპტელები საქორწინო რგოლებს მარცხენა ხელის არათითზე (მეოთხე თითი) ატარებდნენ. ეგვიპტელების მიბაძვით მარცხენა ხელის მეოთხე თითზე ატარებდნენ აგრეთვე საქორწინო ბეჭდებს ძველი ბერძნები და რომაელები. ძველბერძენი ისტორიკოსი, ბიოგრაფი და ესეისტი პლუტარქე ხსნის ამ ფაქტს ეყრდნობა რა ბერძენი მწერლის აპიონის თზულებას „ეგვიპტის შესახებ“, სადაც აღწერილია ეგვიპტელების ჩვეულება გვამის გაკვეთისა (რასაც ბერძნები ანატომიას უწოდებდნენ), რის შედეგადაც დადგინდა, რომ მხოლოდ მარცხენა ხელის მეოთხე თითისგან გამომავალი ძალიან წვრილი ძარღვი აღწევდა ისეთ სასიცოცხლოდ უმნიშვნელოვანეს (სიყვარულის აღმნიშვნელ) ორგანომდე, როგორც არის გული. სწორედ ამიტომ ეგვიპტელები საქორწინო რგოლებს ამ თითზე ატარებდნენ [Гопаченко А. 1999: 144-145]. როგორც ირკვევა, ეს ტრადიცია გადავიდა ბიზანტიის იმპერიაშიც, საიდანაც იგი ევროპაში გავრცელდა. VII ს-ის დასაწყისში ისიდორე სევილიელის ცნობილ ჩანაწერში აღნიშნულია, რომ საქორწინო ბეჭდებს ატარებენ მეოთხე თითზე: „საქმრო აძლევს ბეჭედს საცოლეს როგორც ნიშანს ორმხრივი ერთგულებისა და როგორც საფუძველს მათი გულების შეერთებისა და ამიტომაც ბეჭედს ატარებენ მეოთხე თითზე, რადგან სწორედ ამ თითში არის ვენა, რომლითაც სისხლი მიედინება გულისაკენ“. <http://asgard-ua.com> blog .

არა უგვიანეს VII ს-ისა (უფრო ადრეც) ბიზანტიაში ტრადიციად იქცა საქმროს მიერ საცოლისთვის საქორწინო ბეჭდისა და ქამრის მირთმევა. ადრე შუასაუკუნეებში ბიზანტიაში საქორწინო რიტუალი ბევრ საერთოს პოულობდა რომაულ ტრადიციებთან, მაგრამ იგი უფრო მრავალფეროვანი და პარადული გახდა. სიძე მოდიოდა პატარძალთან მუსიკოსების თანხლებით. პატარძალი გამონყოფილი იყო ძვირფას ფარჩის კაბაში და მოქარგულ ბლუზონში. საკმაოდ ძლიერი ფერუმარილით შელამაზებულ სახეს ვუალი უფარავდა. როდესაც საქმრო მიუახლოვდებოდა, იგი აიწევდა ვუალს, რათა საქმროს დაენახა მომავალი მეუღლე, შესაძლოა, სიცოცხლეში პირველად. მშობლების, მსახურების, მეგობრების, მეჩირაღდნეების, მომღერლებისა და დამკვრელების გარემოცვაში ნეფე-პატარძალი ეკლესიაში მიდიოდა. ქუჩაში ხალხი აივნებიდან იბსა და ვარდის ფურცლებს აყრიდა.

ეკლესიაში, ჯვრისწერის განმავლობაში მათ თავებს ზემოთ ნათლიებს გვირგვინები ეჭირათ. შემდეგ ისინი ცვლიდნენ ბეჭდებს, ხოლო XI ს-იდან წინასწარ მომზადებულ საქორწინო კონტრაქტსაც აწერდნენ ხელს მოწმეების თანდასწრებით. ჯვრისწერის ცერემონიის შემდეგ იმავე გზით ყველა ბრუნდებოდა პატარძლის სახლში, სადაც ელოდებოდათ ძალიან ლამაზად გაშლილი და უხვი, საზეიმო სუფრა საუკეთესო ჭურჭლით, სასმისებითა და საუცხოო კერძებით განყოფილი. საძინებელში შესვლისას მამაკაცი მეუღლეს ჩუქნიდა ბეჭედსა და სარტყელს [Райс Т. 2006: 97], (ანუ ჯვრისწერის დროს სხვა ბეჭდების გაცვლა ხდებოდა), ხოლო ბეჭდებზეც ჩვენ ვსაუბრობთ მხოლოდ მამაკაცი ჩუქნიდა ქალს და მას მხოლოდ ქალი ატარებდა, რაც კარგად ჩანს ქვემო ალექსის სამაროვანზე აღმოჩენილი ბეჭდების მიხედვით. ისინი ქალის კუთვნილება იყო და მხოლოდ ქალების სამარხებშია აღმოჩენილი [აფხაზავა ნ. 1988: 34, 48].

დღეს მსოფლიოს მუზეუმებში უფრო მეტი ბეჭედი ინახება, ვიდრე სარტყელი. საფიქრებელია, რომ მხოლოდ ძალიან მდიდარ მამაკაცებს შეეძლოთ ცოლისთვის ქამრის ჩუქება. შეძლებულები მეუღლეებს მიათმევდნენ ოქროს საქორწინო ბეჭდებს, თუმცა შესაძლებლობის მიხედვით შეიძლებოდა ვერცხლისა და ბრინჯაოს ბეჭდების ჩუქებაც.

დოქტორ მარვინ როსის ვარაუდით, ბიზანტიაში საქორწინო ბეჭდები წარმოიშვა იმ ტრადიციისგან, რომელიც ბიზანტიის პირველმა იმპერატორებმა შემოიღეს – მოქრათ მონეტები თავიანთი ქორწინების დღეს. ამ მონეტებზე ხშირად იმპერატორისა და მეუღლის პორტრეტებს შორის გამოსახული იყო ქრისტე [Райс Т. 2006: 97].

ადრეობიზანტიური საქორწინო ბეჭდები წარმოადგენენ ფარაკიან, თითზე სატარებელ ლითონის (ოქრო, ვერცხლი, ბრინჯაო, რკინა) ბეჭდებს მრგვალი ან დანახნაგებული რკალით, რომელთა წრიულ, მართკუთხა ან იშვიათად ოვალურ ფარაკზე ამოკვეთილია ქალისა და მამაკაცის ბიუსტები მკერდამდე - პროფილში ან ანფასში (ტაბ. II/10-15). ხშირად ასეთ ბეჭდების ფარაკებზე ამოჭრილია ბერძნული სიტყვა „მონოია“, რაც ნიშნავს ჰარმონიას (ორი გულისა და გონების ჰარმონიულ შეთანხმებას, კავშირს). ის ბეჭდები, რომლებზეც წყვილი თავებით პროფილში - ერთმანეთის პირდაპირ არიან გამოსახულები უფრო ადრეულია და გვიან IV ს-ითა და ადრეული V ს-ით თარიღდება (ტაბ. II/10, 11). ასეთ ბეჭდებს ეძებნებათ პირდაპირი პროტოტიპები რომაულ ბეჭდებს შორის და კომპოზიციურად და იკონოგრაფიულად ძალიან დიდ სიახლოვეს ავლენენ გვიანბიზანტიურ (რომაულ) ბეჭდებში ჩასმულ გემებზე ამოჭრილ წყვილების პორტრეტულ გამოსახულებებთან [Walker A. 2011: 60; სურ. 4/1]. მაგ. III ს-ის დასაწყისით დათარიღებულ რომაულ სარდერის გემაზე გამოსახული სეპტიმუს სევერუსი და მისი მეუღლე პლაუტილას პორტრეტი, სადაც ისინი მკერდამდე, ერთმანეთის პირდაპირ, თავებით პროფილში არიან წარმოდგენილები [Walters H. 1926: ტაბ. XXV/2023].

ბიზანტიურ ბეჭდებზე ქალისა და მამაკაცის თავებს ზემოთ უკვე გამოსახულია პატარა ჯვარი. ქვემო ალევში აღმოჩენილ № 1691 ბეჭედზე ამოჭრილი გამოსახულება სწორედ კომპოზიციის ამ ტიპთან ავლენს სიახლოვეს, მაგრამ ბიზანტიური ბეჭდებზე ამოკვეთილი გამოსახულებისგან განსხვავებით უფრო სქემატური და უხეში ნამუშევარია, ხოლო ყვავილის გვირგინისებრი ჩარჩოთი ნაკეთობის დეკორატიულობაა გაძლიერებული, რაც გვაფიქრებინებს, რომ, ჯერ ერთი, ბეჭედი უფრო გვიანდელია და მეორეც, ბიზანტიის იმპერიის რომელიმე პროვინციაში ან მის გავლენის სფეროში მყოფ ქვეყანაში არის დამზადებული. არ არის გამორიცხული, რომ ბეჭედი ადგილობრივად — ქსნის ხეობის რომელიმე პუნქტში, იქნებ სულაც ალევში იყოს შექმნილი, სადაც V-VI სს-ში. როგორც ალევში წარმოებული გათხრების ხელმძღვანელი – შესანიშნავი არქეოლოგი ნ. აფხაზავა აღნიშნავს, „ალევის ხევი მთელ ქსნის ხეობასთან ერთად კულტურულ-ეკონომიკურად ქართლის დიდად დანიანურებული კუთხე უნდა ყოფილიყო. ნაწილი იქ აღმოჩენილი ნივთებისა ადგილობრივი ნაწარმი უნდა იყოს“ [აფხაზავა ნ. 1988: 117].

ალევური (№ 1691) ბეჭედი საგრძნობლად განსხვავდება ბიზანტიური ბეჭდებისგან კვეთის ტექნიკითა და შესრულების დონით. და თუ ბიზანტიური ბეჭდები გარკვეულწილად მაინც ინარჩუნებენ პორტრეტისთვის დამახასიათებელ ნიშნებს, ალევურ გამოსახულებაზე მხოლოდ კომპოზიციური სქემაა დარჩენილი. საერთოდ, ამგვარ კომპოზიციას იბერიაში კარგად იცნობდნენ გვიანბიზანტიურ ხანაში, რადგან გემები წყვილის პორტრეტული გამოსახულებით, რომელიც II-III სს-დან ვრცელდება მთელს რომის იმპერიაში, მისი კულტურული ორბიტის მყოფ ქვეყნებში, საქართველოშიც არის აღმოჩენილი. არმაზისხევის № 1 სამარხში მოპოვებულია მუქი ფერის გრანატის (პიროპი) გემა, რომელიც თვლებით მოოჭვილ სარტყელის ოქროს ბალთას ამკობს (საქ. ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 834). ოვალური ინტალიოს ამობურცულ პირზე ამოჭრილია წყვილის პორტრეტი – წვერიანი მამაკაცისა და ქალის ბიუსტები ერთმანეთის პირდაპირ, პროფილში (ტაბ. II/16). ინტალიოზე გარკვეული პიროვნებების პორტრეტებია ამოკვეთილი, რასაც გარშემო ამოჭრილი ბერძნული წარწერა გვამცნობს: „კარპაკი, ზევახი, ჩემი სიცოცხლე“. სავარაუდოდ, კარპაკი და ზევახი მეუღლეები არიან [ჯავახიშვილი ივ. 1951: 445]. გემა შეისწავლა მ. ლორთქიფანიძემ, იგი ადგილობრივ ნაკეთობად მიიჩნია და II ს-ით დაათარილა [ლორთქიფანიძე მ. 1958: 55-58].

მეორე პორტრეტული წყვილი ამოჭრილია მონითალო-ნარინჯისფერ სარდიონის გემაზე, რომელიც ოქროს ბეჭედს ამკობს (ტაბ. II/17) ზღუდერის სამაროვნის №1 ხის სარკოფაგიდან (საქ. ეროვნული მუზეუმი, გლ.ფ. 1187), ოვალური ინტალიოს ოდნავ ამობურცულ პირზე ერთმანეთის პირდაპირ გამოსახულია ახალგაზრდა ქალისა და მამაკაცის მკერდამდე პორტრეტები პროფილში. გემაზე, პორტრეტების ქვემოთ მოცემულია ბერძნული ნეგატივური წარწერა, რომელიც გამოსახული პირების სახელებს წარმოადგენს: „მატრონა და კაბრიასი“. სავარაუდოდ, ეს წყვილიც ცოლ-ქმარია. ბეჭედი გემითურთ შეისწავლეს ქ. ჯავახიშვილმა და გ. ნემსაძემ, იგი მცირე აზიულ რომელიმე პროვინციულ სახელოსნოში დამზადებულად მიიჩნიეს, თუმცა არც მისი ქართლის სამეფოში დამზადება გამორიცხეს და ნივთი III ს-ის შუა ხანებით დაათარილეს [ჯავახიშვილი ქ., ნემსაძე გ. 1982: 139-144].

ძალიან საინტერესოა პეტერბურგის ერმიტაჟში დაცული ნიკოლოს ოვალური გემა, რომელზეც რომაული მანერით შესრულებული ქალი და მამაკაცი ერთმანეთის პირდაპირ, პროფილში არიან წარმოდგენილები, თუმცა მათ თავზე უკვე ქრისტეს მონოგრამაა ამოჭრილი (ტაბ. II/18), ნივთი IV ს-ით თარიღდება [Неросов О. 1976: 112/145].

ამდენად, ბეჭედი №1691 მიგვაჩნია რომაულ ტრადიციაზე აღმოცენებული ბიზანტიური საქორწინო ბეჭდების მიბაძვით დამზადებულ ადგილობრივ ნაკეთობად, რაც ერთი მხრივ, ბიზანტიის იმპერიასთან მჭიდრო კულტურულ და სავაჭრო ურთიერთობაზე მიუთითებს, ხოლო მეორე მხრივ, ადგილობრივ ნიადაგზე გადამუშავებული ანტიკური ტრადიციის ქრისტიანულად ტრანსფორმაციაზე. ბიზანტიური საქორწინო ბეჭდების მკვლევარი ა. უოლკერი როცა ბიზანტიურ საქორწინო ბეჭდებზე საუბრობს, მათი ბიზანტიურობის დამადასტურებელ არგუმენტად მოჰყავს ბეჭდებზე ამოკვეთილი ბერძნული წარწერა და ჯვრის გამოსახულება. ჯვრის გამოსახულებისა და ბერძნული წარწერის ერთობლივად არსებობის მიხედვით დანამდვილებით შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ბეჭდები ბიზანტიურია (ქრისტიანულია), თუმცა მხოლოდ ბერძნული წარწერა მყარი არგუმენტი ვერ იქნება, რადგან როგორც ცნობილია, ბერძნული ენა რომის იმპერიაშიც ლათინურის თანასწორად ითვლებოდა. რომის აღმოსავლური პროვინციებისთვის კი, ბერძნული საერთოდ *lingua franca*-ს წარმოადგენდა [მშვილდაძე მ. 2012: 56], რისი ნათელი მაგალითებიცაა არმაზისხევსა და ზღუდერში აღმოჩენილი გემები ბერძნული წარწერებით.

ქვემო ალევურ № 1691 ბეჭედზე წარწერა საერთოდ არ არის ამოკვეთილი, მაგრამ როგორც ბეჭდის ფორმით, ისე სიუჟეტით დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ იგი ბიზანტიური ტიპის საქორწინო ბეჭედი. როგორც აღვნიშნეთ, ამ ბეჭედზე გამოსახულებას გარს უვლის ყვავილის გვირგინისებრი ორნამენტული ჩარჩო, რაც ნივთს დეკორატიულ, საზეიმო ხასიათს ანიჭებს, ამავე დროს, იგი მართლაც შეიძლება ყვავილის გვირგინის აღმნიშვნელი იყოს, რადგან ყვავილები საქორწინო რიტუალის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შემადგენელი კომპონენტი იყო. ზოგიერთი გადმოცემით, წყვილს ყვავილებისგან დაწნულ გვირგინებს ადგამდნენ თავზე, ასევე საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ჯვრისწერის დღეს გზაში ყვავილებს აყრიდნენ თავზე მექორწინებებს.

ბიზანტიურ საქორწინო ბეჭდების ფარაკებზე ამოჭრილი გამოსახულების მეორე ტიპი არის ქალისა და მამაკაცის ბიუსტები ანფასში, რომელთა შორის გამოსახულია გრძელი ჯვარი (ტაბ. II/12, 13). არსებობს ისეთი ბეჭდებიც, რომელთა ფარაკზე ქალისა და მამაკაცის მთლიანი ფიგურებია მოცემული, ამ შემთხვევაში მათ შორის გამოსახულია ხოლმე ქრისტეს ფიგურა (ტაბ. II/14). ბეჭდები ამგვარად მოდელირებული კომპოზიციებით დათარიღებულია VI-VII სს-ით [Walker A. 2011: 61-62; სურ. 4/2 და 4/3]. ქვემო ალევში აღმოჩენილი №№ 1636, 1683 ბეჭდებზე ამოჭრილი გამოსახულებები ამ ტიპისაა. ისინი ორივე სქემატურია და არ გამოირჩევიან შესრულების მაღალი დონით, მაგრამ №1636 ბეჭდის ფარაკზე კვეთა უფრო სუფთაა და გამოსახულება უფრო კარგად განირჩევა

ვიდრე № 1683 ბეჭედზე, სადაც გამოსახულება გაცილებით სქემატური და სუმარულია – მოდელირებულია ღმულებითა და ხაზებით, დაუდევრადაა ნაკვეთი, თუმცა თმის ვარცხნილობა ერთგვარად შენარჩუნებულია და როგორც ჩანს, ერთ-ერთ ბიზანტიურ ბეჭედზე გამოსახული წყვილის თმის ვარცხნილობიდან არის გადმოღებული (უფრო სწორად, მცდელობაა მიბაძვისა) (შეად. ტაბ. I/7 და ტაბ. II/15).

შესრულების ხარისხში განსხვავება ბიზანტიურსა და ქვემო ალევურ ბეჭედებს შორის გამოწვეული უნდა იყოს ერთიდაიგივე სიუჟეტის ხანგრძლივი კოპირებით, რის დროსაც (დროთა განმავლობაში) გამოსახულება კარგავს დახვეწილობასა და ფორმათა სიმკვეთრეს (განსაკუთრებით იმპერიის პერიფერიაზე და ბიზანტიის იმპერიის კულტურულ ორბიტაში მყოფ ქვეყნებში). როგორც ჩანს, ქვემო ალევის მოსახლეობისათვის VII ს-ში ესთეტიურ მხარეს უკვე ნაკლები ყურადღება ექცეოდა და მთელი აქცენტი გადატანილი იყო გამოსახულებათა შინაარსობრივ (იდეოლოგიურ) დატვირთვაზე და მათ დამცავ ფუნქციაზე. როგორც ბიზანტიურ ბეჭედებზე გამოსახული ადრეული და შემდეგდროინდელი წყვილის გამოსახულებებიდან ჩანს, პორტრეტი თანდათანობით კარგავს ინდივიდუალურ ნიშნებს და უკვე ანფასში გადმოცემულ ბიუსტებზე ქალისა და მამაკაცის განზოგადებული სახეა წარმოდგენილი (შეადარ. ტაბ. II/1, 2 და ტაბ. II/12, 13), რაც კიდევ უფრო გაღრმავებულია მთელი ტანით გადმოცემული წყვილის შემთხვევაში, სადაც ძალიან ზოგადი დეტალებით არის გადმოცემული ქალისა და მამაკაცის, ასევე ქრისტეს ფიგურები (ტაბ. II/14). დაკარგული ჩანს რომაული ტრადიცია გამოსახულების მოცულობითი პლასტიკური ფორმებით მოდელირებისა და პიროვნების პორტრეტული ნიშნებისა თუ ხასიათის გადმოცემისა.

მაშასადამე, ბიზანტიურ ბეჭედებზე გამოსახულებების განვითარება წარიმართა რეალისტურიდან სქემატურ, განზოგადებულ გამოსახულებებმდე. მოცულობითი ბიუსტები თანდათანობით გადაიქცა ორგანომილებიან, ბრტყელ გამოსახულებებად, რაც ქრისტიანული ხელოვნების უმთავრესი მოთხოვნა იყო, თუმცა, ეს გამოსახულებები მაინც მეტად გამომსახველია და თავისებურად მომხიბლავი. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ქვემო ალევურ № 1636 ბეჭედს ვათარილებთ VII ს-ის პირველი ნახევრით (39-ე სამარხი, სადაც ეს ბეჭედი აღმოჩნდა, გამთხრელის მიერ დათარიღებულია ასევე [აფხაზავა ნ. 1988: 105]), ხოლო № 1683 ბეჭედს კი – VII ს-ის მეორე ნახევრით და ეს ბეჭედებიც ბიზანტიური საქორწინო ბეჭედების ადგილობრივ მინაბაძად მიგვაჩნია. ჩამოთვლილ თავისებურებებთან ერთად ქვემო ალევური ბეჭედების ფარაკები ოვალურია, ხოლო რკალი ვიწრო და ბრტყელი, მაშინ, როცა ბიზანტიური ბეჭედების ფარაკები უმეტესად მართკუთხა ან წრიულია და რკალი ფართო, მრგვალგანიკვეთიანი ან დანახნაგებულია.

რაც შეეხება № 1636 ბეჭედის ფარაკზე ქალისა და მამაკაცის თავზე შემოვლებულ რკალებს, ერთი შეხედვით შარავანდედს მოგვაგონებს. ამ გამოსახულების შედარებამ ბიზანტიური ოქროს ბეჭედის ფარაკზე გამოსახულ ქალისა და მამაკაცის ბიუსტებთან (ტაბ. II/12-13) ან ფეხზე მდგომ ფიგურებთან (ტაბ. II/14), სადაც კარგად ჩანს მათ თავებზე გამოსახული შარავანდედისებრად მორკალული თმის მაღალი ვარცხნილობა საქორწინო გვირგვინებით, მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ქვემო ალევურ № 1636 ბეჭედზეც ქალსა და მამაკაცს თმის ვარცხნილობაზე ადგათ საქორწინო გვირგვინი და არა შარავანდედი. რაც შეეხება ამ ბეჭედების დანიშნულებას, ბიზანტიური საქორწინო ბეჭედების მკვლევარი ა. უოლკერი იზიარებს ბიზანტიური საიუველირო ხელოვნების ცნობილი მცოდნის ე. კიცინგერის მოსაზრებას, რომლის თანახმად ბიზანტიურ საქორწინო ბეჭედებს ქორწინების დამცავი ფუნქცია ჰქონდათ [Kitzinger E. 1988: 68] და თავის მხრივ ამატებს, რომ გარდა ამისა, ბეჭედები განკუთვნილი იყო ავი თვალისგან, მაგიური ზემოქმედების შედეგად აგრესიული თავდასხმისაგან წყვილის (მეუღლეების) დასაცავად, აგრეთვე იმისთვის, რომ ქმარი მუდამ მიბმული ჰყოლოდა ცოლს [Walker A. 2011: 59]. არსებობს

განსხვავებული შეხედულებაც – გ. ვიკანი ფიქრობს, რომ ამ ბიზანტიურ ბეჭდებს სამედიცინო-მაგიური მნიშვნელობა ჰქონდათ და უზრუნველყოფდნენ ბეჭდის მფლობელი ქალბატონის მშვიდობიან მშობიარობას [Vikan G. 1990: 155].

ჩვენი მოსაზრებით, სამივე შეხედულება მისაღებია. საერთოდ, ამ ბეჭდებს რომ ავგაროზის ფუნქცია ჰქონდათ ჩვენში ეჭვს არ იწვევს, თუმცა დავამატებთ, რომ რადგან ქვემო ალევის სამაროვანზე მანდილოსნებს ეს ბეჭდები სამარხში მაინც ჩაატანეს (რაც ქრისტიანული წესით იკრძალებოდა), როგორც ჩანს, ისინი ძალიან მნიშვნელოვან ნივთს (რელიქვიას) წარმოადგენდნენ და ეს ბეჭდები დაკავშირებული უნდა იყოს მეუღლეების ერთად ყოფნასთან იმ ქვეყნადაც და მათი კავშირისა და სულების დაცვის გარანტია იყო საიქიოშიც, რაც წარმართული წესია და შესაძლოა მომდინარეობდეს ბერძნულ-რომაული ტრადიციიდან საფლავის ქვებზე (სტელეებზე) ცოლ-ქმრის გამოსახვისა რიტუალური ტრაპეზის დროს, სადაც ქალისა და მამაკაცის ბიუსტები (როგორც ბეჭდებზე) ანფასშია წარმოდგენილი. მაგ. ძვ.წ. V ს-ის ძველბერძნული სტელა გოლგის ნეკროპოლიდან (კვიპროსი) (ტაბ. III/19) [Акимова Л., Савельев Ю. 2012: 19]. ცნობილია ასევე რომაელი წყვილების (მეუღლეების) ბიუსტები ანფასში (ტაბ. III/20) მათ საფლავის ქვაზე (ახ.წ. I-II სს). ვფიქრობთ, საფლავის სტელეებზე გამოსახულმა (ბერძნულ-რომაულ ტრადიციაში დამკვიდრებულმა) ამ მოტივმა გამოძახილი ჰპოვა როგორც რომაულ, ისე ბიზანტიურ საქორწინო ბეჭდებზე წარმოდგენილ წყვილთა კომპოზიციებში, ვითარცა მეუღლეების სამარადუამოდ ერთად ყოფნის გარანტია.

ლიტერატურა:

აფხაზავა ნ. 1988: ქვემო ალევი ადრეულ შუა საუკუნეებში. თბ.

ლორთქიფანიძე მ. 1958: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, II, არმაზისხევსა და ბაგინეთზე აღმოჩენილი გლიპტიკური ძეგლები. თბ.

ლორთქიფანიძე მ. 1961: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, III. თბ.

ლორთქიფანიძე მ. 1967: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, IV. თბ.

ლორთქიფანიძე მ. 1990: ჟინვალის გვიანბიტიკური ხანის გლიპტიკური ძეგლები. ხელნაწერი. (ინახება ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს მუზეუმის გლიპტიკის კაბინეტში).

მშვილდაძე მ. 2012: ბიჭვინთის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები. თბ.

რამიშვილი რ. 1970: სიონი. თბ.

რამიშვილი რ. 2006: სულიერი კულტურის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარების კვირაძალზე – ჟურ. *იბერია-კოლხეთი* (რედ. გ. გამყრელიძე), № 6, გვ. 144-149. თბ.

რამიშვილი ქ. ი. 1979: სასანური გემები საქართველოში. თბ.

ჯავახიშვილი ქ., ნემსაძე გ. 1982: ზღუდერის სამაროვნის გლიპტიკური ძეგლები – სსმმ, XXXVI-B, (რედ. ლ. ჭილაშვილი), გვ. 129-152. თბ.

Акимова Л., Савельев Ю. 2012: Надгробие с изображением ритуальной трапезы – из собрания Гос. Музея Изобразительных Искусств им. А. Пушкина. Мос.

Габриэль Г. 2009: Античные и христианские мотивы в византийском ювелирном искусстве. Труды / СПбГУКИ. – Т. 185. С. 169-175. С.-Петербург.

Гопаченко А. 1999: Плутарх: Застольные беседы. Книга IV. Вопрос VIII. «Почему кольца с печатями принято носить на безымянном пальце» // Моралии: Сочинения. / С. 144-145.- 1120 с. — (Антология мысли). Мос.

Залеская В. 1998: Прикладное искусство Византии IV–XII вв. в его отношении к античному наследию: диссертация в виде научного доклада. СПб., С. 15.

Неверов О. 1976: Античные инталии в собрании Эрмитажа. Ленинград.

- Пигулевская Н. 1956:** Города Ирана в раннем средневековье. Мос.-Лен.
- Райс Т. 2006:** Византия. Быт, религия, культура. Мос.
- Bivar A. 1963:** Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum; Stamp Seals, II, London.
- Kitzinger E. 1988:** Reflections on the Feast Cycle in Byzantine Art, Cahiers archeologiques 36. Paris.
- Vikan G. 1990:** Art and Marriage, vol. 44. pp. 145-163. Harvard.
- Walker A. 2011:** Myth and Magic in Early Byzantine Marriage Jewelry - The Persistence of Pre-Christian Traditions. The Material Culture of Sex, Procreation, and Marriage in Premodern Europe.
- Walters H. B. 1926:** Catalogue of The Engraved Gems and Cameos Greek Etruscan and Roman in The British Muzeum. London.

ტაბულების აღწერილობა:

ტაბ. I. 1. ბრინჯაოს საქორწინო ბეჭედი № 1691, ოვალურ ფარაკზე წყვილის ბიუსტების გამოსახულებით პროფილში. კორინთა, საკირეები, ქვემო ალევის ექსპედიცია, ორმოსამარხი №17. **2.** №1691 ბეჭდის ანაბეჭდი. **3.** №1691 ბეჭედი. **4.** ბრინჯაოს საქორწინო ბეჭედი №1636, ოვალურ ფარაკზე წყვილის ბიუსტების გამოსახულებით ანფასში, ქვემო ალევი, ქვისსამარხი № 39. **5.** №1636 ბეჭდის ანაბეჭდი. **6.** №1636 ბეჭედი. **7.** ბრინჯაოს ბეჭედი №1683, ოვალურ ფარაკზე წყვილის ბიუსტების გამოსახულებით ანფასში, ქვემო ალევი, ორმოსამარხი №133. **8.** №1683 ბეჭდის ანაბეჭდი. **9.** №1683 ბეჭედი.

ტაბ. II. 10. ბიზანტიური ვერცხლის საქორწინო ბეჭედი მართკუთხა ფარაკზე წყვილის ბიუსტების გამოსახულებით პროფილში. **11.** ბიზანტიური ოქროს საქორწინო ბეჭედი ე.წ. დანიკბული რკალით და მართკუთხა ფარაკზე წყვილის ბიუსტების გამოსახულებით პროფილში. **12.** ბიზანტიური ოქროს საქორწინო ბეჭდის მართკუთხა ფარაკი წყვილის ბიუსტების გამოსახულებით ანფასში. **13.** ბიზანტიური ოქროს საქორწინო ბეჭედი წრიულ ფარაკზე წყვილის ბიუსტების გამოსახულებით ანფასში. **14.** ბიზანტიური ოქროს საქორწინო ბეჭედი ოვალურ ფარაკზე წყვილის ფიგურებისა და მათ შორის ქრისტეს გამოსახულებით ანფასში. **15.** ბიზანტიური ოქროს საქორწინო ბეჭდის მართკუთხა ფარაკი წყვილის ბიუსტების გამოსახულებით ანფასში. **16.** გრანატის (პიროპი) გემა ოქროს ბალთაში № 834. ოვალურ ინტალიოზე წყვილის პორტრეტით პროფილში და წარწერით: „კარპაკი, ზევახი, ჩემი სიცოცხლე“. არმაზისხევი, №1 სარკოფაგი. **17.** სარდიონის გემა ოქროს ბეჭედში, № 1187. ოვალურ ინტალიოზე წყვილის პორტრეტით პროფილში და წარწერით: „მატრონა და კაბრიასი“. ზღუდერი, ხის სარკოფაგი №1. **18.** წყვილის პორტრეტი და ქრისტიანული მონოგრამა მათ ზემოთ ნიკოლოს ინტალიოზე, პეტერბურგი, ერმიტაჟი.

ტაბ. III. 19. წყვილის ბიუსტების გამოსახულება ანფასში საფლავის ქვაზე, გოლგის ნეკროპოლი (კვიპროსი). **20.** რომაელი წყვილის (მეუღლეების) ბიუსტები მათ საფლავის ქვაზე.

I

1

2

3

4

5

6

7

8

9

II

10

11

12

13

14

15

16

17

18

III

19

20

სამაჯურები საქართველოში (ქვ. VIII – ახ. წ. VII სს.)

ნანა გოგიბერიძე

სამაჯურები საქართველოს არქეოლოგიური კომპლექსების ერთ-ერთი დამახასიათებელი არტეფაქტია. მათი უმრავლესობა აღმოჩენილია სამარხებში *in situ* მიცვალებულის ზედა და ქვედა კიდურებზე და სამკაულის ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენს. თუმცა ამავე ფორმის ნივთების გარკვეული ჯგუფი სხვა ფუნქციის მატარებლად მიჩნეული.

ისევე, როგორც სხვა არქეოლოგიური მონაპოვარი, სამაჯურები წარმოადგენს ერთ-ერთ ნივთიერ წყაროს შესაბამისი საზოგადოების პოლიტიკური, ეკონომიკური და სულიერი ცხოვრების შესწავლისათვის და შეიცავს მდიდარ ინფორმაციას საზოგადოებაში მიმდინარე ნებისმიერი მნიშვნელოვანი პროცესის შესახებ. მათი საშუალებით შესაძლებელი ხდება საზოგადოების კლასობრივი დიფერენციაციის, განვითარების დონის, მისი როგორც შიდა, ისე საგარეო კონტაქტების და სხვა მრავალი მნიშვნელოვანი ასპექტის კვლევა.

სამაჯურები ფართოდ გავრცელებული სამკაულია. მას ატარებდნენ როგორც ქალები, ასევე მამაკაცები და ბავშვები. ისინი მზადდებოდა სხვადასხვა მასალისაგან – ლითონის, ძვლის, ხისა და მინისაგან. გვხვდება ასევე სხვადასხვა მძივების ასხმები, რომლებიც მიცვალებულის მაჯებზე იყო შემოხვეული. ლითონის სამაჯურები გვხვდება მავთულოვანი და ფირფიტოვანი, ნაჭედი, ჩამოსხმული ან თევვის გზით დამზადებული, მრგვალი, ოვალური ან ოთხკუთხა განივკვეთით [Петренко 1978: 49], შეკრული ან გახსნილი, მრგვალ ან ოვალურზურგისანი და ზურგშედრეკილი. შემკულობის თვალსაზრისით ეს ნივთები დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა.

უძველესი ამგვარი ნივთი საქართველოს ტერიტორიაზე დადასტურებულია ქვაცხელების (ქარელის მუნიციპალიტეტი) სამაროვნის №2 სამარხში, რომლის თარიღი დღეს ძვ.წ. მეოთხე ათასწლეულის ბოლო მეოთხედზე უფრო ადრეული ხანითაა დათარიღებული. ესაა ბრინჯაოს სპირალი, რომელიც მიცვალებულს მკლავზე ჰქონდა წამოცმული [Ghlonti და სხვ. 2008: 155-156].

ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების კომპლექსებისათვის დამახასიათებელია ბრინჯაოს მასიური, სხვადასხვა დიამეტრის ღეროსაგან დამზადებული სადა ან გრავირებული გეომეტრიული ორნამენტით დეკორირებული რგოლები ან ხვიები, რომლებიც დადასტურებულია როგორც სამარხეულ ინვენტარში, ისე განძებში. სამარხებში ისინი უმთავრესად მიცვალებულის ფეხებზე ან ფეხებთან არის აღმოჩენილი და ფეხის სამკაულად მიჩნეული. ეშერის სამარხში აღმოჩენილ მცირე ზომის ამგვარ რგოლებთან დაკავშირებით ბ. კუფტინი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ თუკი ეს ფეხის სამკაულია, ისინი ბავშვობაშივე უკეთდებოდა ბავშვს ფეხზე და აღარ ეხსნებოდა. შესაძლოდ მიაჩნია მას აგრეთვე მათი საყურეებად ხმარება, როგორც ეს სუმატრის ქალების შემკულობაში შეინიშნება. ეს ორი უკანასკნელი მთლიანად სხმული არ არის და თიხის გულგულაზეა დამზადებული, ამდენად შედარებით მსუბუქია. რაც შეეხება ორ ბრინჯაოს რგოლს იმავე სამარხიდან, რომლებიც გარეგნულად სრულიად არ განსხვავდება აღნერილი ეგზემპლარებისაგან, ისინი მასიურია, მთლიანად სხმული და მძიმე (ტაბ. I. სურ. 1) [Куптин 1948: 167].

განძების შემადგენლობაში შემავალი ამგვარი ნივთები ხშირად იმდენად დიდი ზომისაა და მძიმეა, რომ სამკაულად მათი ხმარება იმთავითვე დადგა ეჭვის ქვეშ. ბ. კუფტინს მოჰყავს მაგალითად ლელვარის ფეხის სამაჯურები, რომლებიც წონით ეშერულს უახლოვდება (ერთ ასირიულ მინამდე), თუმცა ჩამოუვარდება მათ სისქით და დახვეწილობით. ეყრდნობა რა ჟ. მორგანის ინფორმაციას, იგი აღნიშნავს, რომ რადგან

ისინი მიცვალებულს ფეხებზე ჰქონდა წამოცმული ზოგჯერ 4-5 ცალი თითო ფეხზე წონით 4,5-5 კგ-მდე, საეჭვოა იმის ვარაუდი, რომ ისინი ცოცხალი ადამიანის სამკაულს წარმოადგენდა და ფიქრობს, რომ ისინი უკვე მიცვალებულის ფეხზე იყო შემოჭედილი მჭედლის მიერ, რადგან ზოგიერთი მათგანის 7 სმ-იანი შიდა დიამეტრი გამოორიცხავს მათ ადამიანის ფეხზე წამოცმის შესაძლებლობას. ყ. მორგანი მათ განიხილავს, როგორც მიცვალებულის ქონებას [Куртин 1948: 167-168], რაც, სავსებით ლოგიკურად გამოიყურება იმდროინდელი დაკრძალვის წესების ფონზე. ბრინჯაოს მასიური სადა ან გეომეტრიული ორნამენტით შემკული რგოლები, ე.წ. სიკილები, რომლებიც მონეტების გაჩენამდე ვაჭრობისას გაცვლის საშუალებად გამოიყენებოდა [ნიორაძე 1948: 18-19], სავსებით გამოდგებოდა იმქვეყნიური ცხოვრებისათვისაც.

გვიანბრინჯაოს ხანისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე ხშირია ე.წ. განძების დაფლვის ფაქტები. მათ მოვაჭრეთა ან მეღვინეთა განძებს უწოდებენ. ორივე შემთხვევაში ისინი გაცვლისათვის იყო გამიზნული. ჩვეულებრივ ისინი ხეობებში, სავაჭრო გზების გაყოლებაზე იჩენს თავს და დადასტურებულია ძირითადად აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს კულტურების შეხვედრის ადგილებში [ლორთქიფანიძე 1978: 107-108]. ამ განძების შემადგენლობაში შედის როგორც სადა, ისე გეომეტრიული გრაფირებული ხაზებისა და სამკუთხედებისაგან შედგენილი, ე.წ. პარკეტული ორნამენტით შემკული რგოლები (მათ შორის ისეთი მნიშვნელოვანი განძებში, როგორიცაა ცხინვალის განძი (ძვ.წ. VII -VI სს), (ტაბ. I, სურ. 2), ჩაბარუხის განძი (ძვ.წ. VIII -VII სს), ფასანაურის, ოყურემის განძი ლეჩხუმიდან) [იხ. ქორიძე 1965].

ამგვარი ნივთების შესანიშნავად დეკორირებული ეგზემპლარები მომდინარეობს ლიახვის ხეობიდან (ხცე, სტირფაზი) (სამი მასიური გახსნილი რგოლი და ერთი კისრის რკალი) და ანალოგიური ნივთები ცხინვალის განძიდან და თერეგვიდან [Куртин 1948: 28, სურ. 8; 18, ტაბ. XIV,1,2; ტაბ. XVI], ასევე სურამიდან, კეხვიდან და ჯავისთავიდან.

განსხვავებულად არის დეკორირებული ბრინჯაოს მასიური რგოლი ერთმანეთზე გადასული თავებით ქვიშარიდან, რომელსაც გ. ნიორაძე რგოლ-მონეტას უწოდებს და აფრიკაში გამოყენებულ მანილა-ს ანალოგად მიიჩნევს. ამ ეგზემპლარზე ექვსი რელიეფური ქედი ხუთ სიბრტყედაა დაყოფილი. რკალის თითოეული ზოლი სხვადასხვა ორნამენტითაა შემკული - წინწკლებით შევსებული რომბებისა და სპირალების მონაცვლეობით [ნიორაძე 1948: 19].

განძების გარდა ამგვარი არტეფაქტები აღმოჩენილია სამარხეულ კომპლექსებშიც, რაც ახალი მონაცემების შუქზე მათი თარიღების დაზუსტების საშუალებას იძლევა. ასე, სამთავროს სამაროვანზე 1939 წ. გათხრილი №42 სამარხის სამაჯური (ტაბ I, სურ. 3) საშუალებას იძლევა სამარხის თარიღი, რომელიც სამაროვნის ზოგადი თარიღის მიხედვით ძვ.წ. XI-VI სს. ქრონოლოგიურ ჩარჩოებშია მოქცეული [კალანდაძე 1982: 77-79], დაკონკრეტდეს და მასში აღმოჩენილი კერამიკული ჭურჭლისა და ბრინჯაოს საკინძის საფუძველზე ძვ.წ. VIII-VII სს. განისაზღვროს.

მსგავსი ორნამენტითაა გაფორმებული მასიური რგოლები ნაცარგორის სამაროვნის (ხაშურის მუნიციპალიტეტი) №11 სამარხიდან (ტაბ. I, სურ. 4), რომლის თარიღი განსაზღვრულია I ათასწ. პირველი ნახევრით [რამიშვილი 1995: 70]. სამარხში აღმოჩენილი ბრინჯაოს საკინძები საშუალებას გვაძლევს სამარხის თარიღი განვსაზღვროთ არაუადრეს ძვ.წ. VIII საუკუნისა. ამავე ორნამენტს ვხვდებით ბრინჯაოს მასიურ რგოლებზე ნარეკვავის სამაროვნიდან [ოქროპირიძე 1963: 216-217], რომელთა ანალოგიების თარიღი განსაზღვრულია გვიანბრინჯაოს ხანით [ჯაფარიძე 1950: 105].

ნეროვანი II სამაროვანზე 1979 წ. გამოვლენილ №5 ორმოსამარხის ინვენტარში, რომელიც გვიანბრინჯაოს სამარხების ჯგუფშია მოქცეული [სადრაძე 1989: 83, სურ. 545, 546], ანალოგიური რგოლები დადასტურებულია ნიჩბისისხევის დანგრეული სამარხების

ინვენტარში და დათარიღებულია გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანით [აფაქიძე, ნიკოლაიშვილი, 1987: 122, ტაბ. XXXII].

განსხვავებული ორნამენტი დატანილი ბორნილელის სამაროვნის №92 სამარხში აღმოჩენილ ბრინჯაოს მასიურ სამაჯურებზე [ლამბაშიძე, კვიციანიძე 1991: 31, ტაბ. 65, 27, 28], (ტაბ. I, სურ. 5). იგი შედგენილია ნყვილ ზოლებს შორის მოქცეული განივი ზოლებისა და ირიბი ბადისებური ორნამენტით შემკული მონაკვეთების მონაცვლეობით.

თითქმის ყველა შემთხვევაში, ზემოხსენებულ განძებში და სამაროვნებზე ორნამენტირებულ რგოლებთან ერთად დადასტურებულია ბრინჯაოს სადა მასიური რგოლები. ჩვეულებრივ ისინი მრგვალგანივკვეთიანია, თანაბარღეროიანი. თუმცა გვხვდება ოვალურზურგაიანი, შიდა მხარეს დაბრტყელებული, ბოლოჩამოჭრილი მასიური სამაჯურები საგანგებოდ მოგლუვებული ზედაპირით. ამგვარი აღმოჩნდა ოყურემის და ნოისის განძებში და დათარიღებულია ძვ.წ. VIII-VII სს. [Miron, Orthmann, 1995: 287, N238]. ბრინჯაოს თანაბარგანივკვეთიანი, ბოლოჩამოჭრილი და დაბრტყელებული, ბოლოდავიწროებული, გახსნილი რგოლები აღმოჩნდა მზეთამხეს სამაროვანზე (ბორჯომის მუნიციპ.). მათ შორის უმეტესობა ღეროდაბრტყელებულია, ნაწილი კი მრგვალღეროიანი. მათი თარიღი განსაზღვრულია ძვ.წ. VII-VI სს. [Gambashidze და სხვ. 2002: 370, 294].

ძვ.წ. VII-VI სს. დათარიღებულია დმანისში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ოვალური ფორმის გრავირებული სამაჯურები, რომლებიც წარმოადგენს ორად მოღუნულ, მთლიან მრგვალგანივკვეთიან ღეროს [Gambashidze 2002 :394, #345 b, c].

ამავე ხანაში გვხვდება ოვალური, ერთმანეთზე ბოლოგადასული, რომბულღეროიანი სამაჯურები გარეთა სიბრტყეებზე გრავირებული სამკუთხედებით ან ირიბი ნაჭდევებით, ასევე მრგვალღეროიანი სამაჯურები ზურგზე განივად დაღარული მონაკვეთებით. ამგვარი აღმოჩნდა თბილისში, საბურთალოზე და დათარიღებულია VIII-VI სს. ფარგლებში [ქორიძე 1958: 43, ტაბ. VIII]. სრულიად გამორჩეულია ბრინჯაოს შეკრული მასიური რგოლები მრგვალგანივკვეთიან ღეროზე ძაღლების გამოსახულებების რიგით თლიას სამაროვნის №39 სამარხიდან (ძვ.წ. VII ს.) (ტაბ. I, სურ. 6) [ფანცხავა 1988: 67; Тетов, 1980. ტაბ. 44, 23-24; რამიშვილი 2011: 263, ტაბ. III, 6].

მრგვალბრტყელი რგოლები ბოლოებზე პარკეტური ორნამენტით აღმოჩნდა მიცვალებულის ფეხებთან სამთავროს სამაროვნის №84 სამარხში. აქვე იყო რომბულგანივკვეთიანი სადა რგოლები [კალანდაძე 1982: 16-17, სურ. 57-62, 67], რომელთა თარიღი წინაანტიკურ ხანაშია მოქცეული.

ბრინჯაოს სამაჯურები და მასიური რგოლები აღმოჩნდა ერგეტას სამაროვანზე №2 ორმოში, რომელთა თარიღი, თ. მიქელქაძის აზრით, არ სცილდება ძვ.წ. VII ს. ფარგლებს [მიქელაძე 1982: 87, ტაბ. XXXIII, 31-40], სამაჯურები გახსნილია და ბოლოგანწრილებული. ანალოგიური სადა სამაჯურები დადასტურებულია დღვაბას სამაროვანზე (ხობის რ-ნი) და ძვ. წ. VII ს მეორე ნახევრით - VI ს-თა დათარიღებული [მიქელაძე, პაპუაშვილი 1991: 6, სურ. 152, 1-13].

გვიანი ბრინჯაო - ადრეული რკინის ხანაში სამაჯურები არც თუ ისე ბევრ ძეგლზე გვხვდება. ამ მხრივ აღსანიშნავია VII-VI სს. დათარიღებული მზეთამხეს განძი (ბორჯომის მუნიციპ.), სადაც ათეულობით რკაგახსნილი ოვალურ ან მოოთხკუთხოგანივკვეთიანი სამაჯური აღმოჩნდა, რომელთა ბოლოებზე თითქოს ცხოველის სტილიზებული გამოსახულებები ჩნდება [Gambashidze და სხვ. 2002: 370].

ძვ.წ. VIII ს-დან ხმარებაში შემოდის ასევე ბრტყელი, ლითონის ფირფიტისაგან დამზადებული სამაჯურები. მათ შორის ყურადღებას იქცევს ბრინჯაოს ფურცლისაგან დამზადებული წიბოებიანი სამაჯური – მანუეტი ეშერის დანგრეული სამარხიდან (ტაბ. I, სურ. 7), რომელსაც ბ. კუფტინი ვოლგისპირეთისა და დასავლეთევროპული პარალელების საფუძველზე II ათასწლეულის პირველი ნახევრით ათარიღებს [Куптин 1949: 161, 164].

ერთნიბოიანი ოვალურზურგიანი სამაჯურები დახვეული ბოლოებით აღმოჩნდა ოყურემის (ლეჩხუმი), ოჯოლის განძებისა და ბრილისა და თლიას სამაროვნის მასალებში (ტაბ. I, სურ. 8) და ძვ.წ. VIII-VII სს. ფარგლებში თავსდება [ქორიძე 1965: 117, 119; Тихон 1977: 160-161, სურ.109]. ბრინჯაოს ბოლოჩამოჭრილი ქედიანი სამაჯური მრგვალგანივკვეთიანი ორად მოღუნული მავთულისაგან დამზადებულ სამაჯურთან ერთად აღმოჩნდა სოფ. განთიადში და დათარიღებულია ძვ.წ. VII-VI სს. [Gambashidze და სხვ. 2002: 394 ა, №345].

ბრინჯაოს ბრტყელი, ბოლოებდახვეული, ზედახედიში ოვალური სამაჯურები ზურგზე ზოლებითა და ფრჩხილისებური გრავირებული ხაზებით, ჯვარედინი და წერტილოვანი ორნამენტით აღმოჩნდა წეროვანის სამაროვანზე, რომელიც გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანითაა დათარიღებული (სამ. №№26, 79) [სადრაძე 1989: 92, 140, სურ. 627, 1024]. ბრინჯაოს ბრტყელი ბოლოებჩახვეული, თანაბარღეროიანი სამაჯური ზურგზე გრავირებული წინვოვანი და სპირალური ორნამენტით აღმოჩნდა მერხეულის სამაროვანზეც და მრავალრიცხოვანი პარალელების საფუძველზე (წითელი შუქურა, ძვ.წ. VII-VI სს.; გუადიხუ, ძვ.წ. VI ს.; ქუჩუქ-სტამბოლი; გუდაუთის სხვადასხვა პუნქტები ძვ.წ. VII ს.; სოხუმის მთის კრემაციული სამარხი; პალური, ძვ.წ. VII-VI სს. მიჯნა.) დათარიღებულია ამავე ქრონოლოგიური მონაკვეთით [ბარამიძე 1977: 51; ტაბ. VI, 19].

ამგვარად, ძვ.წ. VIII-VII სს-ში საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე გავრცელებულია მასიური, მრგვალი ან ოვალური ფორმის რკალგახსნილი, სხმული, გეომეტრიული ორნამენტით შემკული ან უორნამენტო, მრგვალი, რომბული ან მგვალბრტყელი განივკვეთის მქონე სამაჯურები, რომელთა მსგავსებიც იშვიათად, მაგრამ მაინც იჩენს თავს მთელი საკვლევი ეპოქის განმავლობაში. ამავე ხანაში გვხვდება სხვადასხვა, შედარებით უფრო მცირე განივკვეთის მავთულისაგან დამზადებული ბოლოგანვრილებული სამაჯურებიც (ტაბ. I, სურ. 9 ა, ბ, გ, დ). ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ განხილული ხანის მასალა არ გამოიჩინავს მრავალფეროვნებით.

თუმცა, ვითარება რადიკალურად იცვლება ანტიკური ხანისათვის. გავრცელებას იწყებს ოვალური ან წრიული ფორმის მრგვალგანივკვეთიანი, მასიურღეროიანი სამაჯურები, რომელთა ბოლოებზე მოთავსებულია თანაბარი ღეროსაგან მკვეთრად გამოყოფილი ცხოველის თავების რეალისტური ან სტილიზებული გამოსახულებები. აქვე აღსანიშნავია, რომ საქართველოსთვის უძველესი ამგვარი არტიფაქტი მომდინარეობს ერგეტას სამაროვნიდან და დათარიღებულია ძვ.წ. VIII-VII სს-ით [Gambashidze და სხვ. 2002: 71].

ძვ.წ. V ს-დან სამაჯურების ასორტიმენტი მკვეთრად იზრდება და ფართოდ ვრცელდება მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე. IV ს-დან დასტურდება სამაჯურების ახალი ფორმა – ზურგშედრეკილი სამაჯურები [Кигурадзе 1976: 51]

საინტერესო სურათი მოგვცა ცხოველების გამოსახულებებით შემკული სამაჯურების ანალიზმა. მათ შორის გვხვდება როგორც რეალისტური, ისე ძლიერ სტილიზებული გამოსახულებები, თუმცა სპეციფიკური ელემენტების საშუალებით მათი ამოცნობა მაინც ხერხდება. როგორც აღმოჩნდა, მათზე სულ რამდენიმე ცხოველს გამოსახავდნენ: ცხვარს, ზურგზე ყურებგადანყობილ ბალახისმჭამელ ცხოველს (ქურციკი, ჯიხვი, ხბო), ფანტასტიურ დრაკონისმაგვარ ცხოველს და ფაფრიან ცხოველს, რომელსაც ფაფარი შუაზე აქვს გადაყოფილი. რიგ შემთხვევაში ეს ლომის გამოსახულებაა, თუმცა შედარებით მოგვიანებით ჩნდება და უფრო გვიანელინისტური ხანისათვისაა დამახასიათებელი [Amandry 1985: 11-15]. აღსანიშნავია, რომ მათ შორის არ არის გველის გამოსახულებები [დანვრ. სამაჯურების ტიპოლოგიასა და ქრონოლოგიაზე იხ. Гогибериძე 2003: 17-18; გოგიბერიძე 2021], ეს უცნაურია, რადგან გველის გამოსახულებები საკმაოდ პოპულარულია ადგილობრივ მოსახლეობაში, განსაკუთრებით

კი კოლხურ-ყოზანურ კულტურაში. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ძვ.წ. V ს-დან ხდება ძირეული ძვრები ადგილობრივი მოსახლეობის რწმენა-წარმოდგენებში და საქმე გვაქვს აქემენიდურ გავლენებთან, მით უფრო, რომ ყველა ზემოწამოთვლილი ცხოველის გამოსახულებები დამახასიათებელია სწორედ აღმოსავლური სამყაროსათვის, სადაც, ბერძნული კულტურის ნიმუშებისაგან განსხვავებით, ასევე არ გვხვდება სამკაულზე გველის გამოსახულებები. აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ V-III სს-ში საქართველო მოქცეულია აქემენიდური რწმენა-წარმოდგენების გავრცელების არეალში, რაც გამოიხატება იმპორტული პროტოტიპების ადგილობრივ გადამუშავებაში და მათ სტილიზაციაში ყველასათვის გასაგები ელემენტების — სიმბოლოების დონეზე.

ნიშანდობლივია, რომ ზოგიერთი სიუჟეტის განვითარებაში გარკვეული ქრონოლოგიური წყვეტილი შეინიშნება, რაც იმაზე უნდა მეტყველებდეს, რომ იგი უწყვეტი სახით არსებობს საქართველოს ფარგლებს გარეთ და აქ პერიოდულად იმპულსების სახით შემოდის [Гогибერიძე 2003: 77; გოგიბერიძე 2021].

რაც შეეხება ცხოველისთავიანი სამაჯურების გავრცელების არეალს, ისინი ცნობილია ვუნიდან, ამუდარიის განძიდან, სირიიდან, ნიპურიდან. ორმაგი გამოსახულება ამკობს კარლსრუეს მუზეუმში დაცულ ოქროს სამაჯურებს [Amandry 1985: 14, 20, 12, 13, ტაბ. 10-12, 11, 21, 22, 26-29]. საქართველოს ტერიტორიაზე რეალისტურად შესრულებული გამოსახულებებით შემკული, ამკარად იმპორტული სამაჯურები დადასტურებულია ვანის №6 და №11 სამარხებში (ტაბ. I, სურ. 10, ა, ბ, გ, დ) [ლორთქიფანიძე 1972: 7-48], რომლებიც აქემენიდური ხელოვნების ნიმუშადაა მიჩნეული [ჭყონია 1981: 47-48]. გამოსახულების მოდელირების თვალსაზრისით ხბოს თავები, ვანის №6 სამარხის ოქროს სამაჯურზე, რომლის უახლოეს ანალოგიებად ვუნის სამაჯურებია მიჩნეული [Amandry 1985: 14; ჭყონია 1981: 48], ძალიან ჰგავს ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს-ის ბერძნული სამაროვნის №57 სამარხის ვერცხლის ზურგშედრეკილი სამაჯურების გამოსახულებებს, რომლებზეც ხბოს რეალისტურად შესრულებული გამოსახულებებია მოთავსებული [კახიძე: 2007. სურ 82,5]. ამავე სამაროვანზე დადასტურებულია ხბოს თავების სტილიზებული გამოსახულებებით შემკული ვერცხლის სამაჯურების მთელი წყება (ტაბ. I, სურ. 11, 10, ბ, გ, დ). მათზე ცხოველის გამოსახულების სტილიზაცია არც ისე შორსაა რეალისტური პროტოტიპებისაგან. განსაკუთრებით კარგად ჩანს ზურგზე გადაწყობილი ყურები — ამ ჯგუფის სამაჯურების მთავარი საკლასიფიკაციო ნიშანი [Гогибერიძე 2003: 20; გოგიბერიძე 2021]. ფიჭვნარის სამაროვნის ხბოსთავიანი სამაჯურების ნაწილი ზურგშედრეკილია (სამარხები №№10, 34, 57, 76), ნაწილი კი ოვალურზურგისანი (სამ. №№9, 35, 107, 110) [კახიძე 2007: 82,5]. ასაკის თვალსაზრისით ფიჭვნარული ეგზემპლარები წინ უსწრებს ვანის სამაჯურებს, რომლებიც ძვ.წ. IV ს. პირველი ნახევრის [ჭყონია 1981: 46], უფრო კი ამავე საუკუნის დასაწყისის კომპლექსშია აღმოჩენილი. დანარჩენი ფიჭვნარული ცალები სტილიზებულია, თუმცა მათზე გამოსახულების გამოცნობა არც ისე ძნელია. სულ სხვაგვარადაა საქმე აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც ამავე გამოსახულების სტილიზაციის პროცესი იმდენად შორსაა წასული, რომ მისი ამოცნობა ძნელი იქნებოდა, თუ არა ამ გამოსახულებისათვის აუცილებელი რამდენიმე დეტალი, რომელიც, როგორც წესი, ყველა შემთხვევაში არის წარმოდგენილი [დანვრ. ტიპოლოგიის შესახებ იხ. Гогибერიძე 2003: 77; გოგიბერიძე 2021], თუმცა ამ უკანასკნელთა უადრესი ნიმუშები მაინც უფრო ახლოს დგას ფიჭვნარულ სტილიზებულ ცალებთან და, ვფიქრობთ, სწორედ აქედან ვრცელდება აღმოსავლეთ საქართველოში, თანაც არა იმდენად თვით ნაკეთობები, რამდენადაც ის იდეა, რომლის მატარებლადაც ეს გამოსახულებები ითვლებოდა.

ფიჭვნარში რეალისტური პროტოტიპების შემოტანა სირიის გზით უნდა განხორციელებულიყო, სადაც მოხდა მათი გადამუშავება და გავრცელება ჯერ

აღმოსავლეთი საქართველოს ტერიტორიაზე (ბეშთაშენი, მანგლისი, კამარახევი, ყაზბეგი და სხვ.).

საინტერესო შედეგს იძლევა ვერძის გამოსახულებიანი სამაჯურების ანალიზი. ამგვარი რეალისტური გამოსახულებები არც თუ ისე ხშირად გვხვდება. ოქროს ოვალურზურგიანი ვერძისთავიანი სამაჯური დადასტურებულია ფიჭვნარის V ს. დათარიღებული ბერძნული სამაროვნის №245 სამარხში [კახიძე 2007: 357]. სოფ. ჩომეთში კოლხური მონეტების განძთან ერთად აღმოჩნდა ვერცხლის ოვალურზურგიანი ვერძისთავიანი სამაჯური (ტაბ. I, სურ. 12) [Гогибერიძე 2003: 77; გოგიბერიძე 2021, სურ. 12]. ასევე ოვალურზურგიანია ვანის №11 სამარხის ოქროს ვერძისთავიანი წყვილი სამაჯური (ტაბ. I, სურ. 13) [ჭყონია 1981: 47, კატ. 53, სურ. 7], თუმცა ეს უკანასკნელნი სტილით სრულიად განსხვავდება ზემოხსენებულებისაგან.

ოქროს ვერძისთავიანი ზურგმედრეკილი სამაჯური აღმოჩნდა საირხის სამაროვნის №8 სამარხში (ტაბ. I, სურ. 14) [ნადირაძე 1990: 49-50]. მოდელირების თვალსაზრისით იგი ძალზე ახლოს დგას ფიჭვნარული სამაჯურისა და ვანის №11 სამარხის ოქროს ვერძისთავიანი ყელსაბამის გამოსახულებებთან [ჭყონია 1981, ტაბ. 13, 9].

ყველა ხსენებულ ეგზემპლარზე საგანგებოდაა აღნიშნული ცხოველის შემსხვილებული დრუნჩი, რქებს შორის არე მახვილკუთხა სამკუთხედის სახით და დაღარული რქები. ღარები სამკუთხედის წვეროსაკენ არის მიმართული. ცხოველის თავები რქებთან გაფართოვებულია და თანაბარი ღეროსაგან მკვეთრად გამოყოფილი. ამ დეტალებზე ასე დაწვრილებით იმიტომ ვამახვილებთ ყურადღებას, რომ ისინი თავს იჩენს საქართველოს ტერიტორიაზე, განსაკუთრებით კი ქვემო ქართლში ფართოდ გავრცელებულ სამაჯურებზე (ბეშთაშენი, სანთა), რომლებიც თავის დროზე სწორედ ამ ნიშნების მიხედვით ვერძის სტილიზებულ გამოსახულებად იქნა მიჩნეული (ტაბ. I, სურ. 15 ა, ბ, გ) [Гогибერიძე 2003: 77; გოგიბერიძე 2021, სურ. 3-17] და რომელთა პროტოტიპებად სწორედ ზემოაღწერილის მსგავსი რეალისტური გამოსახულებები ვიგულისხმეთ, ხოლო აღნიშნული დეტალები სტილიზაციისას იქცა იმ, ყველასთვის გასაგებ სიმბოლოებად, რომელთა საშუალებითაც ხდებოდა სტილიზებული გამოსახულების იდენტიფიკაცია.

ამგვარად შემკული სამაჯურები საქართველოში სხვაგანაც გვხვდება (დიდი ლილო, დაბლაგომის განძი, ვანის სამარხი №11, მთა იაშთხვა) (ტაბ. I, სურ. 16). ამგვარი აღმოჩნდა ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს. კოლხური სამაროვნის №293 სამარხშიც [კახიძე, ვიკერსი 2004: 19, სურ. 66]. ამდენად, იკვეთება შემდეგი სურათი: რეალისტური გამოსახულებებით შემკული სამაჯურები შემოდის საქართველოს ტერიტორიაზე სამხრეთის გზით, ეს იდეა ვრცელდება და იწყება გამოსახულებების სტილიზაციის პროცესი, ჩნდება ადგილობრივი საწარმოო ცენტრები, საიდანაც ეს პროდუქცია გადის სხვა რაიონებში და შესაძლოა, რეალისტურ გამოსახულებებთან თანაარსებობს. სტატისტიკის მიხედვით ასეთი ცენტრის არსებობა ბეშთაშენის მიდამოებშია საგულისხმო, რადგან აქ ეს ნივთები უფრო ჭარბადაა წარმოდგენილი, ვიდრე სხვაგან.

საინტერესოა ამ ნივთების გავრცელების გეოგრაფია. ისე ჩანს, რომ ისინი საწარმოო ცენტრიდან სხივისებურად ვრცელდება სხვადასხვა მიმართულებით: აჭარისკენ (ფიჭვნარი), ქართლისკენ (დიდი ლილო), იმერეთისკენ (ვანი), აფხაზეთისკენ (მთა იაშთხვა), აქედან კი შესაძლოა, კავკასიონის ქედს გაღმაც, სადაც ისინი უკვე კარგავს თავის საკლასიფიკაციო ელემენტებს და მართლაც გველის გამოსახულებებს (ვ. პეტრენკოს განსაზღვრებით) ემსგავსება. აქ მათი უადრესი ნიმუშები ძვ.წ. IV ს., ხოლო უგვიანესი ძვ.წ. III ს. შემდეგაც განაგობს არსებობას [Петренко 1978: 52-53].

საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული ეგზემპლარების შემცველი ყველა კომპლექსი ძვ.წ. V ს. განეკუთვნება. ეს გვაძლევს საშუალებას ვივარაუდოთ, რომ ამ სამაჯურების ფორმა სკვითურ სამყაროში საქართველოს ტერიტორიიდანაა მოხვედრილი, ხოლო რაც შეეხება გამოსახულების შინაარსს, იგი გაუგებარი დარჩა,

გამოსახულებამ დაკარგა თავისი მნიშვნელობა და მისთვის დამახასიათებელი სიმბოლოებიც გაქრა [Гогинеридзе 2003: 47].

საქართველოს ტერიტორიაზე ვერძისთავეებიანი სამაჯურის უგვიანეს ნიმუშად საირხის ზურგშედრეკილი სამაჯური გვევლინება. იგი საერთოდ ერთობ თავისებურია და წინარე ხანის ნიმუშებისაგან განსხვავდება საერთო ფორმით და გაფორმების დეტალებით. როგორც ჩანს, ვერძის სიმბოლურ მნიშვნელობას ჯერ არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა იქ, საიდანაც იგი შემოიტანეს და იგი იმპულსის სახით კვლავ შემოდის საქართველოში ძვ.წ. IV ს-ში. ეს გამოსახულებები კვლავ ჩნდება გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის მიჯნაზე.

ამგვარად, ერთი სიუჟეტის მაგალითზე შეგვიძლია ვიმსჯელოთ უცხოური გავლენების ნიადაგზე ადგილობრივი ნიმუშების წარმოშობისა და მათი შემდგომი გავრცელების გზებზე, როგორც საქართველოს ფარგლებში, ისე მის ფარგლებს გარეთ, მაგალითად სკვითების ტერიტორიაზე.

ცხოველის გამოსახულებიანი თანაბარღეროიანი სამაჯურებიდან აღსანიშნავია ოქროს უნიკალური სამაჯურები ტახის გამოსახულებით ვანის №11 სამარხიდან (ტაბ. II სურ. 17) [ჭყონია 1981: 47].

ძვ.წ. IV ს შუა ხანებში საქართველოს ტერიტორიაზე ვრცელდება ე.წ. დრაკონისთავეებიანი სამაჯურები. ამგვარი დადასტურებულია ყაზბეგის, დაბლაგომის, ვანის, დაფნარის სამაროვნების მასალებში (ტაბ. II, სურ. 18, ა, ბ, გ) [Гогинеридзе 2003: 26]. ამ გამოსახულებების შემდგომ სტილიზაციას, ბ. კუფტინის აზრით, წარმოადგენს სამაჯურების მთელი სერია სიმეტრიულად განლაგებული პრიზმატული შემსხვილებებით (ტაბ. II, სურ. 19), რომლებიც ასევე დაფნარის და დაბლაგომის მასალებისათვისაა დამახასიათებელი და გვხვდება გუაღიხუს, ფიჭვნარის და ვანის სამარხეულ კომპლექსებში [გოგიბერიძე 2021].

გვიანელინისტურ ხანაში ცხოველის თავების გამოსახულებები სულ უფრო მეტ სტილიზაციას განიცდის. ჩვენი ყურადღება მიიქცია ნივთებმა, რომელთა საკლასიფიკაციო ნიშნად ღეროსაგან საგანგებოდ გამოყოფილი, დაღარული ბურცობებით შევსებული შემსხვილებები (ე.წ. Pperlenschnur) მივიჩნიეთ. ეს ორნამენტი სხვადასხვა სახის სამკაულზე გვხვდება — დიადემებზე, გვერგვებზე, ფიბულებზე, სამაჯურებზე, საკინძებსა და ილარებზე [Гогинеридзе 2003, სურ. 159-176; 175-184, გოგიბერიძე 2021]. აღინიშნა, რომ ეს ორნამენტი საკმაოდ კანონიკურია და შედგება რამდენიმე დამახასიათებელი ელემენტისაგან (წახნაგოვანი ღერო, დაღარული ბურცობები, ტეხილი ხაზების ერთი ან რამდენიმე რიგი, განლაგებული წახნაგოვანი ღეროს წიბოების შესაბამისად). ამგვარი ორნამენტით შემკული უძველესი ნივთები (ბრინჯაოს საკინძები) მომდინარეობს ლურისტანული მასალებიდან და დათარიღებულია ძვ.წ. XI-X სს-ით [Vander Berghe 1982: 83, 158, სურ. 261]. საქართველოს ტერიტორიაზე ამ ორნამენტის გამოყენების უძველესი ნიმუშები დადასტურებულია ვანის №11 სამარხის ოქროს დიადემაზე, სადაც იგი მოთავსებულია შესაკრავსა და რომბულ ფირფიტას შორის და ოქროს ფიბულის რკალზე ამავე კომპლექსიდან. სამარხის თარიღი ძვ.წ. V ს. შუა ხანებითაა განსაზღვრული [ლორთქიფანიძე 1972: 225, სურ. 176]. მომდევნო ხანებში ეს ორნამენტი დამოუკიდებელი დეკორის სახით გვხვდება ვანის №6 სამარხის ოქროს (ტაბ. II, სურ. 20 ბ, გ, დ) [ჭყონია 1981: 46, სურ. 49,50,51], ფიჭვნარის [კახიძე, ვიკერსი 2004: სურ. 245], საირხის [ნადირაძე 1990: 63, ტაბ. 33, 11] და ყაზბეგის სამაროვნის ბრინჯაოს ფიბულებზე [წითლანაძე 1976; Гогинеридзе 2003, სურ. 177-181]. იგი დადასტურებულია ილარებისა და საკინძების შემკულობაში [Гогинеридзе 2003, სურ. 183-184; გოგიბერიძე 2008: 7, 12, გოგიბერიძე 2021], საკმაოდ გავრცელებულია სხვადასხვა ლითონისაგან დამზადებული სამაჯურების ამგვარად დეკორირება [გოგიბერიძე 1986: 154-167;

Гогибერიძე 2003: 37-40; გოგიბერიძე 2021, II ჯგუფის I ქვეჯგუფი, ამავე ჯგუფს მიეკუთვნება ვერცხლის სამაჯურები ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს. ბერძნული სამაროვნიდან [კახიძე 2007: 263, სურ. 30, 9, 72, 7].

აღსანიშნავია, რომ ყველა ზემოხსენებული ეგზემპლარისაგან განსხვავებით, ეს უკანასკნელნი ზურგშედრეკილი არ არის და ამ ორნამენტით შემკული, საქართველოსათვის უძველესი ნივთების ჯგუფს უახლოვდება (იგულისხმება ვანის №11 სამარხის დიადემა და ფიბულა).

რაც შეეხება თვით ორნამენტს. ეს ორნამენტი ძალზე წააგავს “ბარსომს” (ღერების შეკვრას) [გაგოშიძე, გოგიბერიძე 1996], რომელიც ზოროასტრულ საკულტო რიტუალთან იყო დაკავშირებული. განსაკუთრებული მსგავსება შეინიშნება ამუდარიის განძში დადასტურებული ქურუმის ვერცხლის მცირე ზომის ქანდაკების ატრიბუტთან, რომელიც მას ხელთ უპყრია [Зеймаль 1979: 34, 1] და რომელიც ო. დალტონის მიერ სწორედ ბარსომადაა მოხსენიებული. თუმცა რ. გირშმანი მას ყვავილის გამოსახულებად მიიჩნევს. ჩვენი აზრით, ო. დალტონის ინტერპრეტაცია უფრო დამაჯერებლად გამოიყურება. ქანდაკების თარიღი მკვლევართა მიერ განსაზღვრულია ძვ.წ. V ს-ისა და IV ს-ის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში [Зеймаль 1979: 34,1].

ხშირად ეს სამაჯურები ერთ კომპლექტს შეადგენს ამგვარადვე შემკულ გვერგვებთან (მაგ. ვანის №16 სამარხი). ყველა შემთხვევაში ამ ვარიანტის სამაჯურების თარიღი არ სცილდება ძვ.წ. IV - III ს-ის დასაწყისის ფარგლებს [დანვრ. იხ. Гогибერიძე 2003, სურ. 105-115, 159-166, 175-184; გოგიბერიძე 2021], თუმცა, მათი ქრონოლოგიური დიაპაზონი გაფართოვდა ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს. ბერძნულ სამაროვანზე ოვალურზურგიანი სამაჯურების აღმოჩენის ხარჯზე. როგორც აღვნიშნეთ, შემკობის ეს ხერხი გამოყენებულია სხვა დანიშნულების სამკაულზეც (ილარები, საკინძები, მშვილდსაკინძები).

ამგვარად, შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ “ბარსომის” გამოსახულება აღმოსავლური კულტურის ნასესხობას უნდა წარმოადგენდეს და რამდენადაც არც კოლხურ დიადემებს და არც შესაკრავიან გვერგვებს საქართველოს ზემოჩამოთვლილი მხარეების ფარგლებს გარეთ პარალელები არ ეძებნება, სავარაუდოა, რომ ეს სიმბოლო შეთვისებული და გადაამუშავებული იქნა ადგილობრივი კულტურის მიერ, რომლის ნიაღშიც დიდი ხანია არსებობდა დიადემებისა და საკისრე რკალების ტრადიცია.

ელექტრუმის სამაჯური ალგეთის მდიდრული სამარხიდან (ქვემო ქართლში ამ ორნამენტის ერთადერთი დადასტურება) გამოირჩევა დამზადების განსხვავებული ტექნიკით (ტაბ. II, სურ. 21). მის ზურგშედრეკილ ღეროზე შემოკრულია ელექტრუმის თხელი გოფირებული ფირფიტა. ამგვარივე გოფირებული ფირფიტა გვხვდება ახალგორის განძის წრიული ბურთულებიანი საყურეების [Smirnov 1934, ტაბ. III, 24] და საირხის №1 სამარხის ოქროს საყურესა და ოქროს მძივების გაფორმებაში [ნადირაძე 1990: 71-72; ტაბ. 34, 8, 7]. იგივე ტექნიკაა გამოყენებული საირხის საკისრე რკალზე, რომლის სპილენძის ღეროზე წამოცმულია გოფირებული მოოქრული ფირფიტა. ამ ნივთის უახლოეს პარალელს ჯ. ნადირაძე ძვ.წ. IV ს ეტრუსკული ხელოვნების ნიმუშებში ხედავს [ნადირაძე 1990: 85; ტაბ. 39, 3]. ძნელი სათქმელია, რამდენადაა ეს ნივთები დაკავშირებული ეტრუსკულ სამყაროსთან. ფაქტი კი ის არის, რომ ამგვარად დამზადებული ნივთები აღმოჩენილია როგორც აღმოსავლეთ (ალგეთის მდიდრული სამარხი, ახალგორის განძი), ისე დასავლეთ საქართველოში (საირხე) და მისი თავისებურება ერთ საწარმოო ცენტრზე უნდა მიუთითებდეს, რომელიც საქართველოს ფარგლებს გარეთ მდებარეობდა, რადგან საოქრომჭედლო ნაწარმით ძალზე მდიდარ საქართველოში ამ ხერხით დამზადებული ნივთების ხვედრითი წონა ძალზე მცირეა.

საინტერესოა ასევე რკინის ბურცობებიანი სამაჯურების გავრცელების არეალი და ქრონოლოგია. ისინი დადასტურებულია ქვემო ქართლის (გომარეთი, კიკეთი, კუშჩი, ეცო,

პაპიგორა, შავსაყდარა, ბოგვისხევი) [დავლიანიძე 1983; გაგომიძე 1982; შატბერაშვილი 1999; მარგიშვილი, ნარიმანიშვილი 2004; თუშიშვილი 1970], შიდა ქართლის (კავთისხევი, კამარახევი, ტახტიძირი, ვარსიმაანთკარი) [ნაკაიძე 1980; ჯღარკავა 1982; გაგომიძე 1977; გოგიბერიძე 2008; წითლანაძე 1983.] და ზემო იმერეთის (ითხვისი, მოდინახე) [გაგომიძე, გოგიბერიძე 2006; ნადირაძე 1975] ძეგლებზე. ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ მათი უმრავლესობა ოვალურზურგიანია. გვხვდება ზურგშედრეკილი ცალეპიც, როლებსაც სიგანეში განზიდული ფორმა ახასიათებს, რაც ზურგშედრეკილი სამაჯურების ადრეული ნიმუშებისათვისაა დამახასიათებელი. მათი კონცენტრაცია ჩამოთვლილ ძეგლებზე ძვ.წ. IV ს. პირველ ნახევარში მათ ადგილობრიობაზე და საქართველოს ამ რეგიონებში ერთიანი მატერიალური კულტურის არსებობაზე მიუთითებს. აღსანიშნავია, რომ ფიჭვნარის სამაროვანზე ამგვარი სამაჯურების აღმოჩენის ფაქტი არ დასტურდება.

ზემოაღწერილი სამკაულის პარალელურად არსებობას განაგრძობს ბრტყელდეროიანი სამაჯურები. ასეთებია ცხოველის თავების რელიეფური სტილიზებული გამოსახულებებით შემკული ოვალური სამაჯური ზენური ორნამენტით ვანის №11 სამარხიდან (ტაბ. II, სურ. 22) [Гогинеридзе 2003, სურ. 159-176; 175-184, გოგიბერიძე 2021, სურ. 57-61, 66-67], ცხოველის გრავირებული გამოსახულებებითა და ზენური ორნამენტით შემკული სამაჯური ბრილიდან (ძვ.წ. IV ს) (ტაბ. II, სურ. 23).

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ანტიკური ხანის სამაჯურებისათვის ძირითადად დამახასიათებელია დეკორის სამკაულის ბოლოებზე ან მთელს ღეროზე სიმეტრიულად განლაგება, თუმცა რიგ შემთხვევებში მორთულობა რკალის ცენტრალურ ნაწილშია მოთავსებული. ასეთია, მაგალითად, ბრინჯაოს სამაჯური მანგლისის №1 აკლდამიდან (ტაბ. I, სურ. 24), რომელზედაც ბოლოებზე განლაგებული ცხოველის სქემატური გამოსახულება რკალის შუა ნაწილში ერთმანეთის პირისპირაა განთავსებული [Гогинеридзе 2003, სურ. 24, გოგიბერიძე 2021, სურ. 36]. შემკობის ამავე ხერხს ვხვდებით ე.წ. “დრაკონისთავებიან” სამაჯურებზეც [Гогинеридзе 2003: 25, გოგიბერიძე 2021, სურ. 37, 38-39]. ამ შემთხვევაშიც გამოსახულებები არ განსხვავდება ბოლოებზე მოთავსებული გამოსახულებებისაგან და არ არის ამოვარდნილი ორნამენტაციის ერთიანი რიტმული თარგიდან.

ამ მხრივ სრულიად განსხვავებულია ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე აღმოჩენილი სამაჯური (ტაბ. II, სურ. 25), რომლის ბოლოები დაღარული ბურცობებითაა შემკული, რკალის შუა ნაწილში კი ჩასმულია ოვალური ფარაკი, რომელზედაც მოთავსებულია გემა — ბოლოგაშლილი ფრინველი, ნახევარმთვარე და ვარდულია გამოსახული [კახიძე, ვაშაკიძე, 2010: 66, სურ.159,1]. ფარაკი და რჩილულია ნახნაგოვან, თანაბარი ზომის მავთულზე, რომლის ბოლოებზე განლაგებულია ირგვლივი ღარებით შემოსაზღვრული დაღარული ბურცობი. მსგავსი ბოლოები ახასიათებს, ახალგორის განძის ოქროს ოვალურზურგიან სამაჯურებს [Smirnov 1934: ტაბ. I, ა, ბ: გოგიბერიძე 2003: 39, სურ. 113]. რაც შეეხება ფრინველის და ნახევარმთვარის გამოსახულებას, ეს სიუჟეტი ფართოდაა გავრცელებული ელინისტურ ხანაში. ანალოგიური სამაჯურების მთელი წყება აღმოჩნდა აწყურის სამაროვანზე, ძვ. წ. IV ს-ითაა დათარიღებული და, ავტორის აზრით, ან შემოტანილია აქემენიდური სამყაროდან, ან ადგილობრივად დაამზადებული აქემენიდური კულტურის გავლენით [Licheli 2007: 59, სურ. 4, 5; ლიჩელი 2011: 38-39]

როგორც ირკვევა, ძვ.წ. IV ს-თვის დამახასიათებელია ამ კატეგორიის ნივთების განსაკუთრებული მრავალფეროვნება. როგორც ჩანს, სწორედ ამ პერიოდში ხდება მათი წარმოების ფართოდ ათვისება და ფორმათა მრავალგვარობა ძიებისა და ჩამოყალიბების პროცესის ამსახველია. ძვ.წ. III ს-ში მაღალი რაოდენობრივი მაჩვენებლის ფონზე მათი ასორტიმენტი საგრძნობლად კლებულობს, რაც ამ პროდუქციის ხელოსნობის დონეზე სტანდარტიზაციაზე უნდა მიუთითებდეს.

გვიანელინისტურ ხანაში ფართოდ არის გავრცელებული ზურგმედრეკილი სამაჯურები ბოლოებზე ფაფრიანი ცხოველის ძლიერ სტილიზებული გამოსახულებით, რომელთა საკლასიფიკაციო ნიშანია ცხოველის თავისა და კისრის არეში სიგრძივ დატანილი ღარი (ტაბ. III, სურ. 28, ა, ბ). ამგვარები მრავლად გვხვდება სამთავროს, დაბლაგომის, დაფნარის, ზემოფარცხმის და სხვა სამაროვნების ქვევრსამარხებში [თოლორდავა 1980]. სამთავროს ქვევრსამარხებისათვის დამახასიათებელია ასევე ზურგმედრეკილი, კონუსისებურად ბოლოშემსხვილებული სამაჯურები (ტაბ. III, სურ. 29, ა, ბ). ძვ.წ. III-I საუკუნეებში ასევე ფართოდაა გავრცელებული ზურგმედრეკილი სამაჯურები თანაბარ ღეროზე განლაგებული სხვადასხვა რაოდენობის ოვალური ბურცოებით (ტაბ. III, სურ. 30, ა, ბ, გ). ამგვარი არტეფაქტები დადასტურებულია ფიჭვნარის, დაბლაგომის, დაფნარის, ზემოფარცხმის, გუადიხუს, ყაზბეგის, თოხლიაურის და სხვა სამაროვნებზე [გოგობერიძე 2003: 40-41].

ძვ.წ. I ს-დან მთელი რომაული ხანის განმავლობაში ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ ტიპს წარმოადგენს ბოლოგადახვეული სამაჯურები, რომლებიც დადასტურებულია როგორც მდიდრულ, ისე რიგით სამარხებში საქართველოს სხვადასხვა ძეგლებზე: არმაზისხევი [აფაქიძე, გობეჯიშვილი 1955, სურ. 139, 6] არკნეთი [ჯაფარიძე 1956, სურ. 4], დუშეთი [Gambashidze და სხვ. 2002: 446], ჭერემი [მამაიაშვილი, ჯავახიშვილი 1984, ტაბ. XXXI, XXXVI] და სხვ.

რომაულ ხანაში ფართოდ ვრცელდება სახსროვანი, ხშირად თვლებით შემკული სამაჯურები (ტაბ. III, სურ. 31 ა. ბ). ამგვარი ნივთები დადასტურდა დედოფლის გორაზე [გოგობერიძე 2008, კატ. №161, 162], არმაზისხევეში [აფაქიძე, გობეჯიშვილი 1955, სურ. 139, 1, 2, 4, 5, 8] ბიჭვინთაში [დიდი პიტიუნტი 1978, ტაბ. 256] და სხვ.

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ანტიკური ხანის სამაჯურებისათვის ძირითადად დამახასიათებელია დეკორის სამკაულის ბოლოებზე ან მთელს ღეროზე სიმეტრიულად განლაგება, თუმცა რიგ შემთხვევებში მორთულობა რკალის ცენტრალურ ნაწილშია მოთავსებული. ასეთია, მაგალითად, ბრინჯაოს სამაჯური მანგლისის №1 აკლდამიდან, რომელზედაც ბოლოებზე განლაგებული ცხოველის სქემატური გამოსახულება რკალის შუა ნაწილში ერთმანეთის პირისპირაა განთავსებული [Гогинеридзе 2003: 24, სურ. 36]. შემკობის ამავე ხერხს ვხვდებით ე.წ. "დრაკონისთავებიან" სამაჯურებზეც [Гогинеридзе 2003: 25, სურ. 37, 38-39]. ამ შემთხვევაშიც გამოსახულებები არ განსხვავდება ბოლოებზე მოთავსებული გამოსახულებებისაგან და არ არის ამოვარდნილი ორნამენტაციის ერთიანი რიტმული თარგიდან.

მთავარი დეკორატიული ელემენტის სამკაულის ცენტრალურ ნაწილში გადმოტანა შემდგომში საკმაოდ გავრცელებულია. ასე მაგალითად, ჟინვალისა და რიყიანების ველის ვერცხლის მავთულოვანი ბოლოგადახვეული სამაჯურების ცენტრალურ ორნამენტს ჰერაკლეს კვანძი წარმოადგენს. ორივე ნივთი ჩვ.წ. I ს-ის სამარხებიდან [მირიანაშვილი 1983: 41, სურ. 23] მომდინარეობს [Gambashidze და სხვ. 2002: 444, 446] (ტაბ. III, სურ. 26, ა). ამავე სამაროვნის №16 სამარხში აღმოჩნდა ბოლოებგადახვეული სამაჯური, რომლის ცენტრში სახსრების საშუალებით მიმაგრებული იყო ოვალური თვალბუდე მასში ჩასმული მინის ინტალიოთი — ქალღმერთის გამოსახულება [მირიანაშვილი 1983: 40, სურ. 21] (ტაბ. III, სურ. 27).

ამავე კონსტრუქციის სამაჯურები საკმაოდ დამახასიათებელია რომაული ხანისათვის სამაჯურების დიდი მრავალფეროვნებისა და იმპორტული ნაკეთობების სიმრავლის ფონზე. ნაწილების სახსროვანი შეერთება ახასიათებს ასევე ოქროს სამაჯურებს არმაზისხევის №2 სამარხიდან (ტაბ. III, სურ. 31, ა, ბ), სადაც ცენტრალურ ელემენტს ასევე ალმანდინის თვალი წარმოადგენს [აფაქიძე, გობეჯიშვილი 1955, სურ. 139, 4, 5]. დეკორირების ამავე პრინციპს ვხვდებით კამეებით შემკულ ოქროს სამაჯურებზე ბაგინეთის მდიდრული სამარხიდან [Miron, Orthmann 1995: 176, კატ. №180], ასევე გიშრის,

ოქროს ბადეში ჩასმული აღმანდინებიანი აპლიკაციით შემკულ სამაჯურზე [Nacional Treasures 1999, 102] (ტაბ. III, სურ. 32). სამაჯურზე ცენტრალური დეკორის შესანიშნავ მაგალითს წარმოადგენს ნეფრიტზე ათენა პალადას გამოსახულებიანი სამაჯური სამთავროდან (ტაბ. III, სურ. 33) [აფაქიძე, გობეჯიშვილი 1955, სურ. 139, 3.]. რაც შეეხება სამაჯურების კონსტრუქციას, ელემენტების სახსროვანი შეერთება საერთოდ დამახასიათებელია რომაული ხანის საიუველირო ნაწარმისათვის. მათ რიცხვს მიეკუთვნება ოქროს სამაჯურები მცხეთიდან [აფაქიძე, გობეჯიშვილი 1955, სურ. 139,1,2,8], ბიჭვინტიდან [დიდი პიტუნიტი 1978, ტაბ. 256].

რომაულ ხანაში სამაჯურების ასორტიმენტი ძალზე ფართოა. ცენტრალურ ორნამენტიანი სამაჯურების გვერდით არსებობას განაგრძობს გახსნილი, ოვალური, უორნამენტო სამაჯურები თანაბარი ნახნაგოვანი ლეროთი [ლორთქიფანიძე, მიქელაძე 1980: 5]

გვიანანტიკურ ხანაში არსებობას განაგრძობს ფირფიტოვანი სამაჯურებიც. ჟინვალში და ბრილში აღმოჩენილი ამგვარი სამაჯურები ამკარად უკავშირდება დეკორირების ძველ ადგილობრივ ტრადიციებს, რაც გამოიხატება გრავირებული სამკუთხედების და ზენური ორნამენტის გამოყენებაში [Gambashidze 2002, 436-439] (ტაბ. III, სურ. 34).

ბრტყელი სამაჯურებიდან აღსანიშნავია ასევე ვერძის თავის რელიეფური გამოსახულებებით შემკული სამაჯურები არაგვის ხეობიდან [რამიშვილი 2008: 78] (ტაბ. III, სურ. 35).

ადრე შუასაუკუნეებში განაგრძობს არსებობას ზურგშედრეკილი სამაჯურების ზოგიერთი ტიპი, ძირითადად ბოლოშემსხვილებული. კვლავ პოპულარულია სტილიზებული ცხოველის თავებით შემკული ოვალურზურგიანი და ბოლოგადახვეული სამაჯურები [ჩიხლაძე 2008, სურ.11] საინტერესოა ალექსის სამაროვნის მასალა, რომელიც განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი და მრავალსახოვანია. აქ გვხვდება ოვალურზურგიანი, მრგვალგანივკვეთიანი მავთულისაგან დამზადებული სამაჯურები, რომელთა დაბრტყელებულ ბოლოზე ცხოველის (ლომის) გამოსახულებაა დაშტამპული [აფხაზავა 1988: 112, ტაბ. XXXVI, 1-3]. VII ს. კომპლექსებში ფართოდ ვრცელდება ე.წ. ქედმესქელებული სამაჯურები, რომლებიც გვხვდება სამთავროში, გურჯაანში, სიღნაღში, ჩრდილო-ოსეთის, ჩეჩნეთ-დაღესტანისა და აზერბაიჯანის ზოგიერთ რაიონებში [აფხაზავა 1988: 116, ტაბ. XXXVI, 9] (ტაბ. III, სურ.36), პარალელურად საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე არსებობას განაგრძობს სადა ოვალური გახსნილი სამაჯურები, მათ შორის აფხაზეთის ძეგლებზეც [Гумна 1978, ტაბ. XXX,1,2; XXXII,2,3.]. აქვეა წრიული მრგვალგანივკვეთიანი სამაჯურები ოთხნახნაგა შემსხვილებებზე დატანილი თვალისებური გრავირებული ორნამენტით ნებელდიდან (ტაბ. III, სურ.37) [Гумна 1978, ტაბ. II, 30,35;]. მსგავსი არტეფაქტები აღმოჩენილია ნოქალაქევი და სოჭის მიდამოებში [ზაქარაია 1986].

ამგვარად, მთელი საკვლევი ხანის შესაბამისი მასალის განხილვის შედეგად დგინდება, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული სამაჯურები ძირითადად ადგილობრივად მზადდება, თუმცა ხშირად მათ საფუძვლად უდევს იმპორტული პროტოტიპები, რომელთა შემდგომი გადამუშავება და გათავისება უკვე ადგილობრივ ნიადაგზე მიმდინარეობს. ხშირად ისინი უკვე აღარ ინარმოება თავისი პირვანდელი დამზადების ადგილას, მაგრამ განაგრძობს არსებობას საქართველოს ტერიტორიაზე, თუმცა მათზე დატანილი გამოსახულებების მნიშვნელობა უკვე დაკარგულია და ისინი წმინდა დეკორატიულ ფუნქციას ასრულებს. ამ მნიშვნელოვანი არტეფაქტების და მათი დეკორირების ელემენტების მიხედვით ვლინდება საქართველოს კონტაქტები გარე სამყაროსთან სხვადასხვა ეპოქაში.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამაჯურებს მნიშვნელოვანი როლი ენიჭებათ ამათუ იმ ძეგლის თარიღის განსაზღვრაში. სწორედ ამ არტეფაქტების ანალიზის შედეგად

მოხერხდა მთელი რიგი არქეოლოგიური ძეგლების ქრონოლოგიური ადგილის განსაზღვრა და დაზუსტება [Гогибერიძე 2003: 78, 79].

ასე, ძვ.წ. V ს. შუა ხანებში მოთავსდა ბეშთაშენის სამაროვნის №№9, 13, 17, 26, 28, 36 სამარხები, სანთას სამაროვნის სამარხი №2, სამარხი მთა იაშხთავადან.

ძვ.წ. V ს. ბოლო – IV ს. დასაწყისში – ბეშთაშენის სამარხი №62, კიკეთის სამაროვნის სამარხები №1 და №2.

ძვ.წ. IV ს. პირველი ნახევარი – შრომისუბნის სამარხი №2, მოდინახეს სამაროვნის სამარხი №3, საირხის №10 სამარხის სამხერთი კამერა.

ძვ.წ. IV ს. პირველი ნახევარი და შუახანები – კამარახევის სამაროვნის სამარხები №№8, 66, 72, 126, 129, 147; საირხის სამარხი №8.

ძვ.წ. IV ს. შუახანები – მანგლისის აკლდამა; ითხვისის სამაროვნის №2 და №4 სამარხები; კამარახევის სამაროვნის სამარხები №№ 30, 65, 146, 149, 151; გომარეთის სამაროვნის სამარხები №6 და №9; მოდინახის სამარხი №6; ვანის სამარხები №2 და №16.

ძვ.წ. IV ს. მეორე ნახევარი – კამარახევის სამაროვნის სამარხები №№4, 24, 156; ითხვისის სამაროვნის სამარხი №1, ვანის სამარხი №12.

ძვ.წ. IV ს. ბოლო მეოთხედი – ალგეთისა და ყანჩაეთის მდიდრული სამარხები.

ძვ.წ. IV ს. ბოლო – III ს. დასაწყისი – დაბლაგომის სამაროვნის ქვევრსამარხები №№14, 15, 25, 27; დაფნარის სამაროვნის ქვევრსამარხები №№ 3, 5, 28, 31, 33; გუადიხუს სამაროვნის უმცროსი ჯგუფის სამარხები №№8, 38, 39; ახალგორის განძი.

ძვ.წ. III ს. პირველი ნახევარი – დაბლაგომის მდიდრული სამარხი.

ძვ.წ. II ს. მეორე ნახევარი – წითელი შუქურას სამაროვნის უმცროსი ჯგუფის სამარხი №39.

ძვ.წ. I ს. მეორე ნახევარი – სამთავროს სამაროვნის სამარხი №227.

ახ.წ. I ს. – სამთავროდს სამაროვნის სამარხი №58.

ესაა იმ არქეოლოგიური ძეგლების არასრული სია, რომელთა ქრონოლოგიის დაზუსტება მოხერხდა სამაჯურების ტიპოლოგიური და ქრონოლოგიური კლასიფიკაციის საფუძველზე.

ლიტერატურა:

აფაქიძე ან, გობეჯიშვილი გ. კალანდაძე ალ., ლომთათიძე გ. 1955: მცხეთა, არქეოლოგიური გათხრები არმაზისხევში. I, თბ.

აფაქიძე ან, რედ. 1977: დიდი პიტიუნტი ტ. III, თბ.

აფხაზავა ნ. 1988: ქვემო ალგევი ადრეულ შუა საუკუნეებში. ქსნის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, I, თბ.

ბარამიძე მ. 1977: მერხეულის სამაროვანი, თბ.

გაგოშიძე იულ., გოგიბერიძე ნ. 1996: ძვ.წ. V-III სს. საქართველოს ძეგლების დანაწევრებული ქრონოლოგია სამარხეული მასალების მიხედვით. ქართლის ქრონოლოგიის საკითხები. 1996 წ., არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი. თბ.

გაგოშიძე იულ. 1977: არქეოლოგიური გათხრები ტახტიძირში. კავკასიის უახლესი აღმოჩენები, სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა შინაარსები, თბ., გვ. 16-17.

გაგოშიძე იულ., გოგიბერიძე ნ., მახარაძე გ. 2006: ითხვისის სამაროვანი (კატალოგი). არქეოლოგიური ჟურნალი, IV. თბ., გვ. 36-58.

გაგოშიძე იულ. 1982: თრიალეთის სამაროვნები. თბ.

გოგიბერიძე ნ. 1986: დაღარული ბურცობებით დეკორირებული სამკაულის თარიღისათვის. ჟურნ. მაცნე, №2, თბილისი, გვ. 154-167.

გოგიბერიძე ნ. 2008: საკინძების და ილარების ზოგიერთი ტიპის თარიღისათვის. ჟურ. იბერია-კოლხეთი, რედ. გ. გამყრელიძე, №4, გვ. 5-13.

გოგიბერიძე ნ. 2021 ა.: სამაჯურები. — *საქართველოს არქეოლოგიის ნარკვევები (ძვ.წ. V – ახ.წ. V სს.). რედ. გ. გამყრელიძე*. გვ. 418-424.

გოგიბერიძე ნ. 2021 ბ.: სამაჯურები საქართველოში (ძვ.წ.VIII-ახ.წ.VIII სს.), გვ.3-67. https://museum.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=95&info_id=158

დავლიანიძე ც. 1983: ქვემო ქართლის კულტურა ძვ.წ. I ათასწ. II ნახევარში. თბ.

ზაქარაია პ., ლომოური ნ., ლექვინაძე ვ., იაშვილი მ., ზამთარაძე მ., თ. კაპანაძე. 1986: ნოქალაქევის ექსპედიციის 1980-81წწ. ანგარიში. *ჟურ. საქართველოს სახელ. მუზეუმის ექსპედიციები*, VIII, გვ. 83-91.

თოლორდავა ვ. 1980. დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში. თბ.

თუშიშვილი ნ. 1970: ბოგვისხევის სამაროვანი. *ჟურ. მაცნე*, №3. გვ. 126-140.

კალანდაძე ალ. 1982: კრებ. მცხეთა, VI, წინაანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები. ძვ.წ. XI-VI სს. თბ., გვ. 7-138.

კახიძე ამ, ვიკერსი მ. 2004: ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს ბერძნული ნეკროპოლი. ფიჭვნარი I, ბათუმი-ოქსფორდი, გვ. 86-112.

კახიძე ამ. 2007: ანტიკური სამყარო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს-ის ბერძნული ნეკროპოლი. *ბათუმი-ოქსფორდი*.

ლიჩელი ვ. 2011: სამარხეული ინვენტარი აწყურიდან. *ჟურ. ინტერდისციპლინარული არქეოლოგია*, I, თბ., გვ. 25-57.

ლორთქიფანიძე ოთ. 1972: ვანის ნაქალაქარი. კრებ. ვანი, I, გვ. 7-80.

ლორთქიფანიძე ოთ., მიქელაძე თ., ხახუტაიშვილი დ. 1980: გონიოს განძი. თბ.

მამაიაშვილი ნ., ჯავახიშვილი ქ. 1984: ჭერემის გვიანანტიკური ხანის სამაროვანი. კახეთის ექსპ. შრომები, VI, გვ. 77-107.

მარგიშვილი ს., ნარიშანიშვილი გ. 2004: ალგეთის ხეობის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ.

მირიანაშვილი ნ., 1983: შიდა ქართლის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. თბ.

ნადირაძე ჯ. 1975: ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ.

ნადირაძე ჯ. 1990: საირხე – საქართველოს უძველესი ქალაქი. თბ.

ნაკაიძე ნ. 1980: ძვ.წ. IV-III სს. ქვევრსამარხები *დაჭრილების* სამაროვნიდან. კრებ. კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 28-41.

ნიორაძე გ. 1948: ქვიშარის არქეოლოგიური ძეგლები. *ჟურ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე*, XV-B, გვ. 1-22.

ოქროპირიძე ნ. 1963: ნარეკვავის სამაროვანი. ისტ. ინ-ტის შრომები, VII, გვ. 183-219.

რამიშვილი ქ. რ. 2008: ვერძის გამოსახულებები მდ. არაგვის ხეობიდან. *ჟურ. იბერია-კოლხეთი*, №4, რედ. გ. გამყრელიძე, გვ. 76-84.

რამიშვილი ქ. რ. 2011: ფანტასტიკური ცხოველის გამოსახულებები კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის ძეგლებზე. *ჟურ. ძიებანი*, №20, გვ.255-270.

სადრაძე ვ. 1989: წეროვანი II. ბრინჯაო-რკინის ხანის სამაროვანი (კატალოგი). კრებ. მცხეთა IX. თბ. გვ. 77-153.

ფანცხავა ლ. 1988: კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის ძეგლები. თბ.

ქორიძე დ. 1953: გვიანბრინჯაოს პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლი თბილისიდან. *ჟურ. საქართველოს სახელ. მუზეუმის მოამბე*, XVII.

შატბერაშვილი ვ. 1999: ეცოს სამაროვნის ქრონოლოგიის საკითხი. *ჟურ. ძიებანი*, №3.

წითლანაძე ლ. 1976: ხევის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ.

ჭყონია ა. 1981: ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან. კრებ. ვანი, VI, თბ.

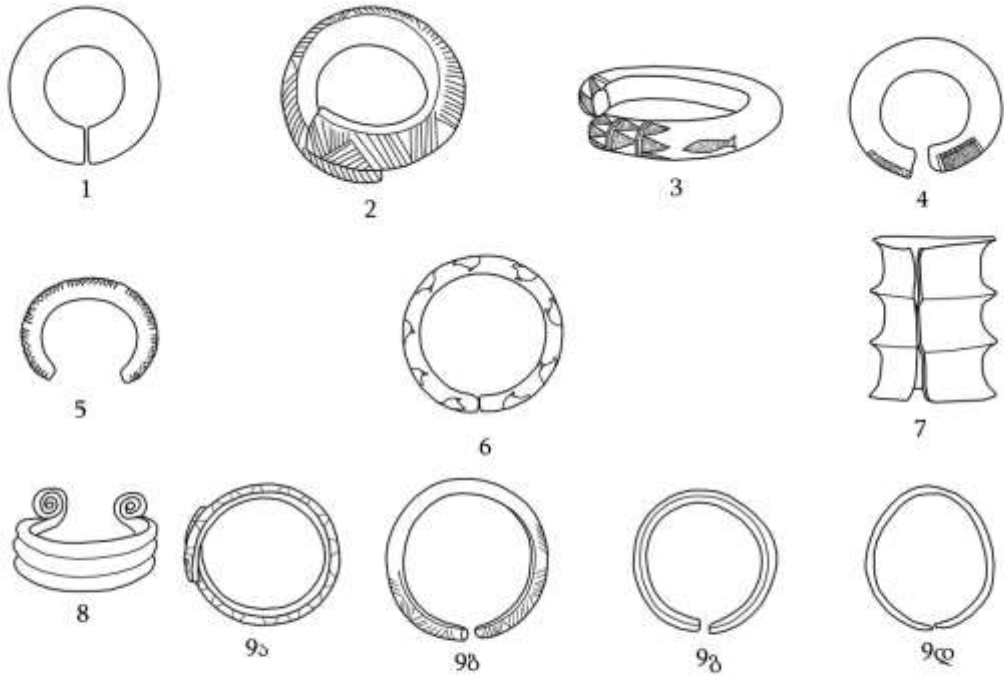
ჯაფარიძე ოთ. 1950: ცხინვალის განძი. საქ. სახელ. მუზეუმის მოამბე, XVI-B, გვ. 103.

ჯაფარიძე ოთ. 1956: არქეოლოგიური გათხრები სოფ. არკნეთში. თსუ შრომები, ტ.63.

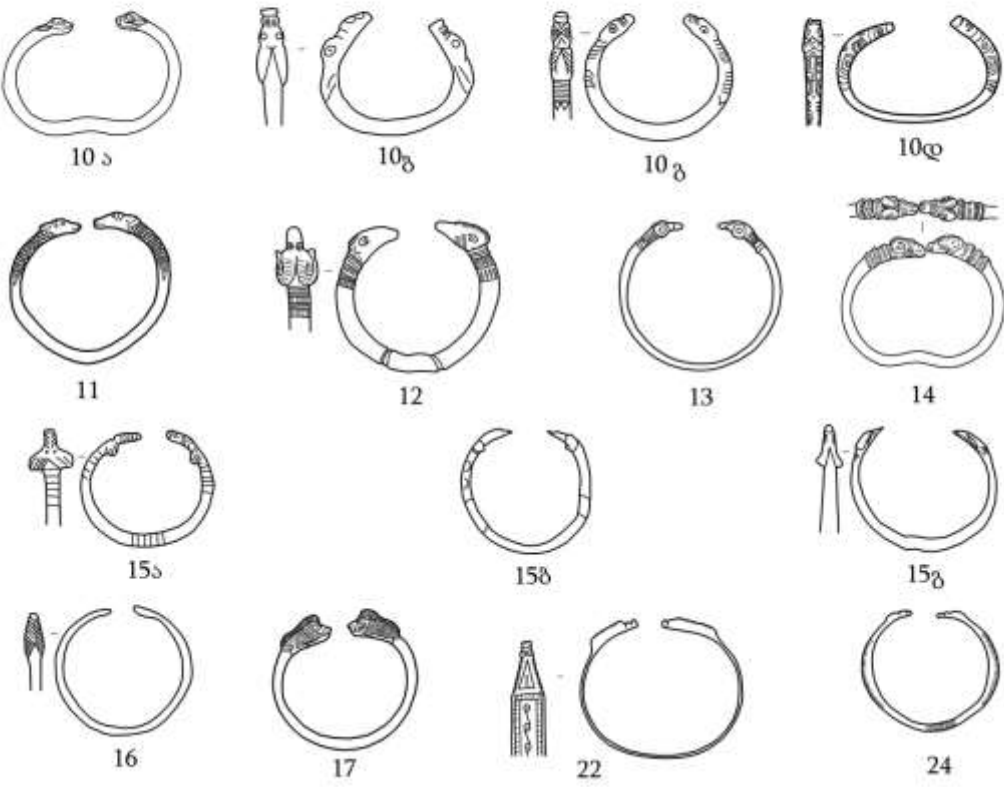
ჯღარკავა თ. 1982: კამარახევის სამაროვანი. კატალოგი, მცხეთა, VI, გვ. 139-190.

- Апакидзе А., Николаишвили В., Сихарулдзе А., Мелитаури К., Гагошидзе Ю., Гиунашвили Г., Манджгаладзе Г., Нариманишвили Г., Глonti Н., Иремашвили Ш., 1987:** Археологические раскопки в Мцхета и ее округе. ПАИ в 1984-1985 гг. Тб., с. 47-51.
- Гамбашидзе О., Квижинадзе К., Гамбашидзе И. 1991:** Основные результаты работ Месхет-Джавахетской экспедиции в 1985-1986 гг. ПАИ в 1986 г., с. 27-34.
- Гогиберидзе Н. 2020:** Браслеты и гривны Грузии V-I вв. до н.э., 2003.
- Гумба М. 1978:** Новые памятники цебельдинской культуры, Тб.
- Зеймаль Е. 1979:** Амударьинский клад. Л-Д.
- Лордкипанидзе Г. 1978:** Колхида в VI-II вв. до н.э., Тб.
- Куфтин Б. 1949:** Материалы к археологии Колхиды, I, Тб.
- Петренко В. 1978:** Украшения Скифии VII-III вв. до н.э. – АС, САИ, Вып. В4-5, Мос.
- Рамишвили А. 1995:** Археологические раскопки в Хашури.- ПАИ в 1987 г. с. 69-74.
- Техов Б. 1977:** Центральный Кавказ в XVI-X вв до н.э. Мос.
- Техов Б. 1980:** Тлийский могильник I. Тб.
- Amandry P. 1985:** Orfevrierie Achemenide. Jur. Antike Kunst, I, p.9-22.
- Chikhladze V. 2008:** Zhinvali Cemetery. – Ancient Near Eastern Studies, Suppl. 19, pp. 449-465.
- Gambashidze I, Hauptmann A, Slotta R, Yalçin Ü., 2002:** Georgien Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (Catalog) 2002. Heraus.
- Gogiberidze N. 2008:** Metal Jewelry - Iberia and Rome., Ed.A. Furtängler, I. Gagoshidze, H. Löhr, N. Ludvig, Langenveisßbach, pp.170-175.
- Ghlonti L., Ketskaveli M., Palumbi G., 2008:** The Cemetery at Kvatskhelebi. - Archaeology in Southern Caucasus: Perspectives from Georgia, *Ancient Near Eastern Studies*, Supplement 19. Leuven-paris-Didley, MAS.153-184.
- Licheli V. 2007:** Oriental Innovations in *Samtskhe* (Southern Georgia) in the 1st Millenium BC. – Ancient Civilizations from Scvithia to Siberia, 13, Leiden-Boston, 55-66.
- Smirnov J. 1934:** Der Schats von Achalgori. Tiflis.
- Miron A., Orthmann W, 1995:** Untervegs zum Goldenen Viles. Archäologische Funde aus Georgien. Heraus. Saarbrüchen.
- Vander Berghe L. 1982-83:** Luristan een Vardvenen Bronzkunst uit Vest Iran Ori Z. Solters ed. 1999: Nacional Treasures of Georgia, London.

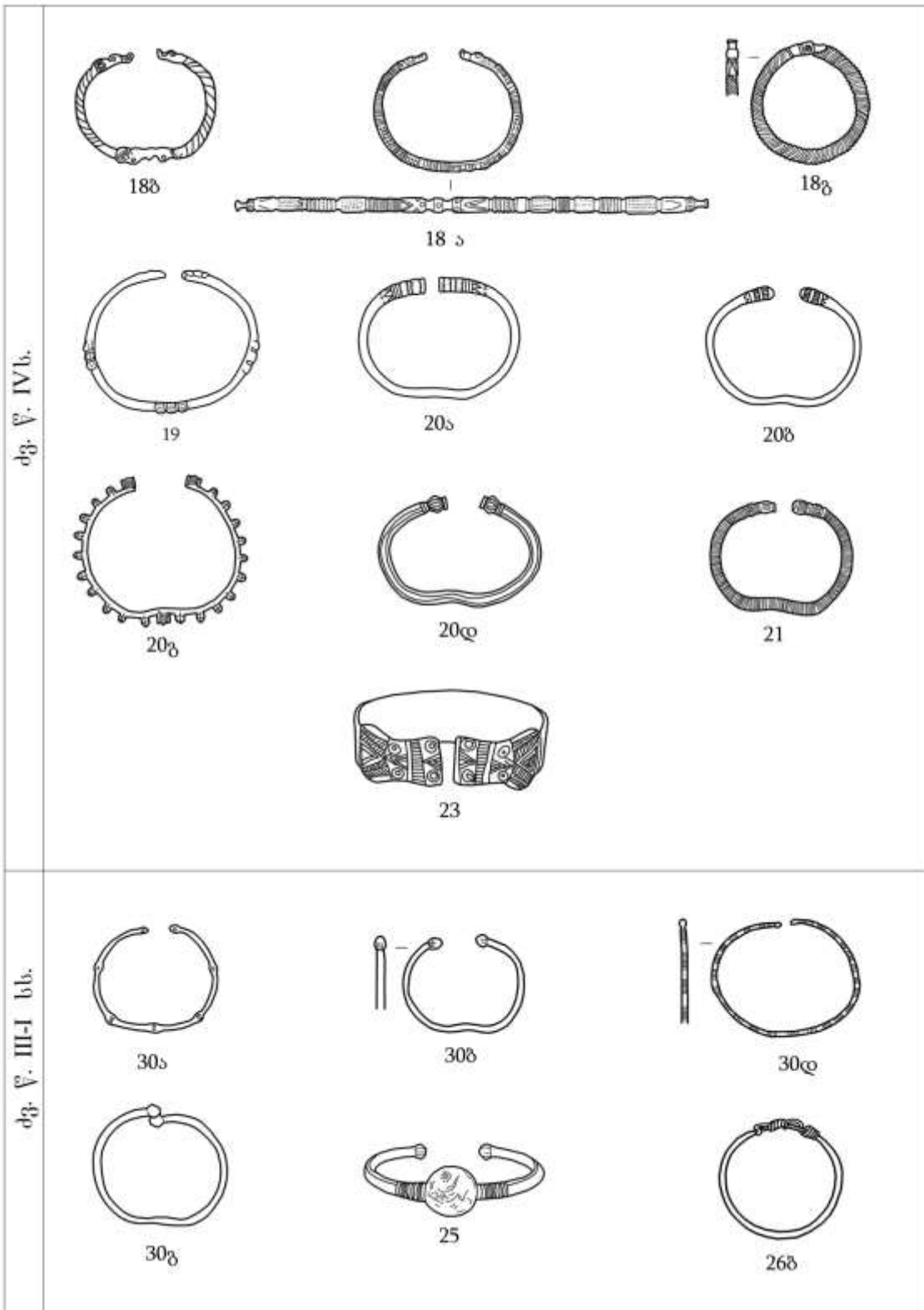
дг. ф. VIII-VI бб.

дг. ф. V б.

II

III

26 a

27

28 a

28 b

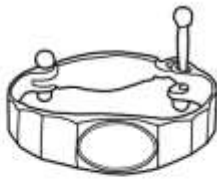
29 a

29 b

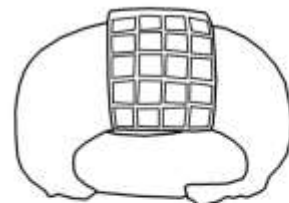
29 c

31a

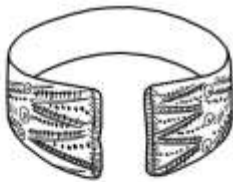
31b

32

33

34

35

36

37

дг. V. I - ab. V. VII bb.

კოლხური თიხის ჭურჭელი და ამფორები (ძვ.წ. VII – ახ.წ. VI სს)

მარინე ფირცხალავა, გელა გამყრელიძე

საქართველოში კერამიკულ წარმოებას განვითარების ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ძვ.წ. VII - ახ.წ. VI სს-ის კერამიკული ნაწარმი დასავლეთ საქართველოში ცნობილია ნამოსახლარებიდან და სამაროვნებიდან. თითქმის არ მოიძებნება დროის ამ მონაკვეთის არქეოლოგიური ძეგლი, რომელზეც არ იყოს ფიქსირებული თიხის ჭურჭლის ესა თუ ის სახეობა. მისი გავრცელების ძირითადი პუნქტებია: ვანის ნაქალაქარი [იხ. თოლორდავა 2001: 37-39; ლორთქიფანიძე და სხვ. 1981: 15-16; მათიაშვილი 1977: 52; მათიაშვილი 2013], ნაოხვამუ [იხ. Күфтин 1950: 193-200], დაბლაგომი [იხ. Күфтин 1950: 20; თოლორდავა 1977: 71-81], სოფ. მთისძირი [იხ. გამყრელიძე 1982: 82-86, 107-114], სოფ. დაფნარი [იხ. Кигурაძე 1976: 7], სოფ. ნოსირი [იხ. გოგაძე 1982: 57], სოფ. ჭალადიდი [იხ. მიქელაძე 1978: 40], სოფ. ნიგვზიანი [იხ. მიქელაძე 1985: ტაბ. IV], საჩხერე [იხ. ნადირაძე 1990: 16], ყვირილის ხეობის ნამოსახლარები [იხ. ნადირაძე 1975: 21-36], ბათუმისციხე [იხ. ვაშაკიძე და სხვ. 1975: 96-97; კახიძე 1965: 71-72], ქობულეთ-ფიჭვნარი [იხ. კახიძე 1971: 40-50], ქ. ფოთის მიდამოები [იხ. მიქელაძე 1978: 55; გამყრელიძე 1987: 97-119], სოხუმი და მისი მიდამოები [იხ. კალანდაძე 1954: 35-36; Трапш 1969: 121, 143], ოჩამჩირე [იხ. ლორთქიფანიძე 1966: 58], ქუთაისი და მისი მიდამოები [იხ. ლორთქიფანიძე 1966: 42], სოფ. ერგეტა [იხ. პაპუაშვილი და სხვ. 2005], შორაპანი [იხ. ჯაფარიძე ვ. 2006:], ნებელდა [იხ. Воронов და სხვ. 1985: 74-80].

დროის ხსენებულ მონაკვეთში წარმოებული ადგილობრივი თიხის ჭურჭელი სახეობებისა და ტიპების მრავალფეროვნებით ხასიათდება. კერამიკული არტეფაქტები დანიშნულების მიხედვით, ჯგუფებად არის გაერთიანებული, რადგან სწორედ ფუნქცია განაპირობებს ჭურჭლის გარეგნულ სახეს [იხ. ბოჭორიშვილი 1949: 59].

გამოყოფილია შემდეგი ჯგუფები: სამეურნეო (ქვევრი, დერგი), სამზარეულო (ქოთანი, ქვაბი, ბადია, ხუფი, სანური), სუფრის (დოქი, სასმისი, ლანგარი, თეფში, ჯამი, თასი, ტოლჩა, სამარილე), სამგზავრო (მათარა), სავაჭრო-სატრანზიტო (ამფორა), დეკორატიული (ლარნაკი), რიტუალური (თიმიატერიონი, რიტონი). ეს დაყოფა პირობითია, რადგან ამა თუ იმ ჯგუფის ჭურჭელი სხვა დანიშნულებითაც შეიძლება ყოფილიყო გამოყენებული. აგრეთვე, კერამიკული წარმოების განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე თიხის ჭურჭლის სხვადასხვა სახეობა, ან ტიპი დომინირებს.

ქვევრი, სამეურნეო დანიშნულების ჭურჭელი, ყველა დროის მუდმივი სახეობაა. ჭურჭლის ეს სახეობა მისი ფორმის ჩამოყალიბების დროიდან მოკიდებული დღემდე მზადდება და მოიხმარება საქართველოში მისი ძირითადი ფუნქციით. ხანგრძლივი დროის მანძილზე, მორფოლოგიური ცვლილებების მიუხედავად, რომლებიც ყოველთვის გარკვეული ეპოქის სტილს გამოხატავს, უცვლელია ქვევრის ფორმის ძირითადი პრინციპი — ვიწრო ყელი, ვიწრო ძირი და სხვადასხვა პროპორციის განიერი კორპუსი (სფერული, ე.წ. კვერცხისებური, მხრებგანიერი, ძირისკენ მკვეთრად დავიწროებული). აქაური ქვევრების უადრესი ნიმუშებისათვის დამახასიათებელია ვიწრო პირი და განიერი (ზოგჯერ თითქმის სფერული) კორპუსი, რომელიც მკვეთრად ვიწროვდება ბრტყელი ძირისკენ. ამ ჭურჭლის სპეციფიკური ნიშანია პროფილირებული პირის გვირგვინი, რომლის გარეთა გვერდი ზოგ შემთხვევაში ორფერდაა და დაფარულია დაკბილული შტამპით გამოყვანილი ე.წ. წინვისებური ორნამენტით, ხოლო მხრებიდან ძირისკენ ეშვება სწორი ან ირიბიად დახრილი კანელურები [იხ. Күфтин 1950: 193, სურ.49ა,1]; ხშირად, გვირგვინის გარეთა გვერდი დაფარულია ირიბი ღარებით. ჭურჭლის ყელს ხშირად ირგვლივი ღარები და მათ შორის გამოყვანილი ქედები შემოუყვება. ეს ნიშანი — ირიბი ღარები გვირგვინის გარეთა გვერდზე, ყოველთვის მარჯვნიდან მარცხნივ მიმართული —

დამახასიათებელი მომენტია ამ ხანის, წინარეანტიკური ეპოქის კერამიკისათვის, ისევე როგორც ირგვლივი განიერი ღარები და მათ შორის გამოყვანილი ქედები სხვადასხვა ზომის ჭურჭლის ყელზე. ეს ღარები პირის გვირგვინებზე ხშირად დაკბილულად შტამპითაა დატანილი, სხვადასხვა სიხშირის კბილანებიანი ტვიფრით. ჭურჭლის მხარი სხვადასხვანაირად არის შემკული: გვხვდება ურთიერთსაწინააღმდეგოდ მიმართული ღრმა ღარების რიგები, რომელთა ზედა მწკრივზე დაძერწილია წრიული, დაბრტყელებული, რელიეფური კოპები. არის — კოპებსა და ღარებს შორის დაშტრიხული სამკუთხედები; ზოგჯერ მხარი კონცენტრული წრეებით შედგენილი სარტყელითაა შემკული. ღარებისა და წრეების კვეთა ღრმაა, ღარების ბოლოები მომრგვალებულია; კონტურები მკვეთრია და ორნამენტი რელიეფურ იერს იძენს. მხარზევე ვხვდებით ირგვლივი ღარებითა და ტალღოვანი ხაზებით შედგენილ სარტყელს; ასევე სამკუთხედებით, ირგვლივი ღარებითა და ტეხილი ხაზებით შედგენილ სარტყელს, საიდანაც მთელ კორპუსზე ძირამდე ეშვება კანელურები. გვხვდება კორპუსზე ირიბი ღარებითა და ბადისებრი ნახატით დაფარული ირგვლივი და შვეული ქედები.

ქვევრს მეურნეობაში იყენებდნენ მარცვლეულის, ზეთის, ღვინის შესანახად; მომდევნო პერიოდში კი ამ ჭურჭლის ძირითადი ფუნქცია ღვინის დაყენება და შენახვა იყო [ვაშაკიძე და სხვ. 1975: 93-96]. გარდა ამისა, გარკვეულ ეპოქაში ეს დიდი ზომის ჭურჭელი ზოგჯერ გამოიყენებოდა მიცვალებულთა დასაკრძალად, ე.წ. ქვევრსამარხად. ქვევრის ფორმის სტანდარტიზაცია ძვ.წ. VII ს-ის დასასრულიდან ივარაუდება და მის ძირითად ფუნქციად ღვინის დაყენება-შენახვაა მიჩნეული, რაც მევენახეობა-მელვინეობის განვითარებასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული; ამავე დროს არ გამორიცხავენ, რომ ქვევრი სხვა პროდუქტების შესანახავად და ტრანსპორტირებისთვისაც გამოიყენებოდა [იხ. ლორთქიფანიძე 1966: 91; მიქელაძე 1974: 62; ბობოჩაძე 1963: 114-149; ვაშაკიძე და სხვ. 1975: 93-96].

ძვ.წ. VI ს-დან საგრძნობლად იზრდება ქვევრის პოპულარობა. ამ ხანიდან მოკიდებული დასავლეთ საქართველოში არ მოიძებნება ისეთი ნამოსახლარი, სადაც დიდი რაოდენობით არ იყოს წარმოდგენილი კოლხური ქვევრების ფრაგმენტები. ეს პერიოდი აღინიშნება ქვევრის წარმოების მკვეთრი გადიდებით; მექვევრეობა წარმოგვიდგება, როგორც კერამიკული ხელოსნობის ჩამოყალიბებული ცალკე დარგი. ამ პერიოდის ქვევრებისათვის, შედარებით უკეთ დაცული ნიმუშების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, დამახასიათებელია გადაშლილი, მასიური, პროფილირებული, ორნამენტირებული პირის გვირგვინი; ზემოთკენ გაფართოებული, შეზნექილი (იშვიათად სწორი) ყელი; გამოყვანილი მხრები; გამობერილი კორპუსი, რომელიც თანდათან ვიწროვდება ბრტყელი ძირისკენ; ძირი ტანისგან არ არის გამოყოფილი, იშვიათად გვხვდება ძირგამოზიდული ნიმუშებიც. ქვევრების ცალკეული სეგმენტები მდიდრული ორნამენტითაა შემკული. ასეთი ქვევრები მინაში არ იდგმებოდა [იხ. ვაშაკიძე და სხვ. 1975: 95].

ჭურჭლის ზედაპირი დაფარულია ღარებისა და ქედების კომბინაციით შექმნილი ორნამენტით: კორპუსს მაქსიმალური დიამეტრის ადგილას შემოუყვება ირგვლივი ღარებით შედგენილი სარტყელი, რომლიდანაც ორივე მხარეს — ძირისკენ და მხრისაკენ — მიემართება რელიეფური (შვეული ან ირიბი) ქედები, ხშირად ღილაკისებური დანაძერწებით სარტყელთან. ზოგჯერ ამ ნახატს ემატება ერთიმეორეში ჩასმული ნალისებური მოყვანილობის ქედები, ხოლო მათზე, როგორც წესი, დაკბილული შტამპით დატანილია ირიბი ნაჭდევები. ხშირად ქვევრს ყელზე ქედები შემოუყვება. ქედები კორპუსზე სხვადასხვა სახისაა — დაბალი, მაღალი, ნანვეტებულზედაპირიანი; ქედებითვეა გამოყვანილი კონცენტრული წრეები.

ამ ხანის ქვევრებს აქვთ სპეციფიკური ფორმის პირის გვირგვინები, რომლებიც დეკორთან ერთად კოლხური კერამიკის განვითარების აღნიშნული საფეხურის მახასიათებლებად გვევლინებიან. გვირგვინის პროფილების მიხედვით ჩანს, რომ ძვ.წ. VI-

V სს-ში თანაარსებობს ორი ძირითადი ტიპი — ოთხკუთხაგანივკვეთიანი და განივკვეთში სამკუთხა მოყვანილობის — გარკვეული ვარიაციებით. ასევე მყარია პირის გვირგვინის გვერდების შემკულობა — რომბული ბადისა და წინვისებური ნახატის სხვადასხვა კომბინაცია, ერთი მხრივ, და ტალღისებური და ჯვარედინი ხაზებისა, მეორე მხრივ. წინვისებური ორნამენტი და მისი დიდი ზომის ჭურჭლის პირის გვირგვინზე დატანის ტრადიცია წინამორბედი ეპოქის გამოძახილია, ხოლო გვირგვინის სამკუთხა განივკვეთი და მისი რომბული ბადით ან ტალღოვანი და ჯვარედინი ხაზებით შემკობა ამ ეპოქის სიახლეა. ის საკმაოდ მდგრადი ფორმაა და თითქმის უცვლელი სახით არსებობს ორი საუკუნის მანძილზე [ლორთქიფანიძე და სხვ. 1981: 20-21; გამყრელიძე 1982: სურ. 36-38]. ორნამენტი დაკბილული იარაღით არის დატანილი, დახვენილია, კვეთა არ არის ღრმა; გვირგვინზე ნახატი იშვიათად დაუდევრად არის შესრულებული. მოგვიანო ხანაში შემკულობის ეს მოტივები ქვევრის პირის გვირგვინებზე ქრება, თვით ქვევრებიც აღარ არის ასე მდიდრულად ორნამენტირებული [ვაშაკიძე და სხვ. 1975: 100].

ქვევრების დამზადების პროცესი: ქვევრის ძირი მბრუნავ ჩარხზე კეთდება, მისი შემდგომი კედელი კი შენდება ნანილ-ნანილ; ქვევრის ახალამოყვანილ კედელს ხელისფიცრით ლესავენ ორივე მხრიდან [იხ. ბოჭორიშვილი 1949: 116-120]. ასეთი მოლესვის კვალი ძვ.წ. VI-IV სს-ის ქვევრების კედლებზე მკაფიოდ ჩანს როგორც ჭურჭლის გარეთა, ისე შიდა მხარეს. შემდგომ, გამომშრალ ქვევრს კერამიკულ ქურაში გამოწვავდნენ. ლაბორატორიული კვლევით გაირკვა, რომ ე.წ. კოლხური ქვევრები 750-800° ტემპერატურაზეა გამომწვარი [იხ. ლორთქიფანიძე და სხვ. 1981: 16]. მათი ტექნოლოგიური შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ ე.წ. კოლხური ქვევრის თიხა მარცვლოვანია, კეცი გაუღექავია, მომზადებულია სპეციფიურად დამუშავებული თიხისაგან. ქვევრის გამომწვარი თიხოვანი მასა სხვადასხვა პროცენტით შეიცავს რკინას, მინდვრის შპატის, კვარცის, ქარსისა და პლაგიოკლაზის მინარევებს. საყურადღებოა, რომ ეს შემადგენლობა დამახასიათებელია კოლხური კერამიკის სხვა სახეობებისთვისაც [იხ. ლორთქიფანიძე 1966: 138-139; ვაშაკიძე და სხვ. 1975: 97].

ამ ხანის ქვევრები, გადანატეხში, მოყავისფრო ან მორუხოა; შავზედაპირიანები, ხშირად მოვარდისფრო შიდა მხრით. ლაბორატორიული დაკვირვებით, კეცის ფერზე გავლენას ახდენდა რკინის ჟანგეულების ცვალებადობა. ამგვარი ქვევრების სიმაღლე ზოგადად 80 სმ-სა და 120 სმ შორის მერყეობს, პირის დიამეტრი 25-45 სმ შორის, ძირისა — 17-30 სმ შორის, კეცის სისქე — 1სმ-დან 3სმ-მდე.

შემდეგ ქვევრმა თანდათანობითი ევოლუცია განიცადა. ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან, განსხვავებით ადრინდელი ნიმუშებისაგან, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია განიერი კორპუსი და ფართო, ოდნავ ბრტყელი მხრები, მოგვიანო ქვევრებს გაუჩნდათ მომრგვალებული მხრები და კვერცხისებური მოყვანილობა. განსხვავებულია პირის გვირგვინი, ესოდენ ტიპიური სეგმენტი ადრინდელი ქვევრებისა, ვითარდება გამარტივების გზით: ის შემსხვილებულია და ირგვლივი ღარებითაა პროფილირებული; გვირგვინზე აღარ არის წინვისებური ნახატი, რომბული ბადე, ტალღოვანი ორნამენტი, ასევე ტვიფრით დატანილი წრიული მოტივები; შემკულობის გამარტივება არაერთბაშად, თანდათან ხდება — ძვ.წ. IV ს-ში ჯერ კიდევ ვხვდებით რელიეფური ქედებით გამოყვანილ სახეებს, რომლებიც შემდეგში ქრება, ასევე ქრება რელიეფური სარტყლები. ძვ.წ. III-I სს-ში ორნამენტი უკვე ცოტაა, გვხვდება სადაზედაპირიანი ნიმუშებიც. ეს მოვლენა იმითაა ახსნილი, რომ ამ დროიდან ქვევრები, ტექნოლოგიური პროცესებიდან გამომდინარე, უკვე მინაშია ჩადგმული. მათი ძირითადი ფუნქცია კვლავ ღვინის დაყენება-შენახვაა [ვაშაკიძე და სხვ. 1975: 98-100, ტაბ. XV-XVI]; პარალელურად ძვ.წ. IV-III სს-ში ცენტრალურ კოლხეთში საყოველთაოდ ვრცელდება ხმარებიდან გამოსული ქვევრის სამარხად გამოყენების წესი [იხ. Куптин 1950: 20-34].

მარცვლეულით სავსე ქვევრები ფიქსირებულია ძვ.წ. II-I სს-ის საკულტო კომპლექსებში [მათიაშვილი 2013: 53, 109-110, ტაბ. XIII-XIV]. ამ პერიოდში ქვევრებზე გარკვეული ნიშნები ჩნდება. ისინი დატანილია ჭურჭლის ყელისა და მხრის მიჯნაზე, წვეტიანი იარაღით, სველ თიხაზე გამონვამდე; არის რელიეფური ნიშნებიც. ნიშნები რამდენიმენაირია: სოლარული — სვასტიკა, ჯვარი, სამთითა, რქები; სტილიზებული — ადამიანის, ცხოველის, ფრინველის გამოსახულებები; ასოსმაგვარი ნიშნები [იხ. ვაშაკიძე და სხვ. 1975: 103, ტაბ. XXVIII-XXIX; მათიაშვილი 2013: 54, ტაბ. XIII]. ახ.წ. I ს-დან ქვევრის ტიპი იცვლება: ერთი მხრივ გვხვდება სადაზედაპირიანი ქვევრები [იხ. მინდორაშვილი 2014: IV, ტაბ.X,8; II, ტაბ.XII,34], ხოლო პარალელურად სპეციფიკური მოყვანილობისა და შემკულობის მქონე ნიმუშები. ახ.წ. III-Vსს-ში აქ გავრცელებული ნიმუშები დამზადებულია კარგად განლექილი თიხისაგან, გამომწვარია მონითალოდ; აქვთ გამობერილი, ძირისკენ თანდათან დავიწროებული კორპუსი; ოთხკუთხაგანივკვეთიანი და სადა პირის კიდე; ყელზე ზოგჯერ ვერტიკალურად განლაგებული ტალღისებური ხაზებით შედგენილი ზოლებია; მხარი დაფარულია ახლოს მიჯრილი ტალღოვანი ხაზებით შედგენილი განიერი სარტყლით.

დერგები: ქვევრებთან ერთად დერგებიც სამეურნეო დანიშნულების ჭურჭელია. ისინი პროპორციებით ქვევრებზე უფრო მცირე, ხოლო ქოთნებზე უფრო დიდი ზომისანი არიან. ძვ.წ. VII ს-ის დერგების მიხედვით მათში გამოიყოფა რამდენიმე ტიპი. ცალკე ჯგუფს ქმნიან სხვადასხვა ზომის ერთგვაროვანი დერგები, რომელთაც აქვთ სწორი, გადაშლილი და სადა პირი, რომლის სიგანე ზოგ შემთხვევაში აღემატება დერგის კორპუსის სიგანეს. დერგის კორპუსის ყველაზე განიერი ნაწილია მხრები, აქედან ის თანაბრად ვიწროვდება ბრტყელი ძირისკენ. ზოგჯერ პირის კიდიდან მხრებამდე ირგვლივი ღარებია. მხრებიდან ქვემოთ ეშვება კანელურები ან ურთიერთსანინააღმდეგოდ მიმართული მოკლე ირიბი ღარების რიგები. ხშირად მხარზე დაძერწილია შვერილები [იხ. თოლორდავა 2001: ტაბ. I,15].

ძვ.წ. VI-IV სს-ში, გავრცელებულია უკვე განსხვავებული ტიპის დერგები. აქ ვხვდებით ე.წ. ქვევრის ტიპის თხელკედლიან დერგებს, რომლებიც მოყვანილობით და შემკულობით თანადროული ქვევრების გამეორებაა, განსხვავებაა მხოლოდ ზომებში; პარალელურად ჩნდება ახალი ფორმები — ორყურა, ვიწროპირიანი დერგები ე.წ. ბიკონუსური ტანით (რაც ამ ეპოქის დამახასიათებელი ნიშანია). ასევე ფართოპირიანი ორყურა დერგები, ბიკონუსური მოყვანილობის, თარაზულად მიმაგრებული ყურებით და ტანზე შვეული პრიალა ზოლებით. ძვ.წ. III-I სს-ის დერგები სხვადასხვა ზომის, მომრგვალებულტანიანი, სადაზედაპირიანი, ყურიანი ან უყუროა [იხ. მათიაშვილი 2013: 52-53, ტაბ. XXXII-XXXIV].

ქოთანი, ე.წ. კოლხური კერამიკული, სამზარეულო ჭურჭლის ყველაზე გავრცელებული სახეობაა. ძვ.წ. VIII-IVსს-ის კერამიკაში ქოთნები საკმაოდ მრავალფეროვანი ფორმებით არის წარმოდგენილი: ადრეულ ეტაპზე, ძვ.წ. VIII-VII სს-ში კანელურებიანი ქოთნებია გავრცელებული; ასევე ფართოპირიანი ნიმუშები; პირგადაშლილი ქოთნები, შემკული ასტრალური ნიშნებით; ცალყურა და ორყურა ქოთნები, დანაძერწით ყურზე, როგორც სადა, ასევე ორნამენტირებული — ქოთნის კორპუსის ზედა ნაწილი შემკულია ტეხილი ხაზების სამი რიგით შედგენილი სარტყლით; გვხვდება უყურო, თითქმის სფერულტანიანი, პირფართო და ვიწროძირიანი ეგზემპლარები [იხ. თოლორდავა 2001: 38, ტაბ. I, 10, 13, 14, ტაბ. IV,9-17].

მომდევნო, ძვ.წ. VI-IV სს-ში, გვხვდება სხვადასხვა ზომის, ორყურიანი ქოთნები, ბიკონუსურტანიანი ცალყურა ნიმუშები და სხვ. უმეტესობას გაპრიალებული ზედაპირი აქვს, ყელი შემკულია სხვადასხვა ორნამენტით: ირგვლივი ღარებით, ტალღოვანი ხაზებით, ნიწვისებური ჭდეებით; მხარზე გვხვდება ირიბი ღარები, რომბული ბადე; ტანზე გამოყვანილია პრიალა შვეული ზოლები და სხვ. [იხ. ლორთქიფანიძე და სხვ. 1981: 28-31; გამყრელიძე 1982: 63-67; კახიძე 2007: 128]. ამ პერიოდის ქოთნებთან დაკავშირებულია —

ხუფები, რომლებიც ორი ტიპისაა: ე.წ. ჯამისებური და დისკოსებური ხუფები [იხ. ლორთქიფანიძე და სხვ. 1981: 32-33, სურ. 51- 52].

ჯამისებრი ხუფები განსხვავებული დიამეტრისანი არიან. მათ შუაში აქვთ სახელური — ე.წ. ზოომორფული ყურების მსგავსი დანაძერწი. ძვ.წ.III - ახ.წ. I სს-ის ქოთნებში (სხვადასხვა ზომის, ყურიანი და უყურო, მომრგვალებულტანიანი, სადაზედაპირიანი, სპეციფიკური მახასიათებლების არარსებობის გამო, ქრონოლოგიური განვითარების სურათი არ შეინიშნება [იხ. მათიაშვილი 1977: 68; მათიაშვილი 2013: 52-53, ტაბ. XXXII-XXXIV].

სანურები სამზარეულო კერამიკის ყველაზე მცირერიცხოვან ჯგუფს ქმნიან. სანურები წარმოადგენს ღრმა ჯამისებური მოყვანილობის ჭურჭელს, რომლის კედლები და ძირი გამჭოლი ნახვრეტებითაა დაფარული [იხ. ლორთქიფანიძე და სხვ. 1981: 31-32, სურ. 50-51; პაპუაშვილი და სხვ. 2005: 16, ტაბ. XIV, 6-9].

სასმისები ე.წ. კოლხური კერამიკის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ჭურჭლის სახეობაა. მათ ფართო გავრცელებას ძვ.წ. VII-IV სს-ში, ქვევრების მსგავსად, მეღვინეობის განვითარებას უკავშირებენ. სუფრის ჭურჭლის ეს სახეობა მკაფიოდ ჩამოყალიბებული და მხოლოდ ამ ეპოქისთვის დამახასიათებელი ფორმით გამოირჩევა. ძვ.წ. VII ს-ში ე.წ. ძირწვეტიანი სასმისებია გავრცელებული. მათი ტანი პირიდან ძირისაკენ თანდათან ვიწროვდება; ზედა ნაწილზე მიმაგრებული აქვთ ე.წ. ზოომორფული ყური. არის სადაზედაპირიანი და ორნამენტირებული ნიმუშები; ხშირია კანელურებიანი სასმისები, ასევე რომბული ბადით და ურთიერთსანაწინააღმდეგოდ მიმართული ირიბი ღარების რიგებით შემკული ეგზემპლარები [მიქელაძე 1974: 62, ტაბ. VI, 12; გოგაძე 1982: ტაბ. 41, 508; თოლორდავა 2001: ტაბ. I, 8].

ძვ.წ. VI-IV სს-ში სასმისების რამდენიმე ტიპი ვრცელდება. ცალკე ჯგუფს ქმნიან ე.წ. ჭიქისებური სასმისები — ცალყურა, პირფართო, ძირისკენ დავიწროებული ჭურჭლები; მათი კორპუსის შემკულობის მოტივებია რელიეფური სალტეები, ირგვლივი ღარებით შემოსაზღვრული ტალღოვანი ხაზების სარტყელი, სალტეებისა და ტალღოვანი ნახატის კომბინაცია [მიქელაძე 1974: 62, ტაბ. IX; ლორთქიფანიძე სხვ. 1981: 38, სურ. 58; გამყრელიძე 1982: 63-67, სურ. 36-38].

ტიპიურია ამ პერიოდისთვის აგრეთვე ე.წ. ცილინდრულტანიანი სასმისები — ცალყურა, ცილინდრის ფორმის ტანით, რომელიც ძირთან ბრტყელია და გამოზიდული, თითქოს სიმყარისთვის შექმნილი სადგარია. ეს გამოზიდულობა ზოგჯერ კონუსური გაფართოებით არის შეცვლილი, რის გამოც ასეთ ნიმუშებს კონუსურტანიანებადაც მოიხსენიებენ. ამ ჯგუფის სასმისების ტანი მთლიანად დაფარულია ტალღოვანი ორნამენტით, რომელიც ირგვლივი ღარებით მონაკვეთებადაა დაყოფილი. გავრცელებულია აგრეთვე ცალყურა ფეხიანი სასმისები — მათი კორპუსი მკვეთრად ვიწროვდება ძირისკენ და გადადის წრიულ სადგარში; გაპრიალებული ტანი დაფარულია ირგვლივი ღარებით. გვხვდება კათხისებური სასმისებიც [ლორთქიფანიძე და სხვ. 1981: 41, სურ. 61, 63; გამყრელიძე 1982: სურ. 14].

ძვ.წ. III-I სს-ში, ადგილობრივ კერამიკულ წარმოებაში ჩნდება სუფრის ჭურჭლის უცხოური, ბერძნულის მსგავსი ფორმები. მზადდება უფრო თხელკედლიანი, ნატიფი სასმისები — ე.წ. კანთაროსის ტიპის ორყურა თასები — დაბალი, სწორკედლიანი, გამოყვანილი ძირითა და რელიეფური დანაძერწებით დაბრტყელებულ ყურებზე; გვხვდება როგორც სადა, ისე ორნამენტირებული ცალები, შემკული წნეხვით გამოყვანილი რომბული ბადითა და წერტილებით. ასევე დამახასიათებელია ამ ხანის დასავლეთ საქართველოს თიხის ნაწარმისთვის ცალყურა ტოლჩები. ამ ტიპის ადრეულ (ძვ.წ. VII ს-ის) ჭურჭელს აქვს სადა სწორი პირი, ოდნავ გამოყოფილი ყელი, ბრტყელი ძირი და ე.წ. ზოომორფული, ზოგჯერ მარყუჟისებური ყური. მათთვის დამახასიათებელია

თანაბარი სიგანის ვერტიკალური კანელურებით დაფარული, გაპრიალებულზედაპირიანი კორპუსი [იხ. მათიაშვილი 1977: 62, ტაბ. XXI, 13; ფირცხალავა და სხვ. 1986: 70, სურ. 50, 5].

ძვ.წ. VIII-VII სს-ში საშუალო და მცირე ზომის ჭურჭლისთვის ტიპიურია სპეციფიკური ფორმის **ყურები**, რომლებიც თიხის ჭურჭლის განვითარების მხოლოდ ამ ეტაპზე გვხვდება. გამოიყოფა რამდენიმე განსხვავებული ჯგუფი. ერთი ჯგუფის ნიმუშებს ზედა ბოლოზე განივად დაძერწილი აქვთ ლილვაკისებური ბოლოებნაკვეთილი და შუაში ჩაღრმავებული დეტალი — წინარე ხანის რქისებურშვერილიანი ე.წ. ზოომორფული ყურების სტილიზაციის ახალი ვარიანტი; არის სადა და განივი ჭდეებით დაფარული ნიმუშები. ამ ტიპის ყურები ძირითადად საშუალო ზომის ჭურჭლის კუთვნილებას წარმოადგენს; ესაა სხვადასხვა ქოთნები, სასმისები, დოქები. ასევე ტიპიურია ე.წ. ბრტყელზურგა, მრგვალნახვრეტისანი ყურები; ისინი სადაა, იშვიათად შემკულია ირიბი ღარებით და პატარა და საშუალო ჭურჭლის კუთვნილია. ორივე ჯგუფის ყურები გვხვდება კანელირებულ ჭურჭელზე, რომელიც ასე დამახასიათებელია ამ ეტაპისათვის. არის მორკალული, სადა ყურებიც, სქელკედლიანი დიდი ზომის ჭურჭლის კუთვნილი. მომდევნო ხანაში, ძვ.წ. VI-IV სს-ში, ისინი ქრება და ადგილს უთმობს სხვა ნაირსახეობას — მათ დანაძერწები და შვერილები მოხრის ადგილზე აქვთ მოთავსებული [იხ. მიქელაძე 1974: 56, ტაბ. VI, 2,3,6-12; თოლორდავა 2001: 38, ტაბ. 1,3-8, ტაბ. IV, 9-17; ლორთქიფანიძე და სხვ. 1981: 49, სურ. 72, 73, 7].

ჯამ-ფიალების ტიპის ჭურჭელი: ძვ.წ. VII ს-თვის ეს არის პირფართო, გადაშლილი, ზოგჯერ პირმოყრილი, თხელკედლიანი, ბრტყელძირიანი ჭურჭელი. მათ შორის გამოიყოფა ნიმუშები, რომელთა კალთა მთლიანად დაფარულია ირგვლივი ღარებით, ხოლო პირის კიდეზე ტალღოვანი ღარები შემოუყვება. ძვ.წ. VI-IV სს-ის ჯამები მრავლადაა წარმოდგენილი ნამოსახლარებსა და სამაროვნებზე. არის სხვადასხვა ზომის პირგადაშლილი და პირმოყრილი ნიმუშები. ამ პერიოდისთვის დამახასიათებელია ბრტყელი ძირი, რომელიც თანდათან გამოყვანილ ფორმას იძენს და ძვ.წ. IV ს-ის შუახანებისათვის ჯამს უკვე ქუსლი უჩნდება [იხ. თოლორდავა 2001: ტაბ. I,3].

ძვ.წ. III-I სს-ში გავრცელდა კალთადახრილი და კალთამომრგვალებული, პირმოყრილი ნიმუშები გამოყვანილი ძირებით. მათთან ერთად, ჩნდება ბერძნულის ნაირი კერამიკა. მაგ.: მონითალო ფერის, ნაპრიალები, შვეულკიდიანი ჯამები. მონითალო ფერის პირგადაშლილი, გაპრიალებული, ქუსლიანი ჯამები. ისინი მცირეაზიური კერამიკული ფორმების გავლენას განიცდიან. არის აგრეთვე მოყავისფრო, ორყურა ჯამები, რომლებსაც შვეული კიდე, ძირისკენ მკვეთრად დავიწროებული კალთა, გამოყვანილი ძირი და ე.წ. ჩახვეული ჰორიზონტალური ყურები აქვთ [იხ. ლორთქიფანიძე 1966: 132-133, 140, ტაბ. XXXII; მათიაშვილი 1977: 66, ტაბ. XVI, 9,10; XXI, 8,10,12; ფირცხალავა და სხვ. 1986: 68-69, სურ. 51-1,3,8].

ახ.წ. I-V სს-შიც, როცა ადგილობრივ სამეთუნეო ნაწარმში წარმოდგენილი ტრადიციული კერამიკული ფორმების გვერდით ინტენსიურად მზადდება ბერძნულ-მცირეაზიური ნარმომავლობის კერამიკული ნაწარმის მინაბაძები, უფრო მრავლად ადგილობრივი ფორმების გაგრძელებით შექმნილი თიხის ჯამები გვხვდება, როგორც პირგადაშლილი ასევე პირმოყრილი, ქუსლიანი ნიმუშები [იხ. ლორთქიფანიძე გ. 1991: 193, ტაბ. XIV-3; გამყრელიძე 2014: 133, 136-137].

დოქი: კოლხური კერამიკის ერთ-ერთი შემადგენელი ელემენტია დოქი. საქართველოში ჭურჭლის ეს სახეობა წარმოქმნის მომენტიდან დღემდე არსებობს ფორმისა და შემკულობის მრავალფეროვანი ვარიაციებით. ფორმათა ამ სიმრავლეში განსაკუთრებულ ჯგუფს ქმნიან ე.წ. ყურმილიანი დოქები, რომლებიც ძვ.წ. VII-III სს-შია გავრცელებული დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე, განსაკუთრებით პოპულარული კი დოქის ეს ტიპი ძვ.წ. VII-IV სს-შია და ამ ხანის კერამიკის წამყვან სახეობად გვევლინება ქვევრებთან და სასმისებთან ერთად. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძნელად

თუ მოიძებნება ამ ხანის ძეგლი, სადაც არ არის აღმოჩენილი ყურმილიანი დოქები (მაგ. : ფიჭვნარი, ბათუმისციხე, სიმაგრე, რიონისპირა დასახლებები, ერგეტა, სოფ. მთისძირი, შუამთა, დაბლაგომი, დაფნარი, ოჩამჩირე, ქუთაისი, მოდინახე, საირხე, მუხურჩა, მერხეული, ითხვისი, ბრილი და სხვ.). ამ დოქების განმსაზღვრელი ნიშანია თავისებური ყური, რომელიც შედგება სწორი, მრგვალგანივკვეთიანი მილისაგან და რკალისაგან, რომლითაც მილი ყელს უერთდება. კორპუსის მოყვანილობის მიხედვით დოქები გაირჩევა ბიკონუსურტანიანი და სფერულტანიანი ნიმუშები. ცნობილია სადაზედაპირიანი და ორნამენტირებული ცალები — ყელი და მხარი შემკულია ირგვლივი ღარებითა და ირიბი ნაჭდევების რიგით. ამ ტიპის დოქები ჯერ კიდევ ძვ.წ. VII ს-ის დასასრულს ჩნდება. აღსანიშნავია, რომ ძვ.წ. VI-IVსს-ში კოლხეთში გავრცელებულ ყურმილიან დოქებს აქვთ ბიკონუსური მოყვანილობის ტანი, რაც ამ ხანის კოლხური კერამიკის ერთ-ერთ ძირითად მახასიათებლად ითვლება, ასე რომ ჭურჭლის ეს სახეობა, წარმომავლობისდა მიუხედავად, ძვ.წ. VI-IV სს-ის კოლხური კერამიკის სპეციფიკას განსაზღვრავს [იხ. გამყრელიძე 1982: 63- 67, სურ. 36-38].

ყურმილიან დოქებს გარდა სინქრონული ბიკონუსური დოქების მთელი სერიაა წარმოდგენილი კოლხეთში. მათგან ერთი ნაწილი გამოირჩევა ამ დროისთვის სპეციფიკური, დახვეწილი პროპორციებითა და ორნამენტით. დოქებს აქვთ მკვეთრად ბიკონუსური ტანი, რომელიც იმდენად არის განზე გაზიდული, რომ ჭურჭლის დიამეტრი დოქის სიმაღლეს აღემატება. ყურები ხშირ შემთხვევაში პირდაპირ პირის კიდიდანაა აღმართული. აქაც, როგორც ყურმილიანი დოქების შემთხვევაში, ტიპიურია ორნამენტის სარტყლებად განლაგება ჭურჭლის ტანის ზედა ნაწილზე. ძირითადი ორნამენტული სახეებია ღარებს შორის მოქცეული ტალღოვანი ხაზები; წინვისებური ორნამენტის სარტყელი; წერტილებით შევსებული ტრაპეციები, რომლებიც ჭურჭლის მხრებიდან სხვისებურად იშლებიან; წერტილებით შედგენილი ირიბი ხაზების სარტყელი; ურთიერთსაწინააღმდეგოდ მიმართული ღარების ირგვლივი რიგები; მხარსა და წელზე — წვერით ზემოთ მიმართული და რომბული ბადით დაფარული სამკუთხედებით შედგენილი სარტყელი, ღილაკებითა და კონცენტრული წრეებით შემოსაზღვრული; ხშირად შემკულია ყურიც: მის მთელ სიგრძეზე დატანილია წერტილების რიგი; წნული ან წინვისებური ნახატი. ძვ.წ. IV ს-დან ბიკონუსური კორპუსი ნაკლებად გაზიდულია, იგრძნობა ტანის მომრგვალების ტენდენცია, ხოლო ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარსა და ძვ.წ. III ს-ში ჩნდება კორპუსის ე.წ. მსხლისებრი მოხაზულობა, მარტივდება ორნამენტი. ბიკონუსურტანიან დოქებს შორის გვხვდება სადაზედაპირიანი, მაღალი დოქები, შედარებით ნაკლებად გაზიდული კორპუსით; მათი ერთადერთი შემკულობაა ირგვლივი ღარები ყელზე, იშვიათად ტანს უდიდესი დიამეტრის ადგილზე შტამპით დატანილი წრეები გასდევს [იხ. კახიძე 2007: 132, სურ. 14,2; 34, 9; 49,5; 84,6; 64,11; 75,4; 64,4; 80,2; მახარაძე და სხვ. 2007: 43, 79, სურ. 11, 12].

დოქის, სუფრის ჭურჭლის ამ სახეობის განვითარებაში ახალი ნიშნები თავს ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან იჩენს. თუკი ძვ.წ. IV ს-ის პირველ ნახევარში დოქებს ჯერ კიდევ შერჩათ ტანის ბიკონუსური, მაგრამ არც თუ მკვეთრი მოყვანილობა, ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან დოქების ტიპი იცვლება, აშკარაა მიდრეკილება წაგრძელებული პროპორციებისაკენ — წინა ეპოქის ნიმუშებისგან განსხვავებით ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრისა და ძვ.წ. III ს-ის დოქებს აქვთ ვიწრო და მაღალი ყელი, ე.წ. მსხლისებური ან სფერული კორპუსი, რომელზეც ძველი ტრადიციიდან გამოყოლილი ტალღისებური ხაზების სარტყელია დატანილი; ხშირად ამ დოქებზე ყელს ქვემოთ სამკუთხა “შევრონების” სარტყელია; ზოგჯერ სფერულტანიანი დოქების ტანი მთლიანადაა დაფარული ტალღოვანი ხაზებით, რომლებზეც ზევიდან დატანილია პრიალა ზოლებით შექმნილი რომბული ბადე. დროთა განმავლობაში დოქის ახალი ფორმები ინერგება — ძვ.წ. II-I სს-ში ჩნდება დაბალყელიანი, სფერულტანიანი, სადაზედაპირიანი და წითელი

საღებავის სარტყლებით მოხატული დოქები; მათ დიდ ნაწილს აქვს სპეციფიკური ფორმის, ხშირად რელიეფური დანაძერწებით შემკული ბრტყელი, შეწყვილებული ან გრეხილი ყურები; ამ დოქების ერთ ნაწილს სამტურა პირი აქვს. ბერძნული კერამიკული ფორმების გავლენაზე მიუთითებს საღვინე ჭურჭლის — *ოინობოიას* — მიბადვით შექმნილი კოლხური სამტურა დოქები და შეწყვილებული ყურების არსებობის ფაქტი. საყურადღებოა, რომ დოქებს გარდა, ასეთი ყურები დამონმებულია ასევე წითელი ზოლებით მოხატულ, პელიკის ტიპის ჭურჭელზეც. ამ გარემოებების გათვალისწინებით, კოლხურ მეთუნეობაში ამ ტიპის ჭურჭლის გაჩენა, ისევე როგორც წითელი ზოლებით შემკული კერამიკის ხმარებაში შემოსვლა, ელინისტური ხანის ბერძნული კერამიკის გავლენით არის ახსნილი [იხ. მათიაშვილი 1977: 62].

საყურადღებოა წითელი ზოლებით მოხატული ადგილობრივი წარმოების დოქების ერთი ჯგუფი, რომლებიც ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარსა და ძვ.წ. III ს-შია გავრცელებული და ითვლება ახალი კულტურული იმპულსების მონაწილად [ლორთქიფანიძე 1977: 20]; ესაა მოყვითალო ფერის ანგობზე მონითალო ან მოყავისფრო საღებავით მოხატული დოქები, რომელთაც აერთიანებთ ერთგვაროვანი ფორმა და მოხატულობის საერთო პრინციპი — მათთვის დამახასიათებელია გადაშლილი პირი, ე.წ. მსხლისებური კორპუსი, პირის კიდეა და მხარზე მიერთებული ექვსნახნაგა (ზოგჯერ ოვალური) ყური და ტანის ზედა ნაწილის მოხატვა წითელი ზოლებით შედგენილი გეომეტრიული ორნამენტით; ძირითადად ეს არის სარტყლები, რომლებსაც ქმნის სამი ან ოთხი ირგვლივი ზოლი, დაყოფილი ირიბი ან შვეული მოკლე ხაზებით; “შევრონები”, შევსებული პარალელური წითელი ზოლებით; ერთიმეორეში ჩახატული სამკუთხედების მწკრივი; რომბული ბადე; ერთიმეორეში ჩახატული რომბების მწკრივი, გაყოფილი ორ ნაწილად ირგვლივი ზოლით; ტეხილი ხაზების რიგები [იხ. ლორთქიფანიძე და სხვ. 1972: 208, სურ. 176; ჭყონია 1986: 109, სურ. 93; გაგოშიძე და სხვ. 2006: 43-44, ფ. 31, 32, სურ.14, 15]. ამ ტიპის მოხატული დოქები ცნობილია აღმოსავლეთ კოლხეთის არქეოლოგიური ძეგლებიდან — ითხვისი, ვანი, ასევე გვხვდება ისინი აღმოსავლეთ საქართველოს — თბილისი, კუმჩი, ასურეთი, ტკოცი — ძეგლებზე [იხ. ლორთქიფანიძე 1977: 20].

ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდან დასავლეთ საქართველოში წარმოებული დოქები გამოირჩევიან განსხვავებული კეციტა და ახალი ფორმებით — ისინი დამზადებულია კარგად განლექილი, მოვარდისფროდ გამომწვარი თიხისაგან; მათი ერთი ნაწილი სფერულტანიანია, მაღალყელიანი, გამოყვანილძირიანი; ზოგჯერ ყელზე, მხარსა და მუცელზე ირგვლივი რელიეფური ქედებია; მეორე ჯგუფს აქვს წაგრძელებული მსხლისებური ტანი, დაბალი ყელი და გამოყვანილი ძირი [იხ. ლორთქიფანიძე გ. 1991: 192, ტაბ. II-1; 193, ტაბ. XIV-1, 2].

თავისებურ ჯგუფს ქმნიან ე.წ. *ნებელდური* ტიპის კერამიკის შემადგენლობაში მყოფი დოქები, რომლებიც პირის სპეციფიკური ფორმით (ძაბრისებური) გამოირჩევიან. ახ.წ. II ს-ის ამ დოქებს აქვთ ძაბრისებური, კიდეზე ლილვაკშემოვლებული პირი; მხრებგანიერი კორპუსი, თითქმის მთლიანად დაფარული ტალღისებური ხაზებით და გრეხილის იმიტაციით შემკული ყური [იხ. Воронov 1975: 67, სურ.13-6,7]. ახ.წ. IV ს-დან დოქის პირი ფართოვდება და გარეთა მხრიდან ირგვლივი ღარებით იფარება; V ს-ში ტანი ე.წ. მსხლისებური ხდება და VI ს-ში უკვე გაბატონებულია წითელკეციანი დოქები, რომელთაც აქვთ თასისებურად გადაშლილი, გარედან დაღარული სპეციფიკური პირი; მაღალი და ვიწრო ყელი; მსხლისებური მოყვანილობის კორპუსი; განიერი ბრტყელი ძირი; სადა ან შეწყვილებული, ზოგჯერ სამსვეტა ყურები; ტანის ზედა ნაწილი დაფარულია სხვადასხვა სიხშირის ტალღისებური ხაზებით, რომლებსაც ერთვის სხვადასხვა ორნამენტული მოტივები — კონცენტრული წრეები, სპირალი, სათვალისებრი ნახატი, რომბები და სხვ. ზოგ შემთხვევაში ტალღისებური ხაზები [იხ. Воронov და სხვ. 1985: 75-76, სურ. 22, 2-3; 52, 1-44; 53-58; რამიშვილი 2003: 286].

ძვ.წ. VI-IV სს-ის კოლხური კერამიკის პოპულარულ სახეობადაა აღიარებული ღრმა **ლანგრებად** განსაზღვრული ჭურჭელი. ამ ჯგუფის ნიმუშებისთვის დამახასიათებელია ფართო, გადაშლილი პირი, სხვადასხვა მოდიფიკაციის სამკუთხაგანივკვეთიანი პირის გვირგვინი, რომელიც ფორმითა და ორნამენტით ქვევრების ანალოგიური მოყვანილობის პირის გვირგვინების გამეორებაა. ამ ლანგრების პირის გვირგვინები შემკულია ტვიფრით დატანილი კონცენტრული ნრეების რიგებით, დაკბილული შტამპით გავლებული ტალღოვანი ხაზებითა და რომბული ბადით. პარალელურად არის უორნამენტო ღრმა ლანგრები — ბრტყელი, ჰორიზონტალურად გადმოკეცილი განიერი პირის კიდით და ძირისკენ მკვეთრად დავინრობული კალთით. იშვიათი კერამიკული ფორმაა ე.წ. **ლარნაკისებური** ჭურჭელი — უყურო, მკვეთრად ბიკონუსური კორპუსით, პროფილირებული პირის გვირგვინით, შემკული ირიბი ჭდეების სარტყლიბით პირსა და ტანის ზედა ნაწილზე [იხ. მიქელაძე 1974: 63, ტაბ. X; მახარაძე და სხვ. 2007: 54, სურ. 30].

მათარები: სპეციფიკური ფორმის, წრიული, დაბრტყელებული, ყელიანი, ზოგჯერ ორყურიანი და ზოგჯერ უყურო (ბუდეში ჩასადები) სალაშქრო-სამგზავრო ჭურჭელი [იხ. ჭანიშვილი 2013: 257]. ორნამენტირებულია ჭურჭლის ორივე მხარე. მთელი ნიმუშების მიხედვით ნახატი ჭურჭლებზე არ მეორდება და ამ მხრივ ყოველი მათგანი უნიკალურია; ცნობილია ძვ.წ. V ს. დათარიღებული რამდენიმე მათარა, რომელიც სავანგებო აღნიშვნის ღირსია: ერთ-ერთი მათგანის კორპუსის ორივე მხარეს ამოკანვრით დატანილია სპირალურად ჩახვეული გამოსახულება — სამი პარალელური, ერთიმეორეში ჩახვეული სპირალი; შუა სპირალი მათარის ერთ გვერდზე მტაცებელი ფრინველის ძლიერ სტილიზებული გამოსახულებით სრულდება [იხ. მახარაძე და სხვ. 2007: 97-98, სურ. 94]. სხვა ნიმუშებზე ვხვდებით ორივე გვერდის შემკობას კონცენტრული ნრეებით და ყელის ირგვლივ ღილაკების რიგით [იხ. კახიძე 2007: 128-129, სურ. 72,5; 76,5]. მათარები ძვ.წ. VI-V სს-ის კოლხეთში ფართოდ გავრცელებული არა ყოფილა. მათი უმრავლესობა ძვ.წ. IV-III სს-ის ძეგლებიდანაა ცნობილი. უცვლელია მათი ტანის ფორმა (წრიული, ბრტყელი ან მომრგვალებული ძირით) [იხ. ჭანიშვილი 2013: 257-260].

ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან კოლხურ მეთუნეობაში მკვეთრი ცვლილებები ხდება. იცვლება ჭურჭლის ტანის ფორმა — გაბატონებული ბიკონუსური მოყვანილობა ადგილს უთმობს სფერულ ტანს, ხდება პროპორციების დაგრძელება, ჩნდება ქუსლი; ტრადიციულ სახეობათა გვერდით ბერძნული კულტურის გავლენით ჩნდება ჭურჭლის ახალი ფორმები. დავინყებას ეძლევა კერამიკის ზოგიერთი სახეობა. ნაკლები ყურადღება ექცევა ჭურჭლის შემკობას — რაც წარმოების ინტენსიფიკაციითა და მასობრივ წარმოებაზე გადასვლით აიხსნება.

ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან ადგილობრივი მეთუნეობის განვითარებაში დგება ხანა, როდესაც კოლხეთში, ტრადიციული სახეობების გვერდით, კერამიკული ნაწარმი წარმოდგენილია ბერძნული ფორმების მიბაძვით დამზადებული მცირე არტეფაქტებით. შედარებით ფართო ხასიათი ბერძნული კერამიკული ფორმების დანერგვამ ძვ.წ. III-I სს-ში მიიღო. დოქების, ჯამ-ფიალებისა და თასების შესახებ უკვე აღნიშნული იყო. ამ სახეობებს უნდა დავუმატოთ ე.წ. სათევზე ლანგრები — გარეთ გადახრილი პირის კიდით, ბრტყელი ძირით, წრიულქუსლიანი, ფსკერის ცენტრში რელიეფური ქედით შემოსაზღვრული ჩაღრმავების მქონე ჭურჭლები, ლაკის იმიტაციით დაფარული ან წითელი საღებავით მოხატული; ეს ჭურჭელი ფორმით ენათესავება ელინისტურ სამყაროში გავრცელებულ სათევზე ლანგრებს, რომელთა გავლენითაცაა სავარაუდოდ შექმნილი კოლხეთში; ასევე თევზები — შვეულკიდიანი, წრიულქუსლიანი, წითლად ან შავად გაპრიალებული, ან წითელი საღებავის ზოლებით დაფარული ჭურჭელი, რომელიც მოყვანილობით ელინისტურ სამყაროში გავრცელებულ წითელი და შავი ლაკით დაფარულ სუფრის ჭურჭელს ჰგავს და ამდენად მის მინაბაძადაა მიჩნეული [იხ. მათიაშვილი 1977: 66-68, ტაბ. XXI, 2-7, 9].

საქართველოს ზღვისპირეთში, ახ.წ. II - V სს-ში, მცირე აზიის რომაული პროვინციების თიხის ნანარმის ინტენსიური მოზღვავეების პარალელურად, ისევე, როგორც გვიანელინისტურ ხანაში, მზადდება თიხის ჭურჭლის ადგილობრივი მინაბადები — *ოინოხოები*; *მორტარიუმები*; *პატერები* — საკულტო დანიშნულების ჭურჭელი ცილინდრული ჰორიზონტალური ყურებით [Трапш 1969: 331-335, ტაბ. III-4, 8,5, XVIII,3-5; რამიშვილი 2003:ტაბ.109,11]. ახალი კერამიკული ფორმებია რიტუალური დანიშნულების ჭურჭლები: მალაღფეხიანი თასი-თიმიატერიონები (წითელი საღებავით მოხატული), *რიტონები*, *ე.წ. დაფანჯრული ჭურჭელი* (წითელსარტყლებიანი).

ძვ.წ.VIII –IV სს-ის პირველი ნახევრის ე.წ. კოლხური კერამიკის ორნამენტული დეკორი განსაკუთრებული სიუხვით გამოირჩევა. შემდეგ თიხის ჭურჭლის ზედაპირის შემკობა გამარტივების გზით მიდის. რაც შეეხება ძვ.წ. VIII-IVსს-ის კოლხური კერამიკის ორნამენტს, ის გაცილებით უფრო მრავალფეროვანია, ვიდრე ზემოთ მოტანილი, შედარებით უკეთ დაცული კერამიკული ფორმების განხილვისას გამოჩნდა. დასავლეთ საქართველოს ნამოსახლარებსა და სამაროვნებზე ნაპოვნია ჭურჭლის უამრავი ორნამენტირებული ფრაგმენტი, რომლებიც აფართოებენ წარმოდგენას ამ ხანის კერამიკის შემკულობის მოტივებსა და მათი შესრულების ტექნიკურ ხერხებზე.

გამოსახულების დატანისას გამოყენებულია სხვადასხვა ტექნიკა: დაძერწვა, კვეთა, დაშტამპვა, წნეხვა, გაპრიალება. შტამპით დატანილია კონცენტრული წრეები, პატარა ტრაპეციისებური ჭდეებით შედგენილი წრეხაზები, ე.წ. სათვალისებური სპირალი, ირიბი ღარები. დაკბილული შტამპით დატანილია სხვადასხვა სიგანისა და სიღრმის ირიბი და ურთიერთსაწინააღმდეგოდ მიმართული ღარები, რომბული ბადე, ხვები; დაძერწილია ბრტყელი ღილაკები და წვეტიანი კოპები, ქედები. გვხვდება რთული ნახატი — სხვადასხვა ორნამენტული სახის კომბინაცია, კერძოდ, წერტილების, კოპების, ჭდეებისა და ღარების მონაცვლეობა. ამ პერიოდის ადრინდელ ეტაპზე, რომელიც ძვ.წ. VIII-VII სს.-ს მოიცავს, კოლხური კერამიკის განმსაზღვრელი ნიშანია ჭურჭლის ზედაპირის კანელურებით დაფარვა, ასევე მისი პრიალა ზოლების კომბინაციით შემკობა და გაპრიალება. განსხვავებული სიხშირისა და სიღრმის კანელურებით დაფარულია დიდი ზომის სქელკედლიანი ჭურჭელი, თხელკედლიანი ქოთნები, ტოლჩები, სასმისები. კანელურები მხრიდან ეშვება ძირამდე, ზოგჯერ ძირთან ახლოს წყდება და დარჩენილი არე ჰორიზონტალურ ზოლებადაა გაპრიალებული; სადა ნაწილები, როგორც წესი, ნაპრიალებია; დიდი ზომის ჭურჭლის ძირებზე ხშირია პრიალა ზოლებით შექმნილი ბადისებური ნახატი [იხ. მიქელაძე 1974: 56-57; თოლორდავა 1977: 76].

წინარეანტიკური ხანის ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ორნამენტული მოტივია ურთიერთსაწინააღმდეგოდ მიმართული ღარების რიგებით შედგენილი ნახატი — როცა დახრილი რიგების რაოდენობა ორზე მეტია, მას ე.წ. *პარკეტულ ორნამენტად* მოიხსენიებენ, ხოლო ღარების ორი რიგი ე.წ. *წინვისებურ*, იგივე ე.წ. *თევზიფხურ* მოტივადაა განსაზღვრული [იხ. Куфтин 1950: 197, სურ. 48-42, 75, 83; 49ა-3; 49ბ-11; ტაბ. 75, 5; თოლორდავა 2001: ტაბ. I, 15; II, 5, 7, 9; V, 12]. ამ ტიპის ორნამენტით, ჩვეულებრივ, შემკულია ჭურჭლის მხარი და კორპუსი მხარს ქვემოთ (როგორც სქელკედლიანი, ისე თხელკედლიანი სხვადასხვა ტიპის ჭურჭლისა), ცალკე, ან სხვა მოტივებთან შეთავსებით (კოპები, ჯვრები, რომბული ბადე და სხვ.).

როგორც ზემოთ დავინახეთ, ურთიერთსაწინააღმდეგოდ მიმართული რიგებით შედგენილი ორნამენტით დაფარულია დიდი ზომის ჭურჭლის ე.წ. *ორფერდა პირის* გვირგვინებიც. საინტერესოა, რომ კერამიკული წარმოების განვითარების მომდევნო ეტაპზე, ძვ.წ. VI-IV სს., ეს ნახატი გამარტივებული სახით (ე.წ. *წინვისებური ორნამენტი*) უპირატესად ჭურჭლის პირის გვირგვინებზე გადაინაცვლებს [იხ. ლორთქიფანიძე და სხვ. 1981: 53-54].

ძვ.წ. VIII-IVსს. ასევე პოპულარული მოტივია რომბული ბადის ორნამენტი, რომელიც სარტყლების სახით გვხვდება ჭურჭლის მხარსა და კორპუსზე, როგორც ცალკე, ისე სხვა ორნამენტულ სახეებთან შეთავსებით; ის ხან დაკბილული ტვიფრითაა დატანილი, ხან წნეხვით გამოყვანილი პრიალა ზოლებით არის შედგენილი [Куртин 1950: სურ. 48, 35; თოლორდავა 2001: 39, ტაბ.V,9]. ამავე პერიოდში ჩნდება ორნამენტის სახეები, რომლებიც ძვ.წ. VIII-VII სს.-ში არ არის ფართოდ გავრცელებული მთელ კოლხეთში, მაგრამ ამ ეტაპისთვის დამახასიათებლადაა მიჩნეული, რადგან ამ ხანისთვის ტიპიური ჭურჭლის შემკულობაში გვხვდება [იხ. თოლორდავა 2001: 39].

პირველ რიგში ეს ეხება კონცენტრული წრეებით შედგენილ ორნამენტს. ნახატს ქმნის საგანგებო ტვიფრით დატანილი ორი ერთიმეორეში ჩასმული წრეხაზი შუაში წერტილით. ასეთი კონცენტრული წრეების ერთი ან რამდენიმე რიგისგან შედგენილი სარტყელი ამკობს დიდი ზომის სქელკედლიანი ჭურჭლის მხარს, მცირე ზომის კანელირებულ ცალყურა კათხებს, თხელკედლიანი ჭურჭლის კორპუსს [Куртин 1950: 97, 99, ტაბ. 36-1; თოლორდავა 1977: 74, სურ.57, 20; თოლორდავა 2001: ტაბ. V,22]. მეთუნეობის განვითარების მომდევნო ეტაპზე ეს ორნამენტი უხვადაა გამოყენებული ღრმა, პირგადაშლილი ლანგრების პირების შემკობაში, სადაც პირის გადმოშლილ კიდეც კონცენტრული წრეების ორი ან სამი რიგი შემოუყვება [Куртин 1950: 95, 96, ტაბ. 34-1,3-6].

ყურადღებას იპყრობს ამ მოტივის როლი ცხოველის გამოსახულებიანი სქელკედლიანი ჭურჭლების შემკულობაში: ჭურჭლის მხარის სამ სხვადასხვა ფრაგმენტზე ამოკვეთილი თითო ზოომორფული ფიგურა სწორედ კონცენტრული წრეებისა და ირიბი ღარების კომბინაციით შედგენილ სარტყლებს შორისაა მოთავსებული; წრიულად განლაგებული კონცენტრული წრეებივე ქმნიან ერთიან დისკოს — სოლარულ გამოსახულებას, რომლისკენაც მიემართება ფანტასტიკური არსება, რომლის ტანი მთელ სიგრძეზე, კისრისა და დრუნჩის ჩათვლით, ამ წრეების მწკრივითაა დაფარული [Куртин 1950: 103-107, სურ. 27-29, ტაბ. 37].

აგრეთვე ორნამენტის იშვიათ სახეებს მიეკუთვნება სპირალური ორნამენტის ვარიანტები — ე.წ. რვიანში ჩანერილი სპირალი და ე.წ. *გადაბმული სპირალის*, ან იგივე ე.წ. *მიკენური სპირალის* სახელით ცნობილი მოტივები [იხ. Kunich 1998: 230-231, სურ. 89 ა,ე]. ეს უკანასკნელი წარმოადგენს ხაზებით შეერთებულ ერთიმეორეში ჩასმულ სპირალურ ხვეულებს; ხვეულები ტვიფრითაა დატანილი, ხოლო გადაბმის ხაზები წვეტიანი ინსტრუმენტითაა გავლებული. შენიშნულია, რომ კოლხური კერამიკისათვის ორნამენტის ეს იშვიათი მოტივები უხვად გვხვდება თანადროულ მხატვრული ხელოსნობის ბრინჯაოს ნივთებზე — *კოლხური კულტურის* გრაფიკული დეკორით შემკულ საგნებზე [იხ. ხიდაშელი 1982: ტაბ. X-XIII, XVI, №17; ფანცხავა 1988: 27, ტაბ. II-IV].

ძვ.წ. VI-IV სს.-ში კოლხური კერამიკის შემკულობის ძირითადი ტრადიციული სახეები: ე.წ. ტალღისებური, წინვისებური, რომბული ბადე, ირგვლივი და შვეული ხაზები, ირიბი ნაჭდევები, კონცენტრული წრეები, ღილაკები, ერთდროულად გვხვდება სხვადასხვა ნაკეთობებზე. ამასთან, კონკრეტულ მორფოლოგიურ ნიშნებს გარკვეული სახის ორნამენტი შეესაბამება. საერთოა ორნამენტის დატანის პრინციპიც — ორნამენტული მოტივების სარტყლებად განთავსება (ქვევრებზე, დერგებზე, ქოთნებზე, დოქებზე, ლარნაკებზე); წინა ეპოქის მსგავსად, ტექნიკური ხერხებიც — წნეხვა, დაკბილული ტვიფრის გამოყენება, გაპრიალება, კვეთა, ძერწვა. აღსანიშნავია, რომ ყველაზე პოპულარულმა ორნამენტულმა სახეებმა — რომბულმა ბადემ და წინვისებურმა ნახატმა — ჭურჭლის ტანიდან პირის გვირგვინებზე (ეს უპირატესად ამ ხანაში საყოველთაოდ გავრცელებულ ჭურჭელს — ქვევრს ეხება) გადაინაცვლა [გამყრელიძე 1982: 63-67].

დასავლეთ საქართველოს მოცემული პერიოდის თიხის ჭურჭლის განვითარებაზე დაკვირვების შედეგად, ჩანს, თუ როგორ ხდება წარსულიდან შემორჩენილი ნაკადების

შერწყმა ახალ ფორმებთან. იშვიათი გამონაკლისის გარდა, კოლხურმა კერამიკამ გვერდი აუარა უცხო ფორმების გავლენას და გარკვეულ ხანამდე შეინარჩუნა ტრადიციული თვითმყოფადობა. ის თავისი გზით ვითარდებოდა, ვიდრე ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან და მთელი შემდეგი პერიოდის განმავლობაში არ შემოიჭრა ბერძნული სამეთუნეო ნაწარმის გავლენით შექმნილი სახეობათა ახალი ფორმები. ამ დროიდან კოლხურ მეთუნეობაში მკვეთრი ცვლილებების ხანა დგება. გარდა იმისა, რომ ჭურჭლის ტანის ფორმები ახალ ნიშნებს იძენს (ბიკონუსური მოყვანილობის ნაცვლად გაბატონებულია სფერული ან ე.წ. *მსხლისებრი* ტანი, ხდება პროპორციების დაგრძელება, ჩნდება ქუსლი), ტრადიციულ სახეობათა გვერდით ბერძნული კულტურის გავლენით ჩნდება ჭურჭლის ახალი სახეობები.

დასაწყისში ეს არის ძირითადად ადგილობრივად დამზადებული ამფორები, შემდეგში კი, ძვ.წ. III-I სს-ში, ბერძნული იმპორტის მოზღვავებასთან ერთად, ინტენსიურად იწარმოება ბერძნული კერამიკის მიბაძვით დამზადებული ჭურჭელი. ახ.წ. I ს-დან კოლხეთში იცვლება პოლიტიკური სიტუაცია: დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი რომის პოლიტიკის გავლენის ქვეშ მოექცა, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ე.წ. პონტო-კავკასიის სასაზღვრო სისტემის ჩამოყალიბების შედეგად ამ სისტემაში შემავალი ქალაქები სასაზღვრო მილიტარისტული ხასიათის ციხე-ქალაქებად გარდაიქმნა [იხ. გამყრელიძე 2014: 132].

ეს მოვლენა მატერიალურ კულტურაზეც აისახა; აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაული ნაწარმის, უპირატესად კი მცირე აზიის რომაული პროვინციების სანაპირო ცენტრების წარმომავლობის არტიფაქტების მომძლავრებით, რამაც განსაკუთრებით ინტენსიური ხასიათი ახ.წ. II-III სს-ში მიიღო; ამ ხანაში ადგილობრივ სამეთუნეო ნაწარმში წარმოდგენილი ტრადიციული კერამიკული ფორმების გვერდით ინტენსიურად მზადდება მცირეაზიული პროვინციების ნაწარმის მინაბაძეები [იხ. გამყრელიძე 2014: 133, 136-137].

რაც შეეხება ძვ.წ. VII-IV სს-ის კერამიკას, როგორც კოლხეთის მატერიალური კულტურის ერთ-ერთ ყველაზე მეტყველ ელემენტს, ის თავისთავადი კოლხური კულტურის ერთ-ერთ ძირითად ნაწილს შეადგენს და კულტურის სხვა მახასიათებლებთან ერთად წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს კოლხეთის ხელოსნური წარმოების ისტორიისთვის. ადრეულ ეტაპზე, ძვ.წ. VIII-VII სს-ში, უკვე გვხვდება ჭურჭლის ყველა ის სახეობა, რომელიც შემდგომი, ძვ.წ. VI-IV სს-ის (ე.წ. ადრეანტიკური ხანის) კერამიკის განმსაზღვრელად ითვლება.

ძვ.წ. VI-IV სს-ში წინარე ხანის სამეთუნეო ტრადიციების გაგრძელებასთან ერთად იქმნება დიდი რაოდენობის, რთული ფორმების მრავალფეროვანი სახეობები. ამ ხანის კოლხური კერამიკა, ტიპოლოგიური მრავალფეროვნების მიუხედავად, ხასიათდება გარკვეული ერთიანობით, რაც შემდეგ ასპექტებში ვლინდება: ყველა ჭურჭელი სამეთუნეო ჩარხზეა დამზადებული, დადგენილია თიხის ერთგვაროვანი შემადგენლობა და გამოწვის ერთნაირი რეჟიმი; განსხვავებული დანიშნულებისა და ფორმის ჭურჭელს აერთიანებს ორნამენტი.

ძვ.წ. VI-IV სს თიხის ნაწარმის არაჩვეულებრივი სიმრავლე და მრავალფეროვნება კერამიკული წარმოების ფართო მასშტაბებსა და ხელოსანთა კარგ პროფესიულ დონეზე მიუთითებს მთელი დასავლეთ საქართველოს მასშტაბით. ნათლად ჩანს, რომ ამ ხანაში ხდება ფორმების სტანდარტიზაცია, მეთუნეობის სპეციალიზაცია (მექვევრეობის ცალკე დარგად გამოყოფა), მეთუნეობა სასაქონლო ხასიათს იღებს, რასაც დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა შიდაკოლხური ეკონომიკური კავშირების განვითარებისათვის, ხოლო ამ ხანის თიხის ნაწარმის საყოველთაო გავრცელება დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ ზღვისპირა ზოლსა და ლიხის ქედს შორის, ხოლო ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ დიდსა და მცირე კავკასიონს შორის) თანხვდება ამავე პერიოდის ხელოსნობის სხვა მნიშვნელოვანი დარგების გავრცელების

ზონას და გარკვეულად შეესატყვისება კოლხეთის სამეფოს პოლიტიკურ- ტერიტორიულ საზღვრებს [იხ. ლორთქიფანიძე 2002: 209-2010].

კოლხური ამფორები: დასავლეთ საქართველოში, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში იმპორტული ამფორები სავაჭრო ტარად ძვ.წ. VI ს-ის მეორე ნახევრიდან ჩნდება. აქ დადასტურებულია შავიზღვისა და ხმელთაშუაზღვისპირეთის საქალაქო ცენტრებში დამზადებული ამფორები [ფუთურიძე 1976: 79-90].

ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან იწყება ადგილობრივი ე.წ. *კოლხური ამფორების* (resp. ყავისფერთიხიანი) წარმოება [იხ. გამყრელიძე 2010: 176-189]. ამ პერიოდისათვის ე.წ. კოლხური ამფორები სინოპურს ჰგვანან. დასავლეთ საქართველოს კოლხური ამფორების მრავალრიცხოვან არქეოლოგიურ მონაპოვარში, ფორმის, მოცულობის და თიხის მიხედვით სხვადასხვა ტიპოლოგიური ვარიანტები შეინიშნება [იხ. ლორთქიფანიძე 1966: 137-140; კახიძე 1971: 55-63; ფუთურიძე 2003: 98-109; გამყრელიძე 1982: 96-98; გამყრელიძე 2010: 176-189; Брашинский 1980: ტაბ. XXIII; Внукон და სხვ. 1991: 170-185; ხალვაში 2002: 10-20 და იქ დასახ. ლიტ.]. აგრეთვე სხვაობაა ქრონოლოგიურადაც. კოლხური ამფორები, როგორც ჩანს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არაერთ ადგილას მზადდებოდა. ეს, ადგილობრივი წარმოების ამფორები ძვ.წ. IVს-ის მეორე ნახევრიდან ახ.წ. VIII ს-მდე და შემდეგაც სხვადასხვა მოდიფიკაციით კეთდებოდა. ზოგადად, კოლხური ამფორები ტიპოლოგიურ- ქრონოლოგიურად შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

1. ძვ.წ. IVს-ის მეორე ნახევრის — III ს-ის პირველი ნახევრის კოლხური ამფორები სინოპურს გვანან, ოღონდ თიხის ზედაპირი უფრო ხორკლიანია, ფერი კი მოყავისფრო. გვხვდება ღია-მოყავისფრო ეგზემპლარებიც. ადგილობრივი, კოლხური ამფორების კორპუსი კვერცხისებურია, ლილვაკისებური პირი და ცილინდრული ყელი აქვს; ქუსლი წაკვეთილი კონუსისებურია, ცილინდრულთან მიახლოებული; ყურები თანაბრად მორკალური და ჭრილში ოვალურია.

2. ძვ.წ. II- I სს-ის კოლხურ ამფორებს ნელზე შეზნექილობა უჩნდებათ; ყელი ცილინდრულია და შედარებით მოკლე; ოვალურგანივკვეთიანი ყურები თანაბრად მორკალური და შედარებით მოკლეა; თიხა ზედაპირზე ხორკლიანია და მოყავისფრო ელფერისაა; გვხვდება ღია-მოყავისფრო ეგზემპლარებიც. საერთოდ, კოლხური ამფორების ერთ-ერთი ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია ფსკერზე სპირალური ხვია, რომელსაც ზოგი მეცნიერი ე.წ. ვარდულისებურსაც უწოდებს. ამგვარი სპირალური ხვია უცხოური ამფორებისათვის არ არის დამახასიათებელი. კოლხური ამფორების თიხის სტრუქტურა ხაოიან-ფოროვანია. თიხა შეიცავს მოთეთრო და მოშავო მცირენატეხოვან ნამცეცებს. შერეულია დიაბაზის და ბაზალტის, პიროქსენიტების, კვარცის, ქარსის, რკინის ჰიდროჟანგის მინარევები და სხვ. ჩატარებულია თიხის მინერალოგიურ-პეტროგრაფიული ანალიზი, რის შედეგადაც დადასტურდა, ადგილობრივი, კოლხეთის სხვადასხვა რეგიონის თიხასთან მათი იდენტურობის ფაქტი [იხ. მორჩაძე 1979: 81; ფოფორაძე და სხვ. 2006: 220-224]. ძვ.წ. II- I სს-ის კოლხური ამფორების ზოგიერთ ეგზემპლარზე გვხვდება ნიშნები. შესაძლოა ისინი ხელოსნის მიერ ამფორის მოცულობას ან რაოდენობას აღნიშნავდეს. კოლხურ ამფორაზე დატანილი ნიშნები ჰგავს ადგილობრივ დამზადებულ ქვევრებზე და კრამიტზე აღბეჭდილ ნიშნებს. აგრეთვე აღსანიშნავია, რომ ვანში აღმოჩენილ ერთ-ერთ ადგილობრივ ამფორას ზედაპირი ისევე აქვს დამუშავებული, როგორც ადგილობრივ ქვევრებს — ვერტიკალურ ხაზებიანი ჰორიზონტალური სარტყლებით [Путиридзе 1977: 68- 69]. კოლხეთში აღმოჩენილია კერამიკის გამოსანვავი ქურები, სადაც სხვა ტიპის კერამიკის ნატეხებთან ერთად ამფორების ფრაგმენტებიცაა დადასტურებული. ასეთი ქურა აღმოჩენილია სოფ. *გვანდრასთან* (აფხაზეთი), რომელიც ძვ.წ. III ს-ისაა. ასეთივე ქურაა სოხუმთან ე.წ. *ნითელი შუქურას* ნამოსახლარზე. ქურის

ნაშთებია შესწავლილი აგრეთვე სოფ. *გულრიფშის* სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ნამოსახლარზე.

ძვ.წ. III. მეორე ნახევრის და ძვ.წ. II. კოლხურ ამფორებს ფსკერზე ისევ სპირალური ხვია აქვს. ცილნდრული ქუსლი უფრო სოკოსთავისებრ მომრგვალებურ ფორმას იღებს და ბოლო უფრო შესქელებულია. ზოგი მეცნიერი მას ე.წ. ღილისებურსაც უწოდებს. ამ პერიოდის კოლხური ამფორების კედელი შედარებით თხელია. ამფორებს ტანზე უფრო შესამჩნევი შეზნექილობა უჩნდებათ. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ ეს შეზნექილობა ამფორის ხმელეთზე ტრანსპორტირებასთანაა დაკავშირებული. ამგვარად, ამფორას უფრო ადვილად მოედებოდა შეზნექილობაზე ბანარი და უფრო მოხერხებული იქნებოდა ცხენის ან ვირისთვის საპალნედ გადაკიდება. კოლხური ამფორების ტევადობა 13-დან 22 ლიტრამდე მერყეობს.

კოლხური ამფორები მრავლადაა აღმოჩენილი ძვ.წ. II-I სს-ის ნამოსახლარებზე ისტორიული კოლხეთის მთელ ტერიტორიაზე. აქ თითქმის არ არის ამ პერიოდის ნამოსახლარი, სადაც ამგვარი ამფორები არ აღმოჩენილიყო. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ახლა თითქმის ერთხმადაა აღიარებული, რომ ეს ამფორები ადგილობრივი, კოლხური წარმოებისაა. კოლხური ამფორები დადასტურებულია შემდეგ პუნქტებში: *ეშერაში*, ქ. *სოხუმში*, ქ. *ოჩამჩირეში*, მდ. *ენგურის* ხეობაში, ქ. *ფოთის* მიმდებარე ტერიტორიაზე, სოფ. *ურეკში*, მდ. *სუფსა-ნატანების* შუამდინარეთში, სოფ. *ციხისძირში*, ქ. *ქობულეთის ფიჭვნარში*, სოფ. *მახვილაურში*, ქ. *ბათუმში*, სოფ. *გონიოში*, სოფ. *ბუკისციხეში*, სოფ. *გურიანთაში*, სოფ. *დაფნარში*, სოფ. *დაბლაგომში*, სოფ. *მთისძირში*, ქ. *ქუთაისის* მიდამოებში, სოფ. *საგვიჩიოში*, ქ. *ვანში* და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე და სხვ.

ძვ.წ. II-I სს-ის კოლხური ამფორები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში სხვადასხვა ნამოსახლარებზეა აღმოჩენილი. ესენია — *გორგიპია*, *კიტეი*, *კეპი*, *ნეაპოლი*, *ქერსონესი*, *დონუზლავი*, *ბელიაუსი*, *კარატობე*, *კერკინიტიდა* და სხვ. [იხ. Внукон და სხვ. 1991: 170-185 და იქ დასახ. ლიტ.].

3. ძვ.წ. II-I სს. კოლხური ამფორების შემდგომი პერიოდის გაგრძელებად ახ.წ. II-III სს. ე.წ. ყელნიბოიანი ნელშეზნექილი ამფორები უნდა იყოს, რომლებსაც წაგრძელებული ტანი, თითქმის თანაბრად მორკალული ყურები და ფსკერზე აგრეთვე სპირალური ხვია ახასიათებთ. მათი კედელი შედარებით კიდევ უფრო თხელია და ყელზე, ყურების მიძერწვის ადგილზე გამოხატული ნიბო აქვთ, რომელიც შიდა მხრიდან ოდნავ ჩაზნექილია. ამ ტიპის ამფორები მიკვლეულია — *ბიჭვინთაში*, *სოხუმში*, *ეშერაში*, *ნებელდაში*, *ფოთში* (პალიასტომი), *ურეკში*, *ქობულეთის ფიჭვნარში*, *ციხისძირში*, *გონიოში* და სხვ. [იხ. ხალვაში 2002: 10-20].

4. ახ.წ. III-IV სს-დან ნელშეზნექილი და ფსკერზე სპირალურხვიაანი კოლხური ამფორების ახალი ტიპი ვითარდება. ამ ამფორებს ყურები მკვეთრად აქვთ ზედა ნაწილში მოხრილი და ტანი კიდევ უფრო ვიწრო და წაგრძელებული აქვთ. ზოგიერთ ეგზემპლარს ტანზე დაბალი გოფირება უჩნდება. ყურები განივკვეთში ოვალურობას კარგავს და უფრო ბრტყელი ხდება.

ჯვრიანდამლიანი კოლხური ამფორები:

1) ქ. ფოთში, პალიასტომის ტბის დასავლეთ ნაპირთან, ადგილ *ნატეხებში* კოლხური ამფორის ოვალურგანივკვეთიანი ყური წრეში ჩასმული ჯვრის დამლით აღმოჩნდა. აქ თიხა-ტორფიანი ფენაა, სადაც ძვ.წ. IV-II სს-ის არქეოლოგიური მასალა, კერძოდ, ატიკური შავლაკიანი ჭურჭლის პროფილირებული ქუსლი და როდოსული ამფორის ქუსლი დადასტურდა [იხ. გამყრელიძე 1987: 97-117; გამყრელიძე 2003: 170-185; გამყრელიძე 2002: 70-101; Gamkrelidze 1992a: 101-119; Gamkrelidze 1992: 30-48]. ხსენებული კოლხური ამფორის ყურზე რელიეფური დამლა ზედა მხარეზეა მკაფიოდ დასმული. ყური

ოვალურგანივკვეთიანია. დამლის დმ-1,9სმ და შიგ ტოლმკლავა ჯვარია ჩასმული. დამლა ანეპიგრაფიკულია [იხ. გამყრელიძე 2010: 176-189].

2) კოლხური ამფორის ოვალურგანივკვეთიანი ყური წრეში ჩასმული ჯვრის დამლით აღმოჩნდა ჩოლოქის ნამოსახლართან, მდ. ჩოლოქის მარცხენა ნაპირზე. თარიღდება ძვ.წ. III ს. ინახება ფიჭვნარის არქეოლოგიური ექსპედიციის ბაზის ფონდში [იხ. ცეცხლაძე, იაშვილი 1991: 58-61].

3) კოლხური ამფორის ოვალურგანივკვეთიანი ყური წრიული დამლით, რომელშიც ტოლმკლავა ჯვარია ჩასმული; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე; ნაკ. 213-212; სავ. №07:1-04:470. ფენა ძვ.წ. III ს-ისაა.

4) კოლხური ამფორის ოვალურგანივკვეთიანი ყური წრიული დამლით, რომელშიც ტოლმკლავა ჯვარია ჩასმული; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე; ნაკ. 222; სავ. №07:1-74:360. ფენა ძვ.წ. III ს-ისაა [გიგოლაშვილი და სხვ. 1979: ტაბ.5, სურ.30].

5) კოლხური ამფორის ოვალურგანივკვეთიანი ყური წრიული დამლით, რომელშიც ტოლმკლავა ჯვარია ჩასმული; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე; ნაკვეთი 67, ცისტერნასთან; სავ. №07:1-79:2067. ფენა ძვ.წ. II-I სს-ის არტეფაქტებს შეიცავს.

6) კოლხური ამფორის ოვალურგანივკვეთიანი ყური წრიული დამლით, რომელშიც ტოლმკლავა ჯვარია ჩასმული; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე; ნაკ. 213; სავ. №07:1-03:65. ფენა ძვ.წ. II ს-ის არტეფაქტებს შეიცავს.

7) კოლხური ამფორის ოვალურგანივკვეთიანი ყური მომრგვალებულ მკლავიანი სვასტიკის დამლით; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქარის ცენტრალურ ტერასაზე; ნაკ. 127-142; სავ. №07:1-04:2287. ფენა ძვ.წ. III- I სს-ის არტეფაქტებს შეიცავს.

8) კოლხური ამფორის ოვალურგანივკვეთიანი ყური ჯვრიანი დამლით; აღმოჩნდა მდ. სულორთან, ვანის ნაქალაქარიდან აღმოსავლეთით, ადგილ *მშვიდობის გორაზე* არქეოლოგიური დაზვერვების დროს; სავ. №07:9-05: 34. იქვე დადასტურდა ძვ.წ. III-I სს-ის არტეფაქტები. ვანის ნაქალაქარის ცენტრალურ ტერასაზე კოლხური ამფორის კიდევ ერთი ჯვრიანდამლიანი ყური აღმოჩნდა.

ჯვრიანი დამლები დაფიქსირებულია ადგილობრივი წარმოების ქვევრზეც: ქვევრის პირზე წრიული დამლაა, რომელშიც ტოლმკლავა ჯვარია ჩასმული; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე; ნაკ.222; სავ.№07: 1-74: 277. ფენა ძვ.წ. III - ახ.წ. III სს-ის არტეფაქტებს შეიცავს. ადგილობრივი წარმოების ქვევრის სამკუთხაგანივკვეთიან პირზე დამლაა, რომელშიც ტოლმკლავა ჯვარია ჩასმული; აღმოჩნდა ვანის ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე; ნაკ. 221; სავ. №07:1-70: 329. ფენა ძვ.წ. III- ახ.წ. III სს-ის არტეფაქტებს შეიცავს. ქვევრის ეს ფრაგმენტი ძლიერ დაზიანებულ ქურასთან აღმოჩნდა [იხ. ცეცხლაძე და სხვ. 1991: 59]. ადგილობრივი წარმოების ქვევრის მხრის ფრაგმენტი, რომელსაც წრეში ჩასმული ტოლმკლავა ჯვრის ტვიფრი აქვს. აღმოჩნდა *გურიანთას* ნამოსახლარზე, რომელიც მდ. სუფსის მარცხენა მხარეს (ოზურგეთის მუნიციპ.) მდებარეობს. ფენა ძვ.წ. IV-III სს-ით თარიღდება [იხ. ვაშაკიძე 1971: 17].

დღესდღეობით, ჯვრიანდამლიანი კოლხური ამფორები, დასავლეთ საქართველოს გარდა, არსად არ არის მიკვლეული. ისინი, სტრატეგრაფიული მონაცემების და არტეფაქტების კონტექსტზე დაყრდნობით, ძირითადად ძვ.წ. IV ს-ის მიწურულით — II ს-ით უნდა დათარიღდეს. დამლებზე, ჯვრის ფორმების გარკვეული სხვადასხვაობა შეიმჩნევა. შემდგომ პერიოდში დასავლეთ საქართველოში მრავლად აღმოჩენილ ძვ.წ. II-I სს-ის კოლხური ამფორების ყურზე და ყელზე, ხშირად სხვადასხვა ნიშნებია ამოკანრული. ჯერჯერობით ამგვარი ნიშნების ოცდაათამდე სახეობაა დადასტურებული. საყურადღებოა, რომ დაახლოებით ასეთი ნიშნები კოლხეთში ჯერ კიდევ ძვ.წ. IV ს-დან ქვევრებზე, ხოლო ძვ.წ. III ს-დან კრამიტებზე და სანაფებზეც ფიქსირდება. ისინი, მეცნიერების მიერ, ძირითადად ქვევრების, ამფორებისა და კრამიტების დამამზადებელი სახელოსნოების ნიშნებადაა მიჩნეული [ფუთურიძე 2003: 102]. ამ ნიშნებს შორის არის

ჯვრის ნიშან-გრაფიტოებიც. წრეში ჩასმული წვრილტანა ჯვრიანი დამღები ცნობილია თასოსში დამზადებულ ამფორებზე. მაგრამ აქ მკლავებზეა ჩასმული ბერძნული ასოები [იხ. Брашинский 1980: 233, სურ.132; Монахов 1999: 233].

დამღის დასმა, ხელშეუხებლობისა და ნივთის ან ჭურჭლის შიგთავსის ვისიმე საკუთრებას ნიშნავდა. დამღა მას, ამ ქონებას, არაკეთილსინდისიერი ადამიანების ხელყოფისაგან სამართლებრივად იცავდა. დამღა დაახლოებით ისეთივე უფლებრივი ნიშანი იყო, როგორც მონეტაზე გამოსახული ემბლემები. მისი გამოსახვა მხოლოდ გარკვეული წარჩინებული პირების (კოლხეთში — ქურუმი, მეფე, მთავარი) პრეროგატივა იყო. მას ძირითადად სახელმწიფოებრივი გაერთიანების წარჩინებული პირები და მაღალი რანგის მოხელეები ფლობდნენ და იყენებდნენ. ამიტომ, დამღა იურიდიული ხასიათის დოკუმენტად შეიძლება ჩაითვალოს.

წრეში ჩასმული ჯვარი შესაძლოა დასავლეთ საქართველოს რომელიმე ქალაქური დასახლების, რეგიონის უფლებამოსილი წარჩინებული პირის ნიშანია, რომლის დაქვემდებარებაში მყოფი კერამიკული სახელოსნოების ნაწარმი ასეთი ემბლემით იდამღებოდა. ასეთი საქალაქო ცენტრი შეიძლება "ვანი", "ფიჭვნარი" ან ფასისი იყო. ქალაქ ფასისის საშუალებით კოლხეთის ნედლეული და ნაწარმი საერთაშორისო ბაზარზე გაედინებოდა. გამორიცხული არ არის, რომ ეს დამღები მეფის მოხელისაც იყო, რომელსაც ამფორების (ტარის) წარმოების კონტროლი ევალებოდა და გარკვეული პასუხისმგებლობა გააჩნდა ამ ამფორებით გადასატანი სავაჭრო პროდუქციის ხარისხზე.

თუკი დიოსკურია-ეშერიდან ძვ.წ. III ს. კოლხური ამფორების ცნობილ დამღებს გავითვალისწინებთ, რომელზედაც ქალაქის სახელია აღნიშნული [იხ. ფუთურიძე 2003: ტაბ.1, სურ.2], მაშინ შესაძლოა, რომ ჯვრიანი დამღაც, რომელიმე სხვა კოლხური ქალაქის ემბლემად ჩაითვალოს, მაგალითად, სავაჭრო ქალაქ ფასისის. აღმოჩენილი არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე და სხვა არტეფაქტების მოშველიება-გათვალისწინებით შეიძლება დავასკვნათ: ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან — II ს-ის ჩათვლით კოლხეთში მზადდებოდა ამფორები, რომლებზედაც ტვიფრავდნენ უფლებრივ, სავაჭრო დამღებს, ისევე, როგორც ეს ხდებოდა ხმელთაშუა და შავი ზღვისპირა საქალაქო ცენტრებში [დანვრ. იხ. გამყრელიძე 2010: 176-189].

ლიტერატურა:

ბოხოჩაძე 1963: ბოხოჩაძე ალ. მევენახეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. თბ., 1963.

ბოჭორიშვილი 1949: ბოჭორიშვილი ლ. ქართული კერამიკა, I, თბ.

გაგოშიძე და სხვ. 2006: გაგოშიძე ი., გოგიბერიძე ნ., მახარაძე გ. ითხვისის სამაროვანი (კატალოგი), არქეოლოგიური ჟურნალი, IV. საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმი. თბ. გვ. 36-59.

გამყრელიძე 1982: გამყრელიძე გ. ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები. თბ.

გამყრელიძე 1987: გამყრელიძე გ. წყალქვეშა არქეოლოგიური ექსპედიციის კვლევა-ძიება ქ. ფოთის მიდამოებში, საქ. მეც. აკად. მაცნე, ისტ. არქ. ...სერია, №1, გვ.97-119.

გამყრელიძე 2010: გამყრელიძე გ. ანეპიგრაფიკული ჯვრიანდამღიანი კოლხური ამფორა ფოთი-ფასისიდან, ჟურ. ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გამოცემა, №19, თბ., გვ. 176-189.

გამყრელიძე 2002: გამყრელიძე გ., კოლხეთი (კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი), გამ. ლოგოსი, თბ.

გამყრელიძე 2003: გამყრელიძე გ., ქალაქ ფასისის ადგილმდებარეობის და დეფინიციის საკითხისათვის, — ჟურ. იბერია-კოლხეთი, №1, თბ., გვ. 170-185.

გამყრელიძე თ. 1989: გამყრელიძე თ., წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, თბ.

გიგოლაშვილი და სხვ. 1979: გიგოლაშვილი ელ. კაჭარავა დ. ფუთურიძე რ. ფირცხალავა მ. ჭყონია ან., ვანის ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1970-77 წწ. არქეოლოგიური მასალის კატალოგი, კრებ. ვანი IV, თბ., გვ. 41-114.

გობეჯიშვილი 2014: გობეჯიშვილი ნ. სამარხთა კონსტრუქცია და დაკრძალვის წესი კოლხური და ყობანური კულტურების მიხედვით. თბ.

გოგაძე 1982: გოგაძე ე., კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა. თბ.

ვაშაკიძე 1971: ვაშაკიძე ნ., გურიანთის არქეოლოგიური ძეგლი, კრებ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, II, თბ., გვ.5-27.

ვაშაკიძე, ლორთქიფანიძე 1975: ვაშაკიძე ნ., ლორთქიფანიძე გ. კოლხური ქვევრი. სდს, V. თბ. გვ. 93-106.

თოლორდავა 1977: თოლორდავა ვ. არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში (1972-73 წწ.). კრებ. ვანი III. თბ. გვ. 71-80.

თოლორდავა 2001: თოლორდავა ვ. ვანის ძვ. VIII-VII სს-ის საკულტო კომპლექსი (ქრონოლოგიისათვის). ძიებანი. დამატებანი. IV. გვ. 37-47.

კალანდაძე 1954: კალანდაძე ალ. სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები. სოხუმი.

კახიძე 1971: კახიძე ამ., კერამიკული ტარა ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარიდან, კრებ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, II, თბ., გვ. 28- 66.

კახიძე 1971: კახიძე ამ., საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები. თბ.

კახიძე 1965: კახიძე ამ. მასალები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ძველი ქალაქების ისტორიისათვის. მსკა, IV. თბ.

კახიძე 2007: კახიძე ამ., ანტიკური სამყარო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ფიჭვნარის ძვ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლი), ფიჭვნარი I. თბ.

ლორთქიფანიძე გ. 1991: ლორთქიფანიძე გ. ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბ.

ლორთქიფანიძე მარ. 1975: ლორთქიფანიძე მარ., კოლხეთის ძვ. V- III სს. საბეჭდავი-ბეჭდები, თბ.

ლორთქიფანიძე 1966: ლორთქიფანიძე ოთ., ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი. სავაჭრო-ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობის ისტორიისათვის ძვ. VI-II სს. თბ.

ლორთქიფანიძე ოთ. 1972: ლორთქიფანიძე ოთ. ვანის ნაქალაქარი (გათხრები, ისტორია, პრობლემები). ვანი I. თბ. გვ. 7-42.

ლორთქიფანიძე ოთ. 1977: ლორთქიფანიძე ოთ. ვანის ნაქალაქარი. გათხრები, ისტორია, პრობლემები. (წერილი მეორე). ვანი III. თბ. გვ. 13-27.

ლორთქიფანიძე ოთ. 2002: ლორთქიფანიძე ოთ. ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან. თბ.

ლორთქიფანიძე ოთ., ფუთურიძე და სხვ. 1972: ლორთქიფანიძე ოთ., ფუთურიძე რ., თოლორდავა ვ., ჭყონია ან. არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წ., ვანი I. თბ. გვ. 198-239.

ლორთქიფანიძე ოთ., და სხვ. 1981: ლორთქიფანიძე ოთ., გიგოლაშვილი ელ., კაჭარავა დ., ლიჩელი ვ., ფირცხალავა მ., ჭყონია ან. ძვ. VI-IV საუკუნეების კოლხური კერამიკა ვანიდან (ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია, დათარიღება, კატალოგი). ვანი V. თბ.

მათიაშვილი 1973: მათიაშვილი ნ. ელნისტური ხანის ადგილობრივი კერამიკა ვანიდან. მსკა, V. თბ. გვ. 52-70.

მათიაშვილი 1977: მათიაშვილი ნ. ძვ. III-I სს. კოლხეთის ქალაქების ეკონომიური ისტორიიდან. თბ.

მათიაშვილი 2013: მათიაშვილი ნ. არქეოლოგიური გათხრები ვანის ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე. გვიანელნისტური ხანის სატაძრო კომპლექსი. ვანი X. თბ.

მახარაძე, ნერეთელი 2007: მახარაძე გ., ნერეთელი მ. საირხე. თბ.

მინდორაშვილი 2014: მინდორაშვილი დ. საქართველოს არქეოლოგია, I, ბათუმი.

მორჩაძე 1979: მორჩაძე თ., შიდა ქართლის ანტიკური პერიოდის კერამიკა, თბ.

მიქელაძე 1974: მიქელაძე თ., ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან. თბ.

მიქელაძე 1978: მიქელაძე თ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო ნელზე. თბ.

მიქელაძე 1985: მიქელაძე თ. კოლხეთის ადრერკინის ხანის სამაროვნები. თბ.

ნადირაძე 1975: ნადირაძე ჯ. ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ.

ნადირაძე 1990: ნადირაძე ჯ. საირხე. საქართველოს უძველესი ქალაქი. თბ.

ნარიშანიშვილი გ. 1999: ანტიკური ხანის სამარხი პატარძეულიდან, — აკც-ს კრებ. *ძიებანი*, №3, თბ., გვ. 68- 70.

პაპუაშვილი რ., პაპუაშვილი ნ. 2005: პაპუაშვილი რ., პაპუაშვილი ნ. კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები - ერგეტა., თბ.

ფანცხავა 1988: ფანცხავა ლ. კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის ძეგლები, თბ.

ფირცხალავა, ყიფიანი 1986: ფირცხალავა მ., ყიფიანი გ. ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში 1978-81 წწ. ჩატარებული სავსე მუშაობის შედეგები. კრებ. ვანი VIII. თბ. გვ. 52-78.

ფოფორაძე და სხვ. 2006: ფოფორაძე ნ., ფარადაშვილი ირ., ახვლედიანი დ., გასიტაშვილი ან., კერამიკის მინერალოგიური და პეტროგრაფიული კვლევა (ვანის მასალების მაგალითზე) — აკც-ს კრებ. *ძიებანი*, № 17-18, თბ., გვ.220-224.

ფუთურიძე 2003: ფუთურიძე რ., ამფორების წარმოება კოლხეთში ძვ.წ. IV-I სს-ში. *ჟურ. იბერია-კოლხეთი*, № 1, 2003, გვ. 98-109.

ფუთურიძე 1976: ფუთურიძე რ., იმპორტული ამფორები ვანის ნაქალაქარიდან, კრებ. ვანი II, თბ., გვ.79- 90.

ჭანიშვილი 2013: ჭანიშვილი თ. თიხის ჭურჭლის ერთი სახეობა (მათარა) საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლებიდან, კრებ. ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გამოცემა, №21, თბ., გვ. 257-260.

ჭყონია 1986: ჭყონია ან. ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან. ვანი VI. თბ.

ხიდაშელი 1982: ხიდაშელი მ. ცენტრალური ამიერკავკასიის გრაფიკული ხელოვნება ადრეულ რკინის ხანაში (ბრინჯაოს გრაფირებული სარტყლები). გამოკვლევა და კატალოგი. თბ.

ყაუხჩიშვილი 1987: ყაუხჩიშვილი თ., ვანის ახლად აღმოჩენილი წარწერა, კრებ. ქართ. წყაროთმცოდნეობა, VII, თბ., გვ.131-143.

ყაუხჩიშვილი 1965: ყაუხჩიშვილი თ., ჰიპოკრატეს ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ.

შპაიდელი 1985: შპაიდელი მ., კავკასიის საზღვარი, II ს. გარნიზონები აფსაროსში, პეტრასა და ფასისში, — საქ. მეცნ. აკად. მაცნე (ისტ. ... სერია), №1, თბ., გვ.134-140.

ცეცხლაძე, იაშვილი 1991: ცეცხლაძე გ., იაშვილი ი., დამლიანი კოლხური ამფორის ფრაგმენტი ჩოლოქიდან, — კრებ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, თბ., გვ. 58- 61.

ძვ. ქართული აგიოგრ. ლიტ. ძეგლები 1964: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ნ. I, ილ. აბულაძე (რედ.), თბ.

ხალვაში 2002: ხალვაში მ., კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსიდან, ბათუმი.

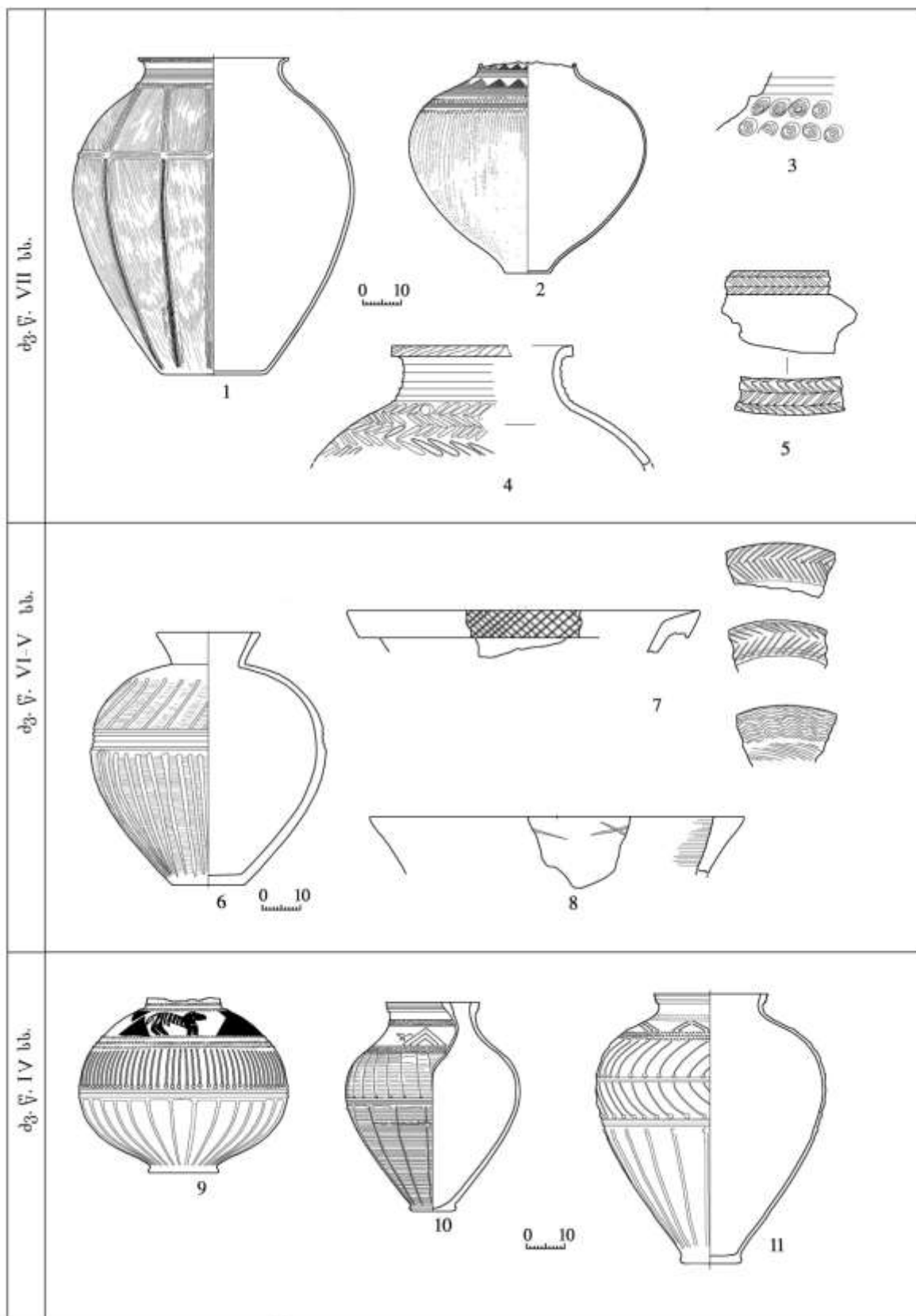
ხიდაშელი 2001: ხიდაშელი მ., სამყაროს სურათი არქაულ საქართველოში, თბ.

ჯიბლაძე 2001: ჯიბლაძე ლ., დასავლეთ საქართველოს ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარების არქეოლოგიური რუკა, — აკც-ის ძიებანი, № 8, თბ., გვ.34-38.

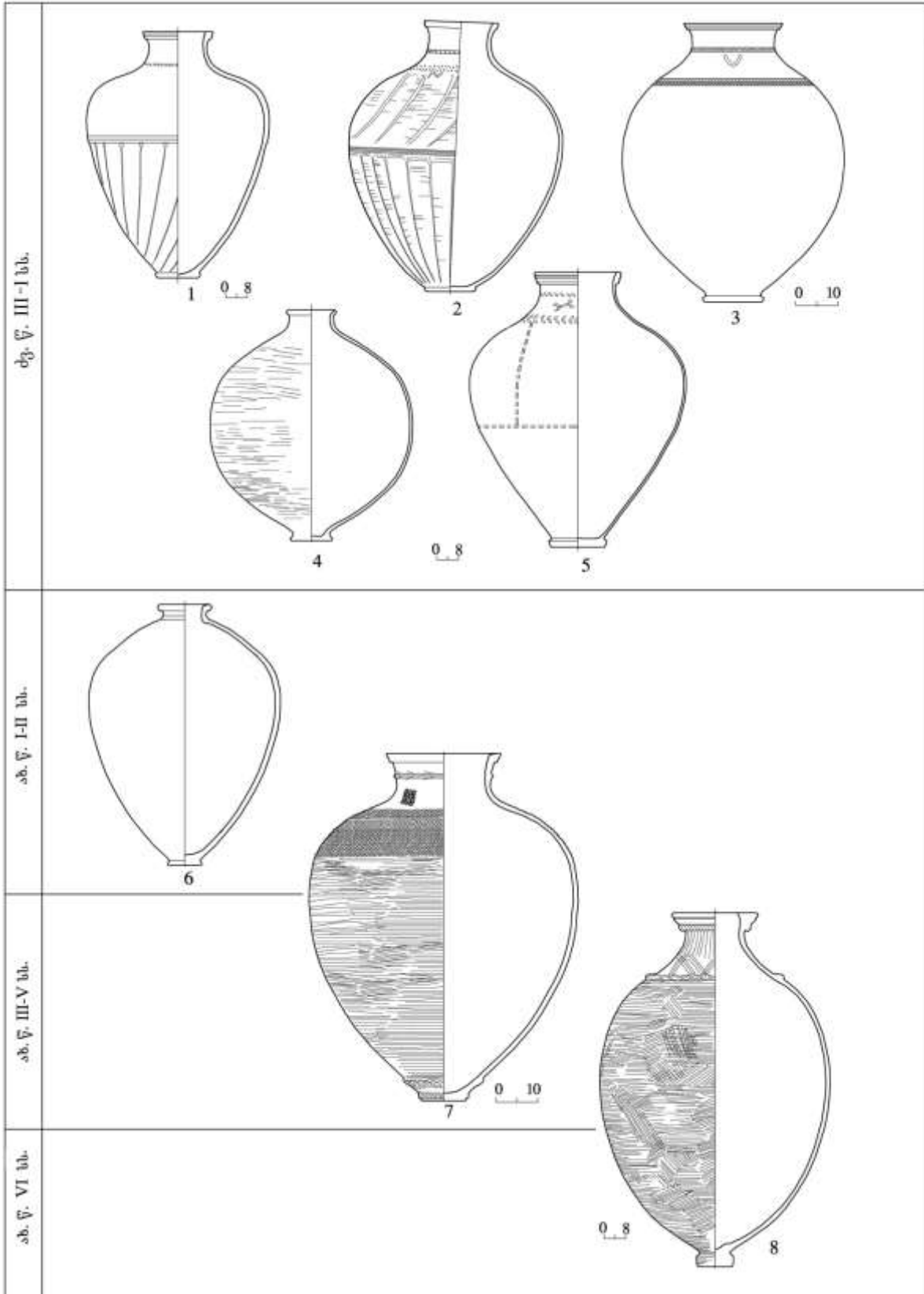
Брашинский 1980: Брашинский И., Греческий керамический импорт на нижнем Дону, Ленинград.

- Гамкредидзе Г. 1992:** К археологии долины Фасиса, Тб.
- Внуков, Цецхладзе 1991:** Внуков С., Цецхладзе Г., Колхидские амфоры Северо-Западного Крыма. - сб. Памятники железного века в окрестностях Евпатории, изд. Мос. университета, с. 170- 185.
- Воронов 1975:** Воронов Ю. Тайна Цебельдинской Долины. Мос.
- Воронов, Бгажба 1985:** Воронов Ю., Бгажба О., Материалы по Археологии Цебельды. Тб.
- Зеест 1967:** Зеест И., Керамическая тара Боспора. МИА. 83. Мос.
- Кигурадзе 1976:** Кигурадзе Н. Дапнарский Могильник. Тб.
- Куфтин 1949:** Куфтин Б. Материалы к археологии Колхиды, т. I. Тб.
- Куфтин 1950:** Куфтин Б. Материалы к археологии Колхиды, т. II. Тб.
- Лордкипанидзе Г. 1970:** Лордкипанидзе Г., К истории древней Колхиды, Тб.
- Монахов 1999:** Монахов С., Греческие амфоры в Причерноморье, изд. СУ, Саратов.
- Рамишвили 2003:** Рамишвили Р., Грузия в эпоху раннего средневековья (4-8 вв). сб. Археология. Крым, Северно-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья. Мос., 2003, с. 270-320.
- Путуридзе 1977:** Путуридзе Р., Колхидские амфоры из Вани, - Краткие сообщения, Инст. Археологии, №151, с. 68- 71.
- Трапш 1969:** Трапш М. Труды. II. Сухуми.
- Braund 1994:** Braund D., Georgia in Antiquity, Clarendon press, Oxford.
- Bon 1957:** Bon A., Les timbres amphoriques de Thasos, Etudes thasiennes, Paris.
- Gamkrelidze 1990:** Gamkrelidze G., Travaux hydroarcheologiques de localisation de l'ancienne Phasis, Le Pont-Euxin vu par les Grecs, Universite de Besancon, Paris, p. 223-236.
- Gamkrelidze 1992:** Gamkrelidze G., Hydroarchaeology in the Georgian Republic (the Colchian littoral), The International Journal of Nautical Archaeology, London, New York, vol. 21, #2, p. 101-119.
- Gamkrelidze 2012:** Gamkrelidze G., Researches in Iberia-Colchology (History and archaeology of ancient Georgia). Tbilisi.
- Gamkrelidze 2014:** Gamkrelidze G., Archaeology of the Roman Period of Georgia (Iberia-Colchis). Essay and Catalogue. Iberia-Colchis (The Journal of the Otar Lordkipanidze Centre for Archaeology of Georgian National Museum). Supplement.
- Kunisch 1998:** Kunisch N., Ornamente geometrischer Vasen: ein Kompendium. Köln.
- Lordkipanidze 2000:** Lordkipanidze O., Phasis, The river and City in Colchis, Stuttgart.

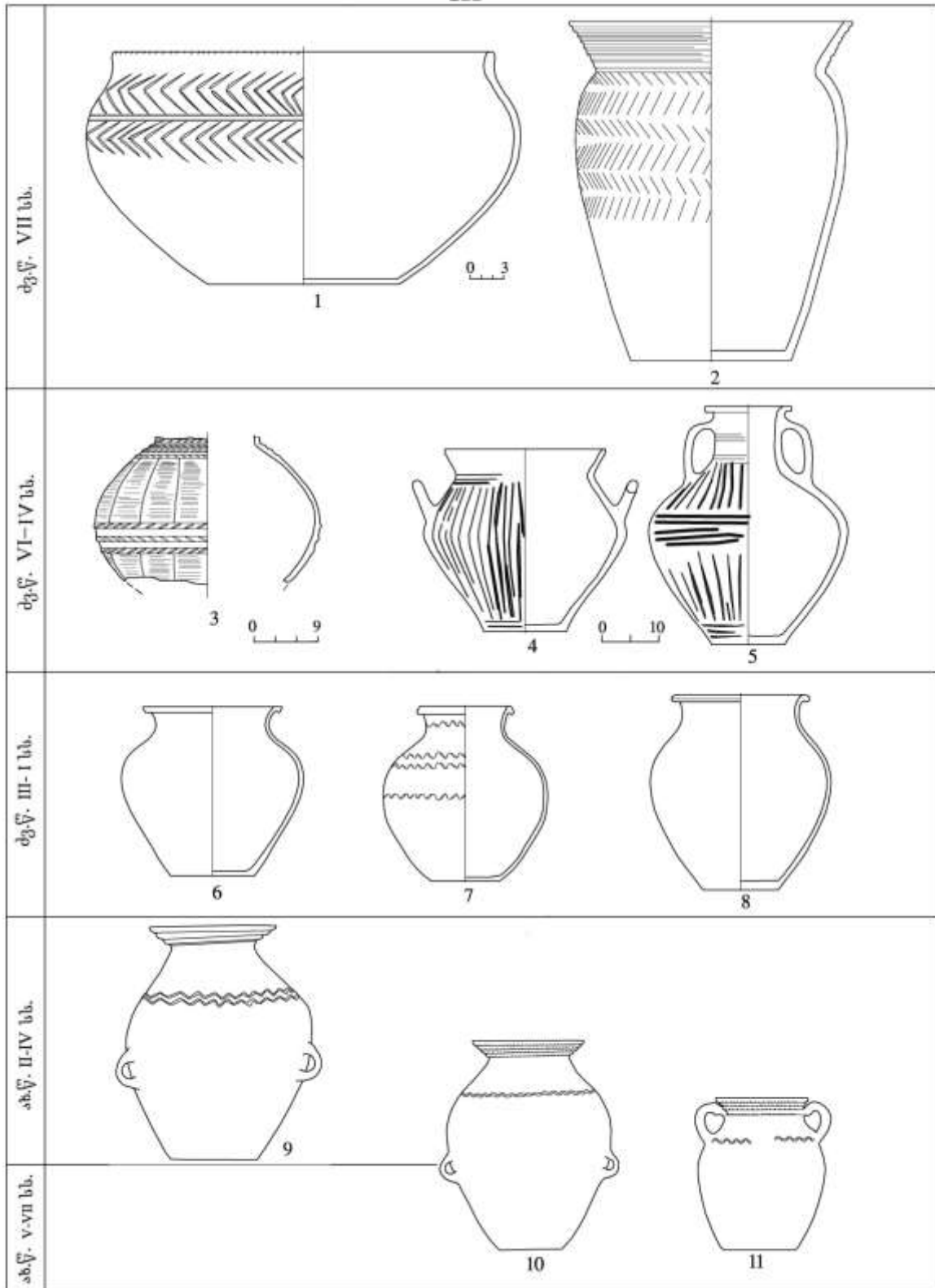
I

II

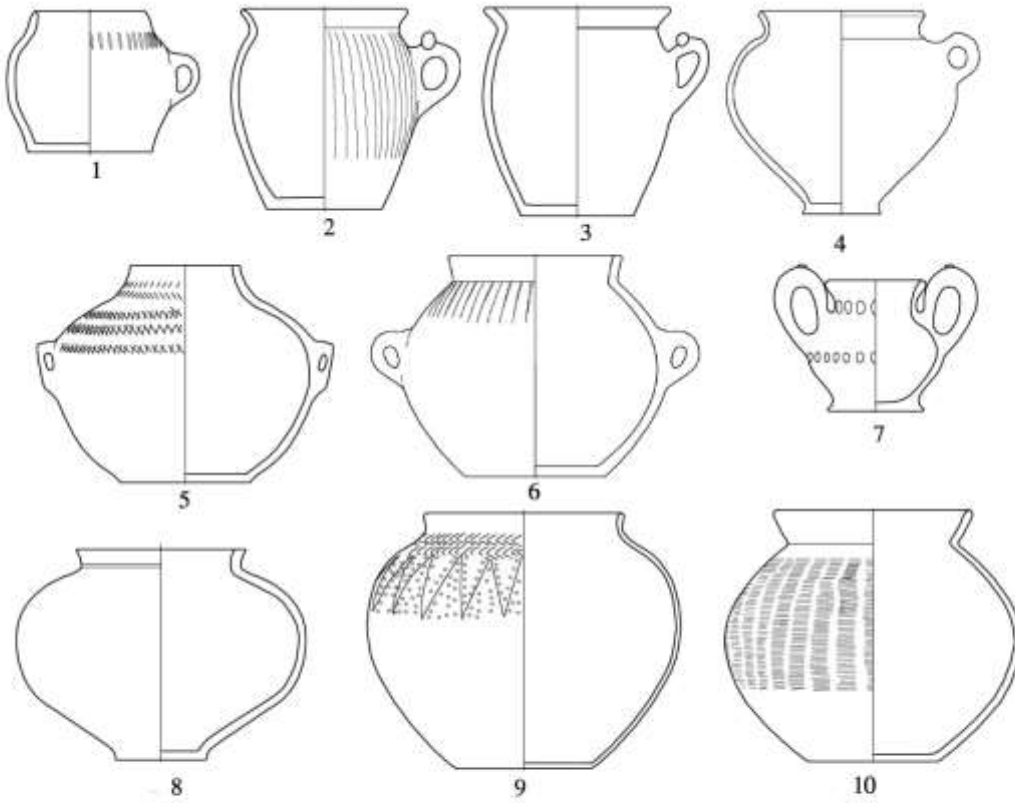

III

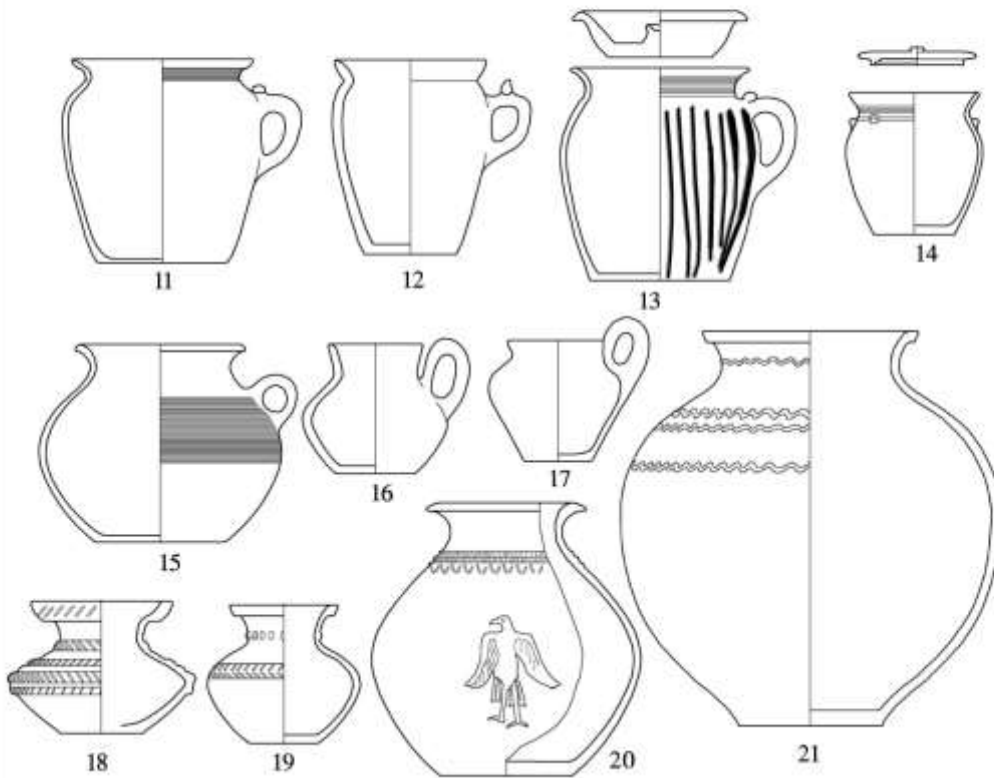

IV

дг.џ. VII бб.

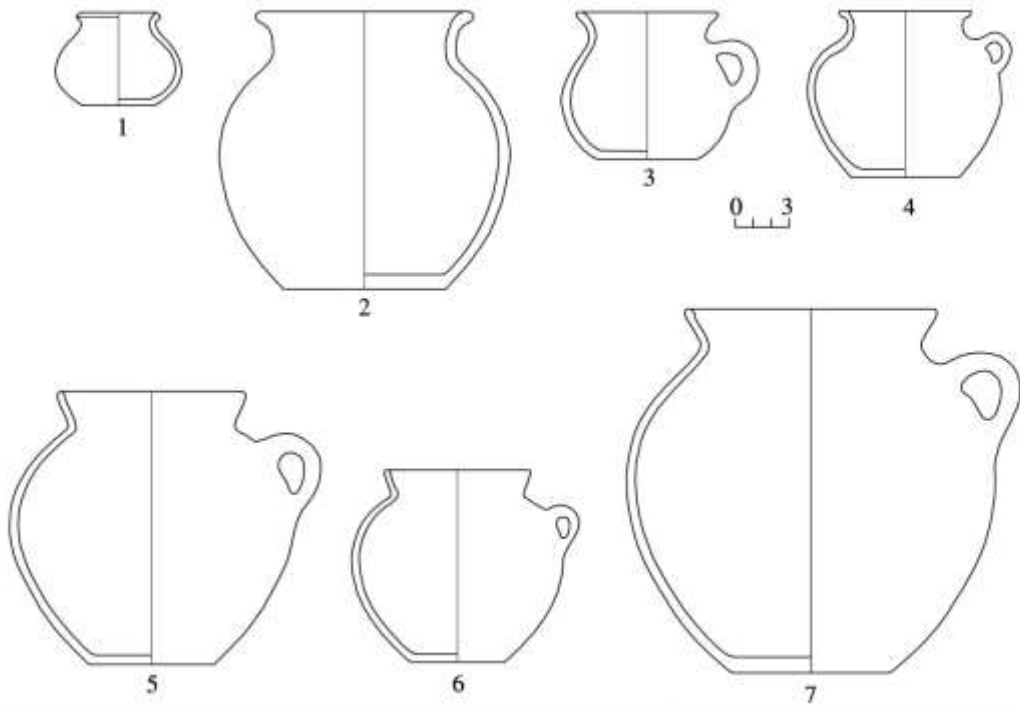

дг.џ. VI-IV бб.

V

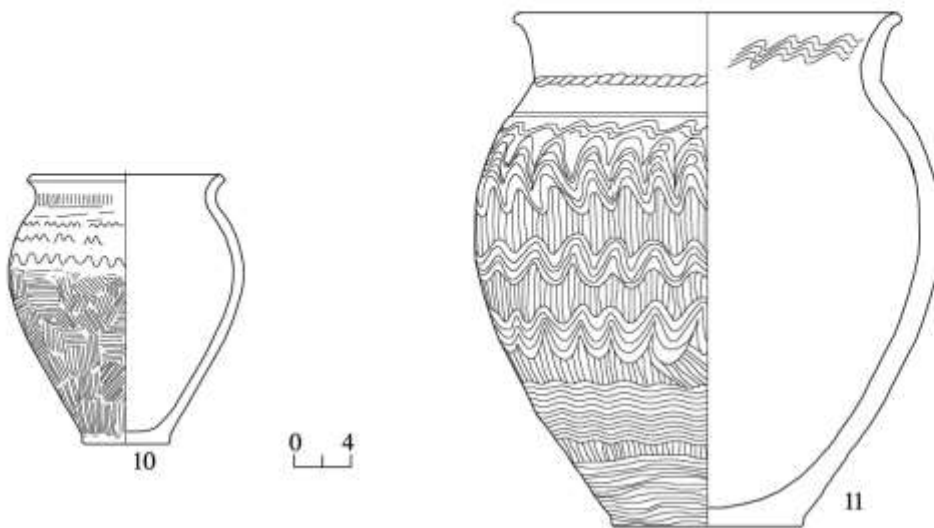
дг. V. III-I бб.

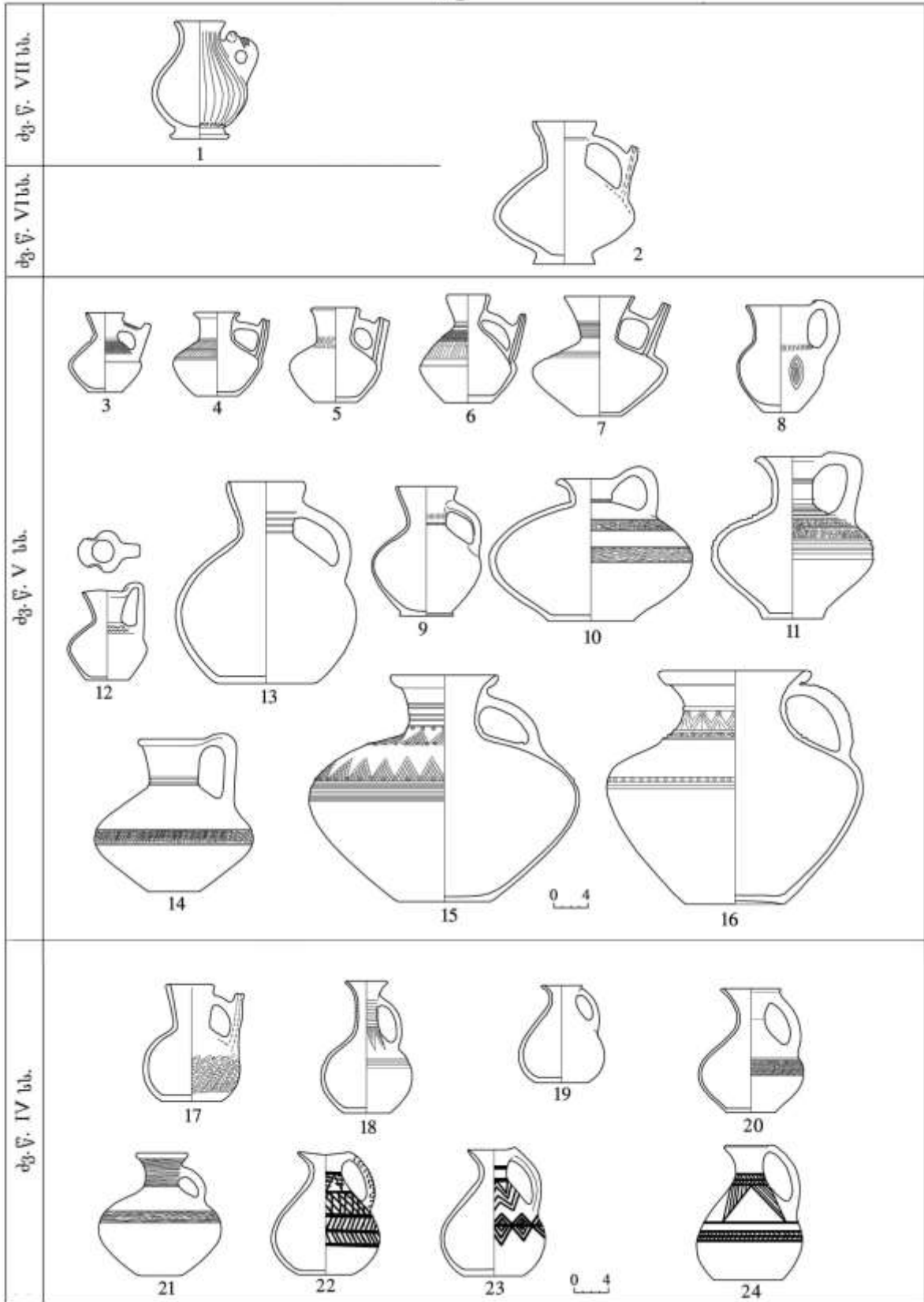
аб. V. II-IV бб.

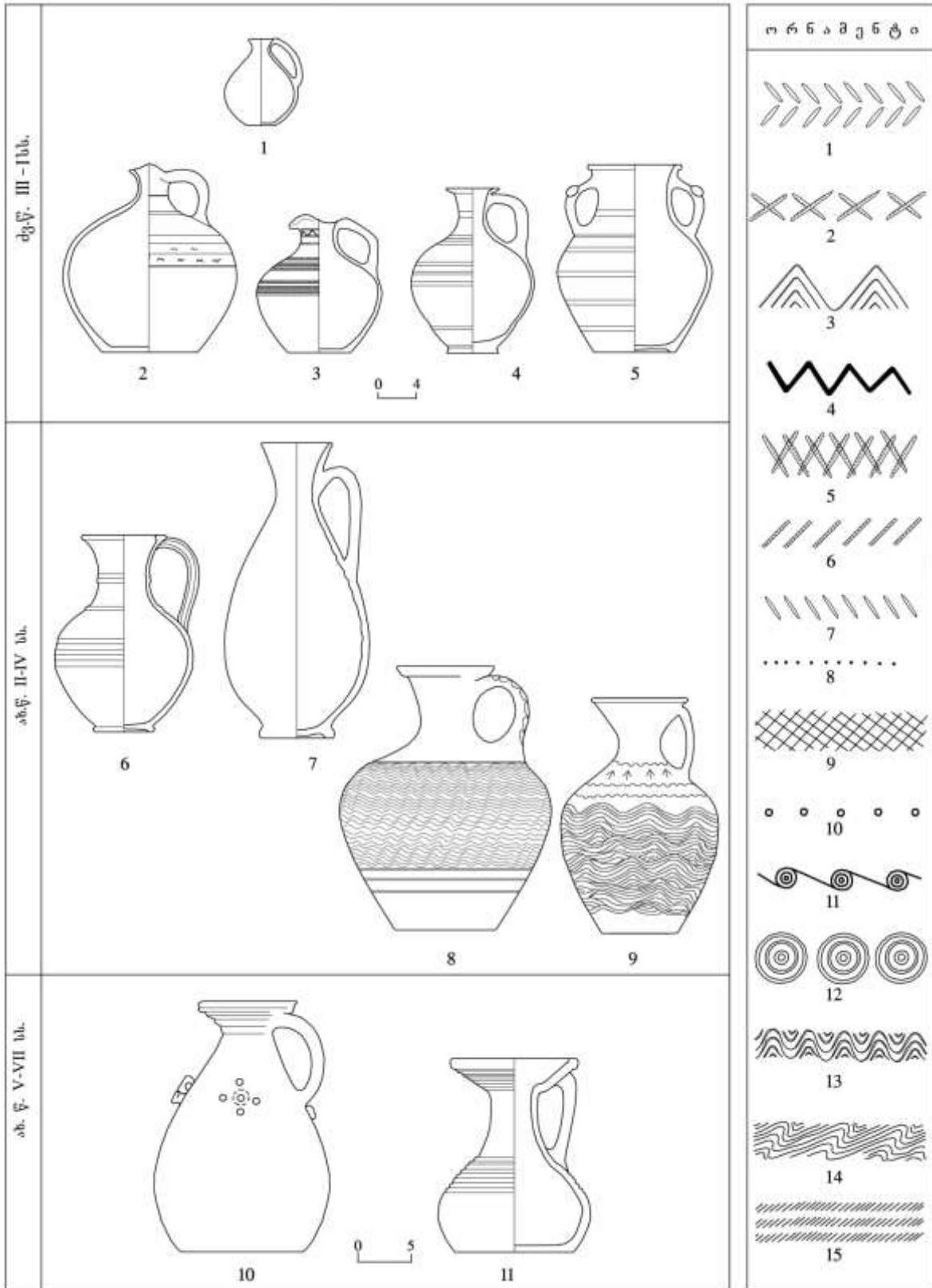
аб. V. VI бб.

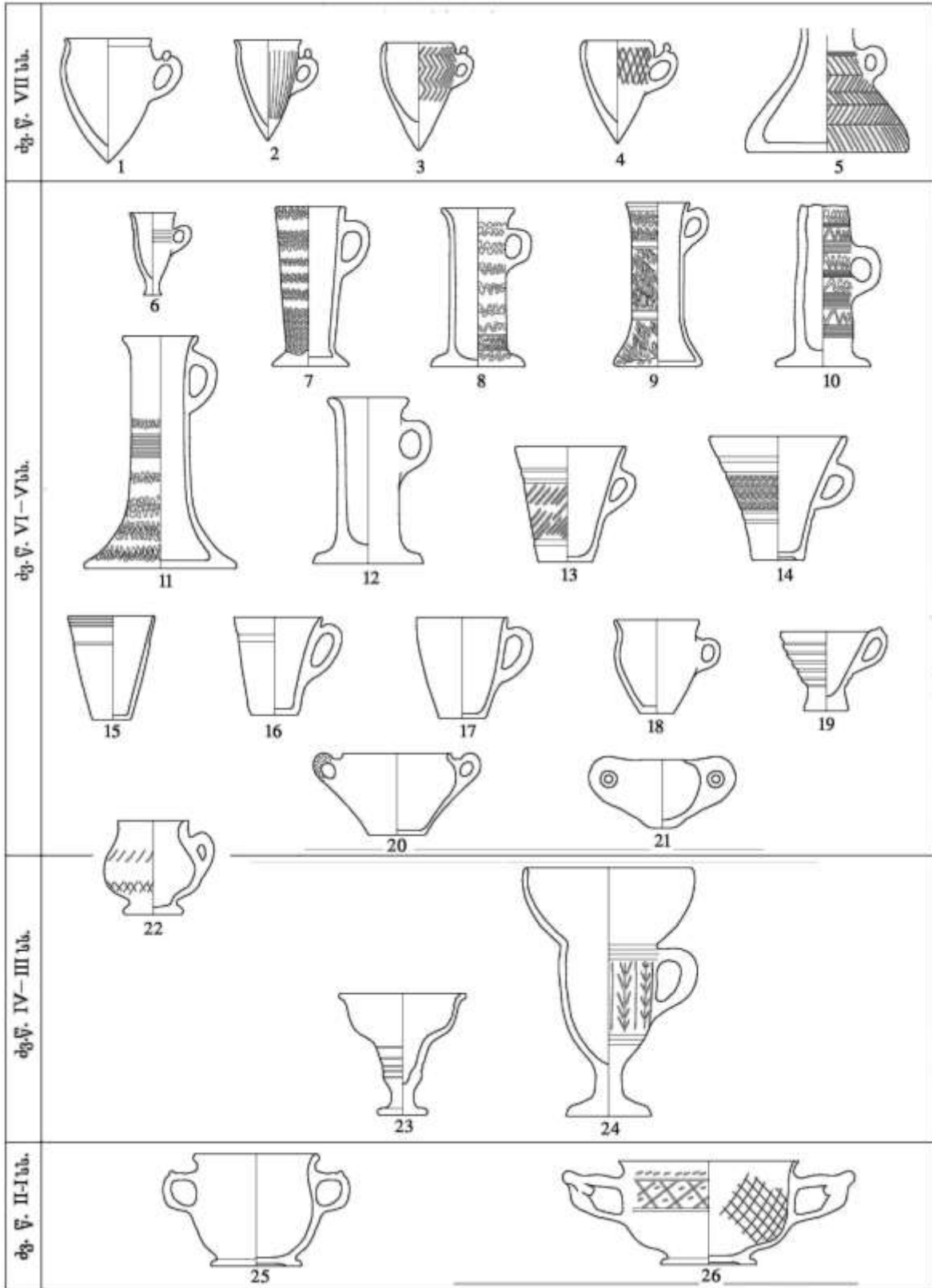
VI

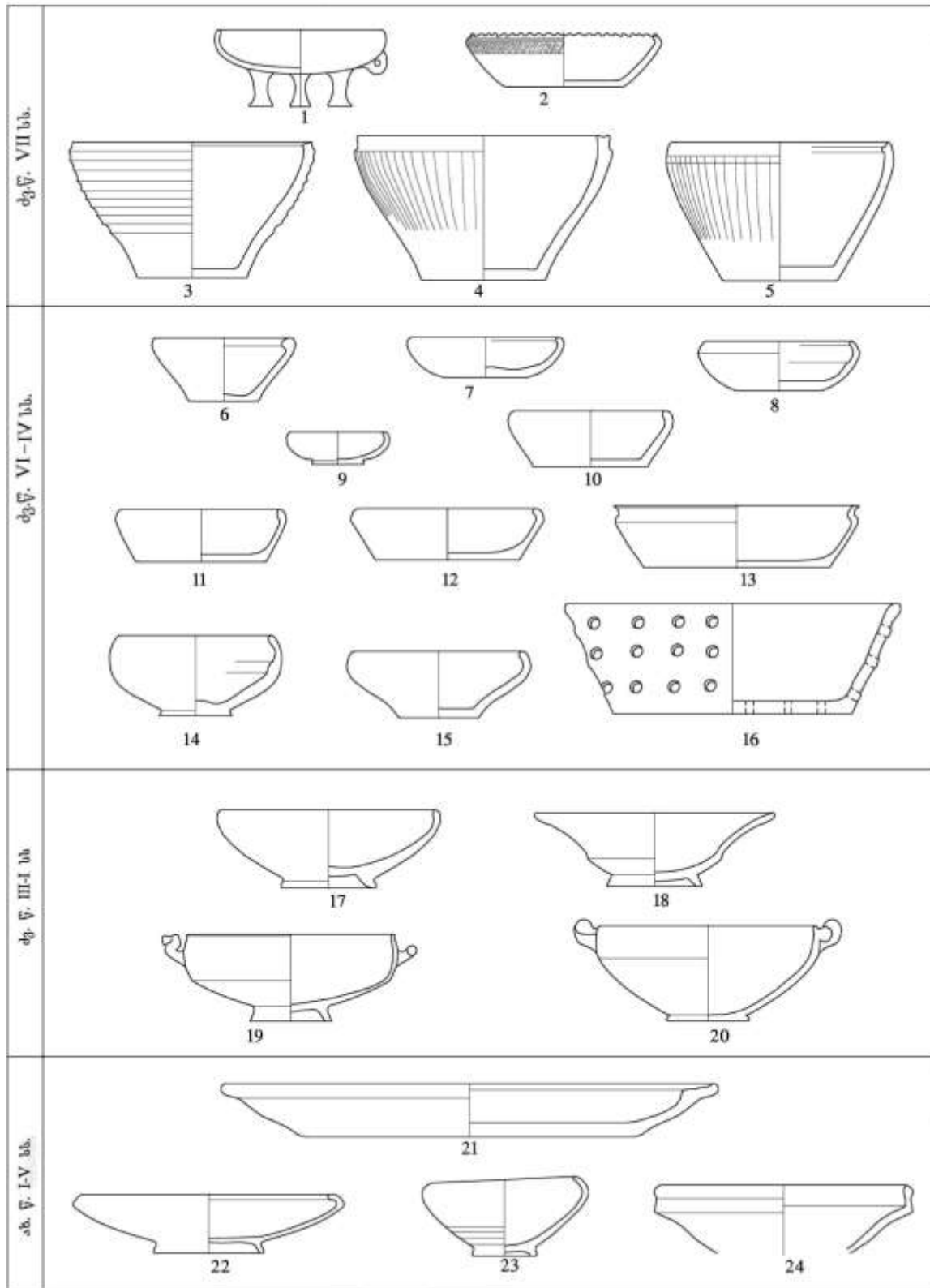
VII

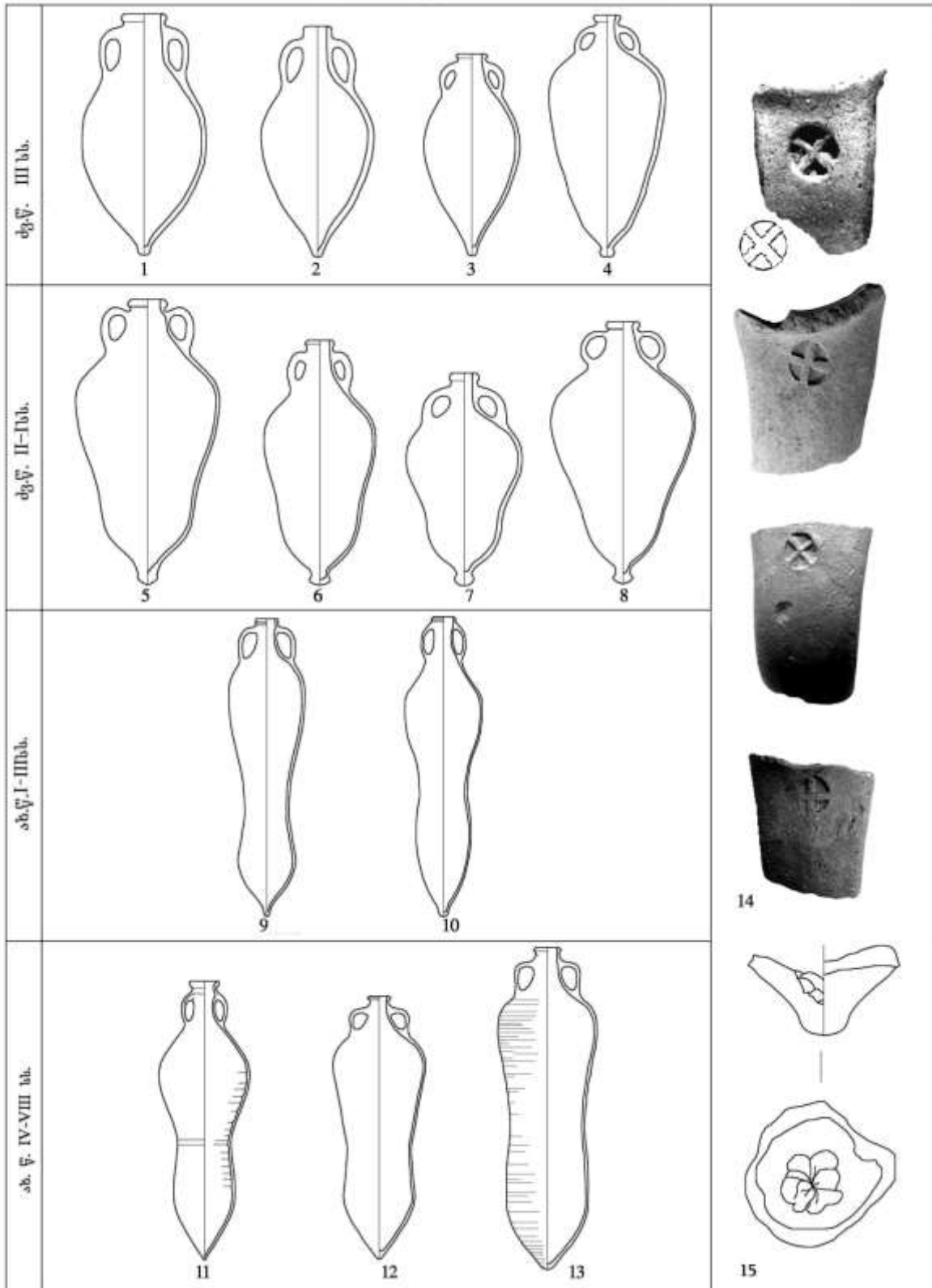
VIII

IX

X

XI

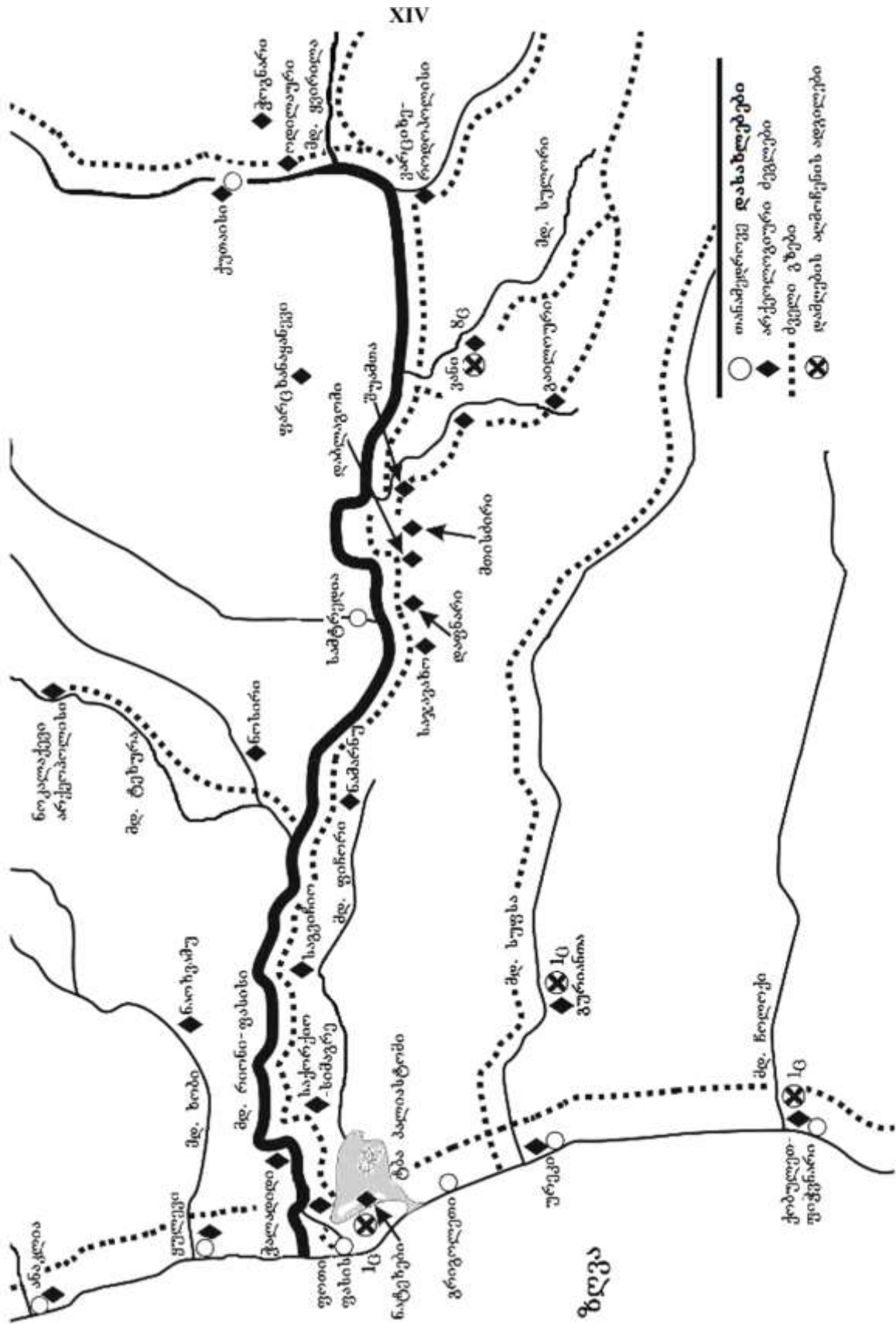

XII

XIII

დიონისეს კულტი კავკასიაში (ძვ.წ. IV–ახ.წ. IVსს.)

ლანა ჩოლოგაური

აღნიშნული სტატია წარმოადგენს მოკლე ანგარიშს სამაგისტრო კვლევისა, რომელიც განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის დაფინანსებით და მხარდაჭერით 2016 წელს. საკვლევი თემის, “დიონისეს გამოსახულებები ელინისტური ხანის ამიერკავკასიაში”, მთავარ მიზანს წარმოადგენდა რეგიონში წარმოდგენილი დიონისესა და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებების თავმოყრა და შესწავლა. კვლევის გეოგრაფიულ არეალში მოექცა საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი, ქრონოლოგიური ჩარჩოები კი ელინისტური და გვიანანტიკური ხანით განისაზღვრა.¹

მოძიებული არტეფაქტების შესწავლამ საშუალება მოგვცა არქეოლოგიური მასალის ერთ ჯგუფზე დაყრდნობით თვალი გაგვედევნებინა ბერძნული კულტურის ინფილტრაციისთვის რეგიონში, რომელიც თავდაპირველად უშუალოდ ბერძნების, ხოლო მოგვიანებით რომაელების სახელს უკავშირდება. როგორც ცნობილია, რომაელებმა შეითვისეს ბერძნული კულტურა და თავისი ელემენტებით გაამდიდრეს ის, მათ შორის დიონისეს კულტი, რომელიც რომაულ სამყაროში ბახუსის სახელითაა ცნობილი.

დიონისე (რომაულ კულტურაში - ბახუსი) ბერძნული და რომაული რელიგიური პანთეონის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი და პოპულარული ღმერთია. ის განიხილება როგორც მევენახეობა-მეღვინეობის, ლხინისა და დროსტარების მფარველი ღვთაება. მის სახელს უკავშირდება თეატრალური წარმოდგენები და მისტიკები, რომელსაც ანტიკურ სამყაროში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა. დიონისეს კულტის გავრცელება სხვადასხვა ხალხებში ერთ-ერთი თანმდევი ნიშანია ელინიზაციის პროცესისა, შესაბამისად მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებების შესწავლა საშუალებას მოგვცემს თვალი გავაძვენოთ ბერძნული კულტურის ინფილტრაციასა და დამკვიდრებას სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე. დიონისეს კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტების შესწავლის პროცესში აუცილებლად უნდა იქნას გათვალისწინებული რეგიონში არსებული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობა.

აღნიშნული კვლევის განხორციელებისათვის ძალზედ მნიშვნელოვანია იკონოგრაფიული ნიუანსების ცოდნა. ხშირად, სწორედ ეს ნიუანსები გვაძლევს საშუალებას პარალელების მოძიებისა და გააზრების საფუძველზე დავადგინოთ ნივთის თარიღი და წარმომავლობა. დიონისეს კულტი და მასთან დაკავშირებული ატრიბუტები ანტიკური სამყაროს ხელოვნების ერთ-ერთ რთულ და პრობლემატურ საკითხადაა მიჩნეული. მისი კულტის მრავალხმრივი ხასიათი ანტიკური ხანის ნიმუშებზე სხვადასხვაგვარი ატრიბუციით და სიმბოლიკითაა წარმოდგენილი.

დიონისეს იკონოგრაფია საუკუნეების მანძილზე იცვლებოდა, ხშირად მითოლოგიური სიუჟეტების, ადგილობრივი რწმენა წარმოდგენების, არსებული ტენდენციებისა და მოდის შესაბამისად. თუ თავდაპირველად დიონისე ძირითადად წვეროსანი მოხუცის სახით გამოისახებოდა, მოგვიანებით მასთან ერთად დამკვიდრდა მისი გამოსახვა ახალგაზრდა ჭაბუკის სახით, თავზე სუროს ან ვაზის ფოთლების გვირგვინით, თმაში ბაფთითა და ზოგჯერ პატარა ზომის რქებით (Dionysus Thauromorphus), ხელში გირჩით დაბოლოებული ბაფთაშებმული ტორსითა და ღვინის სასმისით, ვაზის ტალავერის ქვეშ ნახევრად წამოწოლილი ან მის თანამგზავრებთან (მენადები, სატირი, პანი და ა.შ.) ერთად მსვლელობისას წარმოდგენილი. ელინისტური ხანიდან ჩნდება დიონისე ბავშვის

¹ გამომდინარე იქიდან, რომ კვლევისა და პროექტის განხორციელების ვადები იყო ძალზე ხანმოკლე, ხოლო ფინანსები შეზღუდული, საკვლევი თემის მიღმა დარჩა საქართველოს მუზეუმების ფონდებში დაცული რამდენიმე არტეფაქტი.

გამოსახულებებიც, რომელიც ხშირად მის აღმზრდელ სილენთან ერთადაა წარმოდგენილი. დიონისეს გამოსახვის ძალზე გავრცელებული და ერთ-ერთი უადრესი ფორმაა ნიღბები, რომელიც სხვადასხვა მასალისგან მზადდებოდა. ნიღბები იყო როგორც ნატურალური (თეატრალური წარმოდგენებისთვის), ისე დიდი და მცირე ზომის (დეკორატიული დანიშნულების).

სამხრეთ კავკასიაში დიონისეს და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებები ყველაზე დიდი რაოდენობით საქართველოშია წარმოდგენილი. კოლხეთში ისინი აღმოჩენილია საირხის, ვანისა და პიტიუნტის არქეოლოგიურ ძეგლებზე. საირხეშია აღმოჩენილი დიონისეს კულტთან დაკავშირებული ყველაზე ადრეული არტეფაქტი საქართველოს ტერიტორიიდან. ეს არის ძვ.წ V ს-ის უკანასკნელი მეოთხედით დათარიღებული წითელფიგურული კრატერი, რომელზეც წარმოდგენილია დიონისური სცენა (სურ. 1) [ყიფიანი 2004: 116]. ძვ.წ. IV ს-ის განეკუთვნება ბრინჯაოსა და ოქროს ფარაკიანი ბეჭდები სატირის ნიღბისა და სალამურიანი სილენის გამოსახულებით ვანის ნაქალაქარზე მდებარე მდრიდრული სამარხებიდან [იხ. ლორთქიფანიძე 2002: 232-233]. ასევე ძვ.წ. IV ს. განეკუთვნება სოფელ მთისძირში აღმოჩენილი ვერცხლის რიტონი, რომელზეც გამოსახულია ვაც-კაცი (ოჩოპინტრე). ის, სავარაუდოდ დიონისეს წრის (პანის მსგავს) ადგილობრივ ღვთაებას უნდა წარმოადგენდეს [დანვრ. იხ. გამყრელიძე 1982: 79-81; გამყრელიძე 2001: 110-112; Gamkrelidze 2009: 205-206].

ვანის ნაქალაქარის ძვ.წ. II-I სს-ის კულტურული ფენებიდან მომდინარეობს დიონისეს კულტთან დაკავშირებული შემდეგი არტეფაქტები: დიონისეს ტერაკოთული ნიღბების ფრაგმენტები (სურ. 2, სურ. 3); სილენის თავის გამოსახულების დასამზადებელი თიხის ყალიბი (სურ. 4); დიონისეს და მისი წრის ღვთაებათა თავების ჰორელიეფური გამოსახულებები, რომლებიც ბრინჯაოს სარიტუალო ჭურჭლის დეკორატიულ გაფორმებას წარმოადგენდა [ლორთქიფანიძე 2002: 224-226] (სურ.5), ბრინჯაოს ჭრაქი, შემკული დიონისეს, ჰერაკლესა და არიადნეს სკულპტურებით [ლორთქიფანიძე ნ. 2010: 22] (სურ. 6); ამავე პერიოდს განეკუთვნება სამფიგურიანი დეკორატიულ-არქიტექტურული ფრაგმენტი საყანჩიას ნამოსახლარიდან, რომელზეც დიონისე და მისი თანამგზავრები უნდა იყვნენ წარმოდგენილნი [ლიჩელი 1991: 81] (სურ. 7). დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილ დიონისურ გამოსახულებათაგან ყველაზე გვიანდელად უნდა ჩაითვალოს პიტიუნტში გამოვლენილი ახ.წ II-III სს. ვერცხლის თასი, შემკული დიონისური სცენითა და ცხოველთა გამოსახულებებით [დიდი პიტიუნტი 1978: ტაბ.257] (სურ. 9), ასევე დიონისეს/სილენის ბრინჯაოს ქანდაკება, რომელიც ახ.წ. II-III სს-ის კულტურული ფენიდან მომდინარეობს (სურ.8) [დიდი პიტიუნტი 1975: 119, სურ.255].

როგორც ვხედავთ, კოლხეთის ტერიტორიაზე წარმოდგენილი კვლევების მნიშვნელოვანი არტეფაქტების ქრონოლოგიური დიაპაზონი ძვ.წ. V ს-ის მიწურულიდან ახ.წ. IV ს-მდე პერიოდს მოიცავს.

დიონისესა და მის კულტთან დაკავშირებული ღვთაებათა გამოსახულებები დიდი რაოდენობითაა გამოვლენილი იბერიის ტერიტორიაზე. ზოგი მათგანი შემთხვევით მონაპოვარს წარმოადგენს, ზოგიერთი კი სხვადასხვა არქეოლოგიური ძეგლის კულტურული ფენიდან მომდინარეობს. ყველაზე ადრეულად შეიძლება ჩაითვალოს სარკინეს გვიანელინისტური ხანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი დიონისეს და მისი წრის ღვთაებათა ტერაკოთული ნიღბები ძვ.წ. II-I სს (სურ.10) [ბოხოჩაძე 1973: 36-42].

ძვ.წ. I - ახ.წ. I სს-ს უნდა გაეკუთვნებოდეს კასპის მუზეუმში დაცული დიონისეს ბრინჯაოს ქანდაკება, რომელიც შემთხვევით მონაპოვარს წარმოადგენს (სოფელ კოდისწყაროდან) და რაც საკმაოდ ართულებს მისი ზუსტი თარიღის განსაზღვრას

(სტილისტური მახასიათებლებიდან გამომდინარე, შესაძლოა აღნიშნული ქანდაკების თარიღად ახ.წ. II-III საუკუნეებიც კი ჩაითვალოს) (სურ.11)².

მნიშვნელოვანია დედოფლის გორაზე, სასახლის კომპლექსში აღმოჩენილი ამფორის ყურის ფრაგმენტი - დიონისეს ბრინჯაოს ნილაბი (სურ. 12) და სილენის ბრინჯაოს ქანდაკება (სურ. 13), რომელიც უშუალოდ საკურთხეველზე იყო მოთავსებული [ი. გაგოშიძე 2015: არქ. ანგარიში]³. ამ ნივთების ზედა თარიღად ახ.წ. 80-იანი წლები უნდა მივიჩნიოთ (სასახლის კომპლექსის ნგრევის დრო), ხოლო ქვედა ზღვარი, სტილისტური მახასიათებლებიდან გამომდინარე, გვიანელინისტური ხანა (II-I სს) უნდა იყოს. ძვ.წ. I საუკუნეს განეკუთვნება დიონისეს ინტალიო აღმოჩენილი ალაიანში, რიყიანების ველის სამაროვანზე [ჯავახიშვილი 2003: 84] (სურ. 14).

მნიშვნელოვანია ასევე: სილენის ბრინჯაოს ნილაბი (ოინოხოიას ყურის დეკორატიული ფრაგმენტი) სოფელ მეტეხიდან, ახ.წ I ს. (სურ. 15)⁴; დიონისეს მინის სურა ხოვლეს მდიდრული სამარხიდან ახ.წ II-III სს [შატბერაშვილი 2007: 88-90] (სურ. 16); ვერცხლის სარკის სახურავი დიონისეს, არიადნესა და ეროტის გამოსახულებით სამთავროს სამაროვნიდან, ახ.წ II-III სს [აფაქიძე, ნიკოლაიშვილი 1996: 11] (სურ. 17); დიონისეს მოზაიკა ძალისის რომაული ხანის სასახლის კომპლექსიდან 230-270 წწ. [ოდიშელი 1989: 15-65; Odišeli 1995: 13, სურ. 2] (სურ. 18).

იბერიის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი დიონისეს კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტები ძვ.წ II-I - ახ.წ III სს-ის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში ექცევა.

მნიშვნელოვანი არტეფაქტებია გამოვლენილი სომხეთის ტერიტორიაზე. ისინი ძირითადად წარმოდგენილია ანტიკური ხანის ისეთ მნიშვნელოვან ურბანულ ცენტრებში როგორცაა არტაშატი, ვალარშაპატი, ანისი. ერთი არტეფაქტია გამოვლენილი ერებუნის ციხესიმაგრის ტერიტორიაზე. ეს არის ვერცხლის რიტონი, რომელზეც შესაძლოა გამოსახული იყოს დიონისე მის თანმხლებ მენადებთან ერთად (აზრთა სხვადასხვაობაა ნივთზე წარმოდგენილი სცენის ინტერპრეტაციაში) [Аракелян 1976: 35; Маркарян 2002: 169-177; Treister 2012: 117-146] (სურ. 19). აღნიშნული რიტონი ძვ.წ IV ს-ის მიწურულითა და III ს-ის პირველი ნახევრითაა დათარიღებული და შესაბამისად, დიონისეს კულტთან დაკავშირებულ ერთ-ერთი უადრეს არტეფაქტად შეიძლება ჩაითვალოს სომხეთის ტერიტორიიდან (თუ მასზე გამოსახულ სიუჟეტს დიონისეს კულტს დაეუკავშირებთ). ძვ.წ II-I სს-ს განეკუთვნება დიონისეს თავის ტერაკოტული გამოსახულება აღმოჩენილი ვალარშაპატში [Маркарян 2010: 170-179]⁵ (სურ. 20). საკვლევ თემასთან დაკავშირებული მასალის დიდი ნაწილი აღმოჩენილია არტაშატში, რომელიც გვიან ელინისტურ ხანაში სომხეთის სამეფოს დედაქალაქი იყო. მათ შორის აღსანიშნავია სილენის ტერაკოტული ქანდაკება (სურ. 21); ოქროს საყურეები დიონისეს/მენადის თავის გამოსახულებით (მსგავსი ატრიბუციიდან გამომდინარე რთულია ზუსტად განსაზღვრა, მითუმეტეს თუ გავითვალისწინებთ ფაქტს, რომ ელინისტურ ხელოვნებაში დიონისეს ხშირად ქალური მომხიბვლელობითა და სილამაზით გამოსახავდნენ) [Аракелян Б. 1982: 35] (სურ. 22)⁶;

² მასალაზე წვდომისა და ფოტოგადაღების ნებართვისათვის დიდ მადლობას ვუხდით გიორგი ხორგუაშვილის სახელობის კასპის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელმძღვანელობას.

³ მასალაზე წვდომისა და ფოტოგადაღებისათვის დიდ მადლობას ვუხდით იულონ გაგოშიძესა და საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, დედოფლის გორის არქეოლოგიური ფონდის კურატორს ქ-ნ ნ. გოგიბერიძეს.

⁴ მასალაზე წვდომისა და ფოტოგადაღების ნებართვისათვის დიდ მადლობას ვუხდით გიორგი ხორგუაშვილის სახელობის კასპის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელმძღვანელობას.

⁵ მასალაზე წვდომის ნებართვისა და ფოტოსათვის მადლობას ვუხდით სომხეთის ეროვნული ისტორიული მუზეუმის ადმინისტრაციას.

⁶ მასალაზე წვდომის ნებართვისა და ფოტოსათვის მადლობას ვუხდით სომხეთის მეცნიერებათა აკადემიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომლებს.

სატირის ბრინჯაოს ნილაბი (სურ. 23)⁷; აღნიშნული არტეფაქტები ძვ.წ. II - ახ.წ. I სს-ით თარიღდება. მნიშველოვანია ანისში აღმოჩენილი დიონისეს ბრინჯაოს ნილაბი (სურ.24) (ბრინჯაოს ჭურჭლის ყურის დეკორატიული გაფორმება), რომელიც სტილისტური მახასიათებლების მიხედვით ძვ.წ. I - ახ.წ. I სს-ს უნდა განეკუთვნებოდეს [Аракелян 1976: 85].

სომხეთის ტერიტორიიდან მომდინარე მასალა ძვ.წ. II - ახ.წ. I სს-ს განეკუთვნება, ხოლო, თუ ერებუნის რიტონზე დატანილ სცენას დიონისეს დავუკავშირებთ, მაშინ ქვედა ზღვარი ძვ.წ. IV-III სს-მდე ჩამოდის.

დიონისეს კულტთან დაკავშირებული მასალა დღემდე არ გამოვლენილა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე, რაც უშუალოდ უნდა იყოს დაკავშირებული ბერძენთა და რომაელთა ნაკლებ აქტივობასთან ძველი ალბანეთის ტერიტორიაზე.

საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის მუზეუმებსა და არქეოლოგიური კვლევის ცენტრებში ჩატარებულმა კვლევამ, სამეცნიერო ლიტერატურის შესწავლამ, საშუალება მოგვცა მოგვეძიებინა სამივე ქვეყნის მასშტაბით აღმოჩენილი დიონისური წრის ღვთაებათა არტეფაქტები. მათი შესწავლის, ინტერპრეტირებისა და არქეოლოგიური კონტექსტის გააზრების საფუძველზე განისაზღვრა ბერძენთა და რომაელთა აქტივობის კვალი რეგიონში და მათ მიერ შემოტანილი კულტურისა და რწმენა-წარმოდგენების გავრცელების ინტენსივობა. **თუმცა, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ არტეფაქტების ეს ჯგუფი შეიძლება ჩაითვალოს ერთ-ერთ, და არა ერთადერთ, განმსაზღვრელ ნიშნად აღნიშნული პროცესებისა** (სურ. 25). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სამაგისტრო პროექტის ფარგლებში განხორციელებული ეს კვლევა, შესაძლოა არ გვაძლევდეს ამომწურავ ინფორმაციას თითოეული ქვეყანაში გამოვლენილ დიონისეს კულტთან დაკავშირებულ არტეფაქტებზე.

კვლევამ გვიჩვენა, რომ ამიერკავკასიაში დიონისეს წრის ღვთაებათა არტეფაქტები ყველაზე დიდი რაოდენობით საქართველოს ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი. ელინისტურ ხანაში საქართველოს ტერიტორიაზე ორი განსხვავებული კულტურა არსებობდა, დასავლური ანუ კოლხური, რომელიც ბერძნული კულტურის გავლენას განიცდიდა და აღმოსავლური ანუ იბერიული, სადაც უფრო მეტად იგრძნობოდა აქემენიდური ირანის ტრადიციები. კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში ბერძნული კულტურა და მასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური მასალა ძვ.წ. V ს-ის მიწურულიდან ჩნდება და ალბათ გასაკვირიც არაა, რომ დიონისეს კულტთან დაკავშირებული უძველესი არტეფაქტები ამიერკავკასიიდან, სწორედ კოლხეთიდან მომდინარეობს.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი დიონისეს კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტები, ძირითადად, ვანის ელინისტური ხანის ნაქალაქარიდან მომდინარეობს. აქ მრავლად აღმოჩენილი დიონისესა და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებები, ასევე ცენტრალურ ტერასაზე გათხრილი მოზაიკურ იატაკიანი სატაძრო კომპლექსი, რომელიც შესაძლოა მევენახეობა-მეღვინეობის კულტს უკავშირდებოდეს, გვაძლევს საშუალებას ვივარაუდოთ, რომ დიონისეს კულტი კოლხეთის მოსახლეობაში განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა და მათ რელიგიურ მსოფლმხედველობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. არქეოლოგიური კონტექსტი, რომელშიც აღმოჩნდა დიონისეს ტერაკოტული ნიღბის ფრაგმენტები, ასევე ნიღბის ცალსახად რელიგიური დანიშნულება, შენირული 40-მდე მცირე ზომის ქოთანნი და დამწვარი ძელის ნაშთები გვაფიქრებინებს, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა დღესასწაულობდა საგაზაფხულო დიონისობის (Anthesteria) მესამე დღეს, ჰიტროს ანუ ქოთნების დღეს, როდესაც ხალხი დიონისესა და მისი დედის სემელეს სახელზე სწირავდა

⁷ აღნიშნული მასალის ფოტოგადაღების ნებართვისათვის მადლობას ვუხდით სომხეთის ეროვნული ისტორიული მუზეუმის ადმინისტრაციას.

ძღვეს, განსაკუთრებით კი მცირე ზომის ქოთნებსა და კოჭობებს [რამიშვილი 1976: 258-260].

შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ კოლხეთის ტერიტორიაზე დიონისეს კულტი თანმდევი ელინიზაციის პროცესისა, მისი შემოსვლა და დამკვიდრება უშუალოდ უნდა უკავშირდებოდეს კოლხეთში ბერძენების გამოჩენას. თუმცა, დიონისეს კულტის დამკვიდრებას უთუოდ ხელი შეუწყო კოლხეთში მევენახეობა-მელვინეობის უძველესი ტრადიციის არსებობამ. ოთ. ლორთქიფანიძის მოსაზრებით, საფიქრებელია, რომ კოლხები "დიონისეს სახით თაყვანს სცემდნენ მელვინეობა-მევენახეობის ადგილობრივ ღვთაებას, რომლის კულტი უძველესი დროიდან არსებობდა და დიონისეს კულტის მსგავს ტიპოლოგიურ ელემენტებსაც შეიცავდა" [ლორთქიფანიძე 2002: 232]. მსგავსი მოსაზრება აქვს გ. გამყრელიძეს. ის მიიჩნევს რომ კოლხეთის ტერიტორიაზე ძვ.წ. IV საუკუნეში უკვე არსებობდა დიონისეს პროტოტიპი ადგილობრივი ღვთაება – *ოროპინტრე* ქართველთა ეთნოგრაფულ ყოფაში დადასტურებული, რომელიც უნდა იყოს გამოსახული სოფ. მთისძირში აღმოჩენილ ვერცხლის რიტონზე [Gamkrelidze 2009: 205]. აღნიშნულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ კოლხეთის მოსახლეობამ ადვილად მიიღო და შეითავსა ბერძნული რელიგიური პანთეონის ეს მნიშვნელოვანი ღმერთი.

რაც შეეხება იბერიას, აქ ბერძნული კულტურისა და ელინიზაციის მძლავრი ნიშნები, არქეოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით, ძვ.წ II ს-ის შუა ხანებამდე არ ჩნდება [ლიჩელი 2005: 35-37]. ბერძნული კულტურისთვის დამახასიათებელი ელემენტები, აღმოჩენილი სარკინის გვიანელინისტურ ნამოსახლარზე, სწორედ ამ პერიოდს განეკუთვნება (იონური კაპიტელი, დიონისეს და მისი წრის ღვთაებათა ტერაკოტები). ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისში, კერძოდ კი, I-III სს-ში ეს პროცესები განსაკუთრებით ინტენსიურია. შესაბამისად, ბახუსის კულტის პოპულარიზაცია აქ არა იმდენად ბერძენთა საქმიანობის შედეგია, რამდენადაც რომაელების.

დიონისეს გამოსახულებები ყველაზე დიდი რაოდენობით იბერიის ტერიტორიაზე გამოვლენილი. ისინი წარმოდგენილია არა მხოლოდ ურბანულ ცენტრებში, არამედ სხვადასხვა არქეოლოგიურ ძეგლებზე (სამაროვანი, სატაძრო კომპლექსი, სასახლე), ზოგიერთი კი შემთხვევით მონაპოვარს წარმოადგენს. ეს ფაქტი მიგვანიშნებს, რომ დიონისეს კულტი გავრცელებული იყო მოსახლეობის ფართო ფენებში.

ცხადია, ბახუსის კულტი იბერიის მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა, ეს ყველაფერი კი მევენახეობა-მელვინეობას, როგორც აღმ. საქართველოს სოფლის მეურნეობის მნიშვნელოვან და უძველეს დარგს უნდა უკავშირდებოდეს. პალეობოტანიკური მონაცემებით საქართველოში მევენახეობას 8000 წლოვანი ისტორია აქვს, უძველესი კულტურული ვაზის, *Vitis Venifera*-ს ნიჰნები აღმოჩენილია ძვ.წ. VI ათასწლეულით დათარიღებულ კულტურულ ფენებში [რუსიშვილი 2007]. ამიტომაც, გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ ადგილობრივმა მოსახლეობამ ადვილად მიიღო ღვინისა და მევენახეობის მფარველი ღვთაების – დიონისეს, ბახუსის კულტი. ასევე აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ეთნოგრაფიულ ყოფაში დადასტურებულია ვაზისა და ღვინის კულტის არსებობა. ნაყოფიერების ღვთაების კულტზე მიუთითებს თანამედროვე ყოფაში დამონმებული ადათ-ჩვეულებანი, რომელიც მეცნიერთა აზრით თავისი წარმოდგენებით (თხის ტყავებში გახვევა, ნიღბების გაკეთება) ემსგავსება დიონისეს მისტერიებს. არ არის გამორიცხული, რომ საქართველოს უძველესი მოსახლეობის ყოფასა და მსოფლმხედველობაში დიონისეს კულტი შეერწყა ადგილობრივ ნაყოფიერების კულტს, რის გამოც მან ადვილად მოიკიდა ფეხი საქართველოს ტერიტორიაზე.

რაც შეეხება სომხეთის ტერიტორიას, აქ ელინიზმი, როგორც კულტურული მოვლენა თავს იჩენს ძვ.წ. II ს-ის მიწურულიდან და იგი დაკავშირებულია სომხეთის სამეფოს ფორმირებასა და მისი პირველი მეფის, არტაშეს I-ის პოლიტიკურ მოღვაწეობასთან. ძვ.წ.

180-170 წლებში მან დააარსა ქალაქი არტამატი, რომელიც ხუთი ასწლეულის მანძილზე იყო სომხეთის ძველი ქალაქი, ერთ-ერთი უმსხვილესი და უძლიერესი კულტურულ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ცენტრი. არტამატში გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალა ნათლად ასახავს სომხეთის ტერიტორიაზე ბერძნული კულტურის ინფილტრაციის ინტენსივობას. ის რეგიონში ერთ-ერთი ყველაზე ელინიზირებულ ქალაქად შეიძლება ჩაითვალოს [Тревер 1953: 14-15].

სომხეთის სამეფოს ძლიერების ხანა ძვ.წ II-I სს-ზე მოდის, მეფეების არტამეს I-სა (189-160წწ.) და ტიგრან II-ის (95-56 წწ.) მმართველობის დროს. წერილობითი წყაროების ცნობით ტიგრან II-მ ძვ.წ. 69 წელს ტიგრანაკერტში დააარსა სომხეთში პირველი თეატრი. მეორე თეატრი კი ტიგრანის ვაჟმა არტავაზდ II-მ დააარსა არტამატში. პლუტარქეს ცნობებით არტამატში არტავაზ II-ის სასახლეში იმართებოდა დიონისესადმი მიძღვნილი თეატრალური წარმოდგენები დადგმული ევრიპიდეს ტრაგედიების მიხედვით. მისივე ცნობით, სპექტაკლში მონაწილეობისათვის ბერძენი მსახიობები მოწვეულნი იყვნენ მცირე აზიიდან [Гоги 1952: 405].

არქეოლოგიურად თეატრის არსებობა არ დასტურდება ტიგრანაკერტში, თუმცა არტამატში ნამდვილად შეინიშნება ძველი თეატრისა და მასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური მასალის კვალი. სომხეთში თეატრის წარმოქმნა უნდა უკავშირდებოდეს აქ მიმდინარე კულტურულ-ეკონომიკურ და სოციალურ ძვრებს. თეატრისა და მასთან ერთად დიონისეს კულტის გაჩენა მჭიდროდაა დაკავშირებული სომხეთის სახელმწიფოს ფორმირების პროცესთან, რომელიც თავის მხრივ ელინიზაციის პროცესისა და სომხეთის მეფეთა პრობერძნული საქმიანობის გამოძახილია.

სომხეთში დიონისეს კულტს ადგილობრივი პროტოტიპიც ყავდა. ეს იყო არა-გისანე (მშვენიერი არას კულტი), რომელიც სომხეთში ინდოეთიდან შემოსულ კულტად ითვლება. არა-გისანეს აღმოსავლურ მწერლობაში უკავშირდებდნენ მდიდრულ ცერემონიებსა და თეატრალურ წარმოდგენებს, ასევე გაზაფხულის დადგომასა და ბუნების გამოცოცხლებას. სომხურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მოიპოვება ამგვარი ტერმინიც, აღონის-დიონისე-გისანე-არას კულტი [Гоги 1952: 424].

სომხეთში აღმოჩენილი დიონისური გამოსახულებების ინტერპრეტირებისა და არქეოლოგიური კონტექსტის შესწავლის საფუძველზე შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ კოლხეთის შემდგომ ელინიზაციის პროცესი ყველაზე ინტენსიურ ხასიათს სწორედ სომხეთში ატარებდა. აქ დიონისე პოპულარული უნდა გამხდარიყო არა მხოლოდ, როგორც მეღვინეობისა და დროსტარების მფარველი ღვთაება, არამედ როგორც თეატრალური წარმოდგენების ღმერთი, რასაც ადასტურებს კიდევ არტამატში დაარსებული ბერძნული თეატრი.

რაც შეეხება აზერბაიჯანს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აქ დიონისეს კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტები დღემდე არ გამოვლენილა. ეს გვაძლევს საშუალებას ვიფიქროთ, ბერძნული კულტურის ერთ-ერთი თანმდევი ელემენტი - დიონისეს კულტი, არ გავრცელებულა ძველი ალბანეთის ტერიტორიაზე. ელინიზაციის პროცესის პასიურ ხასიათს ადასტურებს ის გარემოებაც, რომ ბერძნული იმპორტული კერამიკა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე დღემდე არ გამოვლენილა.

აღსანიშნავია მანანა ოდიშელის მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც დიონისეს კულტის გავრცელება კავკასიაში მჭიდროდ უნდა იყოს დაკავშირებული მითრიდატე VI ევპატორის სახელთან (ძვ.წ. 135-63). რამდენადაც ცნობილია, მითრიდატემ, რომელიც თავს ალექსანდრე მაკედონელს ადარებდა და დიონისეც კი დაირქვა, დალაშქრა კოლხეთისა და სომხეთის სამეფოები, ხოლო პომპეუსისგან დევნილმა სწორედ კოლხეთში გამოიზამთრა (იხ. Odisheli 2019). სავსებით შესაძლებელი უნდა იყოს დიონისეს კულტის პოპულარობის ამდაგვარი ახსნაც ძვ.წ. II-I საუკუნეების კოლხეთში.

ამგვარად, დიონისეს კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტების ერთი ჯგუფის შესწავლამ საშუალება მოგვცა შემოგვეთავაზებინა ბერძნული კულტურის გავრცელების ინტენსივობა და თანმიმდევრობა რეგიონში და მისი ქრონოლოგიური ჩარჩოები სამხრეთ კავკასიის თითოეულ ქვეყანაში. დიონისური გამოსახულებების შესწავლის საფუძველზე ელინიზაციის ქრონოლოგიური ჩარჩოები ასე წარმოგვიდგება: კოლხეთში ელინისტური კულტურის შესვლა და დამკვიდრება იწყება ძვ.წ. IV ს-დან, სომხეთსა და იბერიაში კი ძვ.წ. II ს-ის უკანასკნელი მეოთხედიდან. ხოლო ალბანეთის ელინიზაციაზე საუბარი ჩემს საკვლევ მასალაზე დაყრდნობით, არადამაჯერებლად მიმაჩნია.

ლოგიკურია, რომ ბერძნული კულტურის გავრცელება რეგიონში დასავლეთის მხრიდან, მცირე აზიის გავლითა და შავი ზღვის სანაპირო ზოლიდან მიმდინარეობდა. სამივე ქვეყნის გეოგრაფიულმა მდებარეობამ, თუ მათში არსებულმა სოციალურ-ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა მოვლენებმა თავისებური გავლენა მოახდინა რეგიონში ბერძნული კულტურის გავრცელებასა და მისი თანმდევი ელემენტის - დიონისეს კულტის დამკვიდრებაზე. დიონისესა და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებების შესწავლის საფუძველზე ელინიზაციის პროცესების კვლევა საკმაოდ რთულია, ვინაიდან ელინიზმი, როგორც კულტურული მოვლენა, თავის მხრივ, ერთ-ერთ რთულ და პრობლემემატიკურ საკითხადაა გააზრებული. არ შეიძლება ეს პროცესი განხილული და შესწავლილი იყოს მხოლოდ ერთი მხრიდან, არქეოლოგიური მასალის ერთ კატეგორიაზე დაყრდნობით. თუმცა, აღნიშნული კვლევის ფარგლებში მოძიებული მასალა და მათი ამგვარ კონტექსტში გააზრება საშუალებას გვაძლევს ახლებურად გავიაზროთ რეგიონში მიმდინარე რთული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მოვლენები.

ბიბლიოგრაფია:

- აფაქიძე ან., ნიკოლაიშვილი ვ. 1996:** მცხეთის წარჩინებულთა განსასვენებელი ახ.წ. III ს. - აკლდამა 905, თბ.
- ბოხორაძე ალ. 1973:** ნასტაკისი, სარკინე, ძალისი, ჟურ. *ძეგლის მეგობარი*, 33. გვ. 36-42.
- გაგოშიძე იულ. 2015:** 2013-2014 წლების არქეოლოგიური გათხრები დედოფლის გორაზე (ექსპრეს ინფორმაცია). ჟურ. *იბერია-კოლხეთი*, გ. გამყრელიძე (რედ.) 11. თბ. გვ. 119-138.
- გამყრელიძე გ. 1982:** ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები, თბ.
- გამყრელიძე გ. 2001:** კოლხოლოგიური ნარკვევები, ნაკ. II, თბ. იხ. ელ-ვერსია: <https://library.iliauni.edu.ge/ebooks/gela-gamqhrelidze-kolkhologiuri-narkvevebi-ii/> .
- დიდი პიტიუნტი 1975:** არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინთაში, აფაქიძე ან. (რედ.), ტ. I.
- დიდი პიტიუნტი 1978:** არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინთაში, აფაქიძე ან. (რედ.), ტ. III.
- ლიჩელი ვ. 1991:** ძველი ვანი, სამეურნეო უბანი. თბ.
- ლიჩელი ვ. 2005:** *ელინიზმი საქართველოში: სამი რეგიონი - სამი ეტაპი*, ჟურ. *ძიებანი*. დამატებანი, XIII, შავი ზღვისპირეთი ელინისტური სამყაროს სისტემაში, გვ. 35-37.
- ლორთქიფანიძე ნ. 2010:** იკონოგრაფიული ინტერპრეტაცია. „საქართველოს არქეოლოგია საუკუნეთა მიჯნაზე: შედეგები და პერსპექტივები“ (თეზისები), გვ. 21-24.
- ლორთქიფანიძე ოთ. 2002:** ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან. თბ.
- ოდიშელი მ. 1989:** ძველი ქართული მოზაიკები, დისერტაცია (ხელნაწერი), თბ.
- რამიშვილი ქ. 1976:** ტერაკოტები ვანიდან, კრებ. *ვანი*, ტ. II. თბ. გვ. 191-205.
- რუსიშვილი ნ. 2007:** ვაზის კულტურა საქართველოში პალეოეთნობოტანიკური მონაცემების საფუძველზე, თბ.
- ყიფიანი ნ. 2004:** ნითელფიგურული კრატერი საირხიდან. არქეოლ. ჟურ. III. გვ. 114-119.
- შატერაშვილი ვ. 2007:** მდიდრული სამარხი სოფ. ხოვლედან, ჟურ. *იბერია-კოლხეთი*, (რედ. გ. გამყრელიძე), თბ. გვ. 87-96.

- ჯავახიშვილი ქ. 2003:** ქართლის სამეფოსა და ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან რომაულ ხანაში (გლიპტიკური მასალების მიხედვით). *ჟურ. ძიებანი* 12, 2003 გვ. 75-88.
- Gamkrelidze G. 2009:** Two Silver Rythons from West Georgia – Colchis (*Mtsdziri and Gomi*), *Jour. Iberia-Colchis*, (ed. G. Gamkrelidze), #5, Tb., pp. 204-214.
- Odišeli M. 1995:** Spätantike und Frühchristliche Mosaik in Georgien, *Wien*.
- Odisheli M. 2019:** The Cult of Dionysus in Georgia'. *Greek Theatre and Performance Culture around the Ancient Black Sea*, (eds, D. Braund, E. Hall and R. Wyles, Cambridge University Press. (in press).
- Treister M. 2012:** The Treasure of Silver Rhyta from Erebuni, *jour. "Искусство и идеология"* Унив. Изд. Св. Климент Орхидски, София, 2 pp. 117-146.
- Аракелян Б. 1976:** Очерки по истории искусства древней Армении, Ереван.
- Аракелян Б. 1982:** Арташат I, Основные результаты Раскопок 1970-1977 гг. Ереван.
- Гоян Г. 1952:** 2000 лет Армянского Театра. Театр средневековой Армении. Том II, Мос.
- Маркарян А. 2002:** Серебряный Ритон из Эребуни, *Ист.-Филолог. журнал*, 2(160). с.166-177.
- Маркарян А. 2010:** Терракотовые статуэтки из Вагаршапата, *Историко-Филологический журнал*, 3 (185), Ереван. с. 170-179.
- Тревер К. 1953:** Очерки по истории культуры древней Армении (II в. до н.э - IV в.н.э), Мос.-Лен.

ტაბულების აღწერილობა:

- ტაბ I. სურ. 1.** წითელფიგურული კრატერი. საირხე ძვ.წ V-IV სს. (ყიფიანი 2004 მიხედვით).
- სურ. 2.** დიონისეს ტერაკოტული ნილაბი ვანი. ძვ.წ II-I სს. (რამიშვილი 1976: სურ. 150).
- სურ. 3.** დიონისეს ტერაკოტული ნილაბი. ვანი. ძვ.წ II-I სს. (რამიშვილი 1976: სურ. 150).
- სურ. 4.** სილენის თავის ყალიბი. ვანი. ლორთქიფანიძე 2002: სურ. 213 მიხედვით.
- სურ. 5.** დიონისეს წრის ღვთაებათა ბრინჯაოს გამოსახულებები. ვანი. ძვ.წ II-I სს.
- ტაბ. II. სურ. 6.** ბრინჯაოს ჭრახი. ვანი. ძვ.წ II-I სს.
- სურ. 7.** სამფიგურიანი არქიტექტურული ფრაგმენტი. საყანჩია. ძვ.წ II-I სს.
- სურ. 8.** სილენის (ან დიონისეს) ფიგურა. ბიჭვინთა, III. 1978: სურ. 255 მიხედვით.
- სურ. 9.** ვერცხლის თასი. ბიჭვინთა. © <http://www.irrsochi.ru> .
- ტაბ. III. სურ. 10.** დიონისეს წრის ღვთაებათა ტერაკოტები. სარკინე. ძვ.წ II-I სს.
- სურ. 11.** დიონისეს ბრინჯაოს ქანდაკება. კოდისწყარო ძვ.წ I – ახ.წ I სს.
- სურ. 12.** ბრინჯაოს ამფორის ყური. დედოფლის გორა. ძვ.წ I- ახ.წ I სს.
- ტაბ. IV. სურ. 13.** სილენის ბრინჯაოს ფიგურა. დედოფლის გორა. ძვ.წ I- ახ.წ I სს.
- სურ. 14.** დიონისეს გამოსახულებიანი ინტალიო. ალაიანი. ძვ.წ I ს.
- სურ. 15.** სილენის ნილაბით შემკული ბრინჯაოს ოინოხოიის ყურის ფრაგმენტი. სოფ. მეტეხი. შემთხვევითი მონაპოვარი (ახ.წ I ს. (?)).
- სურ. 16.** მინის სურა. ხოვლე. ახ.წ II-III სს. შატბერაშვილი 2007: ტაბ V მიხედვით.
- ტაბ. V. სურ. 17.** ვერცხლის სარკე. მცხეთა XI 1996: ტაბ .15 მიხედვით.
- სურ. 18.** დიონისური მოზაიკა. ძალისი. ახ.წ 230-270 წწ. Odišeli 1995. სურ. 2 მიხედვით
- სურ. 19.** ვერცხლის რიტონი. ერეზუნი. ძვ.წ IV-III სს. Treister 2015: სურ. 28. მიხედვით
- ტაბ. VI. სურ. 20.** დიონისეს თავის ტერაკოტა. ვალარშაპატი. © History Museum of Armenia.
- სურ. 21.** სილენის ტერაკოტა. არტაშატი. ძვ.წ II-I სს. © History Museum of Armenia .
- სურ. 22.** ოქროს საყურეები. არტაშატი. ძვ.წ II-I სს. © History Museum of Armenia.
- სურ. 23.** სატირის ბრინჯაოს თავი. არტაშატი ძვ.წ II-I სს. © History Museum of Armenia.
- სურ. 24.** დიონისეს ნილაბი. ანისი. ძვ.წ I-ახ.წ I სს. Аракелян 1976: ტაბ . CIV მიხედვით.
- ტაბ. VII. სურ. 25.** დიონისეს კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტების აღმოჩენის ლოკაციები. რუკა.

Պատ. 1

կեր. 1

կեր. 2

կեր. 3

կեր. 4

կեր. 5

ფიგ. II

სურ. 6

სურ. 7

სურ. 8

სურ. 9

ფიგ. III

სურ. 10

სურ. 11

სურ. 12

ՊՆԹ. IV

ԵՊՐ. 13

ԵՊՐ. 14

ԵՊՐ. 15

ԵՊՐ. 16

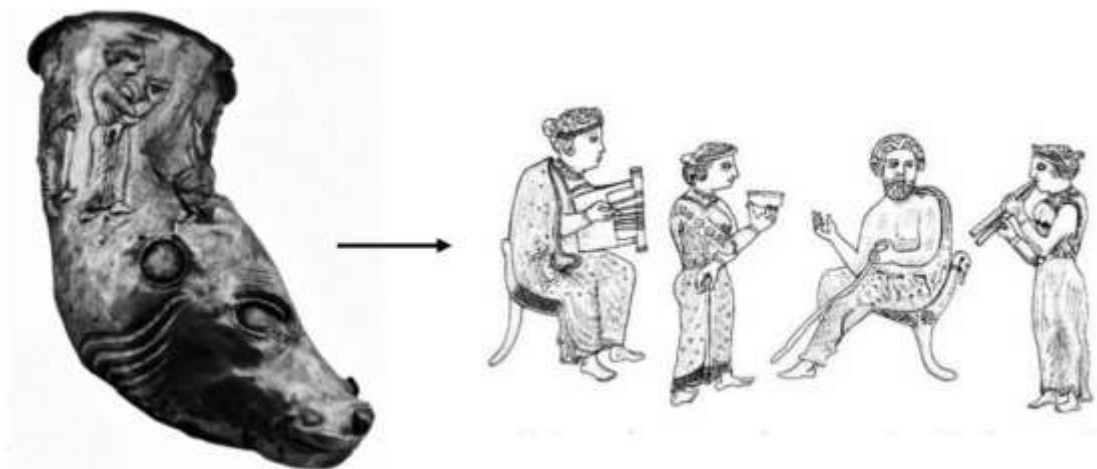
ՊձԸ. V

ԵՂԵ. 17

ԵՂԵ. 18

ԵՂԵ. 19

ՇձՎ. VI

Եջր. 20

Եջր. 21

Եջր. 22

Եջր. 23

Եջր. 24

Պատ. VII

Կլբ. 25

ცხოველთა ერთი ჯგუფის გამოსახულებები სასანურ გლიპტიკაში

ქეთევან ილიას ასული რამიშვილი

სასანურ გლიპტიკაში ცხოველთა მრავარიცხოვან გამოსახულებებს შორის არის ჯგუფი ცხოველებისა, რომელთა მკვეთრი განსაზღვრა ყოველთვის ვერ ხერხდება. ამის გამო, მათ ხშირად ზოგადად ასე განსაზღვრავენ — გაურკვეველი ცხოველი ან გაურკვეველი ოთხფეხა ცხოველი. ვფიქრობ, ამ ტიპის ცხოველთა გამოსახულებებზე დეტალებისათვის ყურადღების მიქცევა შესაძლებლობას მოგვცემს მათ შორის განსხვავებული სახეების დადგენისა. ასე მაგ. ერთი შეხედვით, მსგავსი, დათვისა და ტახის გამოსახულებებზე, ყურადღება უნდა მიექცეს ყურების მოყვანილობას, სხვაობას ტახის დინგის წაკვეთილ მოყვანილობასა და დათვის დრუნჩის ფორმას, თათებზე ერთ შემთხვევაში კლანჭების არსებობას, მეორეში კი ჩლიქებისა. ასევე შეიძლება კატისებთა ოჯახის ცხოველთა გამოყოფა. ეს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფია, რომელშიც გაერთიანებულია ლომის, ვეფხვის, ჯიქის, გარეული კატის გამოსახულებანი. აქედან ხვადი ლომის გამოსახულება აშკარად იოლი გამოსაყოფია.

ლომს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მახლობელი აღმოსავლეთის ხელოვნებაში, როგორც უძველესობის სიმბოლოს. სასანურ ხელოვნებაში იგი აჭურამაზდას ერთ-ერთი ძირითადი განსახიერებაა. გლიპტიკურ ძეგლებზე მისთვის დამახასიათებელია ძლიერი, მოქნილი სხეული, დიდი ზომის, ფაფრიანი თავი, ხან ხახა დაღებული, ან სხეულით პროფილში მიმავალი, თავით კი მობრუნებული (en face), ერთგვარად გაადამიანებული ნაკვეთით. იგი ან მშვიდად მიაბიჯებს მარჯვნივ ან მოხდენილად წამოწოლილია და ძლიერი კუდი ფეხებს შორის აქვს მოქცეული. ამ ჯგუფის დანარჩენი ცხოველების გამოყოფა კი შედარებით რთულია; ჭირს ძუ ლომისა და ვეფხვის, ან ავაზასა თუ გარეული კატის გამოსახულებების ერთმანეთისაგან გარჩევა.

ქვემოთ შევეცდები საქართველოში აღმოჩენილი რამდენიმე საბეჭდავის შესწავლის საფუძველზე ყურადღება გავამახვილო გარკვეულ დეტალებზე და ზოგიერთი გამოსახულების შინაარსი დავაზუსტო.

გველეთის სამაროვნის 15-ე ქვის სამარხში აღმოჩნდა მუქი წითელი ფერის, ნახევრად გამჭვირვალე სარდიონის ინტალიო ვერცხლის ბეჭედში [წონელია, მინდორაშვილი 1999: 67,68]. ინტალიოს პირი ბრტყელი და ოვალურია (ზომები: პირი - 9 X 12 მმ, რკალის დმ - 22 მმ, ბუდის სიმაღლე 6 მმ.).

პირზე გამოსახულია მარჯვნივ მიმავალი ცხოველი, სავარაუდოდ ძუ ლომი. მკაფიოდ ჩანს ცხოველის დაკუნთული, წელში გაზნექილი სხეული, დაფარული წმინდა, ირიბი ხაზებით, რაც ბალნის სილბილის შთაბეჭდილებას ქმნის, ცხოველს მცირე თავი ოდნავ წინ აქვს ნახრილი, ჩანს პატარა, აცქვეტილი ყურები და ნახევრად ღია ხახიდან წამოწეული ენა. კიდურების ბოლოებში თათები შემსხვილებული და კარგადაა გამოკვეთილი. გრძელი კუდი გავას ჩამოუყვება და უკანა კიდურებს შორის ეშვება. ცხოველის ზურგს ზემოთ რკალადაა განლაგებული ფალაური წარწერა [წონელია, მინდორაშვილი 1999: 67,68]. დახვეწილი და სუფთა კვეთაა, ცხოველის სხეული საკმაოდ მაღალი რელიეფითაა მოცემული. მისი ძლიერი ბეჭები, მოქნილი, ჩაზნექილი წელი და ფაფუკი კიდურები რეალისტურადაა გადმოცემული. საკმაოდ მაღალი დონის ნახელავია (სურ. 1). უნდა ითქვას, რომ ზემოთ მითითებულ წერილში ავტორები აღნიშნავენ, რომ კვეთა „შტრიხული მანერითაა“ შესრულებული [წონელია, მინდორაშვილი 1999:67]. ვფიქრობ, ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ ე.წ. შტრიხული მანერით შესრულებული გამოსახულებები ბევრად უფრო სქემატურია და რაც მთავარია, კვეთა ხაზოვანია, რითაც გრაფიკულ ჩანახატს გავს, ამავე დროს, მოცულობითობა და ფორმათა სიმრგვალე არ არის დამახასიათებელი. ამ მანერით შესრულებული გამოსახულებები საკმაოდაა

წარმოდგენილი ქართულ მასალებში. თვალსაჩინო ნიმუშს წარმოადგენს ბაიერნისეული, სამთავროს მთის ბროლის კაბოშონი, რომელსაც ქვემოთ შევხებით.

გველეთის გამოსახულებას მრავალი ანალოგია ეძებნება კვეთის მანერისა და სტილის მიხედვით. ამგვარი, წყნარად მიმავალი ცხოველი გვეხვდება როგორც რეალისტურად, დახვეწილად შესრულებული, ისე სქემატურად შესრულებული, უფრო პირობითად გადმოცემული დეტალებით. გველეთის გამოსახულება უფრო ახლოს დგას დახვეწილად შესრულებულ ცალებთან. სიახლოვე ჩანს თავის, სხეულის და კიდურების გადმოცემაში [შდრ. Bivar 1969: გამ. AB1; AC 4,5; Борисов, Луконин 1963: 10-11]. ამ მონაცემების გათვალისწინებით, გველეთის ინტალიო მეხუთე საუკუნეზე გვიანდელი არ უნდა იყოს. ზემოთ დასახელებული ნერილის ავტორები მას გველეთის №15-ე კომპლექსის თანადროულად თვლიან. კომპლექსი კი ნიღბისებური ბალთებით, -ს მაგვარი აბზინდებითა და ბრინჯაოს მთლიანადსხმული საკინძებით VII საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება, ხოლო რადგან ინტალიოს გამოსახულება შტრიხული მანერით შესრულებულად მიიჩნეის, ეს თარიღი აღნიშნული ნივთისათვისაც მისაღები გახდა, რადგან როგორც მკვლევარები აკვირდებიან, ამ მანერით შესრულებული კვეთა უფრო გვიანი ხანისათვის, კერძოდ VI-VII საუკუნეებისათვისაა დამახასიათებელი [წონელია, მინდორაშვილი 1999: 68]. როგორც აღვნიშნე, გველეთის ინტალიოს კვეთა ე.წ. შტრიხული მანერით შესრულებულს ვერ განეკუთვნება. აქ უფრო დასაშვებია ვიფიქროთ, რომ V საუკუნის ნივთი ხანგრძლივი ხმარების შემდეგ, უფრო გვიანდელ სამარხში აღმოჩნდა.

ამავე ჯგუფის ცხოველი უნდა იყოს გამოსახული მარტაზისხევის № 46-ე სამარხის მუქი შინდისფერი ქარვის ელიფსოიდზე (ტაბ. I, სურ. 2). იგი გვერდებშებრტყელებულია, პირი ბრტყელია და ოვალური. პირზე გამოსახული მარჯვნივ მიმავალი ცხოველი, სავარაუდოდ, ავაზა უნდა იყოს. მისი ძლიერი, დაკუნთული სხეული ღრმად და მკაფიოდაა ამოკვეთილი. კარგად ჩანს მრგვალი თავი, დიდი ზომის, განზიდული თვალი, პატარა, აცქვეტილი ყურები. ყელისა და მხრების არეში ჩანს გადაჭერილი სალტე, რაც კისრის ძლიერი კუნთის მინიშნება უნდა იყოს. ცხოველის კიდურები მკაფიოდაა დამუშავებული. იგი რბილად მიაბიჯებს ბოლოში შემსხვილებული თათებით, რომლებზეც კლანჭები მკაფიოდაა გამოკვეთილი. ცხოველის მთელი სხეული დაკეჭნილია ბალნის ამსახველი მოკლე ჩანაჭდეებით. მოხრილი კუდი ძირსაა დაშვებული. ზურგს ზემოთ, რკალადაა ამოკვეთილი წერტილოვანი ხაზი – წარწერის იმიტაცია.

მარტაზისხევის ელიფსოიდის გამოსახულება სწორედ იმ რიგს მიეკუთვნება, სადაც ცხოველის ამოცნობა გარკვეულ სირთულეს აწყდება. სწორედ ამით არის განპირობებული, რომ იგი შესაძლოა, დათვის გამოსახულებადაც იყოს მიჩნეული – მართლაც, მასიური სხეული, სქელი ბალნით დაფარული ძლიერი კიდურები მას აახლოვებენ დათვის გამოსახულებებთან [Bivar 1969: გამ. FK 1,2,4,5,6]. მაგრამ, თუ დავაკვირდებით ზოგიერთ დეტალს, დავინახავთ, რომ განმასხვავებელი ნიშნები საკმაოდ თვალსაჩინოა: მრგვალი თავი, სადაც ყურები აცქვეტილია და არა მომრგვალებული, დიდი ზომის განზიდული თვალი სწორედ კატისებრთა დამახასიათებელი ნიშანია. მათვე ახასიათებთ ფრთხილი, თითქოს მიპარვით სიარული და რაც მთავარია, მაღალი, დაკუნთული ფეხები. დათვს მათგან განსხვავებით, უფრო სქელი და მოკლე კიდურები და ქეროსთან, კუზივით ამონეული ზურგი აქვს. დათვის გამოსახულების თვალსაჩინო ნიმუშია სამთავროს 221-ე სამარხის ლაფვარდისფერი ინტალიო (ტაბ. I, სურ.7) [რამიშვილი 1979: გამ. 18].

ქარვის ელიფსოიდი გვერდებშებრტყელებულია, რაც ამ ფორმის უფრო გვიანდელი ვარიანტია. კვეთა დაზგაზეა შესრულებული, საკმაოდ მკაფიო და სუფთა ნახელავია. ოსტატურადაა ხაზგასმული ცხოველისათვის დამახასიათებელი ნიშნები. ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა (ზომები: პირი – 13 X 7 მმ.; საბეჭდავის სიმაღლე 13 მმ.). ქვის ფორმის გათვალისწინებით, საბეჭდავი, ვიფიქრობ, VI საუკუნეზე ადრეული არ უნდა იყოს.

კატისებრთა ჯგუფის ცხოველია გამოსახული სამთავროს 92-ე ქვის სამარხში აღმოჩენილ ბრინჯაოს ბეჭდის რკინაქვის ინტალიოზე. ინტალიოს პირი ბრტყელი და მრგვალია. პირზე გამოსახულია მარჯვნივ მიმართული ცხოველი (კატისებრი), რომელსაც თავი ქვემოთაა აქვს დახრილი. ჩანს პატარა, აცქვეტილი ყურები, დიდი ზომის, გაზიდული თვალი, რომელიც თითქმის მთლიანად ავსებს „სახის“ არეს. ზურგი ამოზნექილია, სხეული დაძაბულია და თითქოს ფრთხილად მიიპარება. კისრის არეში მასაც სქელი სალტე აქვს გამოკვეთილი, კიდურებზე შეინიშნება კლანჭები, ზურგს ზემოთ წყვეტილი ხაზი – ნარნერის იმიტაციაა ამოჭრილი (ტაბ. I, სურ. 3). მსგავსი ცხოველის გამოსახულებები ხშირია სასანურ გემებზე [შდრ. Bivar 1969: გამ. I 7, 8].

სამთავროს ბეჭდისა და მისი თარიღის შესახებ რამდენიმე განსხვავებული მოსაზრება არსებობს, ამიტომ, ამ საკითხზე მოკლედ შევჩერდები. მაქსიმოვა, ახასიათებს რა ამ ბეჭედს, ამბობს, რომ ის პირველი საუკუნის რომაულ ბეჭდების ერთ ჯგუფს, კერძოდ კი რომბისებურ ბუდიან ბეჭდებს უახლოვდება, ხოლო თვით რკინაქვის ინტალიო, რომელზეც, მისი თქმით გაურკვეველი ცხოველია გამოსახული, გვიანსასანურ ხანას განეკუთვნება [Макимова 1950: 271-272], ე.ი. ადრეულ ბეჭედში ჩასმულია გაცილებით გვიანდელი თვალი. თვით სამარხი კი, მასში აღმოჩენილი არაბული ფელსის საფუძველზე VIII საუკუნითაც შეიძლება დათარიღდეს. მოგვიანებით, ეს მონეტა ხელახლა განისაზღვრა და იგი ხოსრო მეორის (590-628 წწ.) სასანური მონეტა გამოდგა [აფხაზავა 1974 :96]. ნ. აფხაზავამ შეისწავლა ეს კომპლექსი და ბეჭდის (ინტალიოს) განსაზღვრაც სცადა. ცხოველი მან დათვად მიიჩნია, სწორედ ზემოთ დასახელებული სიძნელეების გამო. აქედან გამომდინარე, მან ინტალიო IV-V საუკუნეებს მიაკუთვნა, დაეყენო რა იმ მოსაზრებებს, რომ სასანურ ხელოვნებაში სწორედ IV საუკუნიდან, კარტირის რეფორმების შემდეგ ჩნდება ღვთაებათა ცხოველური იპოსტასები, და რადგან დათვი (ისე, როგორც ტახი) ვერეთრაგნას განსახიერებად ითვლება, ამიტომ დათვის გამოსახულება სწორედ ამ ხანისა უნდა იყოს. ამავე თარიღს ამყარებს, მისი აზრით კომპლექსში არსებული ბუდეაბმული საკინძი და თვით ბეჭდის ფორმა [აფხაზავა 1974 :95-96]. ხოსროს მონეტის არსებობას ამ სამარხში კი იგი გაუგებარ შემთხვევითობად მიიჩნევს.

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნე, ინტალიოზე გამოსახული ცხოველი აშკარად კატისებრთა ოჯახისაა, და ასეც რომ არ იყოს, IV-V საუკუნისათვის მიკუთვნება გამოსახულებისა, კარტირის რეფორმის გამო, არ არის მართებული, რადგან ეს პროცესი — ცხოველთა (ლომის, დათვის, ტახის, ვერძის, რაშის, ხარის და სხვ.), როგორც ღვთაებათა იპოსტასების გამოსახულებების გავრცელება კი დაიწყო ამ ადრეულ ხანაში, მაგრამ მთელი სასანური ხანის განმავლობაში გრძელდებოდა ხელოვნების ყველა ძეგლებზე და ცხადია, გლიპტიკურ ძეგლებზეც. მათი გამოსახულებები არის IV – VII საუკუნეების ტორევეტიკულ ნაწარმზე, სტუკოებზე, ქსოვილებზე და რელიეფებზე.

რაც შეეხება გამოსახულების სტილს, იგი გვიანდელი იერის მქონეა, ანალოგიებიც VI-VII საუკუნეების ძეგლებში ეძებნება [Bivar 1969: გამ. 1, 7, 8]. ბეჭედიც სრულებით არ უახლოვდება რომაულ, პირველი საუკუნის ბეჭდებს. იგი მასიური რკალითა და დამზადების ტექნიკით გვიანდელი ხანის სასანურ ბეჭდებს გავს. ვფიქრობ, ბეჭედიც და ინტალიოც გვიანი — VI-VII საუკუნეებისა უნდა იყოს. ამდენად, ამ კომპლექსში ხოსრო მეორის მონეტის აღმოჩენა გაუგებრობა კი არ უნდა იყოს, არამედ სწორედ მათი სინქრონულობის და გვიანსასანური ხანისადმი მათი მიკუთვნების დამადასტურებელია.

ამ ჯგუფის ცხოველთა განხილვის დროს უნდა შევეხოთ ერთ სიუჟეტს: ეს არის ძუ მგელის გამოსახულება ჩვილ ბავშვებთან ერთად. რომაული სამყაროდან სასანურ გლიპტიკაში შემოსული ეს სიუჟეტი უკავშირდება კაპიტოლიუმის ძუ მგელისა და მის მიერ აღზრდილი ჩვილი ძმების – რომულუსისა და რემუსის მითს, რომელსაც ქალაქ რომის წარმოშობას უკავშირებენ. სასანურ გემებზე გვხვდება დახვეწილი, რეალისტური

გამოსახულებანი, სადაც მკაფიოდ ჩანს ძუ მგლის დამახასიათებელი სახე და მის მუცლის ქვეშ მყოფი ჩვილების შესანიშნავად შესრულებული სხეულები [Bivar 1969: 2]. მაგრამ არის ისეთი ცალებიც, სადაც გამოსახულებანი ძალზე სქემატურია. ცხოველის სახეობის დადგენა და ჩვილების სხეულების გარჩევა ჭირს. შემორჩენილია მხოლოდ დედა ცხოველის პოზა, როდესაც მას კისერი მოხრილი აქვს ისე, რომ თავი ჩვილებისკენა აქვს მიმართული — იგი მათ დასცქერის. შემდეგ ჩნდება კიდევ უფრო პირობითი გამოსახულებები, სადაც უკვე დედა ცხოველი უფრო გავს ძუ ლომს, ხოლო მის მუცელქვეშ მყოფი მცირე არსება უკვე მისი ბოკვერია [Gignoux, Gyselen 1987: გამ. 30.6; 30.7; 30.8; 30.22]. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ჩვენს მასალაში არსებული ერთი საბეჭდავი.

სამთავროს სამაროვნის 444-ე ქვის სამარხში აღმოჩენილ სარდიონის ელიფსოიდზე (ტაბ I., სურ. 4) ვხედავთ ამ სიუჟეტის მეტად თავისებურ ასახვას [რამიშვილი 1979: გამ. 47]. საბეჭდავის პირზე გამოსახულია პროფილში მარჯვნივ მიმართული დედა ცხოველი. ტანი რამდენიმე ზედაპირული ღრმულითაა გადმოცემული; გრძელი კისერი ისე აქვს მოხრილი, რომ თავით წინა კიდურებს ეხება. ცხოველის თავი, კიდურები, კუდი ძლიერ სქემატურადაა გადმოცემული. მის მუცელქვეშ ზედაპირული შტრიხებით, ძალზე სქემატურად, გაურკვეველი საგნებია გამოსახული. ცხოველის იერი იმდენად უჩვეულოა, რომ მისი სახეობის დადგენა ჭირს. სწორედ ამიტომ, მ. ლორთქიფანიძემ თავდაპირველად ის ფაშატი ცხენის გამოსახულებად მიიჩნია [ლორთქიფანიძე 1954: 51]. მართლაც, წაგრძელებული სხეული, გრძელი, მოხრილი კისერი და დახრილი თავი შეიძლება ცხენისას მივამსგავსოთ. მაშინ ქვევით მოთავსებული არსება მისი კვიცი უნდა იყოს, რაც კვიცს სრულებით არ გავს. ამიტომაც, მ. ლორთქიფანიძე წერს, რომ გაურკვეველი საგანია. დაკვირვებით განხილვის შედეგად გამოვლინდა, რომ აქ ორი დამოუკიდებელი საგანია: ორი სვეტისებური მცირე სხეული, ჯვრისებურად ურთიერთგადამკვეთი, შემსხვილებული ხაზებით გადმოცემული თავებითაა დასრულებული. მათი შინაარსის დაზუსტებაში გვეხმარება ზემოთ მითითებული ანალოგიები. ეს აშკარად პატარა ბავშვების უკიდურესად სქემატურად გადმოცემული გამოსახულებებია. ამდენად, ეს არის ასლი ძუ მგლისა და ჩვილების გამოსახულებისა, მაგრამ იმდენად პირობითი და სქემატური, რომ სრულიად ნაშლილია მათთვის დამახასიათებელი ნიშნები. შესაძლოა, მჭრელმა, საბეჭდავზე მუშაობისას, უკვე არც იცოდა თავდაპირველი სიუჟეტი, რომლისაგან შემდეგ გავრცელდა საერთოდ დედა ცხოველისა და მისი შვილის გამოსახულებები. შემორჩენილია მხოლოდ ერთი დეტალი: მოხრილი კისერი და დაბლა, ჩვილებისაკენ დახრილი თავი.

ელიფსოიდის ფორმის საბეჭდავები, ბივარის სქემის მიხედვით, ძირითადად IV-V საუკუნეებში იყო გავრცელებული [Bivar 1969: EA 1, 2, 3], თუმცა ჩვენს მასალებში გვხვდება ძალზე სქემატურგამოსახულებიანი ელიფსოიდები, სადაც დეტალები უხეში, გაშეშებული ხაზებითაა გადმოცემული, რაც უკვე დაკნინების გზაზე მდგომი ძეგლებისათვისაა დამახასიათებელი [Bivar 1969: 23-24]. მათი შემცველი კომპლექსებიც გვიანი ხანით, კერძოდ VI-VII საუკუნეებით თარიღდება. ზემოთაღწერილი ელიფსოიდიც, შესაბამისად, გვიანდელი, ანუ V საუკუნის ბოლოსი ან VI საუკუნის დასაწყისისა უნდა იყოს. უნდა ითქვას, რომ მისი გვერდები და ზურგის მხარე უხეში ღარებითაა შემკული, რაც ორნამენტირებული ელიფსოიდების გვიანდელი ნიმუშებისათვის უნდა იყოს დამახასიათებელი.

ჩვენს მიერ განხილული ცხოველების ჯგუფში კიდევ ერთი სახეობა იქცევს ყურადღებას. ეს არის უკიდურესად სტილიზებული, კატისებრთა ოჯახის ცხოველის გამოსახულება. ქართულ მასალაში ამგვარი სტილით შესრულებული ერთი საბეჭდავი მოიპოვება: ე.წ. ბაიერნისეული, სამთავროს მთის ბროლის საბეჭდავი-კაბოშონი (ტაბ. I, სურ. 5).

ინტალიოს პირი ძლიერ ამოზურცული და ოვალურია, პირზე მსუბუქი, ზედაპირული ხაზებითაა ამოკვეთილი მარჯვნივ მიმავალი ცხოველი. მისი ზედმეტად წაგრძელებული სხეული, მოქნილი კისერი, დაბლა დახრილი თავი მთლიანად დაფარულია ხშირი, ირიბი ხაზებით, რაც სილბილისა და მოქნილობის იერს ქმნის. ასევე უკიდურესად შტრიხული მანერითაა გადმოცემული გრძელი კიდურები, სადაც კლანჭები მკვეთრადაა გამოკვეთილი. ცხოველის მუცელქვეშ ასეთივე შტრიხული მანერით გამოსახულია ბოკვერი, დედისკენ მიმართული თავითა და გადახრილი ყურებით. განსაკუთრებით დამახასიათებელია დედა ცხოველის მრგვალი თავის და დიდი ზომის, განზიდული თვალის გამოსახვა. ცხოველის ზურგს ზემოთ, ერთსტრიქონიანი არაბული (ქუფური) წარწერაა ამოკვეთილი. უნდა ითქვას, რომ ეს ქვა, გამოირჩევა როგორც ფორმით (კაბოშონი), ისე გამოსახულების შესრულების საკმაოდ მაღალი დონით, მკვეთრად გამორჩეული მანერითა და კვეთის ტექნიკით. ჩანს, რომ სტილიზაცია და მანერიზმი გამონეულია არა გამარტივების ან დაბალი ოსტატობის მიზეზით, არამედ ორიგინალური ხელნერის დამკვიდრების მიზნით. გამჭვირვალე ქვა (მთის ბროლი) და ძლიერ ამოზურცული პირიც სპეციალურადაა შერჩეული. კაბოშონი სასანურ გლიპტიკაში გვიანდელ ხანაში გავრცელებულ ფორმად ითვლება და არაბული წარწერაც ადასტურებს, რომ ეს ძეგლი VII საუკუნეზე ადრეული არ უნდა იყოს.

საგულისხმოა, რომ ცხოველის გამოსახულების შესრულების ამ მანერას (წაგრძელებული ტანი, მაღალი კიდურები, განზიდული თვალი), კვეთის ტექნიკით მრავალი პარალელი მოქმედება [Frye 1973: გამ. 311, 315; Bivar 1969: გამ. 1, 2,3,4 | 3, | 7; Gignoux, Gyselen 1987: გამ.30.22, 30.6, 30.7, 30.8, 30.9]. საინტერესოა, რომ ყველა შემთხვევაში ეს არის კაბოშონი და მასალადაც მთის ბროლი ან სხვა, ძლიერ გამჭვირვალე ქვა, მაგალითად ალმანდინი, ამეთვისტო და უფრო იშვიათად, გამჭვირვალე სარდონია გამოყენებული. აშკარაა, რომ სასანურ სამყაროში, გვიანსასანურ ხანაში (VI-VII საუკუნეები), ამ სიუჟეტის გადმოცემისათვის შემუშავდა გარკვეული სტილი. შესაძლოა, ეს ძეგლები, თავდაპირველად ერთი სახელოსნოდან იყო გამოსული, შემდეგ კი უფრო დიდ არეალზე გავცელდა, რასაც ის ადასტურებს, რომ ნიმუშები აღმოჩენილია როგორც ირანში (ქასრ-ი აბუნასრი), ისე ქართლში. ისინი გაფანტულია ლუვრის, ერმიტაჟის, ბრიტანეთის, ოქსფორდის, ბერლინის და სხვა მუზეუმების კოლექციებში.

სამთავროს მთის ბროლის საბეჭდავები გვიჩვენებს, რომ გვიანდელ ხანაში, მაშინ როდესაც სასანურ გლიპტიკაში აშკარაა გამარტივებისა და სქემატიზაციის ტენდენციები, ხანდახან მაინც ჩნდება გარკვეული სტილით გაერთიანებული, დახვეწილად შესრულებული, თუმცა პირობითი და უტირიებული, მაგრამ მაინც ძალზე თავისებური და გრაციოზული გამოსახულებები. ნივთზე დატანილი არაბული წარწერა – მიმართვა ღმერთისადმი წაკითხულია ფრ. ვასმერის მიერ [დანვრილებით იხ. Zakharow 1928: 250].

ზემოთაღწერილი ნივთების გარდა, ჩვენს მასალებში ვხვდებით კიდევ ორ გამოსახულებას, რომლებიც შეიძლება ამ ჯგუფის ცხოველებს დაუკავშიროთ, მაგრამ მათი შესრულების დონე გაცილებით დაბალია, რის გამოც მათი მიკუთვნება კატისებრთა ოჯახის წარმომადგენლებისადმი მხოლოდ ვარაუდის სახითაა შესაძლებელი.

არმაზისხევის 79-ე ქვის სამარხის ლურჯი მინის ინტალიო (ლაჟვარდის იმიტაცია) ვერცხლის ბეჭედშია ჩასმული. პირზე გამოსახულია მარჯვნივ მიმავალი ცხოველი. ზურგამოზნექილი სხეული ოვალური ღრმულითაა მინიშნებული, ჩანს ოდნავ დახრილი თავი, დიდი ზომის თვალი, აცქვეტილი ყურები. კიდურები უხეში ღარებითაა გამოსახული. კლანჭები არ შეინიშნება, მაგრამ ცხოველის პოზა, სხეულის მოყვანილობა და თვალი გვაფიქრებინებს, რომ ესეც კატისებრთა წარმომადგენელია [მდრ. Bivar 1969: გამ. Gi8]. გამოსახულება ჩამოსხმის გზით უნდა იყოს მიღებული, დაბალხარისხოვანია.

ბეჭდის ფორმისა და თვით გამოსახულების იერის მიხედვით, გვიანი ხანის, VI-VII საუკუნეებისა უნდა იყოს.

მეორე გამოსახულება ისევ ბაიერნისეული სამთავროდანაა [Zakharow 1928: გამ. 59]. ლაჟვარდის ინტალიო ვერცხლის ბეჭედში (ტაბ. I, სურ. 6). გვერდებდაქანებული ფირფიტა ბრტყელპირიანია და ოვალური. პირი განიერ მხარეზეა და მასზე მარჯვნივ მიმავალი ცხოველი ძალზე უხეში ხაზებითაა ამოკვეთილი. ჩანს ზურგგაზნექილი, მოკლე სხეული, მრგვალი თავი, დიდი თვალი, აცქვეტილი ყურები. ყურები იმდენად წაგრძელებულია, რომ შეიძლება კურდღლის გამოსახულებად მივიჩნიოთ, მაგრამ უხეში ხაზებით გამოსახულ კიდურებზე დიდი კლანჭები ისე ამკარადაა მინიშნებული, რომ ცხოველი უფრო კატისებრთა ჯგუფს უნდა მიეკუთვნოს. ამასვე ადასტურებს მოსქო სალტე კისრის არეში, რაც ამ ჯგუფის ცხოველების გამოსახულებებს ახასიათებს (იხ. ზემოთ). ყურების შეუსაბამო ზომა, ვფიქრობ დაუდევარი შესრულების შედეგი უნდა იყოს. ზურგს ზემოთ რამდენიმე ჩანაჭდევი წყვეტილ ხაზს უნდა გულისხმობდეს.

ბეჭდის ფორმა სასანური ბეჭდების ძირითადად გავრცელებული ფორმებისაგან კუთხოვანად დაშვებული მხრებით გამოირჩევა. იგი მასიურია და საკმაოდ ტლანქადაა ნაკეთები. როგორც გამოსახულების საერთო იერი (უხეში ხაზები, უსიციცხლო ფორმები, უზუსტობა დეტალების გადმოცემაში), ისე ქვის ფორმა (ნაკვეთილი კონუსი) და თავად ბეჭედი, გვაფიქრებინებს, რომ ინტალიო გვიანსასანური ხანისაა (VI-VII საუკუნეები).

მართალია, ეს ორი უკანასკნელი ნიმუში საერთო იერით ახლოს დგას სასანურ ძეგლებთან და აქ გამოსახული ცხოველებიც ზემოაღწერილ ცხოველთა რიგს უნდა განეკუთვნებოდნენ, მაგრამ მათ შესრულების მანერაში გარკვეული დაუდევრობა, უზუსტობანი, პირველ შემთხვევაში ისიც, რომ მინის ჩამონასხამია და მეორე შემთხვევაში ბეჭდის განსხვავებული ფორმა (თითქოს არმაზული, მხრებდაშვებული ბეჭდების ერთგვარი გამოძახილი), გვაფიქრებინებს, რომ, შესაძლოა, ეს არის ადგილობრივი, ქართლის სახელოსნოს ნაწარმი. ცნობილია, რომ სასანური ხელოვნების ძეგლების გავრცელება ფართო არეალზე, არა მხოლოდ ირანიდან შემოტანილი ნივთებით იფარგლებოდა, არამედ მიმდინარეობდა თემატიკის, სტილის, ფორმების დიფუზია, როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთის შორეულ პროვინციებში. ამ ხანის ადგილობრივ ხელოსანთა ნაწარმში ხშირად შეინიშნება სასანური ხელოვნების ამკარა კვალი. ამის შესანიშნავ მაგალითებს იძლევა ადრექრისტიანული ხანის ქართული მონუმენტური ხელოვნების ძეგლები [Аладашвили 1977 გამ. 3,4,6]. უნდა აღინიშნოს, რომ რ. გირშმანი, ეხება რა სასანური ხელოვნების დიფუზიის საკითხს, სხვა მრავალ მაგალითთან ერთად ერთ-ერთ თემად სწორედ კატისებრთა ოჯახის (ლომის, ვეფხვის) გამოსახულებას მიიჩნევს და ამის ნიმუშად ასახელებს X საუკუნის ბრწყინვალე ქართული ხუროთმოძღვრული ძეგლის, ოშკის რელიეფს [Ghirshman 1962: გამ. 392]. აქ წარმოდგენილი მიმავალი ცხოველი მთელი რიგი ნიშნებით მართლაც ძალიან ახლოს დგას ჩვენს მიერ განხილულ კატისებრთა ოჯახის წარმომადგენლებთან. ისეთივე, ნელში გაზნექილი, ძლიერი სხეული, კლანჭებით დაბოლოებული მაღალი კიდურები, მრგვალი თავი, მცირე, აცქვეტილი ყურები. ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი დეტალი: ცხოველს თავი მობრუნებული აქვს, პირდაპირ იყურება და „სახის“ ნაკვთები გაადაამიანურებულია. ეს დეტალი მას კიდევ უფრო აახლოვებს სასანურ ძეგლებთან: კერძოდ, სასანურ გემებზე ხშირია ლომების მსგავსი გამოსახულებანი, როდესაც სხეული პროფილშია, პირდაპირ მობრუნებული თავი, ნაკვთების გადმოცემით ადამიანის სახეს უახლოვდება. დასახელებული მაგალითი კიდევ ერთი დადასტურებაა იმისა, რომ თუ რა ახლო კავშირი იყო სასანური ირანისა და ადრექრისტიანული საქართველოს ხელოვნების ძეგლებს შორის.

ლიტერატურა:

- აფხაზავა 1974:** აფხაზავა ნ., ადრეული შუასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა, თბ.
- ლორთქიფანიძე 1954:** ლორთქიფანიძე მარგ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები I, თბ.
- რამიშვილი 1979:** რამიშვილი ქ.ი, სასანური გემები საქართველოში.
- ნონელია, მინდორაშვილი 1999:** ნონელია მ., მინდორაშვილი დ., ფალაურნარნერიანი გემა გველეთის სამაროვნიდან, ჟურ. ძიებანი №4, გვ. 67-68.
- Bivar 1969:** Bivar A.D.H., Catalogue of the western Asiatic seals in the British Museum. Stamp seals. II: The Sassanian dynasty, London: British Museum.
- Frye 1973:** Frye Richard N. (Sasanian Remains from Qasr-i Abu Nasr: Seals, Sealings, and Coins (Iranian Ser. : No. 1) Harvard University Press.
- Ghirshman 1962:** Ghirshman R., Iran: Parthians and Sassanians, London.
- Gignoux, Gyselen 1987:** Gignoux P.H., and Gyselen R., Bulles et sceaux Sassanides des diverses collections, Paris.
- Zakharow 1928:** Zakharow A., Gemmen und Siegel des Museums Georgians, ssmm V, Tb.
- Аладашвили 1977:** Аладашвили А. Н., Монументальная скульптура Грузии. М. Борисов, Луконин 1963: Борисов А., Луконин В., Сасанидские Геммы, Л.
- Максимова 1950:** Максимова М. Геммы из некрополя Мцхета-Самтавро, სსმმ XVI-B.

ილუსტრაციების აღწერილობა:

ტაბ. I - სურ.

1. სარდიონის ინტალიო გველეთის სამაროვნის 15-ე ქვის სამარხიდან;
2. ქარვის ელიფსოიდი მარტაზისხევის № 46-ე სამარხიდან;
3. ბრინჯაოს ბეჭდის რკინაქვის ინტალიო სამთავროს 92-ე ქვის სამარხიდან;
4. სარდიონის ელიფსოიდი სამთავროს სამაროვნის 444-ე ქვის სამარხიდან;
5. სამთავროს ბაიერნისეული, მთის ბროლის საბეჭდავი-კაბოშონი;
6. სამთავროს ბაიერნისეული, ლაჟვარდის ინტალიო;
7. დათვის გამოსახულება სამთავროს 221-ე სამარხის ინტალიოზე.

I

1

2

3

4

5

6

7

გიორგი ლალიაშვილი, იალუილუთეფეს კულტურა ალაზნის ველზე

გამომცემლობა „უნივერსლმა“ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით გამოსცა გიორგი ლალიაშვილის მონოგრაფია „იალუილუთეფეს კულტურა ალაზნის ველზე“.

თავიდანვე აღვნიშნავ, რომ ამ კულტურის კვლევას საქართველოსა და აზერბაიჯანში საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია აქვს, მაგრამ ჯერ კიდევ არ არსებობს შეჯერებული აზრი მისი გენეზისის თაობაზე. აზრთა სხვადასხვაობაა აღნიშნული კულტურის სახელწოდებასთან დაკავშირებითაც. მკვლევართა ნაწილი მას მოიხსენიებდა როგორც: „ალაზნის ველის კულტურა“ (გიორგი ნიორაძე), „ალაზან-იალუილუთეფეს კულტურა“ (სიმონ ჯანაშია), „ჰერული კულტურა“ (რამინ რამიშვილი), ხოლო აზერბაიჯანულ ისტორიოგრაფიაში მეოცე საუკუნის 80-იანი წლებიდან საერთოდ უარყოფილი იქნა ტერმინი „იალუილუთეფეს კულტურა“.

გიორგი ლალიაშვილის ნაშრომში განსხვავებული კუთხით არის განხილული საქართველოს ტერიტორიაზე ამ კულტურის გავრცელების არეალი, გენეზისი და ეთნიკურ ატრიბუციასთან დაკავშირებული საკითხები. მონოგრაფია შედგება შესავლის, ოთხი თავისა და დაკვნისაგან. ნაშრომს ერთვის გამოყენებული ლიტერატურის სია და ტაბულები.

მონოგრაფიაში დეტალურად არის შესწავლილი ამ კულტურის საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელების არეალი, გამოტოვებული არ არის არცერთი არქეოლოგიური ძეგლი, სადაც აღმოჩენილია იალუილუთეფეს კულტურისთვის დამახასიათებელი არტეფაქტები; არქეოლოგიური ობიექტების გარდა დეტალურად არის შესწავლილი და განხილული კულტურისთვის ნიშანდობლივი არქეოლოგიური მასალის ტიპები, რაც ავტორს საშუალებას აძლევს მივიდეს ლოგიკურ დასკვნამდე, რომ აღნიშნული არტეფაქტები (თეთრი ანგობის ზოლებით მოხატული კერამიკა, სამტურჩა ხელაღები, სამფეხა ჯამები) არ არის დამახასიათებელი მხოლოდ იალუილუთეფეს კულტურისთვის და შესაბამისად, დღის წესრიგიდან უნდა მოიხსნას მათი მიკუთვნება მხოლოდ აღნიშნული კულტურისადმი, რადგან მსგავსი ჭურჭლები არსებობს ამ კულტურამდეც და მის შემდეგაც და მოიცავს ფართო გეოგრაფიულ არეალს, სადაც სავარაუდებელი არ არის იალუილუთეფეს კულტურის გავრცელება (მაგ. შიდა და ქვემო ქართლი).

ასევე დაზუსტებულია იალუილუთეფეს სამაროვნების გავრცელების ქრონოლოგია. ამ შემთხვევაში გ.ლალიაშვილი უარყოფს ა.იესენისა და კ.ტრევერის ქრონოლოგიურ შკალას (ძვ.წ. V-I სს) და გარკვეულწილად მხარს უჭერს აზერბაიჯანელი არქეოლოგის ო. ისმიზადეს მიერ შემოთავაზებულ თარიღს (ძვ.წ. III-I სს). საინტერესოა ავტორის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ამ კულტურისთვის დამახასიათებელი ნიუანსები არ გადადის ახ.წ. I საუკუნეში და ამ რეალობიდან გამომდინარე, უნდა შეიცვალოს საქართველოს ტერიტორიაზე მისი გავრცელების ქრონოლოგიის საკითხი (გ.ნიორაძე).

განსაკუთრებით საინტერესოდ მეჩვენება ავტორის მსჯელობა იალუილუთეფეს კულტურის შემქმნელი ეთნიკური ჯგუფების შესახებ. ამ ნაწილს მონოგრაფიაში ცალკე პარაგრაფი ეთმობა და დეტალურად არის განხილული სხვადასხვა ავტორების (სტ.მენტეშაშვილი, თ.პაპუაშვილი, რ.რამიშვილი, ა.აფაქიძე, ვ.თოლორდავა, ი.გაგოშიძე) მიერ გამოთქმული მოსაზრებები. ამ მოსაზრებების დიდი ნაწილის თანახმად, ეს კულტურა შექმნილი უნდა ყოფილიყო ჰერების (სტ.მენტეშაშვილი, თ.პაპუაშვილი, რ.რამიშვილი, ვ.თოლორდავა), ჰერებისა და იბერების (ა.აფაქიძე) მიერ. ი.გაგოშიძის მოსაზრებით კი, იორ-ალაზნის ორმდინარეთში ეს კულტურა უნდა შემოეტანათ ალბანურ

ტომებს. ეს მოსაზრება გ.ლალიაშვილია აზრით, ყველაზე მისაღებია და ზუსტად განსაზღვრავს იალუილუთეფეს კულტურის ეთნიკური ატრიბიციის საკითხებს. მიუხედავად იმისა, რომ ი.გაგოშიძეს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საგანგებო კვლევა-ძიება არ ჩაუტარებია, მისეული მოსაზრება ყველაზე სწორად ხსნის იალუილუთეფეს კულტურის საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელების ეთნიკურ და ქრონოლოგიურ მომენტებს.

სარეცენზიო ნაშრომში კიდევ არაერთი საყურადღებო მოსაზრებაა გამოთქმული, რომელიც ახლებურად წარმოაჩენს როგორც იალუილუთეფეს კულტურის საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელების ცალკეულ ნიუანსებს; ასევე-ზოგადად, ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნის იორ-ალაზნის ორმდინარეთის ისტორიისა და არქეოლოგიის პრობლემებს.

ჩემი მხრიდან აღვნიშნავ, რომ ჩვენს წინაშეა საკმაოდ საინტერესო და უდაოდ საჭირო გამოკვლევა, რომლის თარგმნა და გამოცემა ინგლისურ, რუსულ და აზერბაიჯანულ ენებზე სასარგებლო საქმე იქნება, რაც არაერთ მკვლევარს მიაწვდის ზუსტ და უტყუარ ინფორმაციას როგორც ამ კულტურის გენეზისის, ასევე ზოგადად ალბანური მატერიალური კულტურის დასავლეთით გავრცელების თაობაზე.

პროფ. — *ზურაბ ბრავვაძე.*

PAPERS IN ENGLISH

STRAINERS FROM WEST GEORGIA

(*Tsiteli Shukura*, *Pichvnari* and *Vani* Cemeteries)

Helen Gigolashvili †

A metal strainer (ηθμόξζ) was used for straining wine. It was a widespread object during the whole classical period: in Greece, Macedonia, Bulgaria, Italy, South-West Asia, South Russia etc. Strainers of different forms are often found in burials together with dippers. The fact that a strainer was one of most frequently used utensils is perfectly seen on Attic red-figured vases and on the murals of Etruscan houses where it is depicted together with a dipper (see pic.) [Crosby 1943: 203; Hill 1938, 44 – 45].

Four bronze strainers have been found at different sites of the Classical period Colchis. One was found in the first burial of “*Tsiteli Shukura*” cemetery (near *Sokhumi*). A pair of them was found at *Kobuleti* – *Pichvnari* cemetery of Greek population (burials 1 and 15) and one more at *Vani* (burial 1) [Kakhidze 2000 – 2001: 41 – 59, fig. 12].

A bronze strainer from “*Tsiteli Shukura*”, burial # 1, is not deep, with a bottom holed in a form of a rosette. The rosette is fixed to the cup with six studs. A handle of the strainer is long, flat and hooked at the end. The hook is decorated with a sculptured head of a duck (or a swan). A junction of the strainer and its handle is decorated with a palmette of volutes. Dimensions: cup diameter – 13.8 cm, strainer diameter – 10 cm, length of the handle – 20 cm, thickness 0.5 cm (Fig. 1₁) [Trapsh 1969: fig. 36₄].

Z. Bilimovich considers that such strainers are of Etruscan origin and groups them according the shapes of their handles. The first group includes a strainer with an oblong, flat handle ending with a hook in a shape of duck’s (swan’s) head en face. The second group – a strainer with an oblong handle in a form of figure eight. The third group – a strainer with an oblong, flat handle ending with a duck’s (or swan’s) head in profile. Z. Bilimovich supposes that these strainers with their characteristic forms, ornamental motifs and even with the technique of manufacturing closely resemble various bronze artefacts which are of indisputably Etruscan origin [Bilimovich 1979: 26 and mentioned literature].

The strainer found near Sokhumi, at “*Tsiteli Shukura*” cemetery belongs to Z. Bilimovich’s first group. Analogous strainers have been found in *Vulci* tomb [Die Welt die Etrusker ... 1988: 192, fig. B 7.36], at *Nymphaion* cemetery [Silantieva 1959: 64], at *Zhurovka* village 401st kurgan (*Cherkask* region) [Trapsh 1969: 27]. Some more strainers were found in *Olbia* [Kozub 1974: 75; Silantieva 1959: 65; Trapsh 1969: 27], in the Kurgans of *Maritsin khutor* (near *Olbia*) [Ebert 1913: 12] and *Alexandropolis* (Dnepropetrovsk region) [Onaiko 1970: 22]. Strainers of the same type are kept in the Athens Benaki Museum which are considered to be of Italic origin [A klasszikus Athen ... 1966:71]. All these examples have the handles of one and the same type. They differ from one another in designs of holes on the bottoms of their cups and handles, also in ornamentation at the junction of their handles and cups.

As it has already been mentioned the strainer was found in the burial #1 of “*Tsiteli Shukura*” cemetery belonging to the “younger group”. M. Trapsh has dated it to the 5th century BC. As to the rest of the above mentioned examples they are dating from the end of the first quarter of the 5th century BC and the beginning or mid second quarter of the same century [Trapsh 1969: 29].

A cup of the bronze strainer from *Pichvnari* burial # 15 is not deep (Fig. 1₄). Its rim is flattened and has three grooves around it. A handle is made of a wavy wire in a form of figure eight. The cup has a

loop opposite the handle. The flattened ends of the handle and the loop have a shape of a snake's head. The strainer diameter – 5.8 cm, cup diameter – 12 cm. Length of the handle – 12.2 cm [Kakhidze 2000 – 2001: 46 fig. 2].

Z. Bilimovich included such strainers (with the handle in a form of figure eight) in the second group. Parallels of *Pichvnari* strainer are found at *Zhurovka* village (Olbia) [Kozub 1974: 76; Trapsh 1969: 29-30; Kakhidze 2000 – 2001: 30 fig. 13₂₋₃], in *Krivorukovsk* kurgan [Onaiko 1970: 30], in CD – 3 kurgans of *Chigirin* district [IAK 1905: 14, 23]. Such strainer is included in Jena Antique collection (identified as Etruscan) [Die Welte die Etrusker ... 1988: 129, fig. B 7.37] and one more, found in *Vulci* 47th burial [Gli Etruschi e L'Europa 1992: 138, fig. 155] is displayed at the National Museum in Rome. Z. Bilimovich supposes that these strainers were produced in Etruria. All the strainers are dated to the 5th century BC [Trapsh 1969: 30]. As to the *Pichvnari* one it is dating from the earlier half of the 5th century BC according the date of *Pichvnari* Greek population's cemetery [Kakhidze 1975: 90-91].

A cup of the bronze strainer from *Pichvnari* burial #1 (Fig. 1₂) is not deep. Its rim is wide and flattened. A handle is flat and oblong, ending with a sculpture of a duck's (swan's) head. A surface of the handle is decorated with a "drop-like" pattern. The cup has a triangle loop opposite the handle. Length of the strainer – 26.5 cm, of the handle – 13.4 cm; rim diameter – 12.3 cm [Kakhidze 1975: 27 – 28, fig. 11; Kakhidze 2000 – 2001: 46 – 48, fig. 3].

The strainer belongs to Z. Bilimovich's 3rd group (the duck's head is in profile) [Trapsh 1969: 26] and he believes that its Etruscan origin is beyond doubt. It is also notable that the feathers on the duck's head are made like scales - each in a form of a horizontal dash making a pine-tree pattern. Bronze artefacts found at *Bologna Chertoza* cemetery are decorated in the same way [Trapsh 1969: 26, 28].

Similar strainers were found in "*Semibratni*" 2nd [Trapsh 1969: 30] and 6th burials, in *Krivorukovsk* kurgan [Onaiko 1970, 30], but the closest to *Pichvnari* one is the strainer found in *Solokha* kurgan. Both of them (*Pichvnari* and *Solokha*) are decorated with a "drop-like" design, have loops opposite the handles and the ducks' heads are in profile [see Mantsevich 1987, 102, fig. 77]. Z. Bilimovich believes that such strainers were produced in the 5th – 4th centuries BC [Trapsh 1969: 31]. A. Kakhidze dates *Pichvnari* strainer to the second half of the 5th century BC [Kakhidze 1975: 27, 29].

A bronze handle of a strainer from *Vani*, burial #6 (Fig. 1₃) narrows towards the top bent backwards and ended with a hook. The latter is decorated with a duck's head. A lower end of the handle is decorated with a "drop-like" design and an upper part of the handle with a pair of volutes and a seven *petaled palmette* engraved between them. As to the lower part of the handle there are volutes above a lion's head. Each *palmette* has a claw-like sprout which probably may be a stylized wing. Volutes and tiny triangles embossing the end of the handle are engraved. The lion is frowned which is rendered with the help of deep, vertical grooves. The eyes are large, almond-shaped, even eye-lashes are perfectly seen. It has small, rounded ears and but not a mane. Length of the handle – 18.4 cm, width – 6.2 cm, and 2.5 cm.

A similar handle has been found at Athens acropolis and is considered a masterpiece of Greek art. Its top is decorated with engraved *palmettes* and lower end with volutes and lion's head a relief [Ridder 1896: 74 –76 fig. 226, 227, 229]. One more similar handle is preserved at the Boston Museum of Fine Arts [Comstock et al 1971: 293, no 451 A].

Vani strainer was found in a rich burial # 6 dating from the 4th century BC. The handle found at Athens acropolis is dating from the 5th – 4th centuries BC, and the one preserved in Boston is dating from 450 – 350 BC.

As for the technology, the handles were either hammered or cast. *Sokhumi*, *Pichvnari* “duck-headed” and *Vani* examples were cast. *Pichvnari* handle in a form of figure eight is forged. The handles are either riveted, or welded on. In some cases, the handle and the cup are cast in one single piece. The handle in a form of figure eight is riveted. *Sokhumi* and *Vani* examples are welded on. *Pichvnari* one with a duck's head is forged in one single piece [Trapsh 1969: 32 – 23].

Three strainers from above discussed four examples are of Etruscan origin. As to the fourth one found at *Vani* city-site, it completely differs from the Etruscan *artefacts* and is very close to the handle found at Athens acropolis, and its Greek origin is beyond any doubt.

Trading and manufacturing were far developed in Etruscan towns in the 6th – 4th centuries BC. As to the iron metallurgy, it was also developed perfectly. Bronze was of course in use together with iron. It was used for making kitchen utensils and adornments. Bronze pieces of Etruscan *toreutics* are considered artistically accomplished artefacts famous for their perfect casting, elaborate treatment, untypical shapes and fine decorations. This is why Etruscan bronze vessels, candelabrum and other objects were popular in many countries and in Greece among them [Trapsh 1969: 33]. They were very expensive in Athens [Richter 1939: 194]. Etruscan metal vessels are found in the Balkans, the Near East and even in Syria [History of . . . 1971: 56 – 58]. If we rely upon Bilimovich's suggestions it will be quite possible to admit that *Sokhumi* and *Pichvnari* strainers came to Georgia either from Etruria, or they were imported from Athens [see Kakhidze 1987: 49].

The strainers from *Vani* city-site and *Pichvnari* were found together with dippers in the burials. The exception is the *Sokhumi* example which was not accompanied with a dipper.

BIBLIOGRAPHY:

A klasszikus Athén 1996: A klasszikus Athén, Corvina, Bemporad Marzocco, Firenze.

Bilimovich 1979: Билимович З. Етрусские Бронзовые Ситечки Наиденные в Северном Причерноморье, Из Истории Северного Причерноморья в Античную Эпоху, 26 – 36 Л. Etruscan Bronze Strainers from Northern Black Sea Littoral, Collection of articles ". From the History of Northern Black Sea Littoral in the Classical Period, Leningrad.

Comstock, Vermeule 1971: Comstock, M., Vermeule C. Greek, Etruscan and Roman Bronzes (in the Museum of Fine Arts Boston), New-York.

Crosby 1943: Crosby, M. A., Silver Ladle and Strainer in AJA 47, 209 – 216, New-York.

Die Welt die Etrusker 1988: Die Welt die Etrusker Archäologische Denkmäler aus Museum der sozialistischen Länder, Berlin.

Ebert 1913: Ebert, M., Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn Gouv. Cherson, 2, Teil, Sonderabdruck aus Praehistorische Zeitschrift_5, S 1 – 80.

Gli Etruschi e L' Europa 1992: Gli Etrusche L' Europa, Massimo Pallottino (ed.), Paris – Milan.

Hill 1938: Hill, D. K. Wine Ladles and Strainers from Ancient Times – The journal of the Walters Art Gallery 1, 41 – 55.

History of . . . 1971: История Древнего Рима; History of Ancient Rome, Mos.

IAK 1905: Известия Археологической Комиссии, Мос.; Bulletin of Archaeological Commission, Mos.

Kakhidze 1975: კახიძე ამ., აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ძეგლები, ბათუმი; Archaeological sites of Classical Period in East Black Sea Littoral, Batumi.

Kakhidze 1987: კახიძე ა., ანტიკური ტორეუტიკის ნიმუშები ფიჭვნარიდან, სდსდ 16, ბათუმი; The examples of Classical *Toreutics* from *Pichvnari*, SDDS 16, 47 – 50, Batumi.

Kakhidze 2000: Kakhidze A., Specimens of Classical Bronze *Toreutics* from *Pichvnari* in *TALANTA*, vol. 32 – 33, 41 – 60.

Kozub 1974: Козуб, Ю, Некрополь Олвії V– IV ст. до н.е. Київ; Necropolis of *Olvia*, 5th–4th BC. Kiev.

Mantsevich 1987: Манцевич А. Курган Селоха, Ленинград; Kurgan Selokha, Leningrad.

Onaiko 1970: Онаико Н. Античный Импорт в Приднестровье и Побужье в 4 до н. э., Археология СССР Свод Археологических Источников Д 1 – 27 Мос.; Import from Classical World to Pridnestrovie and Pobuzhie in 4thс. BC., Archaeology of USSR, Communiqué of Archaeological Sources D 1 – 27, Moscow.

Richter 1939: Richter, G. Greek Bronzes Recently Acquired by the Metropolitan Museum of Art in *ATA* 43, 189 – 196, New-York.

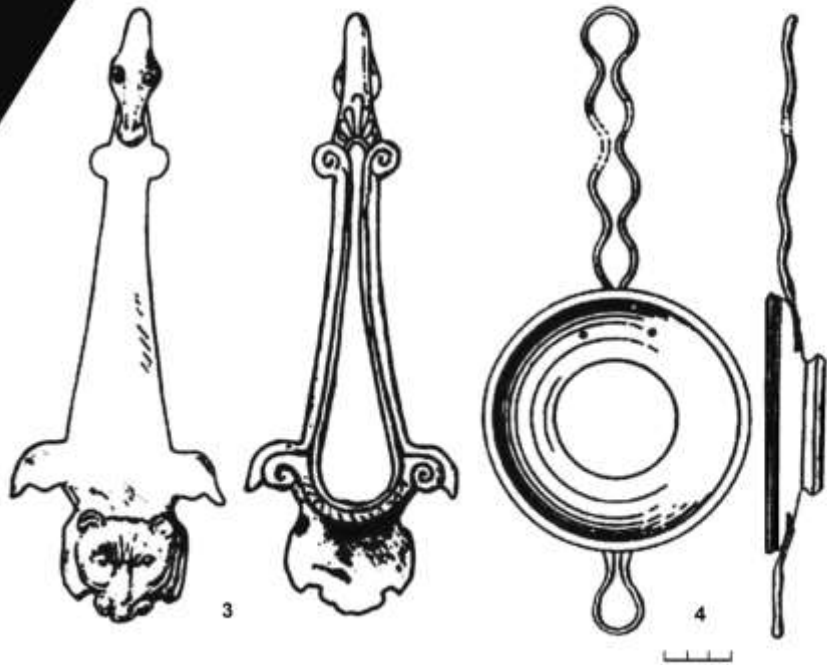
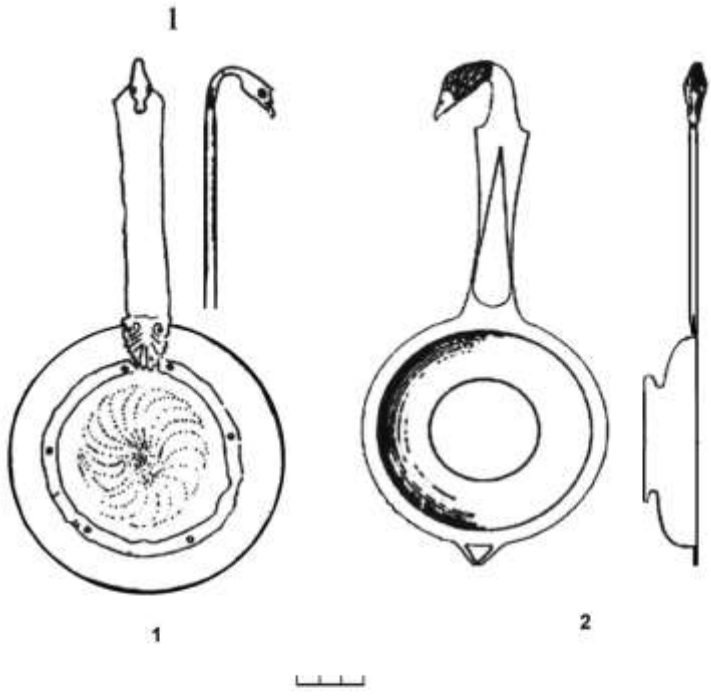
Ridder 1896: Ridder, A Catalogue des Bronzes sur l' Acropole d' Athenes. Paris.

Silantieva 1959: Силантьева Л. Некрополь Нимфея, МИА 69, сс. 5 – 107, Мос.; The Necropolis of Nymphaion; MIA 69, 5 – 107, Mos.

Trapsh 1969: Трапш М., Труды II, Сухуми, (Works, 2), *Sokhumi*.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

Fig. I, Pic. The depiction on the Attic red-figured vase; 1 - A bronze strainer from “*Tsiteli Shukura*”, burial # 1; 2 - A bronze strainer from *Pichvnari*, burial #1; 3 - A bronze handle of a strainer from *Vani*, 6th burial # 6; 4 - A bronze strainer from *Pichvnari* burial # 15.

AMPHORAE – BURIALS FROM BICHVINTA (PITYUS)

Temur Todua †

Greek and Roman authors' "*Pityus / Pitiunt*" is the same cape *Bichvinta* mentioned in Georgian written sources. It is located in the north – west Georgia, in 20 km distance from *Gagra*, at the estuary of the *Bzipi* river. A Greek geographer *Artemidorus Ephesus* was the first who mentioned *Bichvinta* as a "*Great Pitiunt*" in the 2nd – 1st centuries BC (Strabo 11. 2; 14). Unfortunately, that very "*Great Pitiunt*" is not yet found. Archaeologists have only managed to uncover the 2nd– 6th century town consisting of two parts – the fortress (*castellum*) and the residential quarter (*canaba*). The site has yielded fortification, household, living, cult and military (*praetorium*, *principium*) structures, a bathhouse, lots of pottery, glassware, coins etc.

The cemetery, contemporary to the just cited structures lies in the south – west of the town (Fig. 1₁). More than 510 burials of eight different types were excavated at the cemetery – pit burials, lime mortar burials, well-burials built of conglomerate and boulders, tile-burials, amphorae and brick-built burials, tombs built of processed stone, and cremation burials.

Table 1.

quantity	with grave goods	empty	orientation								Comment	
			N	S	W	E	N	N	S	S		
65	1	64					E	N	N	S	S	The orientation of 10 amphorae burials were not identified
			7	6	11	5	2	6	1	2		

This time I intend to direct my attention to one of the interesting types – amphorae burials. There were 65 of them at the cemetery (see Table 1) [Lordkipanidze 1991: 56 – 60] and only one contained grave goods. Let me offer some of them.

The burial #14. Square C₅, depth – 45 cm. The clay of the amphora is brown. The body is concave-sided, incomplete – rim and top are missing, and it is broken into two. The amphora was placed horizontally with the rim to the north – west. The burial belonged to a child and contained nothing except the skeleton. The burial is dating from the 3rd – 4th centuries according the amphora.

The burial #98. Square D₁₁, depth – 55 cm. The amphora was broken into pieces and a child's bones were found among its sherds. The wall of the amphora is thick, lilac in color. It did not contain any grave goods. The amphora is imported, *Synopean*, dating from the 3rd century.

The burial #183. Square C₁₁, depth – 45 cm. The amphora is concave-sided, produced locally. The clay is brown. It contained a child's skeleton with a perfectly survived skull (Fig. 1₂), a badly damaged copper coin (Fig. 1₃ at the baby's head, and a glass perfume bottle with a tubular neck and concave-sided, bell-shaped body (Fig. 1₄). The burial is dating from the 3rd – 4th centuries.

The burial #247. Square 2, depth – 40 cm. The amphora was in a comparatively better condition. Its upper part, fallen into pieces, was found in situ. It was lying horizontally with the rim to the northwest. The amphora contained only a child's badly preserved bones and nothing more. The vessel itself is concave-sided, with a short, tubular neck and a narrow rim. Its clay is pinkish, well

worked, with fine inclusions, and burnt perfectly. Flat handles are attached at its neck and shoulder (Fig. 1₅).

The burial # 296. Square E₁, depth – 40 cm. Only lower part of a locally produced concave-sided amphora was preserved. Its clay is brown. The amphora was placed vertically. It contained a child's fragmented bones only. The burial is dating from the 3rd – 4th centuries.

Amphora-burials like *Bichvintian* ones are quite common in coastal regions of Georgia. Such burial rite was characteristic to the Early Classical period of eastern Black Sea littoral. Amphora-burials were found at *Tsikhisdziri* cemetery, where the deceased were buried in Chios amphorae dating from the 6th – 5th centuries BC [Inaishvili 1993: 92].

There is only one Hellenistic period amphora-burial found at *Eshera* village. It contained ashes and engraved, bronze bracelets with animals' stylized heads at their ends. As to the amphora itself, it belongs to the 3rd – 2nd centuries BC. [Kuftin 1949: 33]. As it appears, amphorae-burials are less common for the eastern Black Sea littoral than in the northern regions during the Classical and Hellenistic periods. At the end of the Hellenistic period, their number became less not only in the northern Black Sea lands but also in the whole Classical World period [Zubar 1982: 50].

From the beginning of the 1st century AD, the number of amphorae-burials increased abruptly in the northern Black Sea [Zubar 1982: 51] and the Mediterranean littoral [Testini 1958: 86]. The situation was the same in the eastern Black Sea littoral, but in the Roman period, amphorae-burials were found not only at *Bichvinta* but also at *Tsikhisdziri* and *Gonio – Apsarus*. Seven of them were uncovered at *Tsikhisdziri* cemetery [Inaishvili 1993: 93], and one at *Apsarus*. [Kakhidze et al 2002: 47]. All of them belonged to children like *Bichvinta* burials and their depth varied from 40 cm to 65 cm.

Bichvinta, *Tsikhisdziri*, and *Apsarus* amphorae were placed horizontally except the 296th burial of *Bichvinta*, which was dug into the soil vertically. As to the orientation of *Bichvinta* amphorae-burials, it is somehow varied. Some amphorae were placed with their rims west wards, some were directed northwards, southwards and the rest northeastwards. Eastward and westward orientations seem more common. There is a group of amphorae broken in the middle and they have neither undersides nor tops. Some are broken at their rims or their bottoms, or these parts are simply sawn away. Most of amphorae are produced locally and all of them are concave-sided. Their clay is brown. Such amphorae are divided into two chronological groups: earlier ones, dating from the 3rd – 4th centuries AD are large, thick-walled, plain surfaced vessels with ribbed necks. Later ones are dating from the 5th – 8th centuries. They have cylindrical necks, profiled rims, and small, flat handles. Lower parts of their bodies are curved inwards and they have cone-shaped undersides.

Apart from locally produced examples there also are four imported amphorae used for burying. All of them are fragmented but one which is in a better condition. It is made of well-worked clay and has a pinkish color (Fig. 1₆). Its height is 95 cm, thickness of the wall – 1 cm. This amphora belongs to the group of Samian pottery and is dated to the 4th century [Lordkipanidze 1991: 148] A large number of such amphorae were found at the territory of *Bichvinta* ancient town [Berdzenishvili et al 1975: 275], at *Sokhumi* [Apakidze, Lordkipanidze 1965: 113], *Poti* [Gamkrelidze 2001: 96] and *Gudava* [Zamtaradze 1979: 72]. The underside of another amphora is flat and bent inwards. Its shoulder and sides are painted in reddish-brown. The surface is covered with bright brownish engobe. The clay is lilac in color (Fig. 1₈). Diameter of its underside – 10.7 cm, thickness of the side – 0.7 cm. This is a *Synopean* amphora dating from the 3rd century AD.

The 9th amphora burial seems to be made of Synopean clay. It is shattered. The clay is thick, lilac in color. Height of the preserved part – 50 cm, thickness of the side – 1.5 cm. The amphora is dating

from the 3rd century AD. *Synopean* amphorae were also found at *Sokhumi*. [Apakidze, Lordkipanidze 1965: 119]. The fourth amphora is badly damaged. It is made of reddish clay. The body of the amphora is corrugated; its underside is bent inwards (Fig. 17). Length of the preserved part – 45 cm. Such amphorae were found at *Bichvinta* town. Similar amphorae were also found at Apsarus [Gdzlishvili et al 1964: 75].

The archaeologists believe that such amphorae were made in many towns and in *Chersonesus* among them. I suppose that the amphorae described above were imported from the northern Black Sea lands [Zeest 1960: 123]. According to their parallels they should be dated to the 3rd century AD. [Berdzenishvili et al 1975: 265].

It is impossible to reconstruct the position of the bodies in the graves. Juveniles' bones are badly preserved, and the bones are mixed. Some amphorae contained only one or two bones. The exceptions were ## 183 and 251, where the bones of the individuals were preserved in a considerably better condition.

183rd amphora-burial contained a juvenile's intact skull. The child was lying on his back with his head northwards.

251st amphora-burial contained juvenile's skull and parts of his legs. The child was lying on his back with the head southwards.

Grave goods were found in only two amphorae-burials – *Tsikhisdziri* # 17 and *Bichvinta* # 183. *Tsikhisdziri* # 17 amphora-burial yielded a cross-like, bow-shaped bronze pin with a fastened catch plate. Such fibulae were widespread in west Georgia in the 5th – 7th centuries AD. With its size and shape of the bow it is analogous to the ones found at *Nokalakevi* [Lekvinadze et al 1981: 145 – 146] and *Samtavro* [Apkhazava 1979: 14 – 15] cemeteries dating from the 5th century AD. The *Bichvinta* # 183 amphora-burial contained a copper coin and glass perfume bottle. The coin is minted in one of the southern towns of Pontus. It is dating from the 1st century BC. [Lordkipanidze 1991: 147]. The glass perfume bottle has a tubular neck, a bell-shaped, concave-sided body and a bent inwards underside. Such bottles were found at the *Bichvinta* city-site and they are dating from the 3rd – 4th centuries AD. 183rd amphora-burial is dating from the same period of time. The majority of *Pitiunt* and *Tsikhisdziri* amphorae-burials are also dated to the same period but there are some from the 5th – 6th centuries [Lordkipanidze 1991: 150; Inaishvili 1993: 97].

According to the character of amphorae-burials from *Pitiunt* and *Tsikhisdziri*, the buried were the representatives of the lower strata of the society. As to their ethnic and cultural attribution, such burial rite was characteristic to Greeks - it was common in the ancient Greece beginning from the Archaic period [Kurz, Bordman 1971: 99]. It is highly significant that the burial rite just mentioned has never been traced in the inland regions of west Georgia to say nothing of the east part of the country. Accordingly, I suppose that the amphorae-burials discussed above from *Eshera*, *Tsikhisdziri* and *Pitiunt* can be linked with Greek population.

Tile-built graves and clay-plinth tombs uncovered at *Bichvinta* cemetery point to the presence of the Greek-speaking population because they were not characteristic to the locals. Such burial rite was common for the Greek world beginning from the Early Classical period [Shelov 1961, 235]. Alongside Greek-Roman burial rites, the local burial traditions were attested at *Pitiunt* cemetery.

The amphorae-burials from *Pitiunt* are connected with Greek burial rites and accordingly point to the presence of a small group of Greek population there.

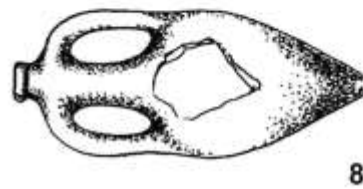
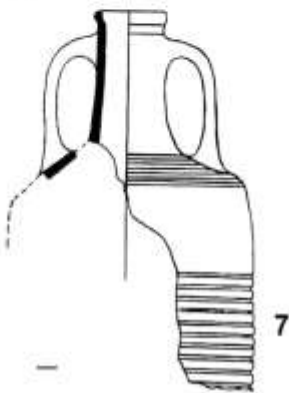
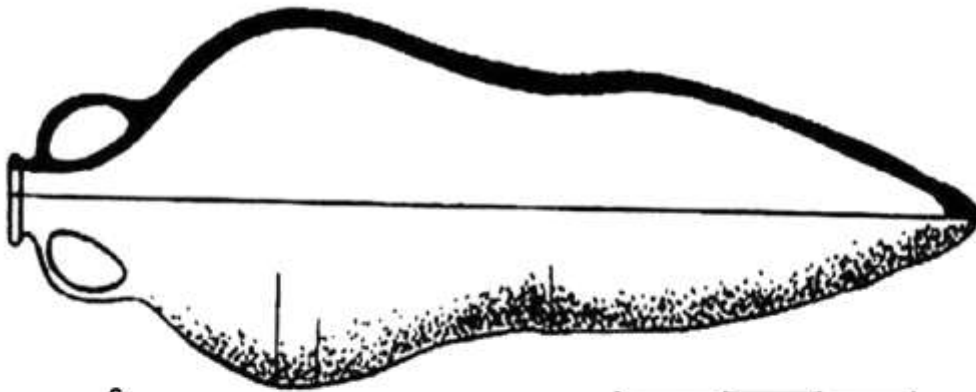
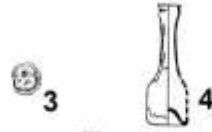
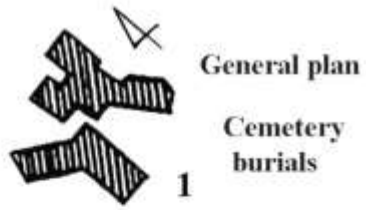
BIBLIOGRAPHY:

- Apakidze, Lordkipanidze 1965:** აფაქიძე, ან., ლორთქიფანიძე, ოთ., მასალები დიოსკურია–სებასტოპოლისის არქეოლოგიისათვის, მაცნე (ისტორიის სერია) №3. თბ.; The Materials for the Archaeology of Dioscuria-Sebastopolis, *Matsne* (history series) # 3.
- Apkhazava 1979:** აფხაზავა ნ., ადრეული შუა საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა, თბ.; For the Material Culture of Early Medieval East Georgia.
- Berdzenishvili, Puturidze, 1975:** ბერძენიშვილი, ნ. ფუთურიძე, რ., ბიჭვინთაში მოპოვებული ამფორები, დიდი პიტიუნტი №1; The Amphorae from Bichvinta, “*Didi Pitiant*” #1, Tbilisi.
- Gamkrelidze 2001:** გამყრელიძე, გ. კოლხოლოგიური ნარკვევები, II; Colchological Essays, II.
- Gdzlishvili, Khakhutaishvili 1964:** გზელიშვილი, ი. ხახუტაიშვილი დ., რკინის წარმოების უძველესი კერა ქროხის ქვემო დინებასზე და არქეოლოგიური დაზვერვები გონიო – აფსაროსში, *სდსდ* 1; The Ancient site of Iron Making in the lower gorge of the r. Chorokhi and Archaeological Surveys in Gonio-Apsarus, *SDSD I*, Tbilisi.
- Inaishvili 1993:** ინაიშვილი ნ., ციხისძირის ახ.ნ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები თბ.; Archaeological sites of Tsikhisdziri, 1st-6th cent AD. Tbilisi.
- Kakhidze, Mumladze, Ebralidze 2002:** კახიძე ამ., მუმლაძე შ., ებრალიძე ა., 2000 წ. გონიოს ციხის კარიბჭის გარეთ წარმოებული არქეოლოგიური კვლევა – ძიების ანგარიში, გონიო-აფსაროსი №3; The Report of Archaeological Works held outside the Gonio-Apsarus Fortress South Gate, Gonio-Apsarus 3.
- Kuftin, 1949:** Куфтин Б., Материалы к археологии Колхиды, т I; The Materials of Archaeology of Colchis I, Tbilisi.
- Kurz, Bordman 1971:** Kurz, P. S., Bordman J, Greek Burial Customs, London.
- Lordkipanidze 1991:** ლორთქიფანიძე, გ., ბიჭვინთის ნაქალაქარი, თბ.; Bichvinta, Tbilisi.
- Lekvinadze, Khvedelidze 1981:** Леквинадзе, В., Хведелидзе, Л., Археологические находки из Археополиса, *ნოქალაქევი*, # 1; Archaeological finds from the excavations of *Archaeopolis*, I.
- Shelov 1961:** Шелов, Д., Некрополь Танаиса; The necropolis of Tanais, Moscow.
- Todua 2000:** Todua, T. საქართველოს შავიზღვისპირეთის ეთნოკულტურული ისტორიის ზოგიერთი საკითხი ახ.ნ. 2 – 4 სს სამარხეული ძეგლების მიხედვით, საისტორიო ძიებანი - 3; For Some Problems of Ethno-cultural History of Georgian Black Sea Littoral in 2nd-4th cent AD (according to the burial sites), *Saistorio Dzebani* – 3, Tbilisi.
- Testini 1958:** Testini, P. *Archaeologia Cristiana* (Roma – Paris – New-York).
- Zamtaradze 1979:** ზამთარაძე, მ. გუდავის არქეოლოგიური მონაპოვარი, სსმმ, 34; Archaeological Finds from *Gudava*, SSMM 34, Tbilisi.
- Zeest 1960:** Зеест, И. В. Керамическая Тара Боспора. МИА 83, М. Ceramic Packing from Bosphorus MIA 83, Mos.
- Zubar 1982:** Зубар, В. Некрополь Херсонеса Таврического 1–4в. н.э., Киев. The Necropolis of Tauric Chersonesus of 1st-4th cent AD. Kiev.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

Fig I. 1 – General Plan of the Site; 2 -The amphora burial #183; 3 - The damaged copper coin from the amphora burial #183; 4 - The glass perfume bottle from the amphora burial #183; 5- The amphora made in local workshop; 6- Samian amphora; 7, 8 - *Synopean* amphorae.

1

ANCIENT IBERIA AND THE GATEKEEPERS OF THE CAUCASUS

Nicolas J. Preud'homme

Research works on the Caucasian passes have given rise to an abundant bibliography, fuelled by thorough considerations on a varied material of archaeological and literary sources. The concern of great empires for these strategic ways used by Sarmatian, Alan and Hun invaders was repeatedly emphasized. Several studies produced by David Braund, Albert B. Bosworth and Roger C. Blockley have shown how, for the Persians as for the Romans, Iberia occupied a major place in the border defence system, as well as in the control of the Darial Gorge in the face of invasion threats from the north [Bosworth A. B. 1976, 1977, 1983. Braund D. 1984, 1986, 1989, 1991a, 1991b, 1994. Blockley R. C. 1984, 1985, 1987]. A collective volume edited by Eberhard Wolfram Sauer addresses the Sasanian relations with the areas surrounding Iran [Mashkour M. and *alii*, 2017]. The archaeological knowledge of the Caucasian Gates has recently benefited from the publication of the excavations and surveys carried out between 2013 and 2016 on several sites in the Darial Gorge [Sauer E. and *alii* 2020]. In this presentation, I would like to shift the focus to the Iberian kingdom and investigate how the Caucasian Gates have enabled the Iberian kings allied with Sarmatians and other peoples of the Caucasus to exert their power and legitimacy during eight centuries, from the Hellenistic period until the Sasanian hegemony on South Caucasia in Late Antiquity. This approach involves revisiting Classical Latin and Greek sources and cross-referencing them with data from Iberian epigraphy and archaeology as well as later indications from Georgian and Armenian chronicles.

1. The Darial pass as a synopsis between the worlds.

The Darial pass was locking the main access route through which, over the centuries, the various invaders went for their raids, notably the Alans during 2nd century, as well as the Huns during 4th and 5th centuries [Greatrex G. B. and M. 1999: 66; Dignas B. and Winter E. 2007: 188-195; Sauer E. and *alii* 2020, vol. 2: 857-927]. Some roads existed indeed to cross the Caucasian isthmus between the Black Sea and the Caspian, impeded by its chain of high mountains. In addition to the coastal routes of Derbent and Abkhazia, the most important land way was crossing the Caucasian Gates, commonly identified with the Darial pass, the 'Gate of the Alans', also called *drunk' Atanac'* in Armenian, *Dar-e Alān* in Persian and *Bāb al-Lān* in Arabic [Bosworth A. B. 1977: 217-255; Giardina A. 1996: 109-119 and 120-142]. In pointing out the substantial number of one hundred and twenty bridges crossing the Cyrus river (present-day Kura or Mtkvari), Strabo gives an idea of the dense road network crossing South Caucasia (Strabo, *Geography*, XI, 3, 4). In addition to Hakob Manandian's work on Armenia's trade routes, Robert H. Hewsen's cartographic study produced an attempt to reconstitute the roadways that crossed the kingdom of Iberia [Lomouri N. 1958. Manandian H. A. 1965. Hewsen R. H. 2001, maps 55 and 59]. At first sight, the importance of the corridor following the course of the Cyrus river is due to its extension to the east, reaching the catchment basins of Iori, Alazani, and beyond, the regions of Albania (Strabo, *Geography*, XI, 3, 5): this route was one of the segments composing a wider network of land and sea ways connecting Caucasia to the Black Sea, the Caspian and Central Asia [Melikishvili G. A. 1959: 440. Lordkipanidze O. 1996: 114-119. Gagoshidze I. 2008: 24-25]. The second major axis, linked to the Darial pass, descends the Aragvi valley to its confluence with the Cyrus at Armazi-Mtskheta, continues south on a segment of the river, then, roughly at the current city of Tbilisi, diverges to cross the Gugark-Somkhiti borderland and, beyond the Little Caucasus mountains, joins the Armenian capital of Artaxata

[Markwart J. 1928; Lordkipanidze O. 1996: 120; Olbrycht M. J. 1998: 149-150]. If our knowledge of the routes crossing Eastern Colchis, Upper Iberia and Chorzene remains very uncertain, it is likely to imagine two routes connecting Iberia to its western borders, one passing south of the Moschian mountains to go up the course of Cyrus, the other crossing the Surami pass through the Likhi mountains forming a barrier with Colchis, to join the course of Phasis (Rioni). This reconstitution would correspond perfectly to the indications of Plinius the Elder, who indicated a commercial route connecting the mouth of Cyrus River to the Phasis and another road guarded by the fortress of Cumania on the Caucasian Gates, descending towards the capital Harmastus (Armazi) (Plinius the Elder, *Natural History*, VI, 30; 52) [Gagoshidze I. 2008: 19]. A formula from the author of *Natural History* summarizes the particular situation of an Iberian place where “a gate (was enough) to close (the entrance of) a world (litt. ‘the circle of lands’)” (Plinius the Elder, *Natural History*, VI, 30: “*ibi loci terrarum orbe portis discluso*”): as a hinge of empires, the kingdom of Iberia thus held the function of an in-between whose size was paradoxically as modest as its strategic position proved to be influential in the geopolitical game of the first centuries CE [Giardina A. 1996: 142].

About Iberian places, Strabo mentions the fortresses of Seusamora (Tsitsamuri) and Sarapana (Shorapani), in addition to the city of Harmozike, comparable to the Harmastus of Pliny the Elder, the Armaktika of Ptolemy as well as the Acropolis of Cassius Dion, which archaeologists identify with the citadel of Armazi (*Armazis Tsikhe*), capital of the Iberian kings (Strabo, *Geography*, XI, 3, 5: Ἀρμωζική. Ptolemy, *Geography*, V, 11, 3: Ἀρμάκτικα. Plinius the Elder, *Natural History*, VI, 30: Harmastus/Hermastus) [Lordkipanidze O. 1991: 159; Lordkipanidze O. 1996: 272-274; Bähler B. 2019: 19-20]. The position of this city on a lock separating the basins of Upper Iberia and Lower Iberia crossed by the Cyrus or Mtkvari river gives this capital a strategic place of first order. Moreover, without naming it, Strabo mentions a fortress which watched the end of a narrow path along the Aragos valley, present-day Aragvi (Strabo, *Geography*, XI, 3, 5). Perhaps this fort should be identified with Cumania appearing with Pliny the Elder. Serge N. Mouraviev likens this fortress guarding the south of Darial pass with the current village of Kumlistsikhe [Mouraviev S. N. 1996: 50]. However, the archaeologists of Eberhard Sauer’s team who excavated the Darial Gorge remain skeptical about this hypothesis, as no ancient remains have been found in the village of Kumlistsikhe [Sauer E. and *alii* 2000: 863-864]. On the other hand, I disagree with Mouraviev’s wish to identify Plinius’ Cumania with Ptolemy’s Loubion Kōmē, since this place is to be situated in the land of Lupenians near Albania, in Kakheti (Plinius the Elder, *Natural History*, VI, 29) [Hewsen R. H. 1989: 18. Mouraviev S. N. 1996: 46].

Around the Darial, the archaeological site that attracts the most attention is the medieval fortress located on the left bank of the r. Terek, commonly called Tamar Castle. The dating of the remains of the fortress of Darial had been the subject of various opinions. Some Georgian researchers thought that the remains of ancient fortifications, situated under the medieval wall in front of the north gate of the fort, should be dated back at least to the 2nd and 1st centuries BCE [Mindorashvili D. 1991: 3; 2005: 105-150; Gamkrelidze G. and *alii* (eds.) 2013: 176]. This archaeological dating would correspond to the emergence of the Iberian kingship established in Armazi during the Hellenistic period and its appearance in Greek and Latin literary sources. However, new excavations carried out between 2013 and 2016 did not find on the site of this Darial fortress any trace prior to the 4th century CE [Sauer E. and *alii* 2020, vol. 1: 10-11]. These archaeologists do not exclude that there was a first previous fortress on the site, but this one was obviously completely destroyed and rebuilt during Late Antiquity [*Ibid.*: 32].

Darial was not of course the only strategic pass in Ancient Iberia, insofar as the complex geomorphology of South Caucasia is rendered by quite confuse explanations from ancient authors. The geographical notice opening Orosius' *Histories against the Pagans* thus evokes the chain of the Acroceraunian Mountains which would connect 'the Caspian Gates' to 'Armenian passes' confining to 'the source of the Tiger between Armenia and Iberia (Orosius, *Histories against the Pagans*, I, 2, 40) [Janvier Y. 1982: 43, 89]. Several approximations complicate the restitution of Orosius' geographic vision, given, firstly, that the author may have confused the Caspian Gates of Elburz or Derbent with the Caucasian Gates of Darial, secondly, that the source of the Tiger is not located in the Armeno-Kartvelian borders, but further south, in the Taurus chain, in Eastern Anatolia [Janvier Y. 1982: 90-92]. Yves Janvier locates the Acroceraunian mountains in the Little Caucasus which bordered the plain of Kura, supposing a shift of the map probably followed by Orosius [Janvier Y. 1982: 94-96]. I believe for my part that it is also possible to identify these Acroceraunian mountains with one of the meridian chains crossing South Caucasia, like the Likhi mountains in the west of Shida Kartli, or the mountainous complex uniting the crests of Trialeti, Saguramo, Gombori and Tbatana, between Kartli and Kakheti.

The issue of mastering the Caucasian passes gained indeed a renewed interest in the last third of the first century CE. Suetonius reports Nero's plans to conquer the Caspian Gates, which did not survive the death of their designer (Suetonius, *Life of Nero*, XIX, 2, 4) [Wheeler E. L. 1994-1996: 62. Gregoratti L. 2013: 530]. Everett L. Wheeler considers that this project of Nero responded to the distancing politics operated by a king of Albania who would have moved away from the Roman alliance concluded after the war of Canidius Crassus in 36 BCE [Wheeler E. L. 1994-1996: 63]. It is possible that the source of the Suetonius on the plans of Nero's expeditions in the Caucasus was identical to the document used by Plinius the Elder for his Caucasian notice in his *Natural History*, published towards 77. Intending to correct the description of the Caucasus left by the authors who accompanied Corbulo, Plinius tries to unravel the confusion made by the Ancients between the Caspian Gates, corresponding to the Derbent, and the Caucasian Gates identical to the Darial (Plinius the Elder, *Natural History*, VI, 40). Following the hypothesis of a geographic confusion in the source of Suetonius, it would be possible for David Braund, with Plinius' testimony, to replace Nero's aims of conquest not in the direction of Albania and the Caspian, but towards Iberia and Alans beyond the Caucasian Gates [Braund D. 1994: 225-226]. Thus appears the whole symbolic dimension of the project conceived by the last Julio-Claudian emperor, eager to illustrate himself as a new Alexander defending the civilized world against the nations of the north, once again closing the Caucasian passes [Bais M. 2001: 86-87]. Echoing Suetonius, Flavius Josephus, a contemporary of the Flavian dynasty, evokes, probably about Elburz near Hyrcania, "the pass which Alexander had closed with iron gates" (Flavius Josephus, *Jewish War*, VII, 244-245: "ἢν ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος πύλαις σιδηραῖς κλειστὴν ἐποίησε") [Chaumont M.-L. 1976: n. 392, p. 126], thus attesting to the importance that this mythical place had acquired in the minds of the Hellenized world. The legendary idea of an Alexander the Great conqueror of the Caucasus consequently made its way during the first century CE in the circles of the imperial court. Several testimonies tend to suggest a direct military presence of Rome in South Caucasia in the last decades of the 1st century CE. Both the stele for the fortification of Armazi defences dedicated by Vespasian in 75 on behalf of the Iberian King Mithridates II [SEG, XX, 112. Qaukhchishvili T. 1999-2000: II, n. 229 p. 251-252. Canali de Rossi F. 2004: 1], as well as the Latin inscription of the centurion Lucius Iulius Maximus on a stone on Mount Böyük Dash in Albania, highlight the importance that the Flavians attached to control the southern outlets of the Caucasian passes, Darial and Derbent [*Année Épigraphique*, 1951, n°263.

Wheeler E. L. 1994-1996: 63. Bais M. 2001: 88-90. Gagoshidze I. 2008: 16. Schottky M. 2014: 96. Hartmann U. 2019: 38]. Another epigraphic document describes the career of the legate Marcus Hirrius Fronto Neratius Pansa, who took him around 75 CE to the East in order to carry out certain military missions in Armenia Major, in Albania or against the Alans [*Année Épigraphique* 1968: 145. Torelli M. 1968: 173. Migliorati G. 2004]. The Darial was probably the pass through which the Alans invaded South Caucasia in 135, invited by the Iberian king Pharasmanes II, eager to weaken his Caucasian neighbors and thus affirm the supremacy of his dynasty (Cassius Dio, *Roman History*, LXIX, 15, 1. Themistius, *Orations*, XXXIV, 8. Movsēs Xorenac'i, *History of Armenia*, II, 65) [Chaumont M.-L. 1976: 144-146; Bosworth A. B. 1977: 229; Braund D. 1991a; Wheeler E. L. 1994-1996: 67; Schottky 2014: 94; Hartmann U. 2019: 32-34].

In the first Georgian chronicles of the medieval compilation *Life of Kartli (Kartlis Tskhovreba)*, the Darial pass appears in three occurrences, the first one being in the *Life of the Kings of Kartli*: “*The Khazars knew two roads, namely the Pass of the Sea, Daruband, and the Pass of the Aragvi, which is the Darial*” (*Life of the Kings of Kartli in Kartlis Tskhovreba*, Simon Qaukhchishvili (ed.), 12, Robert W. Thomson (transl.), p. 14). While the *Royal List I* alleges that the legendary king Mirvan contributed in 2nd century BCE to building Armazi, the *Life of the Kings* mentions, about the great works carried out by the same sovereign, only the fortification of the Darubal pass, identifiable with Darial (*Royal List I* (in *Moktsevai Kartlisai*), Iliia Abulaže (ed.), 82₁₂₋₁₃. *Life of the Kings* (in *Kartlis Tskhovreba*), Simon Qaukhchishvili (ed.), 28). Another match regards the *Life of Vakhtang Gorgasali*, narrating an expedition led by the King Vakhtang in Ossetia across the “pass of Darialan” at the junction of two rivers called “Aragvi”: “*Then the kings of Ossetia assembled their troops and were joined by a force from Khazareti. They met him on the river which flows from the Darialan and descends into the valley of Ossetia. This river is also called Aragvi, because the source of them both flows from the same mountain: the Aragvi of Kartli and the Aragvi of Ossetia*” (*Life of Vakhtang Gorgasali, Kartlis Tskhovreba*, Simon Qaukhchishvili (ed.), 151, Robert W. Thomson (transl.), p. 166). This Ossetian Aragvi, which can be identified with Terek, perhaps corresponds to the watercourse “with the nauseating odor” evoked by Pliny the Elder (*Natural History*, VI, 30), as well as with the Alontas River mentioned by Ptolemy (*Geography*, V, 9, 12) and the Alutus appearing in Caius Iulius Mansuetus’ inscription [Kerler G. 1970: note 39 p. 43. CIL, XIII, 8213]. Serge N. Mouraviev considers that “*diri odoris*” is a corruption of “*Diricdone*”, “the river Diric (Terek)”, with *donus* as a Latin derivation from the Scythian word *dānu*, ‘river’ [Mouraviev S. N. 1996, p. 51-52; Pokorny J. 1959: 175]. The *Life of the Kings* underlines the matrimonial links which united Iberian kings with the peoples of the Caucasian mountains, as in the case of Saurmag with the Durdzüks (*Kartlis Tskhovreba*, Simon Qaukhchishvili (ed.), 26-27).

2. Darial – a jail for the high-ranking prisoners of the Iberian king?

The *Life of the Kings* reports that the legendary kings Armazel and Azork would have allied with Ossetians, Leks and other Caucasian nations to carry out a plunder expedition in Armenia. On their way back, the Caucasian coalition forces were overtaken by the Sumbat army, which caused them to suffer a great defeat. Wounded, Azork and Armazel took refuge in Mtskheta, while the Armenian general in turn ravaged Kartli and built a fort in Samtskhe. Faced with counterattacks by the Kartvelians and the Ossetians, King Artashan (in Armenian Artašēs) in turn entered the campaign, laid siege to Mtskheta and forced his enemies to ask for peace (*Life of the Kings of Kartli in Kartlis Tskhovreba*, Simon Qaukhchishvili (ed.), 45-48). After a period of calm, the Georgian chronicle indicates that a new war pitted the Kartvelians against the Armenians. Following a battle in Javakheti, Kartli soldiers allied with the Ossetians inflicted a severe defeat on Prince Zaren, the son

of King Artashan, even managing to capture him. The chronicler specifies that the Kartvelians kept Zaren in detention in the fortress of Darialan, without listening to the opinion of the Ossetians who would have demanded his death. After three years, Artashan, Sumbat and Tigran launched a devastating offensive which led the Kartvelians to once again conclude peace. In exchange for the release of Zaren and the striking of a coin bearing the image of Artashan, the Kartli recovered the territories lost in previous wars. As this compromise satisfied the two camps, a lasting peace was thus established between Armenians, Kartvelians and Ossetians, therefore allowing Armazel and Azork to die with the pride of the accomplished task (*Ibid.*, 48-50).

This Zaren from *Kartlis Tskhovreba* has very strong similarities to the figure of Prince Zareh appearing in the Armenian account of Movsēs Xorenac’i (Movsēs Xorenac’i, Manowk Abelean and S. Yarowt’iwnean (eds), *History of Armenia*, II, 53. Mahé J.-P. and A. 1993: 208 and note 8 p. 366). The Armenian historian reports that this man, described as “proud, daring hunter of wild beasts, but cowardly and soft in fight”, was appointed by the sovereign of Armenia to guard the northern borders. After he identified Zareh’s weaknesses, the Iberian King Kharzam then launched an attack on his territory, before capturing him and locking him up “in the Caucasus”. King Artašēs, assisted by Sembat and Tiran, would then have made war against Kharzam to finally manage to rescue Zareh from the “muddy pit” where he was languishing. Despite the fact that the two sources diverge on the name of the Iberian sovereign who took Zareh prisoner, it is nevertheless visible that the two traditions overlap in a concordant manner on most points of this account.

The imprisonment of high-ranking figures in a jail fortress is relatively well documented in the Sasanian Empire (Christensen A. 1944: 307. Ciancaglini C. A. & Traina G. 2002). The most famous prison of the Sasanians was the Fortress of Oblivion located in Khuzistan (Susiana), attested through many classical and Armenian sources. The name “Fortress of Oblivion” would result from a paronymology performed by Byzantine and Armenian authors from a Middle-Persian expression **anōš bard* whose original meaning was “immortal fortress” [Ciancaglini C. A. & Traina G. 2002: 414-418]. The first explicit mention of the fortress dates back to around 368 CE, when the king of Armenia Arsaces (Aršak) was deposed from his throne by Šāpūr II (Ammianus Marcellinus, *Roman History*, XXVII, 12, 3. Movsēs Xorenac’i, *History of Armenia*, III, 35. *Buzandaran Patmut’iwnk’*, IV, 54; 5, 7. Procopius, *The Persian War*, I, 5, 9-40: “φρούριον τῆς Λήθης”) [Ciancaglini C. A. & Traina G. 2002, p. 399-401]. Aršak’s successor, Khosrov III, was also a prisoner of the Fortress in Xuzistan (Movsēs Xorenac’i, *History of Armenia*, III, 50 and 55). Around 496, the Fortress also had a Persian host: the fallen King Kavād I whom the nobles preferred to save with a view to avoiding shedding royal blood. However, this king succeeded in escaping and recovering his throne (Procopius, *The Persian War*, I, 5, 7; I, 6, 1-9; Agathias, *Histories*, IV, 28, 1-8; Joshua the Stylite, *Chronicle*, §24; al-Tabari, *History*, 135-138 and 143-145) [Ciancaglini C. A. & Traina G. 2002, p. 401]. The location was provided by Theophylactes who situates the fortress inside Media, in the region of Bizae not far from the town of Bendosabora (Gundišāpūr), near the fort of Giligerda (Theophylactes, *Histories*, III, 5, 2) [Ciancaglini C. A. & Traina G. 2002: 402-405]. According to the sources, we can distinguish at least two types of imprisonment in the Fortress. On the one hand, there was the incarceration with chains, intended for political prisoners and religious capital crimes. On the other hand, there was a milder detention, a kind of police custody reserved for the sons of kings or for princes as well as for the notables of allied communities who, as hostages, guaranteed the loyalty of the agreements [Ciancaglini C. A. & Traina G. 2002: 407].

The Georgian narrative about the detention of Zareh indirectly relates to the various Byzantine, Armenian, Syriac and Georgian traditions concerning the imprisonment of prominent prisoners by

the Sasanian kings. Should we see in this Iranian reference a pure commonplace of a literary narrative trying to give the Iberian king his own “Fortress of Oblivion” like his Persian model? Or can we accept to consider that this anecdote on the imprisonment of Zareh reflects a nutshell of truth? Did the Darial serve effectively as a jail for the prisoners of the Iberian king? As often, the truth must lie between these two hypotheses, between the plausibility of the practice and the relevance of the ideological motivation.

3. Darial in Late Antiquity – a cooperation between Romans and Iranians?

The Caucasian Gates of Darial are the pass evoked by the historian Procopius in the description he gives of them in his *History of the Wars* (I, 10, 1-8) even if he confuses their name with the Caspian Gates.

“The Taurus mountain range of Cilicia passes first Cappadocia and Armenia and the land of the so-called Persarmenians, then also Albania and Iberia and all the other countries in this region, both independent and subject to Persia. For it extends to a great distance, and as one proceeds along this range, it always spreads out to an extraordinary breadth and rises to an imposing height. And as one passes beyond the boundary of Iberia there is a sort of path in a very narrow passage, extending for a distance of fifty stades. This path terminates in a place cut off by cliffs and, as it seems, absolutely impossible to pass through. For from there no way out appears, except indeed a small gate set there by nature, just as if it had been made by the hand of man, which has been called from of old the Caspian Gates. From there on there are plains suitable for riding and extremely well watered, and extensive tracts used as pasture land for horses, and level besides. Here almost all the nations of the Huns are settled, extending as far as the Maeotic lake. Now if these Huns go through the gate which I have just mentioned into the land of the Persians and the Romans, they come with their horses fresh and without making any detour or encountering any precipitous places, except in those fifty stades over which, as has been said, they pass to the boundary of Iberia.”

Procopius, *History of the Wars*, I, 10, 1-8: “Τὸ Κιλικίων ὄρος ὁ Ταῦρος ἀμείβει μὲν τὰ πρῶτα Καππαδόκας τε καὶ Ἀρμενίους καὶ τῶν Περσαρμενίων καλουμένων τὴν γῆν, ἔτι μέντοι Ἀλβανούς τε καὶ Ἰβήρας, καὶ ὅσα ἄλλα ἔθνη αὐτόνομά τε καὶ Πέρσαις κατήκοα ταύτη ᾤκηται. Ἐξικνεῖται γὰρ ἐς χώραν πολλήν, προϊόντι δὲ ἀεὶ τὸ ὄρος τοῦτο ἐς μέγα τι κρήμα εὐρους τε καὶ ὕψους διήκει. Ὑπερβάντι δὲ τοὺς Ἰβήρων ὄρους ἀτραπὸς τίς ἐστὶν ἐν στενοχωρίᾳ πολλῇ, ἐπὶ σταδίου πεντήκοντα ἐξικνουμένη. Αὕτη δὲ ἡ ἀτραπὸς ἐς ἀπότομόν τινα καὶ ὄλως ἄβατον τελευτᾷ χώρον. Δίοδος γὰρ οὐδεμία τὸ λοιπὸν φαίνεται, πλήν γε δὴ ὅτι ὡσπερ τινὰ χειροποίητον πυλίδαν ἐνταῦθα ἡ φύσις ἐξεῦρεν, ἢ Κασπία ἐκ παλαιοῦ ἐκλήθη. Τὸ δὲ ἐνθένδε πεδία τέ ἐστιν ἱπήλατα καὶ ὑδάτων πολλῶν ἀτεχνῶς ἔμπλεα, καὶ χώρα πολλὴ ἵπποβοτὸς τε καὶ ἄλλως ὑπτία. Οὗ δὲ τὰ Οὐννων ἔθνη σχεδὸν τι ἅπαντα ἴδρυται ἄχρι ἐς τὴν Μαιῶτιν διήκοντα λίμνην. Οὗτοι ἦν μὲν διὰ τῆς πυλίδος, ἧς ἄρτι ἐμνήσθη, ἴωσιν ἐς τὰ Περσῶν τε καὶ Ῥωμαίων ἤθη, ἀκραιφνέσι τε τοῖς ἵπποις ἴασι καὶ περιόδῳ τινὶ οὐδαμῆ χρώμενοι οὐδὲ κρημνῶδεσιν ἐντυχόντες χωρίοις, ὅτι μὴ τοῖς πεντήκοντα σταδίοις ἐκείνοις, οἷσπερ εἰς τοὺς Ἰβηρίους ὄρους, ὡσπερ ἐρρήθη, διήκουσιν.” H. B. Dewing (transl.), p. 77-79.

Describing the situation of this pass, Procopius makes it clear that Darial is not inside the kingdom of Iberia, but “beyond the boundary of the Iberians” (ὕπερβάντι δὲ τοὺς Ἰβήρων ὄρους). It would therefore be possible to suppose that at the time when Procopius was writing his historical work, these Caucasian Gates in the north of Iberia were included in a particular territorial regime, leaving open the hypothesis of a co-management between Imperial powers and Caucasian actors. The interval of fifty stades mentioned by Procopius seems to correspond to a strip of approximately 7 or 8 kilometers, established on the pass in its more practicable part.

The Byzantine author John Lydus, in his treatise on the magistracies of the Roman State, writes that the question about sharing the costs between the two parties for the fortifications' maintenance of a pass crossing the Caucasian mountains was debated during the Roman-Persian negotiations of 363, however only the Persians built there a fort named Biraparach, implying in this way their authority on the spot. John Lydus indicates that the Romans discussed with the Persians on the shared defence of the Caucasus, but does not affirm that an agreement was found, and he even seems to say that until the reign of Anastasius, no Roman contribution was made to this enterprise. It is therefore very difficult to consider the establishment of a Roman-Persian agreement on Caucasian passes from the time of Jovian.

“On the side where the sun rises in Leo constellation, in the first gorges of the Caucasus, where, exposed to the north wind on the side of the Caspian Sea, the foothills of the Caucasus naturally separate, there is a path of access for barbarians unknown both to the Persians, who are staying in Hyrcania, and to us – it was there that the barbarians attacked the lands, both in the east belonging to the Persians and in the north belonging to the Romans, to plunder them. As long as the Romans controlled Artaxata and the regions even beyond, they were able, since they were on the spot, to resist them. But when they evacuated these and other regions under Jovian, the Persians were unable to defend both their own and the former Roman territory, and the Armenias subject to both states were gripped by unbearable turmoil. Therefore, after the failure under Julian, talks were held between Salutius, who was then prefect, and the Persian grandees and later with Isdigerd [sc. Yazdgird], in order that, sharing the cost, both states should build a fortress on the aforementioned pass and bring help to the area in checking the barbarians who were overrunning it. But since the Romans were embroiled in wars in the west and north, the Persians, since they were more exposed to the barbarians' incursions, were compelled to build the fortress against them there, naming it Biraparach in their own language and establishing a garrison there. And the enemy was unable to effect an entrance. For this reason, the Persians attacked the Romans and spread little by little over Syria and Cappadocia, alleging that they had been wronged and had been deprived of the money for the common project to the amount of the Roman contribution. As a result, the first Sporacius was sent by Theodosius the Great to negotiate with the Persians. He, through the power of his money and his ability at speaking, almost persuaded the Persians to leave the Romans in peace and be their friends since the Romans were so generous towards them. And this affair dragged on until the reign of our Emperor Anastasius, having been talked over, decreed about and, in short, having been prevaricated over. It was under Anastasius that the old Koades [sc. Kavād I, r. 488-496 and 499-531] has united the whole Persia against Rome, and the war took place. And the Romans, who could be victorious sword in hand, because of the libertinism and the softness of the last Areobindus (he loved singing, flute and dance), and the inexperience and cowardice of Generals Patricius and Hypatios, were dominated at first, when the Persians by surprise melted on them, but when they had launched the pursuit against the Persians and drawn from their hands Amida which they had taken, it was now the Persian who engaged talks with Celer, who was the master of the offices of Anastasius, on Biraparach, as we said before, and the expenditure carried out specifically by the Persians for this post. And the quarrel ended, with some modest concessions from Anastasius to Koades; in his magnanimity and his weighting, Anastasius bore with piety the loss suffered for peace. This is, in essence, the story left by the historians of Rome on the Caspian Gates.”

John Lydus, *On the Magistracies of the Roman State*, III, 52-53: “Πρὸς ἀνίσχοντα ὑπὸ λέοντι ἥλιον ἐν ἀρχῇ στενῇ τοῦ Καυκάσου, πρὸς βορέαν ἄνεμον κατὰ τὴν Κασπίαν χωριζομένων φύσει τῶν τοῦ Καυκάσου σφυρῶν, εἴσοδος ἀπετελέσθη βαρβάρων τοῖς ἀγνοουμένοις ἡμῖν τε καὶ Πέρσαις, οἳ περὶ τὴν Ὑρκανὴν νέμονται· δι' ἧς

εισβάλλοντες τά τε πρὸς εὐρον Πέρσαις, τά τε πρὸς βορέαν Ῥωμαίους ἀνήκοντα ἐδήουν. Καὶ ἕως μὲν Ἀρτάξατα καὶ ἔτι ἐπέκεινα εἶχον ὑφ' ἑαυτοῖς οἱ Ῥωμαῖοι, ἀντέβαινον παρόντες ἐκεῖ· ὡς δὲ τούτων ἐξέστησαν καὶ ὄσων ἄλλων ἐπὶ Ἰοβιανοῦ, οὐκ ἐξήρκουν οἱ Πέρσαι τά τε ἑαυτῶν τά τε πάλαι Ῥωμαίων φρουρεῖν καὶ θόρυβος ἀεὶ τὰς ἐκατέρων Ἀρμενίας εἶχεν ἀφόρητος. Γίνονται δὴ οὖν λόγοι μετὰ τὴν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ Ῥωμαίων ἀστοχίαν Σαλουτίω τε, ὃς ἦν ὕπαρχος, ἐξ ἡμῶν καὶ Περσῶν τοῖς ἐξοχωτάτοις καὶ Ἰσδιγέρδη ὕστερον, ὥστε κοιναῖς Περσῶν τοῖς ἐξοχωτάτοις καὶ Ἰσδιγέρδη ὕστερον, ὥστε κοιναῖς δαπάναις ἄμφω τὰ πολιτεύματα φρούριον ἐπὶ τῆς εἰρημένης εἰσόδου κατασκευάσαι, ἐπιστῆσαι τε βοήθειαν τοῖς τόποις πρὸς ἀναχαιτισμὸν τῶν κατατρεχόντων δι' αὐτῆς βαρβάρων. Ῥωμαίων δὲ τοῖς περὶ τὴν ἐσπέραν καὶ τὴν ἄρκτον πολέμοις ἐνοχλουμένων, οἱ Πέρσαι ἔσχον ἀνάγκην, οἷα προσεχέστεροι ταῖς τῶν βαρβάρων ἐφόδοις, ἀντοικοδομεῖν φρούριον ἐκεῖ, Βιραπαράχ πατριῶς αὐτὸ καλέσαντες, καὶ δυνάμεις ἐπέστησαν· καὶ πολέμιος οὐκ εἰσῆει. Ἐκ ταύτης τῆς ἀφορμῆς οἱ Πέρσαι Ῥωμαίους ἐπετέθησαν, κατὰ σμικρὸν ἐπὶ τὰς Συρίας καὶ Καππαδοκίας ἐκχεόμενοι, ὡς δῆθεν ἀδικούμενοι καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν κοινῶν γενομένην δαπάνην κατὰ τὸ ἐπιβάλλον Ῥωμαίους ἀποστερούμενοι, ὥστε Σποράκιον τὸν πρῶτον ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ μείζονος ἐκπεμφθῆναι διαλεχθησόμενον Πέρσαις· ὁ δὲ δυνάμει τε χρημάτων καὶ συνέσει λόγων ἐγγύς ἔπειθε Πέρσαις, Ῥωμαίων ὡσπερ χαριζομένων αὐτοῖς, ὑποφόρων Ῥωμαίων ἡσυχάζειν καὶ φίλους εἶναι. καὶ ταῦτα ἕως τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀναστασίου διεσύρη λαλούμενά τε καὶ τυπούμενα καὶ ἀπλῶς ἡρτημένα. Ἐπὶ δὲ αὐτοῦ, Κωάδου τοῦ γέροντος ὄλην Περσίδα κατὰ Ῥωμαίων ἄγοντος, γίνεται πόλεμος. καὶ χειρὶ μὲν νικᾶν οἱ Ῥωμαῖοι δυνάμενοι, ἀσωτίᾳ δὲ καὶ τρυφῇ Ἀρεοβίνδου τοῦ τελευταίου (ἦν γὰρ φιλωδὸς καὶ φίλαυλος καὶ φιλορχήμων) καὶ ἀπειρία καὶ δειλία Πατρικίου καὶ Ὑπατίου τῶν στρατηγῶν, ἠλαττώθησαν μὲν τὸ πρότερον, ἐξαπίνης τῶν Περσῶν ἐπιχεθέντων, τὸ δὲ λοιπὸν τοὺς τε Πέρσας διωξάντων καὶ Ἄμιδαν ἀλοῦσαν ῥυσαμένων αὐθις, ὁ Πέρσης λόγους ἐκίνησε πρὸς Κέλερα, ὃς ἦν μάγιστρος τῶν <Θείων ὀφθικίων> τῷ Ἀναστασίῳ, περὶ Βιραπαράχ, ὡς προέφαμεν, καὶ τῆς κατὰ μόνας ὑπὸ Περσῶν γενομένης περὶ αὐτοῦ δαπάνης. Καὶ πέρας ἔσχεν ἡ φιλονεικία, μετρίων τινῶν ὑπὸ Ἀναστασίου χαρισθέντων Κωάδῃ· τὸ γὰρ μεγαλόφρον Ἀναστασίου καὶ εὐμέθοδον εὐσεβῶς τὴν ὑπὲρ εἰρήνης ζημίαν ὑπέμενεν. Τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ περὶ τῶν Κασπίων πυλῶν τοῖς Ῥωμαίων συγγραφεῦσιν ὁ λόγος". Translation adapted from Jacques Schamp, Paris: Les Belles Lettres, 2006, and partly from Blockley R. C. 1985: 63-64.

The interpretation given by John B. Bury, dealing with the existence of agreements between Romans and Persians about the defence of the Caucasus in 363 and in 442, seems to be explained by an amalgam between the indications of John Lydus and those of an excerpt from the Chronicle of Joshua the Stylite, composed at Edessa at the beginning of the 6th century. This Syriac source ordering its documentation chronologically, it seems to link, in chapters IX and X, this treaty of mutual assistance with certain payments made by the Romans to Pērōz I (r. 459-484) in order to help him in his wars against the Kidarites Huns (Joshua the Stylite, *Chronicle*, VII-VIII, William Wright (transl.), p. 7) [Bury J. 1958, 2: 6]. According to Joshua the Stylite, there would have been a treaty of military cooperation between the Greeks (that is to say the Romans) and the Persians, so that, if one of the parties called the other for a military assistance, this party was to send the applicant three hundred men or three hundred staters per missing man. This pact is not dated by Joshua and could have occurred some time before the reign of Pērōz I (r. 459-484). However, it could also relate to a broader agreement than the covenant mentioned by John Lydus, because Joshua the Stylite makes no explicit reference here to the Caucasian passes [Blockley R. 1985: 65]. If the mention of this pact of defensive cooperation in the Chronicle of Joshua the Stylite directly follows a reference to the treaty of Jovian, the two events appear logically very distinct and separated in time.

The passage of John Lydus is therefore as imprecise as it is suspicious. Ammianus Marcellinus certainly indicates that the Praetorian prefect Salutius was one of those who negotiated the treaty of Jovian in 363 (Ammianus Marcellinus, *Roman History*, XXV, 7, 7). He may have discussed the defence of the Caucasus on this occasion, but it is unlikely. John Lydus himself asserts that it was the inability of the Persians to defend their territories which led them, probably on their own initiative, to request cooperation with the Romans. As a result, it is unlikely that the Persians asked the Romans, whom they had just defeated, for their cooperation in territories that the winners were not supposed to be able to defend. John Lydus adds to the confusion by mentioning Julian (r. 361-363),

who appointed Salutius well to his post, after Jovian (r. 363-364). Since Salutius was prefect until 367, it is possible that the events John Lydus evokes can be dated between 363 and 367. It also remains difficult to reconcile the will of the Persians to drive the Romans from Armenia with this plan to include them in a cooperation on the Darial, while in 370, during the Roman intervention in Iberia, the Persians were very dissatisfied (Ammianus Marcellinus, *Roman History*, XXV, 7, 12; XXVII, 12, 10-15). For these reasons, Roger C. Blockley argues that these negotiations refer to a period after 370, when the Romans began to interfere in both the affairs of Armenia and Iberia, perhaps building on past negotiations led by Salutius, in any case by having succeeded in establishing a partition of the kingdom of Iberia between a pro-Roman sovereign, Sauromaces, and a pro-Iranian sovereign, Aspacures (Ammianus Marcellinus, *Roman History*, XXVII, 12, 17-18) [Blockley R. 1985: 65-66].

According to John Lydus, the response of the Persians, unable to obtain a Roman contribution to the defence of the Caucasus, was to launch attacks on Syria and Cappadocia, which led Theodosius I (r. 379-395) to send "the first" Sporacius as plenipotentiary representative. This Sporacius is not attested anywhere else. The authors of the *Prosopography of the Later Roman Empire* conjecture that he was the ancestor of Flavius Sporacius, consul in 452, and identify this embassy with the one that was negotiated during the partition of Armenia in 387 (Jones A. H. M. and *alii* 1971, s. v. "Sporacius"). However, John Lydus establishes that the mission of Sporacius had almost succeeded in establishing peace, while the embassy intended to complete the partition of Armenia had indeed managed to accomplish its mission by leading to a peaceful agreement, which lasted until 420. It is therefore probable that the embassy of Sporacius was prior to 387, although we have on it no other certificate than the testimony of John Lydus. The latter adds that negotiations were held with the *šāhān šāh* Yazdgird on the defence of the Caucasus. The hypothesis of an agreement contained in the treaty of 442 between Theodosius II (r. 402-450) and Yazdgird II (r. 438-457) could certainly have been envisaged (Bury J. B. 1958, 2, note 3 p. 88). There remains the idea in John Lydus' work that these diplomatic efforts were failed negotiations, and not a duly concluded agreement. Yazdgird I (r. 399-420) had more conciliatory positions towards the Romans, but the fact of whether he was the one who negotiated on the defence of the Caucasus does not benefit from hard evidence. Consequently, following the advice of Roger C. Blockley, the negotiations dealt with by John Lydus would relate to the third quarter of the 4th century CE, and until the reign of Anastasius (r. 491-518), these talks would have resulted in no concrete device [Blockley R. 1985: 66].

On the toponymic level, Biraparach corresponds to the Armenian term Virapahak, 'bulwark of Iberia' [Blockley R. C. 1985: note 15 p. 66]. The main point of certainty resides in the fact that this fortress kept a pass on the chain of the Great Caucasus. A comparison can be made between the Biraparach (Βιραπαράχ) of John Lydus and the toponym of Iouroeipaach (Ἰουροειπαάχ) appearing in a 5th century historian, Priscus of Panium (*Fragments*, XL1, 1). The latter maintains that the Persians sought the help of the Romans in the defence of the Caucasus, particularly around the fortress of Iouroeipaach which guarded the Caspian Gates, whether by giving money or by providing a garrison. The same embassy also requested financial aid in a war in which the Persians were fighting the Huns Kidarites. These requests would have been made in 464-465, and the request for Roman aid in the Caucasus would have been repeated in 467, but the Romans would have rejected it (Priscus of Panium, *Fragments*, XLVII). Priscus makes no reference to any treaty between Romans and Sasanians concerning the Caucasus. Arguments used by the Persians suggest that there was no existing defensive cooperation agreement. For Joshua the Stylite, during the first part of the reign of Zeno (r. 474-491), the *šāhān šāh* Pērōz I (r. 459-484) received on several occasions Roman subsidies in order to fight against the Huns Kidarites and Hephthalites (Joshua the Stylite, *Chronicle*, VIII-X,

William Wright (transl.), p. 7-8). The chronicler insists that these payments were not a tribute but an aid coming within the framework of a treaty of mutual assistance between Romans and Persians. Although the existence of such payments remains entirely possible, there is however no indication that a specific agreement on the defence of the Caucasus was concluded on this occasion [Blockley R. 1985: 66-67].

Opinions diverge to identify the toponyms of *louroeipaach* and *Biraparach* with the Darial pass [Gozalishvili G. 1944: 105; Braund D. 1994: 269-270; Talbert R. J. A. (ed.) 2000, map n. 88] or Derbent [Inadze M. 1996: 65]. Through his explicit reference to the Caspian Gates, John Lydus seems to favour the second option, unless we consider that he, like Procopius, confused the Derbent with the Darial, also called Caucasian Gates. However, both the Darial and the Derbent were not the only passes to cross the Caucasus. Procopius refers to another fortress, called *Tzour* (Τζοῦρ), or *Tzon*, located further east than Darial Gorge (Procopius, *History of the Wars*, VIII, 3, 1). The *Life of Kings in Kartlis Tskhovreba* indicates that King Mirvan I built the Darubal Gates – a variant for Darial – in the land of the Durzüks who revolted. This pass in Durzuketi would be situated on the road from Pshav-Khevsureti to Chechnya (*Life of the Kings in Kartlis Tskhovreba*, Simon Qaukhchishvili (ed.) 27²⁴-28²¹) [Brosset M.-F. 1849 (transl.), p. 45-46]. Despite these uncertainties, it is likely that the Persians did not ask for cooperation on the part of the Romans to oversee a territory over which the latter had no claim; in this sense, the hypothesis of seeing in *Biraparach* a pass into Iberia, perhaps the Darial Gorge, seems to me more likely than the Caspian Gates of Derbent, too far to the east to concern Roman interests in South Caucasia.

Thus, John Lydus writes that after the Roman defeat of 363 was debated a draft agreement according to which the two parties in presence would share the costs of the fortification of a pass crossing the Caucasian mountains, but that only the Persians there built a fort named *Biraparach* and thus strengthened their hold on the site. This information is not found anywhere else and is disputed: according to Roger C. Blockley, John Lydus would have confused the negotiations of the peace treaty of 363 with other discussions which occurred later [Blockley R. 1985: 63-67]. However, since this author, a senior official in the imperial administration, was able to access a number of official documents, his testimony therefore remains precious. On the one hand, the Darial pass was probably the pass mentioned by John Lydus; on the other hand, Rome and Iran had a strong interest in agreeing to monitor this essential strategic area. The fate of this space had probably been addressed as early as 244, when Philip the Arab, defeated by Šāpūr I, had to commit to paying a tribute, perhaps for his upkeep. In the event that the Persians began to build the fortress of *Biraparach* during the last third of the fourth century, and that these fortifications concerned the Darial Gorge, or at least a pass in Central Caucasia, it should then be considered that Iberia was indeed under Sasanian domination at that time. If opinions remain divergent on the question of this draft defensive agreement between Romans and Persians on the Caucasus, the fact remains that these Imperial policies resulted in the weakening of the Iberian power during the 5th and 6th centuries, which until then had remained very influential in the mastering of the Darial pass [in favour of the thesis of the Darial pass clause in the treaty of 363: Markwart J. 1901: 95-103; Christensen A. 1944: 238; Toumanoff C. 1961: 236; Bullough V. L. 1963: 61; Frézouls E. 1981: 217-218; Lenski N. E. 2002: note 117, p. 173-174; against this thesis: Blockley R. 1984: 37. Chrysos E. K. 1976: note 3 p. 30, thinks that John Lydus refers to the Huns attacks in the end of the fourth century]. Insofar as the Iberian king and his allies were no longer the only ones to hold the key to opening and closing the Gates of the Caucasus, the sovereign of *Armazi-Mtskheta* therefore lost the most precious guarantee of his independence.

Procopius attributes to Alexander the Great the construction of the fortress which guards the “*Caspian Gates*”, telling that “this was held by many men in turn as time went on” until the time of Anastasius when the fort was controlled by Ambazoukes, described as a Hun friend of the Romans (Procopius, *History of the Wars*, I, 10, 9-10). At the end of his life, around the beginning of the 6th century, Ambazoukes would have proposed to Anastasius to recover the fortress in exchange of a sum of money. Considering “that it was impossible for him to support soldiers in a place which was destitute of all good things, and which had nowhere in the neighbourhood a nation subject to the Romans”, the emperor “expressed deep gratitude to the man for his good-will toward him, but by no means accepted this proposition”. After Ambazoukes’ death, the *šāhān šāh* Kavād I took advantage of the vacancy by expelling the sons of the Hun prince and established his control on the Darial pass (Procopius, *History of the Wars*, I, 10, 11-12). Procopius and John Lydus thus relate with some variations the complicated evolution of the imperial guardianship established on the Darial, from a Roman influence to a Sasanian control at the turn of the 5th and 6th centuries CE. Procopius’ narrative points a subcontracting of Darial supervision devolved by Imperial powers to the local actors. This indirect control, which was probably to be fed by grants and diplomatic gifts, saved the Romans or the Iranians from setting up an expensive garrison, but it was all the more subject to the vagaries of political reversals.

If the political weight of the Sarmatian and Hun tribes in the mountains remains important, on the contrary the role of Iberian kingship has deeply declined, even if until the end of the fifth century, the Iberian sovereigns seem to have kept some leeway. Łazar P’arpec’i reports in his *History* the ties of alliance woven by King Vakhtang with the Caucasian Huns, whom he invoked towards his Armenian allies engaged in the revolt against the Persians between 482 and 484 (Łazar P’arpec’i, *History of Armenia*, III, 66-73). The Sasanian rule established progressively over Kartli and the Darial Fortress has been registered in some Georgian chronicles redacted during the Bagratid period [Toumanoff C. 1969: 29-31. Schleicher F. 2019]. The Georgian chronicle *Royal List II*, in the corpus of *Moktsevai Kartlisai*, suggests that this process was very gradual: a Sasanian *bidaxš* took control of the fortress of Tbilisi during the reign of Varaz-Bakur, in the first half of the 5th century; in the time of Parsman V, around the middle of the 6th century, an incursion by the Persians “*disturbed the Kartli and the cities*” (*Royal List II* in the *Conversion of Kartli (Moktsevai Kartlisai)*, Ilia Abulaže (ed.), 94-95; Constantine B. Lerner (transl.), p. 148). The *Life of the Successors of Mirian* gives a concordant narrative describing how Varaz-Baqar refused to open the Darial and to call to the rescue the Ossetians and the Leks against the Persian invaders (*Kartlis Tskhovreba*, Simon Qaukhchishvili (ed.), 136-137. Brosset M.-F. (transl.) 1849: 140-141; Thomson R. (transl.) 1996: 150). The same Georgian chronicle reports also the Persian attack against Parsman V and the hegemonic policy led by *šāhān šāh* Hormizd IV (r. 579-590) over the Kartvelian aristocracy (*Kartlis Tskhovreba*, Simon Qaukhchishvili (ed.), 204-217, Brosset M.-F. (transl.) 1849, p. 201-215). Around 580, after the reign of the last Mihranid King Bakur of Kartli, the version B (Codex Chelishi) of the *Moktsevai Kartlisai* indicates, without explicitly mentioning the Darial, that the Persians solicited their allies among the Caucasian highlanders to build and guard several passes, including two in Dvaleti, one in Parcuani of Durzuketi and others in Ossetia. The chronicler finally reports that “*the Persians built up the Khazarian Gates and exiled the Khazars*” (*Royal List II* in the *Conversion of Kartli (Moktsevai Kartlisai)*, Ilia Abulaže (ed.), 94-95; Constantine B. Lerner (transl.), 149). It is a break from a previous situation where the royal Iberian power had forged close links with Sarmatians and Alans of the Caucasus, which the chronicle seems to designate here anachronistically under the name of Khazars (Strabo, *Geography*, XI, 3, 3, about the close links between Iberians and Sarmatians).

In the 7th and 8th centuries, during the battles opposing Arabs and Khazars, the two camps often used the Darial pass. In this regard, Arab historians have repeatedly mentioned the Darial Gorge. Ibn Rustah mentions the fortress of Bāb al-Lān surrounded by high mountains, with a fortification wall guarded by a garrison of 1.000 men (Ibn Rustah, N. A. Karaulova (ed.), p. 49-51). The Persian geography *Hudūd al-‘Ālam* also written in 10th century refers to the Dar-ī Alān fortress as “a town situated like a fort on the summit of a mountain”, precising also the number of 1.000 soldiers guarding its wall (*Hudūd al-‘Ālam*, Vladimir Minorsky (transl.), § 48, p. 161). The *Meadows of Gold*, written by al-Masudi in 10th century, describe a “Castle of Alans” near a gate crossing “a considerable river”, built by “one of the ancient princes of Persia, Isbendiar, son of Gushtasp”, who “he had placed a guard responsible for closing the Caucasus route to the Alans” (al-Masudi, *Meadows of Gold*, Charles Adrien Casimir Barbier de Meynar and Abel Jean Baptiste Pavet de Courteille (eds.), volume II, p. 43-44). This Isbendiar is no other than the legendary character Isfendiyar appearing in the *Shāh Nāmeḥ* of Ferdowsī (Ferdowsī, *Shāh Nāmeḥ*, Arthur George Warner and Edmond Warner (transl.), volume 9, p. 208-212, s. v. ‘Asfandiyār’). Ibn al-Fariqi, who lived in the 12th century at the court of the Georgian king Demetre I, attributes the construction of the Darial fortress to the Sasanian king Khosrow Anushirvan (r. 531-579) (Ibn al-Fariqi, N. A. Karaulova (transl.), p. 15). In another excerpt, Ibn al-Fariqi refers to a “forbidden citadel” where a foreign prisoner was held, but its position isn’t clear, since the author mentions his travel with Georgian King Demetre “as far as al-Lān (the land of Alans) and the edge of Darband”; this fortress could consequently concern the Derbent pass, not Darial (Ibn al-Fariqi, Carole Hillenbrand (transl.), II, p. 523). Despite their partially fictitious content, these documents confirm this strong Iranian investment to develop the fortifications of Darial during Sasanian hegemony. Sasanians had therefore invested the Darial with their own myths and narratives to assimilate the history of this famous place to Iranian thought frames, even if its Alan component has not been forgotten. For the Late Antiquity period, excavations led on the site of the Tamar Fortress have made it possible to identify some walls built at the end of the 5th century to the beginning of the 6th century [Mindorashvili D. 1991: 3]. The archaeological remains testify that the fortress continued to be occupied until the end of the Middle Ages [Gamkrelidze and *alii* (ed.) 2013: 176].

Conclusive Remarks.

Despite their numerous geographical approximations, ancient authors and medieval chroniclers were aware of the important place held by Caucasian Gates in the strategic device to ensure the security of territories located south of the isthmus between the Black Sea and the Caspian. From the Hellenistic period to the 6th century CE, Darial pass was associated with the kingdom of Iberia whose capital, Armazi, was situated on an extension of the trade route that connected the Caucasian Gates to the corridor of Kura River, through the valley of Aragvi. Several sources from different origins and times establish that at least one fortress kept this Darial pass, even if the complexity of toponymy and ethnonymy doesn’t simplify identification. Rather than a single Fortress of Darial, the Caucasian Gates formed a complex system of fortifications around several strategic passes throughout Ossetia and Pshav-Khevsureti. The Iberian kings, gatekeepers of Central Caucasus, thus had a formidable strategic leverage to conduct their policy. The defense of these passes associated a royal power, assumed by the Iberians, then by the Sasanians, with local actors recruited from the Alan, Sarmatian and Hun confederations living in the Caucasus. The opening of Caucasian Gates to Alano-Sarmatian forces of the north appeared as a terrible hazard in the eyes of other powers in South Caucasia and beyond. The ties of military and matrimonial alliances made by the Iberian kings with the Caucasian Sarmatians facilitated this cooperation for the defense of the Darial Gorge. The defences of Darial

could also be used for internal political purposes for the Iberian king, in particular by the detention of high-ranking prisoners. The Roman-Persian rivalries for the control of Southern Caucasia running through Late Antiquity gradually led Sasanian rulers to strengthen their direct presence in these territories. The political change which resulted from this loss of territorial control could probably explain the disappearance of the Iberian royal power during the 6th century CE.

BIBLIOGRAPHY:

Sources:

Agathias: Agathias, *The Histories*. Joseph D. Frendo (ed.), Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1975.

al-Masudi: Maçoudi, *Les Prairies d'Or*, Charles Adrien Casimir Barbier de Meynar and Abel Jean Baptiste Pavet de Courteille (eds.), Paris: Imprimerie impériale, five volumes, 1861-1917.

al-Tabari: *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden : aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen*, Theodor Nöldeke (transl.), Leiden: Brill, 1879.

Ammianus Marcellinus: Ammien Marcellin, *Histoires*. Paris: Les Belles Lettres, 6 volumes, 1968-1999. Édouard Galletier (ed.), 1968 (volume I, books XIV-XVI); Guy Sabbah (ed.), 1970 (volume II, books XVII-XIX); Jacques Fontaine (ed.), 1996 (volume III, books XX-XXII), 2002 (volume IV, books XXIII-XXV); Guy Sabbah (ed.), 1999 (volume VI, books XXIX-XXXI).

Buzandaran Patmut'iwnk': *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand (Buzandaran Patmut'iwnk')*. Nina G. Garsoian (transl.), Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1989.

Cassius Dio: *Dio's Roman History*, Earnest Cary and Herbert Baldwin Foster (eds.), London: Heinemann, Loeb Classical Library, 1914-1927, reprinted in 1961.

Claudian: Claudien, *Œuvres*. Jean-Louis Charlet (ed.), volume II, *Poèmes politiques : 395-398*. Paris: Les Belles Lettres, 2000.

Ferdowsī, Shāh Nāmeḥ: *The Shánáma of Firdausí*. Arthur George Warner and Edmond Warner (transl.), London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co, 1905-1925. Nine volumes.

Flavius Josephus: *Josephus*, Henry St. John Thackeray and Marcus Ralph (translators), Cambridge (Mass.): Harvard University Press; London: W. Heinemann, 1956-1965. 2: *The Jewish War, books I-III*. 3: *The Jewish War, books IV-VII*.

Hudūd al-Ālam: *Hudūd al-Ālam. 'The Regions of the Worlds'. A Persian Geography 372 A. H. – 982 A. D.* Vladimir Minorsky (transl.), Oxford: University Press, 1937.

Ibn al-Fariqi: “Из истории о странах”, “Сведения арабских писательей о Кавказе, Армении и Азербейджане”, перевод Н. А. Караулова / N. A. Karaulova (ed.), *Сборник материалов для описанія мѣстностей и племень Кавказа*, вып. 31, 1902, p. 5-57. *The History of the Jazīra 1100-1150: the Contribution of Ibn al-Azraq al-Fāriqī*, Carole Hillenbrand (transl.), Thesis presented for the Degree of Doctor of Philosophy, University of Edinburgh, 1979, two volumes.

Ibn Rustah: “Сведения арабских писательей о Кавказе, Армении и Азербейджане”, III. Ибн-Рустэ, перевод Н. А. Караулова / N. A. Karaulova (ed.), *Сборник материалов для описанія мѣстностей и племень Кавказа*, вып. 32, 1903, p. 35-63.

John Lydus: Jean le Lydien, *Des Magistratures de l'État romain*. Jacques Schamp (ed.), volume II. Books II and III. Paris: Les Belles Lettres, 2006, p. XXVII-XVIII.

Joshua the Stylite: *The Chronicle of Joshua the Stylite Composed in Syriac A. D. 507 with a Translation into English and Notes*. William Wright (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1882.

Kartlis Tskhovreba: ქართლის ცხოვრება. Simon Qaukhchishvili (ed.), volume 1. Tbilisi: Saxelgami, 1955. *Rewriting Caucasian History. The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles.* Robert W. Thomson (transl.), Oxford: Clarendon Press, 1996.

Łazar P'arpec'i, The History of Łazar P'arpec'i: Robert W. Thomson (transl.), Atlanta: Scholars Press, 1991.

Moktsevai Kartlisai: ძველი ქართული აგიოგრაფიის ძეგლები, წიგნი 1 (V-X სს.). Ilia Abulaže (ed.), Tbilisi: Sak'art'velos SSR Mec'nierebat'a akademiis gamomc'emloba, 1963.

Movsēs Xorenac'i: *Movsisi Xorenac'woy Patmowt'iwn Hayoc'.* M. Abelean and S. Yarowt'iwnean (eds.), Tbilisi, 1913. Moïse de Khorène, *Histoire de l'Arménie.* Annie and Jean-Pierre Mahé (transl.), Paris: Gallimard, 1993.

Plinius the Elder: Pliny the Elder, *Natural History, Volume II: Books 3-7.* Harris Rackham (ed.), Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1942.

Priscus of Panium: *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus.* Roger C. Blockley (ed.), Liverpool: F. Cairns, 1981-1983.

Procopius: Procopius of Caesarea, *History of the Wars. Books I and II,* Henry Bronson Dewing (ed.), London, William Heinemann; Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1914.

Ptolemy: *Klaudios Ptolemaios Handbuch der Geographie,* Gerd Grasshoff and Alfred Stückelberger (eds.), Basel, Schwabe, 2006.

Strabo: Strabon, *Géographie, livre XI.* François Lasserre (ed.), Paris: Les Belles Lettres, 1975.

Suetonius: Suétone, *Vies des douze Césars. Tome II, Tibère, Caligula, Claude, Néron,* Henri Ailloud (ed.), Paris, Les Belles Lettres, 1993.

Themistius: *Discorsi di Temistio,* Riccardo Maisano (ed.), Torino: Unione tipografico-editrice Torinese, 1995.

Theophylactes: Theophylactus Simocatta, *Historiæ,* Carolus de Boor (ed.), Peter Wirth (corr.), Stuttgart: Teubner, 1972.

Works:

Bäbler B. 2019: "Pompeius im Kaukasus. Geographie und Topographie eines Feldzugs", in Frank Schleicher, Timo Stickler and Udo Hartmann (eds.), *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens in der Antike,* Stuttgart: Franz Steiner Verlag, p. 15-23.

Bais M. 2001: *Albania Caucasica. Ethnos, storia, territorio attraverso le fonti greche, latine e armene,* Milano: Mimesis.

Blockley R. C. 1984: "The Romano-Persian Peace Treaties of AD 299 and 363", *Florilegium,* 6, p. 28-38.

Blockley R. C. 1985: "Subsidies and Diplomacy: Rome and Persia in Late Antiquity", *Phoenix,* volume 39, n1, p. 62-74.

Blockley R. C. 1987: "The Division of Armenia between the Romans and the Persians at the End of the Fourth Century", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte,* volume 36, n. 2, p. 222-234.

Börm H. 2019: "Die Grenzen des Großkönigs? Überlegungen zur arsakidisch-sasanidischen Politik gegenüber Rom", in Frank Schleicher, Timo Stickler and Udo Hartmann (eds.), *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens in der Antike,* Stuttgart: Franz Steiner Verlag, p. 69-98.

Bosworth A. B. 1976: "Vespasian's Reorganization of the North-East Frontier", *Antichthon,* 10, p. 63-78.

Bosworth A. B. 1977: "Arrian and the Alani", *Harvard Studies in Classical Philology,* 81, p. 217-255.

- Bosworth A. B. 1983:** "Arrian at the Caspian Gates: A Study in Methodology", *The Classical Quarterly*, volume 33, n°1, p. 265-276.
- Braund D. 1984:** *Rome and the Friendly Kings: The Character of Client Kingship*, London: Croom Helm; New York: St. Martin.
- Braund D. 1986:** "The Caucasian Frontier. Myth, Exploration and the Dynamics of Imperialism", in Philip Freeman and David Kennedy (ed.), *The Defence of the Roman and Byzantine East*, Oxford: British Archaeological Reports, p. 31-50.
- Braund D. 1989:** "Coping with the Caucasus: Roman Responses to Local Conditions in Colchis and Iberia (Georgia)", in David H. French and Chris S. Lightfoot (eds.), *The Eastern Frontier of the Roman Empire: proceedings of a colloquium held at Ankara in September 1988*, Oxford: British Archaeological Reports, p. 45-52.
- Braund D. 1991a:** "Hadrian and Pharasmanes", *Klio Beiträge zur Alten Geschichte*, volume 73, n. 1, p. 208-219.
- Braund D. 1991b:** "Roman and Native in Transcaucasia from Pompey to Sucessianus (1st. cent. B. C. to 3rd. cent. A.D.)", in Valerie A. Maxfield and Michael J. Dobson (eds.), *Roman frontier studies 1989: proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies*, Exeter, UK: University of Exeter Press, p. 419-423.
- Braund D. 1994:** *Georgia in Antiquity. A History of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC-AD 562*, Oxford: Clarendon Press.
- Braund D. 1995:** "Response to Everett Wheeler's review of Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC-AD 562", *Bryn Mawr Classical Reviews*, volume 9.
- Brosset M.-F. 1849:** *Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité jusqu'au XIXe siècle traduite du géorgien. 1re partie. Histoire ancienne, jusqu'en 1469 de J.-C.*, St-Petersburg: Imprimerie de l'Académie impériale des sciences.
- Bullough V. L. 1963:** "The Roman Empire vs. Persia, 363-502: a Study of Successful Deterrence", *The Journal of Conflict Resolution*, volume 7, n. 1, p. 55-68.
- Bury J. B. 1958:** *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, volume 2, New York: Dover. Two volumes.
- Canali de Rossi F. 2004:** *Iscrizioni dello Estremo Oriente greco. Un repertorio*, Bonn: Rudolf Habelt.
- Chaumont M.-L. 1976:** "L'Arménie entre Rome et l'Iran", in Hildegard Temporini and Wolfgang Haase (eds.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 9, 1, Berlin, Walter de Gruyter, p. 71-194.
- Christensen A. 1944:** *L'Iran sous les Sassanides*. Second edition. Copenhagen; Paris: Ejnar Munksgaard; Librairie orientaliste Paul Geuthner.
- Chrysos E. K. 1976:** "Some aspects of Roman-Persian legal relations", *KAHPONOMIA*, 8, p. 1-60.
- Ciancaglini C. A. and Traina G. 2002:** "La Forteresse de l'Oubli", *Le Muséon*, 115, 3-4, p. 399-422.
- Dignas B. and Winter E. 2007:** *Rome and Persia in Late Antiquity – Neighbours and Rivals*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Frézouls E. 1981:** "Les fluctuations de la frontière orientale de l'Empire romain", in *La Géographie administrative et politique d'Alexandre à Mahomet. Actes du colloque de Strasbourg, 14-16 juin 1979. [Sixième colloque du] Centre de recherche sur le Proche-Orient et la Grèce antiques*, Leiden: E. J. Brill, p. 177-225.
- Gagoshidze / Gagoshidze I. 2008:** "Kartli in Hellenistic and Roman Times", in A. Furtwängler, I. Gagoshidze, H. Löhr and N. Ludwig (eds.), *Iberia and Rome. The Excavations at the Palace of*

Dedoplis Gora and the Roman Influence in the Caucasian Kingdom of Iberia, Langenweißbach: Beier & Beran, p. 1-40.

Gamkrelidze G., Mindorashvili D., Bragvadze Z., Kvachadze M. (eds.) 2013: ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი / Topoarchaeological Dictionary of *Kartlis Tskhovreba (The History of Georgia)*, Tbilisi: Georgian National Museum.

Giardina A. 1996: “Roma e il Caucaso”, in *Il Caucaso : cerniera fra culture dal Mediterraneo alla Persia (secoli IV-XI)*, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull’alto medioevo, XLIII, volume 1, Spoleto: Presso la sede del Centro, p. 85-142.

Gozalishvili G. 1944: bizantiasa da irans SorisbrZola iberia-lazikisaTvis VI saukuneSi, Tbiisis saxlemwifo universitetis Sromebi, volume 26, p. 87-158.

Greatrex G. B., M. Greatrex 1999: “The Hunnic Invasion of the East and the fortress of Ziatha”, *Byzantion*, 69, p. 65-75.

Gregoratti L. 2013: “The Caucasus: a Communication Space between Nomads and Sedentaries”, in Stefano Magnani (ed.), *Le aree montane come frontiere. Spazi d’interazione e connettività. Atti del convegno internazionale, Udine, 10-12 dicembre 2009*, Roma: Aracne, p. 525-540.

Hartmann U. 2019: “Iberien in der Historia Augusta”, in Frank Schleicher, Timo Stickler and Udo Hartmann (eds.), *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens in der Antike*, Stuttgart : Franz Steiner Verlag, p. 25-68.

Hewsen R. H. 1989: “The Kingdom of the Lupenians, a forgotten state of Christian Caucasia”, *The Annual of the Society for the Study of Caucasia*, 1, Chicago, p. 13-21.

Hewsen R. H. 2001: *Armenia. A Historical Atlas*, Chicago: The University of Chicago Press.

Inadze M. 1996: kaspiis kari (dariali, darubandi) ax.w. I-VI ss. saerTaSoriso diplomatiur urTierTobebSi, qarTuli diplomatia, Tbilisi, III, p. 49-68.

Janvier Y. 1982: *La Géographie d’Orose*, Paris: Les Belles Lettres.

Jones A. H. M., Martindale J. R. and Morris J. 1971: *The Prosopography of the Later Roman Empire. Volume I A. D. 260-395*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kerler G. 1970: *Die Aussenpolitik in der Historia Augusta*, Bonn: R. Habelt.

Lenski N. E. 2002: *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A. D.*, Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

Lomouri N. 1958: ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, IV, 1, პ. 99-117.

Lordkipanidze / Lordkipanidze O. 1991: *Archäologie in Georgien: von der Altsteinzeit zum Mittelalter*, Weinheim: VCH, Acta Humanoria.

Lordkipanidze O. 1996: *Das alte Georgien (Kolchis und Iberien) in Strabons Geographie – Neue Scholien*, Amsterdam: Adolf M. Hakkert.

Mahé J.-P. and A. (transl.) 1993 : *Histoire de l’Arménie. Moïse de Khorène. Nouvelle traduction de l’arménien classique par Annie et Jean-Pierre Mahé (d’après Victor Langlois) avec une introduction et des notes.*

Manandian / Manandyan H. A. 1965: *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Lisbon: Fondation Calouste Gulbenkian.

Markwart / Marquart J. 1901: *Ērānšahr nach der Geographie des ps. Moses Xorenac’i. Mit historisch-kritischen Kommentar und historischen und topographischen Excursen*, Berlin: Weidmann.

- Markwart / Marquart J. 1928:** *Skizzen zur historischen Topographie und Geschichte von Kaukasien. Das Itinerar von Artaxata nach Armastica auf der römischen Weltkarte*, Wien: Mechitharisten-Buchdruckerei.
- Mashkour M., Khazaeli R., Fathi H., Amiri S., Decruyenaere D., Mohaseb A., Davoudi H., Sheikhi S. and Sauer E. W. 2017:** "Animal Exploitation and Subsistence on the Borders of the Sasanian Empire: From the Gorgan Wall (Iran) to the Gates of the Alans (Georgia)", in Sauer E. W. (ed.), *Sasanian Persia. Between Rome and the Steppes of Eurasia*, Edinburgh: Edinburgh University Press, p. 74-95.
- Melikishvili G. A. 1959:** *К истории древней Грузии*, Tbilisi: Akad. Nauk Gruzinsk. SSR.
- Migliorati G. 2004:** "L'incarico militare di M. Hirrius Fronto Neratius Pansa e gli interessi militari romani in area caucasica", in Alfredo Valvo and Gianenrico Manzoni (eds.), *Analecta Brixiana, contributi dell'Istituto di filologia e storia dell'Università cattolica del Sacro Cuore*, Milano: V&P, p. 125-153.
- Mindorashvili D. 1991:** *darialis cixe (1988-1989ww. ganaTxari masalebis mixedviT)* Tbilisi: Preprinti.
- Mouraviev S. N. 1996:** "La population de la Caucasic centrale selon Pline l'Ancien (*Hist. nat.* VI, 29-30)", *Geographia Antiqua*, 5, p. 45-52.
- Olbrycht M. J. 1998:** *Parthia et ulteriores gentes. Die politische Beziehungen zwischen dem arsakidischen Iran und den Nomaden der eurasischen Steppen*, Munich: tuduv-Verlagsgesellschaft.
- Pokorny J. 1959:** *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern und München: Francke Verlag.
- Qaukhchishvili T'. 1999-2000:** *saqarTvelos berZnuli warwerebis korpusi / Korpus der Griechischen Inschriften in Georgien*, Tbilisi: Logosi. Three volumes.
- Schleicher F. 2019:** "Die Chronologie der k'art'velischen Könige und das Ende des iberischen Königtums", in Schleicher F., Stickler T. and Hartmann U. (eds.), *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens in der Antike*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, p. 69-98.
- Schottky M. 2014:** "Vorarbeiten zu einer Königsliste Kaukasisch-Iberiens. 3. Pharasmanes II. und Xepharnug", *Anabasis. Studia Classica et Orientalia*, 5, p. 86-107.
- Talbert R. J. A. (ed.) 2000:** *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Torelli M. 1968:** "The Cursus Honorum of M. Hirrius Fronto Neratius Pansa", *The Journal of Roman Studies*, volume 58, parts 1 and 2, 1968, p. 170-175.
- Toumanoff C. 1961:** "The Bagratids of Iberia from the Eighth to the Eleventh Century", *Le Muséon*, 74, p. 5-42 and p. 233-316.
- Toumanoff C. 1969:** "Chronology of the Early Kings of Iberia", *Traditio*, volume 25, p. 1-33.
- Wheeler E. L. 1994-1996:** "A New Book on Ancient Georgia: A Critical Discussion", *The Annual of the Society for the Study of Caucasia*, 6-7, p. 51-78.

SUMMARIES

**ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS IN ST.-PETERSBURG STATE
“HERMITAGE” FROM GEORGIA**

Zurab Bragvadze, Nana Kapanadze

Archaeological objects unearthed in Georgia (dating from the 3rd millennium BC to the 1st century AD) acquired by the end of the 19th century up to the beginning of the 20th century are mostly preserved in the State Hermitage Museum collection. Among these are artifacts from different regions of Georgia: objects unearthed in 1867 at the *Samtavro* necropolis; the entire collection, excavated by N. Marr and E. *Takaishvili* in 1890 at the *Vornak* necropolis in Debeda gorge; and accidentally discovered objects from the Bori necropolis (gold and silver tableware, objects of everyday life dating back to the III century AD). These materials as well as the silver goblet with a hunting scene discovered in 1871 in the rich *Mtskheta* necropolis (dating back to the 3rd century AD), the ox-head gold-plated silver *rhython* found in *Kazbegi* (III-II centuries BC) were acquired in the 1880s by the State Hermitage Museum, via the Russian Imperial Archeological Commission. The archeological collections in the State Hermitage Museum have numerous parallels among the objects unearthed at *Mtskheta*, *Armaziskhevi*, *Zghuderi*, and other archeological sites across Georgia and quite often are part of the same collections. The elaborate techniques of some of these archeological objects kept in St Petersburg museums (e.g., the silver bowl with the image of a horse in front of a sacrificial altar) reveal close ties with both the ancient oriental and the western civilizations, while at the same time bearing local features that testify their local origin.

THE TREASURE FROM THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM – RESERVE

Vakhtang Nikolaishvili

Ancient capital of *Kartli* Kingdom (Iberia, according to the Greek-Roman sources) *Mtskheta* is well known for its historical-architectural monuments and archeological sites. The Information about *Mtskheta* is contained in Georgian (Conversion of *Kartli*, 5th – 7th cent., *KartlisTskhovreba*, 9th c.) and the foreign historical sources (Strabo (1st c.), Pliny (1st c.), Ptolemy (2nd c.), Dio Cassius (2nd - 3rd cent.), Movses Khorenatsi (5th c.), as well as in the archeological data. “*Didi Mtskheta*” (Great *Mtskheta*) was mentioned in the work of Leonti Mroveli, Georgian chronicler of 11th century “*History of the Kings and Patriarchs of the Georgians*” included in the historical chronicles “*Kartlis Tskhovreba*” (The Georgian Chronicles): “*City of Great Mtskheta and its districts Sarkine, Tsikhedidi and Zanavi, the district of the Jews*”.

Avchaliskari, *Armazistsikhe-Bagineti*, *Katsitavana*, *Tsikhedidkhevi*, *Sarkine-Grdzeli Mindori*, *Tsitsamuri* (*Sisamora Sevsamora* at Strabo) – urban settlements and fortified facilities were the parts of the territory of the historical *Didi Mtskheta*. Urban construction and the emergence of the new cities along trade routes resulted in the advancement of the stratum of merchants and craftsmen. Together with the traditional agrarian and livestock sectors, the arts and crafts have developed, especially gold-work.

The existence of well-developed gold-work school in *Mtskheta* is evidenced by the artifacts discovered at *Armaziskhevi* and *Samtavro* burials, and also by the written sources. For example, according to the Roman historian Dio Cassius (2nd-3rd cent.), in 65 BC, *Artag*, King of *Kartli* have

offered a golden throne, table and bed to the Roman military commander Pompey. Later, in the 2nd c. AD, Parsman, King of Kartli have offered the armchair and tabards with golden ornaments to the Roman Emperor Hadrian.

At the *Narekvavi* necropolis, in burial # 53, dated to the 7th – 6th cent. BC, a noble warrior was buried with great honor. He was equipped with insignias (scepter, carved belt, standard head). The synchronous burial found at the *Narekvavi* burial (No: 59), yielded a pair of ray-shaped golden earrings - providing a view of the development of gold-work in that period.

Most part of the samples of gold-work preserved at the *Mtskheta* Museum belongs to the late Roman age (1st – 4th c. AD). Numerous golden and silver adornments were found in the burials of the representatives of various social strata. A great number of jewelry, particularly earrings, bracelets, rings, and necklaces should be emphasized. At this period, *Mtskheta* goldsmith school was established and developed, using advanced goldsmith techniques of that period (forging, soldering, incrustation, decorating of the items with plaited and weaving patterns and small balls). In addition, it was distinguished with the characteristic features of Georgian goldsmiths: decoration of adornments with various precious and semi-precious stones, glass paste and enamel. **Illustrations:**

Fig I – 1. Whorl decorations, 2nd half of 3rd Millenium BC, *Okheraxevi*, Burial No.1, Gold. d-1,4sm.; 2. Whorl decorations, 17th - 16th cent. BC, *Samtavro* Burial mound, Kurgan Burial No. 16. Gold. Max. d-2,2cm.; 3. Earrings, 6th-5th cc, BC, *Narekvavi*, Burial NO. 59, Gold. d-3cm. 4. Beads, 6th-5th cent. BC, *Narekvavi* IV, Burial No. 53, Gold. Max.d - 0,7cm.; 5. Bracelets 3rd c. BC, *Kamarakhevi*, Burial No. 2. Silver. Max. d. 6,6 cm. 6. Necklase, 2rd c. AD, *Svetitskovelil*, Tile Burial NO. 6, Gold, garnet, 32 cm.; 7. Earrings, 2rd c. AD, *Svetitskovelil*, Tile Burial NO. 6, Gold, garnet, 1,5cm.; 8. Earrings, 3rd c. AD, *Samtavro* Burial No. 990, Gold, garnet, pearl. 5,5cm.

Fig. II – 1. Coronets, Eye covers, 3rd - 4th cent. AD, *Mtskheta*, territory of the city, Stone Burial No. 15. Gold. Coronets: 2,9-4,6 cm, Eye covers: 1,1-1,4 cm.; 2. Necklase, 3rd - 4th cent. AD, *Samtavro*, Burial No.110, Gold, cornelian, 1,8 cm.; 3. Necklase, 3rd - 4th cent. AD, *Svetitskovelil*, Burial NO. 34, Gold, garnet.; 4. Beads, 8th - 7th cent. BC, Burial No.26, Cornelian, stibium, copper alloy, paste. 5. Intaglio with the images of two fishes and an anchor. 3rd c. AD, *Svetitskovelil*, Burial NO.17, cornelian,1,6X1,5 cm.; 6. Cosmetic jar, 1rd- 2th cent. AD. *Mtskheta* city, occasional finding. Glass, 14cm.; 7. Shell with the image of Sun Temple, for grinding of make-up, 3rd c - 1st half of 4th. c. AD, *Baiatkhevi*, Burial NO. 18, d-13cm.

SCARABEOID SEALS OF "BERN GROUP" FROM NASTAGISI CEMETERY

Anna Gabunia

The present study revealed two stone tabloids found in the burial number 35 (115) during the *Nastagisi* Archaeological excavations in 1980 (Materials are preserved at the *Nastagisi* Archaeological base of Georgian National Museum in *Ksani*). A fantastic creature, probably a flying griffin is depicted on the flat side of the chalcedony scaraboid. A horseman with a spear and pointed hat is depicted on a scaraboid made of gray banded agate. According to the imagery, shape and style of the scaraboids, they belong to the later so-called Bern group of Graeco-Persian glyptic. The common shape of seals of the Bern group is a small scaraboids and tabloids. Images are less detailed and could be influenced by oriental school. According to John Boardman the Bern group is mainly post-Achaemenid in date - latest fourth - or third century BC.

Due to the lack of archaeological materials from the burial number 35 (115), it is impossible to define the exact date of the burial. The whole cemetery in general, belongs to the 2nd - 1st cent., but Scaraboids, supposedly are dated to the 3rd - 2nd cent. BC.

RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE WESTERN WALL OF SVETITSKHOVELI CATHEDRAL

Ketevan Digmelashvili

In 2019, the western part of Svetitshoveli fence wall (22 m) has been restored. Archaeological excavations were carried out during this work. Four layers have been identified in the field of research: 1. 18th century; 2. 11-14th centuries; 3. 5-6th centuries and, 4. Late Classical Period. The 18th century layer is represented by the 4 utilitarian buildings, which were attached to the fence wall. They searched the small bakeries, the utility pit, and the small jugs. The ceramics found here coincide with 18th century Georgian pottery.

The 11-14th centuries layer is represented by the foundation of the fence of the period *Catholicos Melkhisedek*, with the utilitarian pit, ceramic fragments, and relief fragments of the altar slab, which represent the ornament of leaves and two riders – St. George and St. Theodore. Fragments of the altar slab date back to the thirties of the 11th century and are pieces of the altar slab made during the period of *Melkhisedek* *Catholicos*. The fragment of relief of another altar slab, which stylistically dates from the 5-6th centuries, was found in the same layer. Judging by the fragments of the ancient Georgian inscriptions, it was erected in the church until the 11th century. Archaeological excavations have shown that the wall of the 11th century fence was not connected to the gates of *Melkhisedek* and between them, there was another building.

The third layer is represented by agricultural buildings, which had tile roofs. The bakery and jugs were unearthed here. The pottery found here is analogous to the ceramics discovered in the archaeological layers of this period of *Mtskheta*. The fragment of the pillar of the capital, found in the same layer, is analogous to the capitals of the basilica of the period Vakhtang Gorgassali.

The last layer is represented by painted tiles and ceramic fragments, which are common for Late Classical period pottery of *Mtskheta*.

EARLY MEDIEVAL POTTERY FROM *KVIRILA* GORGE

(According to the *Modinakhe* cemetery)

Nana Kapanadze

The Medieval fortress of *Modinakhe* is located to the north of *Sachkhere*, *Imereti*. From the archaeological point of view, the southern slope of the fortress is a remarkable site. This slope in the field of archaeological interest has been around since the 60s of the last century when the archaeological expedition of the Kvirila Gorge of the State Museum of Fine Arts of Georgia under the direction of J. Nadiradze started works here and discovered 36 burials of early medieval centuries. The tombs are also noteworthy because they contain ceramics, which is rare for the Early Medieval

complexes. The pottery found here is represented by a big pitcher, jugs, pitchers, and low-bellied container. The pottery from *Modinakhe* cemetery dates back to the 5th-6th centuries.

BYZANTINE TYPE WEDDING RINGS FROM QVEMO AVLEVI CEMETERY

Ketevan R. Ramishvili

The article refers to three Byzantine-type bronze wedding rings from Qvemo Avlevi cemetery preserved in the Georgian National Museum Glyptic's reserve (## 1636, 1683, 1691). Their hoop is flat from inside and slightly bossed from outside, and the flat bezel has an incised depiction of couples. On the basis of comparison with the Byzantine ones and typological analysis, the ring 1681 was dated to the 5th-6th cent., # 1636 to the first half of the 7th century, and # 1683 to the second half of the 7th century. The rings are supposed to be locally produced replicas of Byzantine gold wedding rings. The rings had the function of protecting the wedding and were also used as amulets.

Illustrations: Fig. I. 1. Bronze wedding ring # 1691, with the depiction of the couple in profile on the oval bezel, Korinta, Sakireebi, Qvemo Avlevi expedition, pit burial # 17. 2. # Imprint of the ring # 1691. 3. Ring # 1691. #4. Bronze wedding ring # 1636, with the depiction of couples en face on the oval bezel, Qvemo Avlevi, stone-burial #39. 5.# Imprint of the ring # 1636. 6. Ring # 1636. 7. Bronze wedding ring #1683, with the depiction of the couple en face on the oval bezel, *Qvemo Avlevi*, pit burial # 133. 8. ## Imprint of the ring # 1683. 9. Ring # 1683.

Fig. II. 10. Byzantine silver wedding ring with depiction of couples en face on the rectangular bezel. 11. Byzantine gold wedding ring with the depiction of couples in profile on the rectangular bezel. 12. Byzantine rectangular bezel of the gold wedding ring with depiction of couples en face. 13. Byzantine gold wedding ring with the depiction of couples in profile on the circular bezel. 14. Byzantine gold wedding ring with the depiction of couples en face, and Crist between them, on the oval bezel. 15. Byzantine rectangular bezel of the gold wedding ring with depiction of couples en face. 16. Garnet (pyrope) gem in the golden clasp # 834, with the portrait of the couple en face on the oval intaglio, and the inscription: "Karpak, Zevakh, my life". *Armaziskhevi*, sarcophagus # 1. 17. Cornelian gem in the golden ring # 1187. with the portrait of the couple in profile and inscription: "Matrona and Cabrias". *Zguderi*, wooden sarcophagus # 1. 18. The portrait of a couple and Christian monogram above them on the Nicolo intaglio, St. Petersburg, Hermitage.

Fig. III. 19. The depiction of busts of a couple en face on the grave stone, Golgi necropolis (Cyprus). 20. The busts of Roman couple on the grave stone.

THE BRACELETS IN GEORGIA (8th c. BC -7th c. AD)

Nana Gogiberidze

The bracelets are one of the characteristic artifacts of Georgian archeological grave assemblages. Most of them were found in graves, on the upper and lower limbs of the buried person. However, a certain group of items of the same shape is considered to have another function.

The oldest bracelet in Georgian materials is confirmed in the Early Bronze Age tomb on the Kvatskhelebi cemetery. From this time, this adornment continues to exist throughout the long

history of Georgia. During the different parts of the study period (8th c. BC -7th c. AD), these items undergo some changes in terms of shape and ornamentation and acquire decorative elements characteristic for this or that epoch, which allows determining their chronological place.

Thus, for example, during the 8th-6th cent. BC they were characterized by massive, plain or engraved open rings, which in some cases served as an exchange unit.

From the 6th century BC, the bracelets ending with depictions represented by various animals were widely spread. This type of bracelet, originated from Achaemenid prototypes, then was comprehended, processed, and widely spread throughout Georgia.

During the 4th-3rd cent. BC the bracelets decorated with various bulges became popular. The Late Classical period was characterized by the bracelets decorated with the intorted ends and ones decorated with gems. Differently decorated flat bracelets were also made during the same period.

Ornamentation was relatively scarce in Early Medieval times, although their number did not decrease. Throughout the whole period, alongside decorated bracelets, the open-ended, non-decorated bracelets made of wire of different cross-sections continued to exist.

The typological study of bracelets together with the burial complexes allowed us to distinguish chronological groups and to specify the dating of a number of archeological complexes.

COLCHIAN POTTERY AND COLCHIAN AMPHORAE

Marine Pirtshkalava, Gela Gamkrelidze

Ceramic production in Georgia has a long history of development. The pottery is revealed at the settlements and cemeteries of West Georgia (resp. Colchis): *Vani* city-site, *Naokhvamu*, *Mtisdziri*, *Dapnari*, *Nosiri*, *Chaladidi*, *Nigvziani*, *Sachkhere*, *Kvirila* gorge, *Batumi* fortress, *Kobulet-Pichvnari*, *Poti*, *Sokhumi*, *Ergeta*, *Shorapani*, *Tsebelda*, *Ochamchire*, *Kutaisi*, and etc.

Colchian pottery is characterized by a variety of species and types: agricultural (pythos, pitcher), kitchenware (pot, cauldron, basin, lid, strainer), tableware (jug, drinking vessel, platter, plate, bowl, cup, mug), traveling (flask), trade-transit (amphora), decorative (vase), ritual (so-called thymaterion, rhyton).

The "Colchian pottery" of 6th c. BC- 6th c. AD, together with other characteristic features of Colchian Culture, is an important source for the history of the handicraft industry of Colchis. The pottery of this period, despite its typological diversity, is characterized by a certain unity, which is apparent in the following aspects: all of them are manufactured on potter's wheel; the structure of clay and mode of firing is uniform; the ornamentation of vessels of all shapes types are general. It seems that shapes are standardized, and the pottery-making has acquired the commodity character, important for the inner economic relations of Colchis.

From the 1st century AD, the Black Sea littoral of Colchic came under the influence of Rome. This event increased the number of artifacts of Roman origin (especially from the coastal centers of Asia Minor), which was a particularly intense character in the 2nd-4th cent AD. During this period, alongside the traditional, local pottery shapes, the imitations of the ceramics from the Roman provinces of Asia Minor were intensively manufactured.

About the Colchian amphorae: Imported amphorae in Colchis, the eastern Black Sea area in western Georgia, emerge as commercial containers from the second half of the 6th cent. BC. Amphorae made at urban centers of the Black and Mediterranean Seas are attested here. The manufacture of local "Colchian amphorae" (resp. *brown-clay*) began from the second half of the 4th

cent. BC. By this period, *Colchian amphorae* resemble their *Sinopean* counterparts. In the numerous archaeological finds of Colchian amphorae of western Georgia, different typological variants are noticeable in terms of form, capacity and clay. There is a difference chronologically as well. *Colchian amphorae* appear to have been manufactured at many sites on the territory of western Georgia. Amphorae of local production from the second half of the 4th cent. BC to the 8rd cent. AD were made subsequently too with various modifications [see Gamkrelidze 2009: 195-203]. In general, typological-chronologically, Colchian amphorae present the following picture:

1) Colchian amphorae of the second half of the 4th cent. BC to the first half of the 3rd cent. BC resemble Sinopean ones; however, the surface of the clay is coarser, and the colour brownish. Light-brownish specimens also occur. The body of local, Colchian amphora is egg-shaped, close to cylindrical; the handles are equally curved and oval in section.

2) Colchian amphorae of the 2nd cent.-1st cent. BC. develop a concavity in the belly; the neck is cylindrical and comparatively short; clay on the surface is coarse and of brownish hue; light-brown specimens also occur. In general, one of the principal characteristics of Colchian amphora is a spiral at the bottom (pl. V, fig. 5), the so-called rosette-like in some researchers' terminology. Such spirals are not characteristic of foreign amphorae. The clay structure of Colchian amphorae is nappy-porous. The clay contains whitish and blackish small-fragment specks. Admixtures occur of diabase and basalt; pyroxenites, quartz, mica, iron (III) hydroxide, etc. Mineralogical-petrographic analysis of the clay has been carried out, demonstrating its identity with local, Colchian clays of different regions [see Morchadze, T., 1979:81]. Some specimens of Colchian amphorae of the 2nd - 1st cent. BC bear signs. Perhaps they were made by the potter to indicate the capacity of the vessel or the number of specimens made produced. The signs on Colchian amphorae resemble those made on locally made wine pithoi and tiles. It should be noted also that in one local amphora, brought to light at *Vani*, the surface is treated in the same way as local wine pithoi – horizontal bands or vertical lines. Kilns for firing pottery have been discovered in Colchis, where fragments of amphorae have been attested along with those of other types of ceramic wares. A kiln of this type has been found near the village of *Gvandra (Abkhazia)*, dating from the 3rd cent. BC. A similar kiln came to light on the "*Red Beacon*" settlement site near Sukhumi. Remains of a kiln have been studied on a settlement site south-west of v. *Gulripshi*.

Colchian amphorae of the 2nd cent. BC. and 1st cent. BC. have a special spiral at the bottom. The cylindrical foot assumes mushroom-like rounded shape and the end is thickened. The walls of Colchian amphorae of this period are relatively thin. Some scholars even call it button-like. The body of the amphorae has more concavity; scholars believe that this concavity is connected with transportation on land. The concavity would easier hold the rope and it would be easier to load it on a horse or ass. The capacity of Colchian amphorae ranges from 13 to 22 liters.

Colchian amphorae have been discovered in large numbers on settlement sites of the 2nd-1st cent. BC all over the territory of historical Colchis. There is almost no former settlement site here with such amphorae not coming to light. It is almost unanimously acknowledged in the specialist literature that these amphorae are of local, Colchian, manufacture. Colchian amphorae are attested at the following points: *Eshera, Sukhumi, Ochamchire, the River Inguri valley, the area adjoining Poti, v. Ureki, the interfluve of the Supsa-Natanebi, v. Tsikhisdziri, Pichvnari near Kobuleti, v. Makhvilauri, Batumi, v. Gonio, v. Bukistsikhe, v. Gurianta, v. Dapnari, v. Dablagomi, v. Mtisdziri, the environs of Kutaisi, v. Sagvichio, Vani and its environs, and others*. Colchian amphorae of the 2nd-1st cent. BC. have come to light at various settlement sites of the northern Black Sea area, namely *Gorgippia, Cyteus, Cepoi, Naples (Scythian), Chersonesus, Donuzlav, Belyaus, Karatobe, Cercinitides*, etc.

3) Amphorae with ribbed neck and concave body of the 2nd-3rd cent. AD must be a continuation of the subsequent period of Colchian amphorae of the 2nd-1st cent. BC; they have an elongated body, almost equally curved handles and a spiral at the bottom. Their walls are relatively thinner, and they have a rib on the neck, at the place of attachment of the handles. Amphorae of this type have been found at *Bichvinta, Sukhumi, Eshera, Tsebelda, Poti (Paliastomi), Ureki, Kobuleti Pichvnari, Tsikhisdziri, Gonio*, etc.

4) From the 3rd-4th cent. AD a new type of Colchian amphora with concave body and spiral at the bottom develop. The handles of these amphorae are sharply curved in the upper part, and the body is narrower and elongated. Some specimens have low corrugation on the body. The handles lose ovalness in section, becoming flatter.

CULT OF DIONYSUS IN THE CAUCASUS (4th c. BC- 4th c. AD)

Lana Chologauri

This article is a short summary of my research (Master degree) which was undertaken within the project funded by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia. The aim of the project was visiting the museums of Georgia, Armenia and Azerbaijan and collect the data about the artefacts related to the cult of Dionysus. Studying the artefacts related to the cult of Dionysus and analyzing their distribution opened new ways of understanding region's social, political and cultural events. Chronological frames of the research vary from the Hellenistic to the end of the Late Classical (Roman) periods (4th c. BC - 4th c. AD).

The research has revealed that the highest concentration of the depictions of Dionysus and his followers are preserved in the territory of Georgia (Colchis and Iberia), next comes Armenia while there are no any preserved in the territory of Azerbaijan (ancient Albania). The earliest artefacts related to the cult of Dionysus are discovered in Colchis (late 5th - early 4th cent. BC) and are closely associated with Greek Colonization processes. On the territory of ancient Colchis, they are mainly found on the Vani archaeological site, which was one of the most important urban centers in the Hellenistic Period.

The cult of Dionysus in Iberia spreads from the end of 2nd century BC, but most of the artefacts belong to the 1st-3rd centuries AD, the period when relations between Rome and Iberia was very intense and had a good neighborly character. The distribution of the cult of Dionysus in the Late Classical (Roman) period should probably be related to the Roman World rather than Greek. The fact that Dionysian artefacts from Iberia are found at various archaeological sites, in different archaeological contexts (cultural layer, cemetery, chance finds) points to the possibility, that his cult was widely spread and worshiped. The popularity of the cult of Dionysus in Colchis as well as in Iberia must be mainly caused by the traditions of winemaking which was a very important part of local agriculture. The earliest remains of the cultural vine 'Vitis Venifera' belong to the 6th millennium BC. Locals should have adopted Dionysus, the god of wine and winemaking and should have mixed his cult with their local faith and traditions.

Depictions of Dionysus from Armenia, mainly belong to the 2nd-1st centuries BC, the period of formation and consolidation of the Kingdom of Armenia which was closely associated to the political and economic relations with the Greek world. According to Plutarch and archaeological materials there was a theater established in Armenia where Greek actors were invited from Asia Minor to

perform. Dionysus should have mainly been worshipped here as a god of theater and ritual madness. Dionysus also seems to have had a local prototype named 'Ara the beautiful' which in Armenia was spread from India. The cult of 'Ara the beautiful' was also related to the theatrical performances.

As we have already mentioned above, archaeological materials related to the cult of Dionysus are not yet revealed in the territory of Azerbaijan. This could be caused by the fact that Greeks' interest did not go further east from Iberia. There is not Greek imported pottery found in the territory of Albania either.

According to the study subject, Greek cultural impulses first appear in Colchis, through the Black Sea coastline and Asia Minor, spreads towards the east and southeast – Iberia and Armenia. Expansion of the Greek culture and one of the integral elements of it – Cult of Dionysus was firmly impacted by local traditions and the social-economic situation in the region. In conclusion, it is worthy to mention that the artefacts related to the cult of Dionysus are one and not only group of archaeological materials that can help us to define the complicated social-economic and political activities in the region during the Classical Period.

ABOUT DEPICTIONS OF ONE GROUP OF ANIMALS ON SASSANIAN SEALS

Ketevan I. Ramishvili

Among the numerous depictions of animals on Sassanian glyptic objects there is a group of seals with the depictions of Felidae. The article refers to the animals belonging to this family, depicted on seals found in Georgia. These depictions are represented: on the cornelian intaglio from *Gveleti*, grave #15 (6th-7th cent.); amber ellipsoid from *Martaziskhevi*, grave # 46 (6th century); ironstone intaglio from Samtavro, grave # 92 (6th-7th cent.); cornelian ellipsoid from *Samtavro*, grave #444 (late 5th- early 6th cent.); rock crystal cabochon-seal from Bayern's excavations (7th century). The depictions on blue glass intaglio from *Armaziskhevi* grave # 79 (6th-7th cent.) and lazurite intaglio from *Bayern's* excavations (6th-7th cent.) are characterized by negligence and inaccuracies, which makes us think that maybe this is a local product of *Kartli* workshop. The Sassanian Culture had a great influence on the Early Christian Period monuments of Georgia. An excellent example of it is the relief on the *Oshki Cathedral*, where the lion has features that are very close to the depictions on Sassanian seals. **Illustrations:**

Fig. I. 1. Cornelian intaglio from *Gveleti*, grave # 15; 2. Amber ellipsoid from *Martaziskhevi*, grave # 46; 3. Ironstone intaglio from *Samtavro*, grave #92; 4. Cornelian ellipsoid from *Samtavro*, grave #444; 5. Rock crystal cabochon-seal from *Bayern's* excavations; 6. Lazurite intaglio from *Bayern's* excavations; 7. The depiction of bear on the intaglio from *Samtavro* grave # 221.

შემოკლების განმარტება: ABBREVIATIONS:

- აკც** — არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი.
- ად** — არქეოლოგიური ძიებანი (რედ. ოთ. ლორთქიფანიძე).
- ბამ შრომები** — ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, ბათუმი (რედ. ამ. კახიძე).
- ენიმკი** — ენის, მატერიალური კულტურისა და ისტორიის ინსტიტუტი.
- ჟურ. იბერია-კოლხეთი** — საქართველოს ეროვნული მუზეუმი. ჟურ. საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი (რედ. გ. გამყრელიძე).
- იაეხის** — ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია.
- კაეფ** - კავკასიის არქეოლოგია, ეთნოგრაფია, ფოლკლორისტიკა (რედ. გ. ღამბაშიძე).
- კაე შრომები** — კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები (რედ. კ. ფიცხელაური).
- მსე** — მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის
- მსკა** — მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიაში (რედ. ან. აფაქიძე).
- საკძ** — საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიება.
- სდსძ** — სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები.
- სიკძა** — საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა.
- სინ** — საქართველოს ისტორიის ნარკვევები (რედ. გ. მელიქიშვილი).
- სმამ**—საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია (რედ. გ. მელიქიშვილი, რ. მეტრეველი).
- სმს** - საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სერია.
- სსმაე** — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები.
- სსმმ** — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე.
- სსმმ** — ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე.
- ქც** — ქართლის ცხოვრება.
- ძმ** — ძეგლის მეგობარი.
- ძიებანი** — ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში (რედ. ოთ. ლორთქიფანიძე).
- АО** – Археологические Открытия.
- ВДИ** – Вестник древней истории.
- Икиаи** – Известия Кавказского историко- археологического института.
- ИГАИМК** – Известия Государственной Академии истории материальной культуры.
- КСИА** – Краткие сообщения Института Археологии.
- МАК** - Материалы по археологии Кавказа.
- МИА** – Материалы и исследования по археологии СССР.
- НС** – Нумизматический сборник.
- ПАИ** – Полевые археологические исследования (ред. О. Лордкипанидзе)
- РАЕ** - Российский археологический ежегодник.
- ТОНГЭ** – Труды отдела нумизматики Государственного Эрмитажа.
- СА** – Советская археология.
- САИ** - Свод археологических источников, Москва.
- AA** – Archaeologischer Anzeiger.
- LIMC** – Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae.
- RM** – Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts , Romische Abteilung.
- NC** – The Numismatic Chronicle.
- AGSM** – Annual of Georgian State Museum.

ინფორმაცია ავტორებისათვის

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის სახელობის არქეოლოგიური კვლევის ინსტიტუტის ჟურნალში — „იბერია-კოლხეთი“, საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი (**IBERIA-COLCHIS, Researches on the Archaeology and History of Georgia in the Classical and Early Medieval Period**), სამეცნიერო ხასიათის სტატიები იბეჭდება. სტატიები ქართულ (ინგლისური რეზიუმით) და ინგლისურ ენაზე მიიღება; დაახლოებით 18 გვერდი. ამ რაოდენობაში შედის: ძირითადი ტექსტი, ლიტერატურის სია, ტაბულების აღწერილობა და ტაბულები. რედაქციას უნდა ჩაბარდეს სტატიების ელექტრონული ვერსია და მისი ამონაბეჭდი. გვერდის ზომა, სტანდარტული, **A4**; ფონტი (შრიფტი) – **! Kolhety**, ან **AcadNusx**. ზომა – 11. სტრიქონებს შუა ინტერვალი — 1,15.

დამონმბებული ლიტერატურის მითითების წესი: ტექსტში მითითება კვადრატულ ფრჩხილებში უნდა იყოს. მაგალითად — [ლორთქიფანიძე 1987: 129, ტაბ. I, სურ. 5]. ბოლოში, ლიტერატურის სია უნდა იყოს ანბანზე დალაგებული (ქართული, ლათინური და სხვ.) — ავტორის გვარი, ინიციალები, გამოცემის წელი, სათაური, გამოცემის ადგილი. მაგალითად — ლორთქიფანიძე ოთ. 2002: ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან. თბილისი (თბ). პერიოდული გამოცემის ან კრებულის მითითებისას წინ დაურთე — კრებ. ჟურ. და თუ შესაძლებელია რედაქტორის გვარი; აუცილებელია გვერდების მითითება. მაგალითად - Gamkrelidze 1998: Gamkrelidze G. Ein Rhyton mit utterdarstellung aus der Kolchis. - jour. Archaologische Mitteilungen aus Iran und Turan, Band 30, Berlin, S. 211-216. თუ ერთსა და იმავე ავტორს ერთ წელიწადში ორი ან მეტი ნაშრომი აქვს გამოქვეყნებული, ისინი უნდა დალაგდეს ანბანზე. მაგალითად - Шелов 1956 а; Шелов 1956 б. ცალკე გვერდზე უნდა იყოს წარმოდგენილი გამოყენებულ შემოკლებათა განმარტების სია. სასურველია ნაკლები სქოლიოები.

მოთხოვნები ილუსტრაციული მასალის მიმართ: ფოტოების ელექტრონული ვერსია — JPEG- ფორმატში, მაღალი ხარისხის, არანაკლებ 300 რეზოლუციის. გრაფიკა - JPEG ფორმატში, არანაკლებ 600 რეზოლუციის. ტაბულებს თან უნდა ახლდეს აღწერა. გვერდების პაგინაცია აღინიშნოს ქვემოთ და ცენტრში. ტაბულებს ნომრები დაენეროს ზემოთ და ცენტრში. სტატია უნდა ჩაბარდეს არქეოლოგიური კვლევის ინსტიტუტი, ჟურნალს — „იბერია-კოლხეთი“- სარედაქციო საბჭოს მდივანს მარინე კვაჭაძეს ან მაია ჩარკვიანს.

-უპირჩილესად გთხოვთ, დავიცვათ ყველა ეს რეკომენდაცია-